

ISSN 3029-3766

SPOZNAJA

ČASOPIS FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U ZENICI

2025

FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITET U ZENICI

**SPOZNAJA
ČASOPIS FILOZOFSKOG
FAKULTETA
UNIVERZITETA U ZENICI**

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavač
FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U ZENICI

Za izdavača
Alica Arnaut, dekan

Glavni i odgovorni urednik
Mirza Džananović

Urednici
Edina Kadrić Durmiš
Vehid Kurtić

Lektura
autori radova

UDK indeksi
Aras Borić

Redakcija
Ikbal Smajlović, Edina Solak, Indira Meškić, Aleksa Stanković,
Naida Bikić, Amer Ćaro, Almina Lisičić-Hedžić, Mirza Džananović,
Hazim Begagić, Adnan Bujak, Bernard Harbaš

SADRŽAJ

PREDGOVOR	4
BOSNIŠTIKA.....	5
Alica Arnaut, Melissa Jašarspahić DATIV I LOKATIV U ADMINISTRATIVNOM I KNJIŽEVNOUMJETNIČKOM FUNKCIONALNOM STILU	6
Larisa Mahmić FONOSTILISTIKA I MORFOSTILISTIKA U ROMANU <i>LARVA</i> BISERE ALIKADIĆ	25
Emira Mešanović-Meša PRAVNI NAZIVI U LEKSIČKOJ NORMI BOSANSKOG JEZIKA.....	35
Esmeralda Mustafić ISKAZIVANJE UZROČNOG I POSLJEDIČNOG ZNAČENJA PRIJEDLOZIMA <i>OD</i> <i>I DO</i> U SAVREMENOM BOSANSKOM JEZIKU	56
Ikbal Smajlović SOCIJALNA TEMATIKA MEĐURATNE PRIPOVJEDNE PROZE ALIJE NAMETKA.....	66
ANGLISTIKA.....	80
Adisa Ahmetpahić FROM REALISM TO POSTMODERNISM: METAFICTIONAL GAMES AND STRATEGIES IN JOHN BARTH'S <i>THE SOT-WEED FACTOR</i>	81
Goran Grubešić CROATIAN RELATIVE CLAUSES AND THEIR ENGLISH EQUIVALENTS IN EU LEGAL TEXTS	106
Đelaludina Šukalić A FREQUENCY AND DISTRIBUTION ANALYSIS OF SELECTED NEOLOGISMS IN CONTEMPORARY AMERICAN ENGLISH	134

GERMANISTIKA	146
Amira Avdić	
„DER MÖRDER ABER LEBTE UNTER UNS, NICHT WENIGER ALS BEREIT, SICH ERGREIFEN ZU LASSEN“. HANS LEBERTS ROMAN „DIE WOLFSHAUT“ ...	147
Almina Lisičić-Hedžić	
JUGENDSPRACHE IM WANDEL: „JUGENDWÖRTER DES JAHRES“ VON 2008 BIS 2025 UND IHRE GESELLSCHAFTLICH-KULTURELLEN UND SPRACHLICHEN IMPLIKATIONEN	157
Nihada Topovčić, Emina Horić, Lamiya Horić	
DIJAHRONIJSKA ANALIZA JEZIČKIH ASPEKATA U DJELIMA „JADI MLADOG VERTERA“ I „ŽENA KOJOJ SAM ČITAO“	171
TURKOLOGIJA	181
Edina Solak, Mirza Bašić, Merjema Čavalić	
UPITNI PRILOZI U SASTAVU INFINITNIH IMENSKIH SKUPINA U SAVREMENOME TURSKOM JEZIKU	182
MATEMATIKA I INFORMATIKA	199
Hermina Alajbegović, Almir Huskanović, Safet Hamedović	
ANALIZA PERFORMANSI ROBOTA POMOĆU FUZZY GRAFOVA I FUZZY C- MEANS ALGORITMA.....	200
Naida Bikić, Rabija Musić, Vehid Kurtić	
UTICAJ PRIMJENE GEOGEBRE NA POSTIGNUĆA UČENIKA U OBRADI PITAGORINE TEOREME	220
Ajdin Muratović, Nevzudin Buzadžija	
GAMIFIKACIJA U MOODLE LMS-U UZ AI-PODRŽANO OCJENJIVANJE NA MODELU UČENJA KONVOLUCIJSKIH NEURONSKIH MREŽA.....	232
KINEZIOLOGIJA.....	247
Alem Kukić, Aleksa Stanković, Nermin Salkanović	
RAZLIKE PARAMETARA SOMATSKIH KARAKTERISTIKA CENTARA RAZLIČITOG NIVOJA USPJEŠNOSTI KOŠARKAŠA KADETSKOG UZRASTA.....	248

KULTURA I MEDIJI	258
Selma Alić-Šišić MEDIA DEVELOPMENT AND POLITICAL FRAGMENTATION IN POST-WAR BOSNIA AND HERZEGOVINA.....	259
Alen Šabanović CONCEPTUAL EVOLUTION OF CULTURE AND EMERGENCE OF CULTURAL TOURISM.....	274
HISTORIOGRAFIJA.....	285
Mirza Džananović UGLEDNIK ILI SMUTNIK - PRILOZI ZA BIOGRAFIJU PROTE VELJKA GRGUREVIĆA „ZENIČKOG RASPUTINA“	286
PRIKAZI	306
Irma Hasanica-Pašalić STUDIJA O MORFOLOŠKOJ STRUKTURI ENCIKLOPEDIJSKOG RJEČNIKA <i>DÎVÂNŪ LÛGÂTÎ’T-TÛRK</i>	307

PREDGOVOR

Časopis Filozofskog fakulteta u Zenici Spoznaja (ISSN 3029-3766) pokrenut je s ciljem publikacije i promocije naučnih i stručnih radova kao i prikaza i rasprava na bosanskom, hrvatskom, srpskom, engleskom, njemačkom i turskom jeziku, a obuhvata radove iz društvenih, humanističkih i interdisciplinarnih društveno-humanističkih naučnih oblasti. Primarna namjena *Časopisa Spoznaja* jeste publikovanje priloga uposlenika Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici, ali uređivačka politika časopisa podstiče publikovanje priloga autora iz srodnih disciplina i koji nisu uposlenici matične institucije. Uslov za objavljivanje priloga jesu dvije pozitivne anonimne recenzije uz, naravno, pridržavanje naučnih i etičkih normi, kao i tehničkih uputstava za oblikovanje priloga u *Spoznaji*.

Časopis Filozofskog fakulteta u Zenici Spoznaja izlazi redovno jednom godišnje od 2003. godine s tim da je prvih deset brojeva (godišta) objavljeno pod naslovom *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici* (ISSN 1512-9195), a od 11. broja časopis je nosio naslov *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zenici* (ISSN 2637-2088) u skladu sa promjenom naziva izdavača. U skladu sa savremenim trendovima u nauci od 2024. godine publikacija nosi sadašnji naziv *Časopis Filozofskog fakulteta u Zenici Spoznaja* (ISSN 3029-3766).

Spoznaja 2025 donosi ukupno dvadeset i jedan prilog (izvorni, pregledni i stručni rad) koji su raspoređeni u osam oblasti: bosnistiku, anglistiku, germanistiku, turkologiju, matematiku i informatiku, kineziologiju, kulturu i medije te historiografiju. Također, u ovom broju donosimo i jedan prikaz knjige.

IZDAVAČKI ODBOR ČASOPISA SPOZNAJA

B O S N I S T I K A

Alica Arnaut
Melissa Jašarspahić

DATIV I LOKATIV U ADMINISTRATIVNOM I KNJIŽEVNOUMJETNIČKOM FUNKCIONALNOM STILU

Sažetak

Ovaj rad se bavi sintaksičkim položajima, funkcijama i značenjima dativa i lokativa u dva funkcionalna stila standardnog bosanskog jezika: administrativnom i književnoumjetničkom. Analiza je zasnovana na korpusu koji obuhvata administrativni tekst (Zakon o osnovnoj školi, Službene novine Zeničko-dobojskog kantona, 2018) i književni tekst (Meša Selimović, Magla i mjesečina, 1986). Cilj rada je ispitati kako se dativ i lokativ pojavljuju u adnominalnoj, adverbnoj i drugim pozicijama, koje funkcije ostvaruju (nekongruentni atribut, objekat, priloška odredba, subjekat, imenski predikat) i koja su im tipična semantička značenja (posesivnost, korist, šteta, cilj, mjesno, vremensko, načinsko, stanje). Rezultati pokazuju da je u administrativnom stilu upotreba dativa i lokativa strogo normirana, formalna i funkcionalno usmjerena na institucionalno precizno označavanje odnosa obaveze, nadležnosti, procedura i odgovornosti. Lokativ se javlja pretežno u prijedložnim konstrukcijama s jasnim mjesnim i vremenskim značenjem, dok je dativ ograničen na dativ koristi, cilja, nadležnosti i obaveze. U književnoumjetničkom stilu, nasuprot tome, dativ često ima emotivnu funkciju (posesivni dativ, dativ interesa, dativ psihološkog stanja), a lokativ učestvuje u stvaranju atmosfere i unutrašnjeg doživljaja likova (lokativ mjesta kao slika emotivnog stanja, lokativ sredstva kao figura opažanja). Istraživanje pokazuje da funkcionalni stil utječe na distribuciju padežnih oblika i njihovu sintaksičku i semantičku ulogu, i pokazuje razliku između standardizovanog, eksplicitnog administrativnog stila i otvorenog, ekspresivnog književnoumjetničkog stila.

Ključne riječi: dativ, lokativ, padež, funkcionalni stil, administrativni stil, književnoumjetnički stil, sintaksa

DATIVE AND LOCATIVE IN ADMINISTRATIVE AND LITERARY FUNCTIONAL STYLE

Abstract

This paper examines the syntactic positions, functions and meanings of the dative and locative cases in two functional styles of Bosnian: the administrative style and the literary style. The analysis is based on a corpus consisting of an administrative text (Law on Primary Schooling, Official Gazette of Zenica-Doboj Canton, 2018) and a literary text (Meša Selimović, Magla i mjesečina, 1986). The aim is to describe how the dative and locative appear in adnominal, adverbial and other positions, what functions they fulfil (non-congruent attribute, object, adverbial modifier, subject, nominal predicate), and which semantic values they typically express (possession, benefit, harm, purpose, spatial reference, temporal reference, manner, psychological state). The findings show that in the administrative functional style the use of the dative and the locative is highly standardised, formally constrained and oriented towards institutional precision. The locative predominantly occurs in prepositional phrases with concrete spatial and temporal meanings, while the dative typically marks purpose, obligation, competence or entitlement. In the literary style, however, the dative frequently carries expressive or emotional value (possessive dative, ethical dative, dative of psychological state), and the locative contributes to atmospheric, symbolic and figurative meaning. The analysis shows that functional style conditions the distribution and interpretive load of case forms, and it demonstrates a contrast between stylistic rigidity and referential explicitness in administrative discourse, and syntactic-semantic flexibility in literary discourse.

Keywords: *dative, locative, functional style, administrative discourse, literary discourse, Bosnian syntax*

Uvod

Sintaksička istraživanja unutar različitih funkcionalnih stilova omogućavaju dublje razumijevanje strukturalnih i funkcionalnih osobina jezika, kao i načina na koji se gramatičke kategorije ostvaruju u komunikaciji. Posebno mjesto u takvim istraživanjima zauzima padežni sistem, koji predstavlja jedan od osnovnih mehanizama izražavanja odnosa među riječima u rečenici.

Predmet ovog rada je analiza sintaksičkih osobina dativa i lokativa u dva kontrastna funkcionalna stila – administrativnom i književnoumjetničkom. Cilj istraživanja je utvrditi kako se ovi padeži ostvaruju u različitim komunikacijskim okvirima, te na koji način odražavaju stilske i funkcionalne zahtjeve pojedinog diskursa. Polazi se od pretpostavke da se upotreba dativa i lokativa razlikuje u zavisnosti od namjene, strukture i izražajnih ciljeva funkcionalnog stila.

Administrativni stil karakteriziraju formalnost, preciznost i jednoznačnost, s težnjom ka ekonomičnom i tačnom izražavanju. U tom kontekstu padeži imaju važnu ulogu u ostvarivanju gramatičke pravilnosti i sintaktičke jasnoće. Književnoumjetnički stil, s druge strane, usmjeren je na estetsku izražajnost i emocionalni doživljaj, što omogućava slobodniju i kreativniju upotrebu jezičkih struktura. Dativ i lokativ u takvim tekstovima doprinose višeslojnosti značenja i stilskom bogatstvu izraza, otvarajući prostor za odstupanja od stroge gramatičke norme radi umjetničkog efekta.

Padeži se u jeziku ostvaruju kao gramatička kategorija kojom se izražavaju odnosi između imenskih riječi i drugih rečeničnih elemenata. Svaki padež ima specifičnu semantičku i sintaktičku vrijednost, a kroz njihovu analizu moguće je sagledati povezanost između forme, značenja i funkcije. Budući da su dativ i lokativ u jednini formalno istovjetni, a u množini često izjednačeni s instrumentalom, njihovo razlikovanje nije uvijek moguće na osnovu morfoloških obilježja, pa se analiziraju u okviru rečeničnog konteksta i odnosa prema drugim riječima.

Kao padeži koji mogu izražavati različite sintaksičke funkcije – od indirektnog objekta do priloških odredbi – dativ i lokativ predstavljaju relevantno područje za proučavanje odnosa između sintakse i funkcionalnog stila. Istraživanje u ovom radu ima za cilj da ukaže na sličnosti i razlike u njihovoj upotrebi između administrativnog i književnoumjetničkog stila, te da doprinese boljem razumijevanju međusobne povezanosti gramatičke strukture, funkcionalne svrhe i stilističke realizacije u savremenom bosanskom jeziku.

Teorijske osnove administrativnog i književnoumjetničkog funkcionalnog stila

Funkcionalni stilovi predstavljaju specifične načine upotrebe jezika koji su prilagođeni određenim komunikacijskim situacijama, svrsi i publici. Oni nastaju kao rezultat različitih društvenih funkcija jezika i oblikuju se prema zahtjevima konteksta u kojem se ostvaruju. Svaki funkcionalni stil uspostavlja vlastiti sistem konvencija i izražajnih sredstava, čime omogućava jezičku prilagođenost komunikacijskoj svrsi.

Administrativni funkcionalni stil obilježen je formalnošću, standardiziranošću i strogošću izraza. Njegova osnovna funkcija jeste službena i jednoznačna komunikacija, pa se odlikuje preciznošću, jasnoćom i logičkom strukturom. Jezička sredstva su ograničena i upotrebljavaju se prema unaprijed utvrđenim obrascima, čime se postiže objektivnost i efikasnost izražavanja. Na leksičkom i sintaktičkom planu dominiraju termini, glagolske imenice i složene rečenice s neutralnim tonom, dok se upotreba ličnih oblika glagola i emotivnog izražavanja svodi na minimum. Administrativni stil, prema Katnić-Bakaršić (1999:33), time ostvaruje visok stepen

shematizovanosti, što odgovara njegovoj komunikacijskoj funkciji i institucionalnom karakteru.

Književnoumjetnički funkcionalni stil, nasuprot tome, teži estetskom dojmu, subjektivnosti i kreativnosti izraza. Njegova osnovna funkcija nije informativna nego estetska, jer je usmjeren na stvaranje umjetničkog efekta i emocionalnog doživljaja. Jezik književnoumjetničkog stila karakterizira slobodnija upotreba gramatičkih i leksičkih sredstava, figurativnost, višeznačnost i ritmičnost izraza. Autori koriste stilske figure, ponavljanja i neobične jezičke kombinacije kako bi postigli izražajnost i slojevitost značenja. Takva upotreba jezika, prema Katnić-Bakaršić (1999:50), ukida tradicionalna ograničenja prirodnog jezika i otvara prostor za inovativnost i estetsku funkciju izraza.

Razlika između ova dva stila ogleda se u njihovim osnovnim ciljevima i funkcijama: administrativni stil naglašava tačnost, formalnost i ekonomičnost izraza, dok književnoumjetnički stil promiče slobodu, subjektivnost i estetsku vrijednost jezika. Ova suprotnost čini njihovo poređenje posebno relevantnim za istraživanje sintaktičkih razlika i funkcionalnih prilagodbi u okviru savremenog bosanskog jezika.

O dativu i lokativu

Sintaksa i padeži predstavljaju temeljne komponente gramatičkog sistema jezika. Njihova međusobna povezanost ogleda se u oblikovanju značenja rečenica, uspostavljanju odnosa među riječima i ostvarivanju precizne i logične komunikacije. Sintaksa, kao dio gramatike, proučava ustrojstvo rečenice, funkcije i međusobne odnose njenih elemenata, te pravila koja omogućavaju razumljivost i skladnost iskaza (v. Jahić, Halilović, Palić, 2004:327).

U okviru sintakse posebno mjesto zauzimaju padeži kao oblici imenskih riječi koji izražavaju različite gramatičke i semantičke odnose unutar rečenice. Oni posreduju između strukture i značenja, omogućavajući da se gramatičke funkcije (poput subjekta, objekta ili priloške odredbe) precizno povežu s ulogom pojedinih riječi. Jakobson je isticao da svaki padež ima vlastiti skup semantičkih obilježja koji određuju njegovu funkcionalnu vrijednost u rečenici, dok savremena tumačenja padež posmatraju kao kategoriju koja povezuje morfološki oblik i sintaktičku funkciju (v. Palić, 2010:16-18).

Razumijevanje sintakse padeža ključno je za analizu odnosa između gramatičke forme i značenja, jer padežni oblici, zavisno od pozicije i funkcije u rečenici, doprinose preciznosti, izražajnosti i stilskom identitetu teksta. Takav pristup posebno je relevantan pri analizi dativa i lokativa, čija upotreba u različitim funkcionalnim stilovima otkriva razlike u njihovoj sintaktičkoj i semantičkoj ulozi.

Dativ i lokativ, kao dva od sedam padeža u bosanskom jeziku, imaju važnu ulogu u izražavanju sintaksičkih i semantičkih odnosa među elementima rečenice. Iako se često pojavljuju u sličnim konstrukcijama, njihova funkcionalna obilježja jasno se razlikuju: dativ označava usmjerenost, cilj i namjenu, dok lokativ označava mjesto, stanje ili mirovanje u prostoru i vremenu (v. Gis, 2011).

Sinkretizam padežnih nastavaka u bosanskom jeziku ogleda se u formalnoj podudarnosti dativa i lokativa. Stoga se njihovo razlikovanje najčešće zasniva na upotrebi prijedloga. Lokativ je uvijek prijedložni padež i dolazi uz prijedloge u, na, o, po, pri, dok dativ može stajati samostalno ili uz prijedloge k(a), prema, nasuprot, unatoč, usprkos (Gis, 2011:49–50). Na morfološkom nivou razlikovanje ova dva padeža zasniva se na nekoliko kriterija:

- dativ se može javiti bez prijedloga, dok lokativ uvijek ima prijedlog;
- prijedlozi *k(a)*, *nasuprot*, *nadomak*, *unatoč* i *u(s)prkos* stoje isključivo uz dativ;
- prijedlog *prema* koristi se s dativom ako označava kretanje prema cilju, a s lokativom ako označava mirovanje u prostoru.

Dativ, kao padež dinamičnih odnosa, često izražava korist, štetu, namjenu ili cilj, dok lokativ označava mjesto, vrijeme ili predmet radnje. Razumijevanje ovih razlika od ključne je važnosti za ispravnu upotrebu padeža i pravilno oblikovanje rečeničnih odnosa. Osim gramatičke dimenzije, razlike između dativa i lokativa imaju i semantičku i stilističku vrijednost, jer doprinose preciznosti izraza i jasnoći komunikacije.

Pravilna upotreba ovih padeža, naročito u različitim funkcionalnim stilovima, odražava bogatstvo i fleksibilnost bosanskog jezika te omogućava govorniku da precizno izrazi složene odnose među radnjama, subjektima i okolnostima.

Sintaksa dativa i lokativa

Dativ i lokativ, iako pripadaju različitim padežnim kategorijama, u sintaksi bosanskog jezika ispoljavaju niz podudarnosti u pogledu svojih tipičnih pozicija i funkcija. Oba padeža realizuju se u adnominalnoj i adverbnoj poziciji, pri čemu se uspostavlja specifičan odnos dopune između padežnog oblika i upravne riječi u rečenici.

U adnominalnoj poziciji dativ i lokativ pojavljuju se kao nekongruentni atributi, dopunjujući ili precizirajući značenje imenice. Na taj način omogućavaju izražavanje dodatnih semantičkih odnosa, kao što su namjena, pripadnost, usmjerenost ili prostorna i vremenska povezanost. Ova funkcija posebno dolazi do izražaja u sintagmama u kojima padežni oblik dopunjuje osnovnu informaciju o imenici bez promjene njene gramatičke kategorije.

U adverbnoj poziciji dativ i lokativ se povezuju s glagolom, a njihova funkcija zavisi od strukture glagolske sintagme. U tom kontekstu mogu označavati priloške odredbe (mjesta, vremena, načina ili okolnosti), ali i preuzeti objekatsku funkciju. Dativ najčešće označava korisnika, primaoca ili cilj radnje, dok lokativ tipično označava mjesto, stanje ili situaciju u okviru koje se glagolska radnja odvija. Upravo ta razlika na semantičkom planu razdvaja njihovu osnovnu upotrebnu vrijednost.

Zajednička sintaktička obilježja ovih padeža potvrđuju njihovu blisku funkcionalnu povezanost, uprkos jasnim formalnim i značenjskim razlikama. Analiza njihove realizacije u administrativnom i književnoumjetničkom funkcionalnom stilu omogućava preciznije sagledavanje načina na koji padežni oblici doprinose strukturi, stilskom učinku i ekspresivnosti različitih tipova diskursa.

Adnominalna pozicija

Adnominalna pozicija obuhvata sintagme koje se sastoje od supstantivne osnove i zavisnog člana u funkciji nekongruentnog atributa. Takve konstrukcije preciziraju ili dodatno određuju značenje imenice uz koju stoje, bilo da dopunjuju značenje subjekta, objekta ili priloške odredbe u rečenici. Riječ je o supstantivnim nekongruentnim sintagmama, u kojima zavisni član najčešće predstavlja funkcionalno preobraženu sintaksemu, tj. supstantiv koji u određenom kontekstu preuzima adjektivnu funkciju (S > A).

Takav odnos može se uočiti u primjerima: kuća na obali, kupovanje majci, pristup sadržaju, kraj radovima — gdje zavisni članovi (na obali, majci, sadržaju, radovima) imaju ulogu nekongruentnih atributa i dopunjuju osnovnu imenicu prostornim, relacijskim ili značenjem namjene.

U okviru ove pozicije, dativ se može ostvariti kao:

- posesivni dativ – označava pripadnost ili odnos posjedovanja,
- dativ koristi – označava onoga kome je nešto namijenjeno ili ko ima koristi od radnje,
- dativ štete – označava učesnika koji trpi štetu ili nepovoljnu posljedicu radnje.

Lokativ u adnominalnoj poziciji ostvaruje sljedeća značenja:

- mjesno – označava prostorni odnos u vezi s imenicom,
- vremensko – određuje vremenski okvir ili situaciju,
- načinsko – izražava način ili okolnost svojstvenu imenici,
- lokativ sredstva – označava sredstvo ili posrednika djelovanja,
- lokativ dopune – dopunjuje značenje upravne imenice radi preciziranja odnosa.

Dativ u adnominalnoj poziciji

Upotreba dativa u adnominalnoj poziciji relativno je rijetka i ograničena na određene obrasce koji se u jeziku stabilizuju prvenstveno kroz ustaljene konstrukcije i specifične tipove odnosa. Dativ se u ovoj funkciji javlja kao zavisni član supstantivne sintagme, u ulozi nekongruentnog atributa, najčešće s posesivnim ili relacijskim značenjem (v. Omerović, 2011:92). U takvim slučajevima dativna riječ označava odnos pripadnosti, namjene ili usmjerenosti prema određenom subjektu. Ovaj tip atributa posebno je karakterističan za sintagme u kojima se naglašava personalna uključenost ili subjektivna veza između osnovne imenice i učesnika u radnji (npr. poklon majci, pomoć učeniku, pismo prijatelju). U tom smislu dativ ne stoji uz bilo koju imenicu, već se češće povezuje s apstraktnim i relacijskim pojmovima, dok se rjeđe javlja uz imenice koje označavaju konkretne, materijalne predmete. Time se potvrđuje da njegova adnominalna uloga nije samo formalno-sintaktička, nego u značajnoj mjeri semantički i pragmatički uslovljena.

Posesivni dativ označava pripadnost, posjedovanje ili emocionalnu povezanost s imenskom riječju. Najčešće se izražava enklitičkim oblicima ličnih zamjenica (mu, joj, ti, im), koji zamjenjuju prisvojne zamjenice (ruke joj umjesto njene ruke, sin mu umjesto njegov sin). Ovakva upotreba ima stilski karakter, pa se posesivni dativ češće javlja u književnoumjetničkom nego u administrativnom stilu:

Sjenke *im* se polako njišu... (MS, 7); Žena *mu* je i samo od njega može da očekuje zaštitu... (MS, 7); Lice *mu* je blijedo i izmučeno... (MS, 9); ...kosa *mu* je od zlata, i glas *mu* je od mekih šapata... (MS, 13); ...sin *mu* u vojsci... (MS, 49); ...srce *ti* pusto... (MS, 79)

Iz navedenih primjera jasnije se uočava da posesivni dativ ne služi samo označavanju formalnog odnosa pripadnosti, već i izražavanju subjektivnog odnosa govornika prema učesnicima radnje. On unosi nijansu bliskosti, emotivne involviranosti ili pripadanja koje prisvojne zamjenice često neutraliziraju. Upravo zbog toga posesivni dativ se smatra

gramatičkim sinonimom posesivnog genitiva, ali s izraženijim stilskim efektom topline, intimnosti ili subjektivne perspektive, što ga čini prepoznatljivim obilježjem književnoumjetničkog funkcionalnog stila.

Dativ koristi označava onoga kome je neka radnja namijenjena ili u čiju se korist vrši (v. Stanojčić, 2010:336). Ova vrsta dativa naročito je zastupljena u administrativnim tekstovima, gdje se javlja u supstantivnim sintagmama koje nose pozitivnu, utilitarnu ili podržavajuću konotaciju:

Dodjeljivanje pohvala i nagrada *učenicima*... (ZOŠ, 234); ...pružanjem podrške *nastavniku* početniku... (ZOŠ, 221); ...pomoć *roditeljima* i *učenicima*... (ZOŠ, 225); Stručna pomoć *nastavnicima*, *stručnim saradnicima* i *saradnicima*. (ZOŠ, 240)

Ovi primjeri pokazuju da se dativ koristi najčešće pojavljuje uz imenice koje označavaju institucije, procese, programe ili mjere usmjerene ka određenoj ciljnoj grupi. Njegova funkcija je jasno utilitarna – on označava primaoca koristi, podrške ili pogodnosti, pri čemu je naglašena socijalna ili organizacijska usmjerenost radnje. Upravo zato, dativ koristi posebno se lako prepoznaje u jeziku pravilnika, zakonskih akata, pedagoške dokumentacije i upravnih rješenja, gdje služi standardizovanom načinu označavanja korisnika institucionalnih mjera i postupaka.

Dativ štete, kojim se označava pojam na čiju se štetu vrši radnja (v. Stanojčić, 2010:336), nije zabilježen u analiziranom korpusu, ni u administrativnom ni u književnoumjetničkom stilu. Razlog tome leži vjerovatno u činjenici da se ova vrsta dativa pretežno ostvaruje u adverbnoj poziciji, vezana uz glagole čija se semantika odnosi na nanošenje štete, uskraćivanje ili negativno usmjereno djelovanje (npr. napakostiti, nauditi, oduzeti, umanjiti). U takvim strukturama dativ se javlja kao učesnik radnje koji trpi nepovoljnu posljedicu (npr. napakostiti nekome, nauditi mu), dok je njegova adnominalna realizacija izuzetno rijetka i uglavnom ograničena na ustaljene izraze ili kontekstualno motivirane konstrukcije. To objašnjava njegovu odsutnost u korpusu, kao i činjenicu da u analiziranim tekstovima ne funkcionira kao nekongruentni atribut, nego se primarno javlja u sintagmama sa glagolskim upravnim članom.

Dakle, primijetno je da upotreba dativa u adnominalnoj poziciji pokazuje ograničenu distribuciju u analiziranom korpusu. Posesivni dativ registrovan je isključivo u književnoumjetničkom stilu, gdje doprinosi stvaranju intimne, emocionalno obojene ekspresije i ima prepoznatljivu stilsku funkciju. Nasuprot tome, dativ koristi pojavljuje se samo u administrativnom stilu, u kontekstima koji označavaju institucionalno usmjerenu korist ili podršku određenoj ciljnoj grupi. Dativ štete nije potvrđen u korpusu, što je u skladu s njegovom općom tendencijom da se dominantno ostvaruje u adverbnim, a ne adnominalnim konstrukcijama. Ovakva raspodjela potvrđuje da se funkcije dativa u adnominalnoj poziciji ne određuju samo gramatičkom strukturom, već i stilskim tipom teksta i njegovom komunikacijskom namjenom, pri čemu se pojedini podtipovi dativa stabilizuju u onim stilovima gdje imaju najizraženiji funkcionalni učinak.

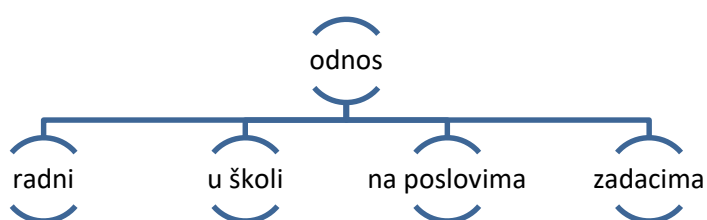
Lokativ u adnominalnoj poziciji

Već je naglašeno da je osnovno značenje lokativa vezano za označavanje mjesta, dok se u sintaksi njegova uloga ostvaruje u funkciji preciznijeg određivanja riječi u upravnom članu sintagme (v. Stanojčić, 2010:353). U adnominalnoj poziciji lokativ se javlja kao nekongruentni atribut, kojim se dopunjuje ili sužava značenje imenice prema određenoj okolnosti. Na taj način lokativ može označavati mjesni odnos (prostornu vezu uz imenicu), ali i vremensku, načinsku ili situacijsku odredbu, kao i sredstvo ili dopunu značenju imenice. Drugim riječima, lokativ u adnominalnoj poziciji funkcionira kao oblik semantičkog preciziranja i kontekstualnog

profiliranja imenice, omogućavajući da se uz osnovno označavanje referenta istakne i okvir u kojem se on nalazi ili djeluje.

Mjesni lokativ izražava prostorne odnose između imenice i pojave na koju se odnosi, najčešće uz prijedloge u, na, o, po, pri. Sintaktički, on se ostvaruje kao nekongruentni atribut koji prostorno određuje imenicu, dok na semantičkom planu doprinosi preciznosti i jasnosti izraza. Mjesni lokativ je ujedno i najfrekventniji tip lokativa u adnominalnoj poziciji, te je potvrđen u oba istražena funkcionalna stila:

...rukovođenje u osnovnoj školi... (ZOŠ, 219); ...broj učenika u odjeljenju i odgojnoj grupi... (ZOŠ, 220); ...teškoćama u razvoju... (ZOŠ, 221); ...škole u prirodi... (ZOŠ, 229); ...ocjenjivanje u osnovnoj školi... (ZOŠ, 232); ...osjećajući pustoš u sebi... (MS, 19); ...taj razgovor u mraku dućana punog bivših mirisa... (MS, 34); ...sjedenje na sredini kolibe... (MS, 66); ...drhtaj u njegovom glasu... (MS, 66); Staza u močvari... (MS, 75)

Kako se može primijetiti iz navedenih primjera mjesni lokativ u adnominalnoj poziciji u supstantivnim nekongruentnim sintagmama je frekventan i u književnoumjetničkom i u administrativnom stilu. Pojavljuje se i uz konkretne i uz apstrakte imenice, ali i uz glagolske imenice, što ukazuje na moguću preobrazbu glagolskih u neglagolske strukture gdje su imenice u dativu u glagolskim strukturama popunjavale mjesto priloške odredbe mjesta, a u neglagolskoj su nekongruentni atributi sa mjesnim značenjem.

Interesantna je i pojava složenih sintagmi gdje se na mjestu zavisnog člana nalaze dvije ili tri funkcionalno preobražene sintakse u lokativu sa mjesnim značenjem: ...radni odnos u osnovnoj školi na poslovima i radnim zadacima... (ZOŠ, 219)

Ovakve složene konstrukcije sa mjesnim lokativom naročito su frekventne u administrativnom stilu, što je u skladu sa prirodom ovoga stila, koji teži preciznom, hijerarhijski organizovanom i formalizovanom izrazu, često realiziranom putem dugih supstantivnih nizova sa genitivnim i lokativnim vezama. Time se izbjegava književnoumjetnička deskriptivnost, a ističe institucionalna, proceduralna dimenzija teksta.

Vremenski lokativ u adnominalnoj poziciji upotrebljava se za označavanje vremenske odredbe koja se odnosi na imenicu, pri čemu dodatno precizira ili pojašnjava njeno značenje. U ovoj funkciji, lokativ se javlja kao zavisni član supstantivne nekongruentne sintagme, najčešće uz prijedloge u, na, o, po, pri (putovanje po danu). Na mjestu upravnog člana tipično se nalazi konkretna imenica, dok prijedložni izraz u lokativu funkcioniše kao nekongruentni atribut. Sintaksički, vremenski lokativ dopunjuje imenicu tako što naznačuje vremenski okvir, a semantički dodaje informaciju o trajnosti, učestalosti ili periodu u kojem se određena pojava odvija. Na taj način on obogaćuje značenje imenice preciziranjem vremenskog konteksta.

...odmor za učenike u toku školske godine... (ZOŠ, 228); ...pet radnih dana u mjesecu martu... (ZOŠ, 228)

U analiziranom korpusu, vremenski lokativ u adnominalnoj poziciji zabilježen je isključivo u administrativnom stilu i to sa manjom frekvencijom, što ukazuje na njegovu ograničenu i strogo funkcionalnu upotrebu u formalnom diskursu. Njegova uloga u ovakvim kontekstima nije ekspresivna, nego informativna, usmjerena na precizno određivanje rokova, perioda i trajanja administrativnih procedura i djelatnosti.

Načinski lokativ označava način vršenja radnje, stanja ili zbivanja izraženog upravnim članom sintagme (v. Stanojčić, 2010:354). U adnominalnoj poziciji javlja se kao zavisni član supstantivne nekongruentne sintagme, pri čemu najčešće stoji uz glagolsku imenicu kao upravni član (postupanje po žalbi). Njegova uloga je da pobliže odredi imenicu s obzirom na okolnost koja ukazuje na način ili proceduru izvođenja radnje. Sintaksički, načinski lokativ i u ovoj realizaciji funkcionira kao nekongruentni atribut izražen prijedložno-padežnim izrazom.

...i rad škole *u skladu sa*... (ZOŠ, 223); ...postupanje *po žalbi*... (ZOŠ, 243); ...postupanje *po javnom konkursu*... (ZOŠ, 243); ...nepostupanja *po datim uputama i smjernicama* Ministarstva... (ZOŠ, 248); ... sama kao *u grobu*... (MS, 19)

Iz navedenih primjera vidljivo je da načinski lokativ u adnominalnoj poziciji nije frekventan, posebno u književnoumjetničkom stilu, gdje se njegova funkcija rjeđe ostvaruje. Međutim, u administrativnom stilu on se stabilno veže uz glagolske imenice, pri čemu se naglašava proceduralnost, normativnost i usmjerenost na pravila postupanja. Time načinski lokativ doprinosi formalizaciji i standardizaciji izraza, što je u skladu s osnovnim odlikama administrativnog stila.

Lokativ sredstva označava sredstvo kojim se vrši radnja, stanje ili zbivanje izraženo upravnim članom sintagme (v. Stanojčić, 2010:354). U adnominalnoj poziciji javlja se kao zavisni član supstantivne nekongruentne sintagme, najčešće uz glagolske imenice koje označavaju radnju (sviranje na gitari), kao i u konstrukcijama u kojima se imenica određuje prema materijalu ili formi (okovana u zlatu). U tim slučajevima lokativ pobliže određuje imenicu u smislu sredstva ili posrednika pomoću kojeg se radnja realizira. Sintaksički, i ovdje je riječ o nekongruentnom atributu izraženom prijedložno-padežnim izrazom. U analiziranom korpusu lokativ sredstva nije potvrđen, ni u administrativnom ni u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu. Odsustvo ove upotrebe može se povezati s činjenicom da se značenje sredstva u bosanskom jeziku prvenstveno izražava instrumentalom, koji u sintaksi ima stabilnu i frekventnu funkciju označavanja sredstva (pisati olovkom, rezati nožem). Zbog toga lokativ u ovoj značenjskoj ulozi ostaje marginalan i pojavljuje se tek sporadično, najčešće u stiliziranim ili idiomatskim izrazima.

Lokativ dopune ima funkciju dopunjavanja upravne imenice u lokativnoj sintagmi i pojavljuje se kao zavisni član supstantivne nekongruentne sintagme (v. Stanojčić, 2010:354). Njegova uloga je da proširi ili precizira značenje osnovne imenice, pružajući dodatnu informaciju o pojmu na koji se odnosi, i to na način koji je, u sintaksičkom smislu, srodan ulozi objekta u glagolsko-imeničkim strukturama. Sintaksički, lokativ dopune funkcionira kao nekongruentni atribut izražen prijedložno-padežnim izrazom.

...podaci *o osnovnim školama*... (ZOŠ, 219); ...Pravilnikom *o inkluzivnom obrazovanju*... (ZOŠ, 221); ...izvještaj *o uspjehu*... (ZOŠ, 229); ...bliže odredbe *o povredama discipline*... (ZOŠ, 235); ...odlučivanje *o prestanku* prava nastavnika... (ZOŠ, 243); ...nema razloga ni za smijeh ni za misao *o lukavstvu*... (MS, 17); ...mogućnost da sačuva iluzije *o sebi*... (MS, 27); ...njene misli *o želji* za bjekstvom... (MS, 32); Ovo je prvi korak *na putu* u nesigurnost. (MS, 34); ...prazna je i bez odjeka *u njemu*... (MS, 76)

U administrativnom stilu, lokativ dopune je posebno frekventan, jer omogućava terminološku preciznost, sistematičnost i jasno hijerarhizirane odnose među pojmovima. On služi tome da se odredi tačno šta je predmet propisa, odluke, rješenja ili postupka. U književnoumjetničkom stilu, međutim, lokativ dopune javlja se široko i semantički slojevito, uz konkretne i apstraktne imenice, gdje doprinosi asocijativnosti, sugestivnosti i unutrašnjoj psihološkoj motivaciji izraza. Time postaje sredstvo oblikovanja doživljajne perspektive i emocionalne nijanse unutar narativnog ili lirskog konteksta.

Dakle, zaključuje se da lokativ u adnominalnoj poziciji pokazuje raznovrsne mogućnosti dopunjavanja značenja imenice, pri čemu njegova upotreba zavisi od semantičkog tipa odnosa koji se ostvaruje u sintagmi. Mjesni lokativ ističe se kao najfrekventniji, potvrđen u oba funkcionalna stila, uz konkretne, apstraktne i glagolske imenice, što ukazuje na njegovu stabilnu sintaktičko-semantičku funkciju označavanja prostornog okvira. Vremenski i načinski lokativ javljaju se prvenstveno u administrativnom stilu, gdje služe za precizno označavanje perioda, procedura i normi, dok je lokativ sredstva u adnominalnoj poziciji sporadičan, što je u skladu s činjenicom da se značenje sredstva u bosanskom jeziku primarno izražava instrumentalom. Lokativ dopune pokazuje najširu distribuciju, budući da omogućava preciziranje odnosa među pojmovima u administrativnim tekstovima i izražavanje asocijativne i psihološke slojevitosti u književnoumjetničkim tekstovima. Ovakva raspodjela potvrđuje da funkcija lokativa u adnominalnim sintagmama zavisi kako od gramatičke strukture, tako i od stila i komunikacijske namjene teksta, te da se pojedini značenjski tipovi lokativa stabilizuju upravo u onim stilovima u kojima ostvaruju najjasniji funkcionalni učinak..

Na temelju analiziranih primjera može se zaključiti da se dativ i lokativ u adnominalnoj poziciji u administrativnom i književnoumjetničkom funkcionalnom stilu koriste za označavanje različitih relacijskih i okolnosnih odnosa, koji dopunjuju značenje upravne imenice. Dativ u ovoj poziciji najčešće ostvaruje posesivno značenje ili označava korisnika određene radnje u administrativnim tekstovima. Njegova frekvencija varira: posesivni dativ je dominantan u književnoumjetničkom stilu, dativ koristi u administrativnom, dok dativ štete nije potvrđen ni u jednom od stilova u analiziranom korpusu. S druge strane, lokativ u adnominalnoj poziciji ostvaruje više značenjskih tipova: mjesni, vremenski, načinski, sredstva i dopune. Najfrekventniji su mjesni lokativ i lokativ dopune, i to u oba stila, pri čemu prvi precizira prostorni, a drugi pojmovni odnos uz imenicu. Vremenski i načinski lokativ javljaju se rjeđe i pretežno u administrativnom stilu, dok lokativ sredstva nije zabilježen u korpusu, što je u skladu s činjenicom da se značenje sredstva u bosanskom jeziku primarno izražava instrumentalom. Uočene frekvencijske i funkcionalne razlike uvjetovane su dvama faktorima:

1. dativ u adnominalnoj poziciji funkcioniše kao stilska rezerva posesivnog genitiva i posesivnih zamjenica, te se češće bira u kontekstima gdje se želi postići intimizacija ili interpersonalna bliskost;
2. lokativ prirodno upućuje na adverbijalne odnose, što objašnjava njegovu veću zastupljenost u adverbnoj poziciji, dok se samo pojedine njegove značenjske realizacije stabilizuju u adnominalnoj.

Zaključno, upotreba dativa i lokativa u adnominalnoj poziciji značajno doprinosi semantičkom obogaćivanju i preciziranju iskaza, bilo da se označavaju odnosi pripadnosti i korisnosti ili prostorne, vremenske i situacijske okolnosti, čime se u tekstu postiže veća jasnoća, određenost i stilska izražajnost.

Adverbalna pozicija

Adverbalna pozicija odnosi se na sintagme u kojima se na mjestu upravnog člana nalazi glagol, dok se na mjestu zavisnog člana može pojaviti supstantivna, verbalna ili adverbijalna sintaksema, uključujući i funkcionalno preobražene oblike. Funkcija zavisnog člana u takvim sintagmama zavisi od vrste i značenja glagolske sintagme u kojoj se ostvaruje.

Verbalne sintagme su one u kojima je upravni član glagol. Ukoliko je zavisni član supstantivna riječ koja nije funkcionalno preobražena, on obično označava objekat (pokloniti majci), te je riječ o verbalnim objekatskim sintagmama. Nasuprot tome, kada zavisni član označava prilošku odredbu (govoriti danas, govoriti u učionici), riječ je o verbalnim adverbijalnodredbenim sintagmama, u kojima se na mjestu adverbijalne odredbe može nalaziti adverb ili funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema.

U ovom radu razmatraju se dvije vrste verbalnih sintagmi, i to: verbalne objekatske sintagme, u kojima se na mjestu objekta nalazi supstantivna sintaksema u dativu ili lokativu, u funkciji daljeg objekta, kao i verbalne adverbijalnodredbene sintagme, u kojima se na mjestu zavisnog člana nalazi funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema u obliku dativa ili lokativa.

Dativ u adverbilnoj poziciji može imati sljedeća značenja:

- dativ cilja – označava krajnju usmjerenost radnje,
- dativ namjene – označava kome ili čemu je radnja namijenjena,
- dativ koristi – označava onoga ko ima korist ili dobit od radnje,
- dativ štete – označava učesnika koji trpi nepovoljnu posljedicu radnje,
- dativ interesa – označava učesnika na koga se radnja odnosi ili tiče, posredno ili situaciono.

Lokativ u adverbilnoj poziciji može imati:

- mjesno značenje – označava mjesto u kojem se radnja odvija,
- vremensko značenje – označava vremenski okvir ili period radnje,
- načinsko značenje – označava način ili okolnost pod kojom se radnja odvija,
- značenje sredstva – označava sredstvo ili posredstvo radnje,
- značenje dopune – dopunjuje glagolsko značenje određivanjem predmeta misli, govora ili opažanja.

Dativ u adverbilnoj poziciji

Dativ se u najvećem broju slučajeva javlja uz glagole kao upravne članove verbalnih sintagmi, dok je njegova frekvencija uz ostale vrste riječi relativno niska. U takvim konstrukcijama dativ najčešće preuzima ulogu daljeg objekta, dopunjujući glagol i označavajući učesnika prema kojem je radnja usmjerena ili na kojeg se ona odnosi. Rjeđe, dativ u adverbilnoj poziciji vrši funkciju adverbijalne odredbe, pri čemu se njegovim oblikom označava cilj, namjena, korist, šteta ili interes radnje (v. Omerović, 2011:92).

Dativ cilja izražava kome ili čemu je radnja usmjerena kao konačnom odredištu. Najčešće se javlja uz glagole kretanja, upućivanja, predaje i usmjeravanja, gdje označava pravac ili krajni cilj radnje.

...žalba se upućuje *školskom odboru*... (ZOŠ, 235); Škole su dužne...napraviti listu nastavnika...*prema Okvirnom programu*... (ZOŠ, 238); ...radnik ima pravo ponijeti žalbu *školskom odboru*. (ZOŠ, 239); ...inspekcija dostavlja *Ministarstvu*... (ZOŠ, 241); Već su četiri puta svratili njegovoj *kući*... (MS, 3); Žena je pošla kroz šljivik, *prema ogradi*.; (MS, 50); ...išli su dugo, s kraja na kraj trga, *prema zatvoru*... (MS, 60); ... i da se uputi *prema rijeci*. (MS, 75); Onda je pošla *kući*, a kuće nije bilo. (MS, 104)

Analiza pokazuje da se dativ cilja javlja u oba funkcionalna stila, ali sa različitim stilskim i frekventnim obilježjima. U administrativnom stilu njegova je upotreba ograničena i ima informativnu i formalno-precizirajuću funkciju, kojom se određuje pravac administrativne radnje (upućivanje, dostavljanje, podnošenje). Nasuprot tome, u književnoumjetničkom stilu dativ cilja je značajno frekventniji i ima izražajnu ulogu, učestvujući u oblikovanju prostorne perspektive, dinamike kretanja i narativnog toka. Drugim riječima, dok administrativni stil dativ cilja koristi radi jasnoće i proceduralnog određenja, književni ga stil koristi radi stvaranja kretanja, usmjerenosti i psihološke ili prostorne napetosti u prizoru.

Dativ namjene pojavljuje se u službi daljeg objekta. Najčešće se javlja uz glagole davanja, namjenjivanja, upućivanja ili pružanja, pri čemu je njegova upotreba semantički uslovljena značenjem glagola. Ovaj dativ označava onoga kome je radnja namijenjena ili u čiju je korist ona izvršena.

...imenovanim *direktorima* i *pomoćnicima* direktora zabranjuje se...; (ZOŠ, 223); ...i davanje saglasnosti *Pedagoškom zavodu*...; (ZOŠ, 229); Osnovna škola upisanim *učenicima*...izdaje učeničku knjižicu.; (ZOŠ, 231); ...reći će *mu* poslije oni drugi.; (MS, 8); Tako će *joj* reći. A šta će *mu* ona odgovoriti?; (MS, 34); ...morat će da *im* kaže kako to postiže...; (MS, 37)

U administrativnom funkcionalnom stilu dativ namjene je frekventan, jer se koristi za precizno označavanje korisnika institucijske radnje (primanja, izdavanja, upućivanja, donošenja odluka). U književnoumjetničkom stilu javlja se rjeđe, ali kada se pojavi, ima važnu ulogu u formiranju odnosa među sudionicima radnje, doprinosi interpersonalnoj dinamici, relacijama među likovima i izražavanju socijalne ili emocionalne distance / bliskosti.

Dativ koristi označava učesnika koji ima korist, dobit ili pogodnost od vršenja radnje. Javlja se u službi daljeg objekta, pri čemu je njegova upotreba najčešće semantički uslovljena glagolima koji označavaju pružanje, davanje, omogućavanje ili pomaganje. Dativ koristi predstavlja posebnu podvrstu dativa namjene, ali sa jasno istaknutim značenjem pozitivnog učinka radnje na označenog učesnika.

Škola pruža *nastavnicima* optimalnu podršku...; (ZOŠ, 225); ...Ministarstvo će predložiti osnivaču...; (ZOŠ, 226); ...a škola obavezu pomoći *roditeljima*...; (ZOŠ, 236); ...odobrava *učeniku* škole završavanje...; (ZOŠ, 250); ...a lako je njoj kad joj je Bog dao *sreću* i onakvog muža...; (MS, 37); ...kupio sam *ti* haljine jesenas...; (MS, 74); ...i bilo *mu* je dobro s njom, *kuvala mu* je, *prala*, *dočekivala*...; (MS, 75)

Dativ koristi je znatno frekventniji u administrativnom funkcionalnom stilu, gdje je njegova upotreba ustaljena u kontekstima označavanja korisnika propisa, prava i mjera. U književnoumjetničkom funkcionalnom stilu javlja se rjeđe, uglavnom u enklitičkim oblicima

ličnih zamjenica, gdje ima izražajno-relacijsku ulogu, doprinosi psihologizaciji likova i nijansiranju međuljudskih odnosa..

Dativ štete označava učesnika koji trpi nepovoljnu posljedicu radnje. Javlja se u funkciji daljeg objekta, a njegova je upotreba najčešće povezana s glagolima koji značenjski označavaju nanošenje štete, uskraćivanje, oduzimanje ili činjenje nepravde. Kao i dativ koristi, i dativ štete predstavlja podvrstu dativa namjene, ali sa jasno negativno obilježenim značenjem.

...šteta *učenicima*, njihovim *roditeljima* ili društvenoj *zajednici*.; (ZOŠ, 248); ...prema ovoj obavezi roditelji podliježu prekršajnoj *odgovornosti*.; (ZOŠ, 236); ...kao da *im* je podvalio...; (MS, 7); ...i to su *joj* uzimali za zlo...; (MS, 37); ...a gospodin upravnik zatvora oduzet će *ocu* posao...; (MS, 58)

Analiza pokazuje da se dativ štete pojavljuje u oba funkcionalna stila, i u administrativnom i u književnoumjetničkom, pri čemu se njegova semantička funkcija zadržava stabilnom. U administrativnom stilu on ima pretežno normativno-pravni karakter, označavajući subjekta na čiju se štetu radnja odnosi u okviru propisa, postupaka i disciplinskih mjera. U književnoumjetničkom stilu, međutim, dativ štete dobija i izražajnu vrijednost, učestvujući u karakterizaciji likova, prikazu emocionalnih odnosa i izgradnji narativne perspektive.

Dativ interesa (dativ interesovanja) označava ličnu uključenost, emotivnu reakciju ili subjektivni odnos govornika prema onome što je izraženo glagolom. Najčešće se ostvaruje ličnim zamjenicama u dativu (u prvom licu jednine ili množine) i javlja se u funkciji daljeg objekta, pri čemu ne označava stvarnog primaoca radnje, nego onoga kome je situacija važna, bliska ili se neposredno tiče.

...prostrano *im* je i pusto...; (MS, 4); ...i nije *mi* žao i nikad nisam pokazao da *mi* je žao...; (MS, 74); ...izgledaš *mi* čudna...; (MS, 74)

Dativ interesa pojavljuje se isključivo u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu, gdje se koristi sporadično, najčešće u dijalogu, unutrašnjem monologu ili narativnoj perspektivi. Njegova uloga je izražajno-emocionalna: on prenosi psihološko stanje, emotivnu reakciju ili tonalitet govornog stava. U administrativnom funkcionalnom stilu ovaj tip dativa nije zabilježen, što je u skladu sa neutralnošću, odsustvom subjektivnosti i formalnom svrhom administrativnog jezika.

Zaključuje se da dativ u adverbnoj poziciji ostvaruje niz semantički diferenciranih funkcija, koje zavise od vrste i usmjerenosti glagolske radnje. Dativ cilja i dativ namjene označavaju različite vrste usmjerenosti radnje, dok dativ koristi i dativ štete ukazuju na pozitivne ili negativne posljedice radnje po određenog učesnika. Dativ interesa ostvaruje izrazitu emotivnu i subjektivnu vrijednost, te je svojstven samo književnoumjetničkom stilu. Razlike u frekventnosti pojedinih podtipova pokazuju da administrativni stil preferira neutralne, precizne i funkcionalno određene upotrebe dativa, dok književnoumjetnički stil koristi dativ za izražavanje odnosa među likovima, unutrašnjih stanja i narativne perspektive.

Lokativ u adverbnoj poziciji

Kao što je već navedeno, osnovno opće značenje lokativa je značenje mjesta (v. Stanojčić, 2010:353). Lokativ u adverbnoj poziciji vrši funkciju priloške odredbe. S obzirom na okolnost vršenja glagolske radnje razlikuju se i značenja lokativa u adverbnoj poziciji, i to: mjesno, vremensko, načinsko, sredstvo i dopuna.

Mjesni lokativ u adverbnoj poziciji koristi se za izražavanje prostorne odredbe glagolske radnje. U ovoj funkciji lokativ se javlja kao zavisni član verbalne adverbijalnoodredbene sintagme i sintaksički vrši funkciju priloške odredbe mjesta. Zavisni član je funkcionalno preobražen u adverbijalnu ulogu (S > ADV), npr. boraviti u kući.

... vodi se u *Ministarstvu*... (ZOŠ, 219); U *školi* ne smije postojati...; (ZOŠ, 221); ... obrazovanje će biti pruženo u *bolnici*... (ZOŠ, 225); U svim javnim i privatnim *školama* u Kantonu utemeljit će se... (ZOŠ, 226); Učenik koji se obrazovao u *drugom kantonu*... (ZOŠ, 232); ...u *staji* je tamnije nego napolju... (MS, 4); Oružje im je u *rukama*... (MS, 7); U *uglu* je prostrta slamarica. (MS, 18); Žena sjedi na *zemlji*. (MS, 46); Ptica je pijuknula u *granju*. (MS, 44)

Istraživanje je pokazalo da je mjesni lokativ u adverbnoj poziciji najfrekventniji oblik lokativa, te da je prisutan u oba istražena funkcionalna stila. Iako je zastupljen u oba stila, frekventniji je u književnoumjetničkom stilu, gdje, uz osnovnu prostornu funkciju, ima i stilsku ulogu u oblikovanju ambijenta, atmosfere, simbolike prostora i emocionalne obojenosti izraza, doprinoseći stvaranju vizuelnosti i doživljajnosti narativnog prostora.

Vremenski lokativ u adverbnoj poziciji koristi se za označavanje vremenske odredbe glagolske radnje. Upravni glagol se s lokativom u ovoj funkciji najčešće povezuje prijedlozima u, na, o, po, pri. Sintaksički, lokativ vrši funkciju priloške odredbe za vrijeme, dok na semantičkom planu donosi informaciju o vremenskom okviru, trajanju ili trenutku ostvarivanja radnje (v. Stanojčić, 2010:353). U ovim strukturama riječ u lokativu predstavlja funkcionalno preobraženu supstantivnu sintagmu (S > ADV).

... počinje u kalendarskoj *godini*... (ZOŠ, 221); opći uspjeh... utvrđuje se na *kraju* ... (ZOŠ, 233); Privatna škola može početi sa radom *po dobivanju* saglasnosti...; (ZOŠ, 223); Javljalo se to i u *noći*... (MS, 13); Uvijek tako dolaze u *početku*. (MS, 31); ... a *po danu* sjedio...; (MS, 59)

Primjeri vremenskog lokativa zabilježeni su u oba funkcionalna stila, pri čemu je njegova upotreba nešto frekventnija u književnoumjetničkom diskursu, gdje, osim informativne, često ima i stilsku ulogu u oblikovanju temporalne atmosfere, ritma naracije i subjektivnog doživljaja vremena.

Načinski lokativ označava način vršenja radnje, stanja ili zbivanja (v. Stanojčić, 2010:354). U adverbnoj poziciji javlja se kao zavisni član verbalne adverbijalnoodredbene sintagme, gdje sintaksički ostvaruje funkciju priloške odredbe načina, najčešće u okviru prijedložno-padežnog izraza. Takav zavisni član sintagme je funkcionalno preobražena supstantivna sintaksa (S > ADV).

Nastava se izvodi na *jezicima*... (ZOŠ, 221); ...izvršavaju obaveze *po nalogu*; (ZOŠ, 237); izvodi nastavu *po Nastavnom planu* i okvirnom *programu*... (ZOŠ, 252); ... baš zato što su oni ušli u *cipelama*... (MS, 6); Sestra je trčala za njom i zvala je *po imenu*... (MS, 36); Izašao je iz kolibe ... i stojeći na *jednoj nozi*... (MS, 67)

Navedeni primjeri pokazuju da je načinski lokativ podjednako zastupljen u administrativnom i književnoumjetničkom stilu, ali sa različitim funkcionalnim naglascima. U administrativnom stilu on primarno služi preciziranju proceduralnosti i načina izvršenja radnje, dok u književnoumjetničkom stilu doprinosi stilizaciji izraza, opisnosti i prikazu doživljajnog i situacionog tona radnje.

Lokativ sredstva označava sredstvo kojim se vrši radnja (v. Stanojčić, 2010:354). U adverbnoj poziciji javlja se kao zavisni član verbalne sintagme i sintaksički vrši funkciju priloške odredbe sredstva. Međutim, kao što je već pokazano i u adnominalnoj poziciji, ovaj

tip lokativa je marginalan, budući da se značenje sredstva u bosanskom jeziku primarno izražava instrumentalom, koji u toj ulozi ima stabilnu i frekventnu upotrebu. U skladu s tim, u analiziranom korpusu lokativ sredstva nije zabilježen ni u adnominalnoj, ni u adverbnoj poziciji, što potvrđuje njegovu ograničenu funkcionalnu vrijednost i potiskivanje od strane instrumentala u izražavanju značenja sredstva.

Lokativ dopune ima funkciju dopune upravnoj riječi u lokativnoj sintagmi (v. Stanojčić, 2010:354). U adverbnoj poziciji javlja se kao zavisni član koji dopunjuje značenje glagola, precizirajući na šta se radnja odnosi, odnosno šta je predmet misli, govora, brige ili odlučivanja.

odlučuje o *raspoređivanju* nastavnika... (ZOŠ, 246); brine se o *sigurnosti* i *zdravlju*, te o *pravima*, *obavezama* i *interesima*... (ZOŠ, 246); ...zaključuje ugovor o *radu*; brine se o *zbrinjavanju* tehnološkog viška... (ZOŠ, 246); Nisu govorili o *poslovima*... (MS, 8); ... pametni mangup koji je sve znao o *gradu*... (MS, 12); ... govorio o *sebi*... (MS, 12)

Analiza pokazuje da je lokativ dopune značajno učestaliji u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu, gdje se javlja uz glagole koji zahtijevaju semantičku dopunu (glagoli mišljenja, govorenja, opažanja i emocionalnih stanja), te time doprinosi psihologizaciji iskaza i oblikovanju unutrašnje perspektive likova. U administrativnom stilu njegova je upotreba prisutan ali znatno rjeđa, najčešće u kontekstima normativnog preciziranja oblasti o kojoj se odlučuje ili koja je predmet regulacije.

Zaključno, lokativ u adverbnoj poziciji ostvaruje različite priloške i dopunske funkcije u zavisnosti od vrste označene okolnosti. Mjesni lokativ pokazuje se kao najfrekventniji tip i zabilježen je u oba funkcionalna stila, pri čemu u administrativnim tekstovima obavlja informativnu i normativno-prostornu funkciju, dok u književnoumjetničkom stilu ima i stilsku vrijednost u oblikovanju ambijenta i atmosfere. Vremenski i načinski lokativ također se javljaju u oba stila, ali se češće realizuju u administrativnom diskursu, gdje doprinose preciziranju proceduralnih i temporalnih odredbi. Lokativ sredstva, kao što je potvrđeno i u adnominalnoj poziciji, nije zabilježen, što je u skladu s time da funkciju označavanja sredstva preuzima instrumental. Lokativ dopune pokazuje najširu stilsku rasprostranjenost, budući da u administrativnom stilu precizira predmet odluke, regulacije ili postupanja, dok u književnoumjetničkom stilu učestvuje u izražavanju misaonih, govornih i emocionalnih procesa likova. Ovakva raspodjela potvrđuje da upotreba lokativa u adverbnoj poziciji zavisi kako od semantičkog tipa glagola, tako i od stilskih potreba diskursa, pri čemu se pojedini značenjski tipovi lokativa stabilizuju upravo u onim stilovima u kojima ostvaruju najizraženiji funkcionalni i stilski učinak.

Na osnovu analize može se zaključiti da adverbne pozicije imaju ključnu ulogu u strukturiranju glagolske radnje i preciziranju njenog značenja u oba razmatrana funkcionalna stila. U administrativnom stilu, adverbni dativi i lokativi služe prvenstveno funkcionalnoj i normativnoj preciznosti, omogućavajući jasno označavanje usmjerenosti, namjene, koristi, štete, interesa, kao i prostornog, vremenskog i načinskog okvira radnje. Time doprinose standardizovanoj i jednoznačnoj interpretaciji prava, obaveza i procedura. U književnoumjetničkom stilu, međutim, ovi oblici prevazilaze svoju osnovnu sintaktičku funkciju: dativ se koristi za nijansiranje međuljudskih odnosa, emocionalnih stanja i perspektive likova, dok lokativ, naročito mjesni, učestvuje u stvaranju ambijenta, simbolike prostora i narativne atmosfere. U tom kontekstu, dativ i lokativ postaju stilski i semantički nosioci značenja, učestvujući u psihologizaciji likova i oblikovanju prostorne i emotivne tekture teksta. Stoga se pokazuje da adverbne pozicije, premda zasnovane na istim

gramatičkim mehanizmima, u različitim stilovima ostvaruju različite funkcionalne i stilističke efekte: od normativne jasnoće do poetičke ekspresivnosti.

Ostale pozicije i značenja dativa

Pored adnominalne i adverbale pozicije, dativ se u rečenici može javiti i uz pridjeve, kao i u subjekatskoj poziciji.

U adjektivnim sintagmama, na mjestu upravnog člana nalazi se pridjev, dok se na mjestu zavisnog člana može pojaviti supstantivna sintaksema u obliku dativa. Takva sintaksema nije funkcionalno preobražena, već predstavlja dopunu pridjeva uz koji stoji. U analiziranom korpusu zabilježen je samo jedan primjer ovakve upotrebe i to u administrativnom funkcionalnom stilu: ...od obrazovanja primjerenog njihovom uzrastu i sposobnostima... (ZOŠ, 236). Na osnovu toga može se zaključiti da je upotreba dativa uz pridjeve izuzetno rijetka: u administrativnom stilu registrovan je samo jedan primjer, dok u književnoumjetničkom stilu ovakav tip upotrebe nije potvrđen.

S druge strane, u korpusu je zabilježen značajan broj primjera u kojima se dativ javlja u funkciji subjekta. Riječ je o logičkom subjektu, tj. subjektu shvaćenom u semantičko-sintaktičkom smislu, gdje dativ označava nositelja iskustva, stanja ili percepcije. Time dativ, iako nesubjekatski u svojoj osnovi, može poprimiti subjekatsku ulogu kada se subjekt određuje značenjski, a ne gramatički.

Radniku je psihičko ili fizičko zdravlje narušeno. (ZOŠ, 239); *Licu* koje je osuđeno... (ZOŠ, 239); *Osobama* je izrečena pravosnažna presuda. (ZOŠ, 243); ... *njemu* je svejedno kuda idu ili šta rade... (MS, 3); *A komandiru* je svejedno, crna pogurena sjenka ide istim korakom... (MS, 25); *Njemu* se žurilo, htio je da sazna zašto je došla.; (MS, 38); *Meni* je svejedno... (MS, 64); *Ljudima* je uvijek nanovo teško... (MS, 80)

Analiza pokazuje da je dativ u funkciji subjekta naročito frekventan u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu, gdje doprinosi izražajnosti, psihološkoj profilaciji likova i individualizaciji doživljaja. U administrativnom stilu njegova se upotreba javlja rijetko i ograničeno, što je u skladu sa formalizovanim, neutralnim i nepersonaliziranim karakterom tog stila.

Ostale pozicije i značenja lokativa

Pored adnominalne i adverbale pozicije, lokativ se može javiti i uz pridjeve, te u funkciji dijela imenskog predikata. Ove upotrebe pokazuju dodatne semantičke i sintaksičke mogućnosti lokativa, jer u tim pozicijama lokativ ne izražava samo prostorni odnos, već i stanje, svojstvo ili relacijski odnos između subjekta i predikata.

Lokativ uz pridjeve javlja se u oba istražena funkcionalna stila, ali sa vrlo niskom frekvencijom. Ovakva upotreba karakteristična je za pridjeve koji označavaju fizička, psihička ili emocionalna stanja subjekta, kao i za one koji izražavaju situacionu određenost ili relaciju prema prostoru. U tim slučajevima lokativ semantički dopunjuje pridjev tako što pruža dodatnu okolnost stanja, položaja ili izgleda. U književnoumjetničkom stilu ovakve konstrukcije mogu imati i metaforičan karakter, čime doprinose stilizaciji opisa i psihološkom nijansiranju izraza.

...lice angažovano *u* odgojno-obrazovnom *procesu*... (ZOŠ, 219); ... zakonom zabranjenih sredstava *u* školskim *prostorima*... (ZOŠ, 221); ...programa definisanih *na* *ishodima* učenja... (ZOŠ, 223); ... pa je strina požurila za poslom, zelena *u* *licu*... (MS, 38); ...crven *u* *licu* od stida... (MS, 59)

Na osnovu navedenih primjera može se zaključiti da je lokativ uz pridjeve rijedak i sporadičan u oba funkcionalna stila, ali da u književnoumjetničkom stilu može imati izraženiju stilsku i ekspresivnu vrijednost, naročito u opisima emocionalnih stanja i karakterizaciji likova.

Lokativ kao dio imenskog predikata zabilježen je isključivo u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu. Ovakve konstrukcije se javljaju u rečenicama koje opisuju ambijent, raspored likova u prostoru ili emocionalno stanje kroz prostorne slike. Time lokativ doprinosi slikovnosti i konkretizaciji narativnog okvira, povezujući likove, predmete i radnju sa prostorom i atmosferom pripovjednog trenutka.

... i žali se što je kuća *u ravnici* i *kraj puta*... (MS, 3); Tri dana je već *u* njegovoj *grupi*, a taj ćutljivi čovjek... (MS, 24); ... bilo ih je i *u* drugim *sokacima*, *po dvorištima*... (MS, 33); Ali ona je bila *u igri*, gledala ga tobože smeteno... (MS, 46); Zavoji su *u korpi*. (MS, 86); Uvijek je bio *po strani*... (MS, 101)

Lokativ u funkciji dijela imenskog predikata, dakle, pokazuje tendenciju pojavljivanja gotovo isključivo u književnom diskursu, gdje ima izraženu slikovnu, deskriptivnu i psihološku funkciju. U administrativnom stilu takve se konstrukcije izbjegavaju, u skladu sa težnjom ka jednoznačnosti, neutralnosti i formalnoj konciznosti izraza.

Zaključak

Istraživanje sintaksičkih aspekata dativa i lokativa u administrativnom i književnoumjetničkom funkcionalnom stilu pokazalo je da upotreba ovih padeža nije jedinstvena ni statična, već stilistički i funkcionalno uslovljena. Padeži, iako gramatički definirani u jeziku, ostvaruju različite semantičke i sintaksičke vrijednosti u zavisnosti od tipa diskursa, komunikacijske namjene i tekstualnog okvira.

U adnominalnoj poziciji, lokativ se pokazao kao frekventniji od dativa. Najzastupljenija su njegova mjesna i dopunska značenja, koja se pojavljuju u oba funkcionalna stila, dok su vremenski i načinski lokativ prisutni u manjoj mjeri, pretežno u administrativnom stilu. Lokativ sredstva nije potvrđen. Dativ u adnominalnoj poziciji ostvaruje prije svega posesivno značenje ili označava korist, pri čemu je posesivni dativ karakterističan za književnoumjetnički stil (izražajnost, intimnost, relacijska bliskost), a dativ koristi za administrativni stil (precizno označavanje korisnika radnje). Dativ štete u ovoj poziciji gotovo je odsutan. Time se pokazuje da dativ u adnominalnoj ulozi često funkcioniše kao stilaska alternativa posesivnom genitivu i posesivnim zamjenicama, dok lokativ u ovoj poziciji preuzima semantičke odredbe bliske adverbijalnim značenjima.

U adverbijalnoj poziciji, oba padeža označavaju okolnosti glagolske radnje, ali s različitim težinama i funkcijama. Kod lokativa su mjesno i dopunsko značenje najfrekventnija i stabilna, dok vremensko i načinsko značenje pokazuju stilsku selektivnost u zavisnosti od tipa diskursa. Kod dativa je zabilježena jasna semantička razuđenost: dativ cilja, namjene i koristi najizraženiji su u administrativnom stilu, dok dativ interesa i pojedini oblici dativa štete dobijaju značajnu ekspresivnu ulogu u književnoumjetničkom stilu. Dativ kao subjekt u književnom jeziku posebno otkriva psihologizacijsku i perspektivnu dimenziju sintakse, jer označava nositelja iskustva, što administrativni stil izbjegava zbog težnje ka neutralnosti i sistematičnosti izraza.

U ostalim pozicijama, dativ uz pridjeve i lokativ kao dio imenskog predikata javljaju se sporadično, ali su stilistički obilježeni: prvi u opisivanju stanja i svojstava, drugi u oblikovanju slikovnosti i narativnog ambijenta.

Sveukupno, rezultati pokazuju da administrativni funkcionalni stil teži standardizaciji, jednoznačnosti i formalnoj preciznosti, zbog čega favorizira gramatički stabilne i predvidive konstrukcije dativa i lokativa. Suprotno tome, književnoumjetnički stil koristi širi spektar padežnih značenja, uključujući metaforičnost, psihološku ekspresivnost i narativnu ambijentalnost, čime dativ i lokativ postaju stilski nosioci ekspresije i izražajne subjektivnosti.

Ovakav pristup doprinosi boljem razumijevanju odnosa između gramatike i stila u bosanskom jeziku i otvara mogućnost za dalja istraživanja u pravcu kontrastivne analize s drugim funkcionalnim stilovima ili širim korpusnim uzorcima — posebno u smjeru pragmatičke i kognitivne interpretacije padežnih značenja u diskursu.

Conclusion

This study examined the syntactic behavior of the dative and locative cases in the administrative and literary functional styles of the Bosnian language, demonstrating that their use is shaped by stylistic and communicative factors rather than being fixed or uniform. The analysis showed that the distribution, frequency, and semantic functions of these cases vary significantly across styles.

In adnominal position, the locative is generally more frequent, particularly with spatial and complement meanings, while the dative primarily expresses possession or benefit. The possessive dative is characteristic of the literary style, where it conveys intimacy and relational nuance, whereas the dative of benefit is more common in the administrative style, where it serves to specify the beneficiary of institutional actions. The dative of disadvantage is rarely attested.

In adverbial position, both cases function to express circumstances of the verbal action. The locative most often marks place and complement, while temporal and manner meanings are more context-dependent. The dative displays greater semantic range, expressing aim, purpose, benefit, disadvantage, and personal involvement. Certain forms, such as the dative of interest and dative as experiencer subject, are especially prominent in the literary style, where they contribute to psychological depth and narrative perspective.

Additional uses, such as the dative with adjectives and the locative as part of a nominal predicate, occur sporadically, but serve distinct stylistic functions, particularly in literary texts where they enhance imagery and expressive nuance.

Overall, the findings show that the administrative style favors standardized, transparent, and functionally precise constructions, while the literary style employs greater syntactic flexibility and expressive potential, using the dative and locative to shape narrative atmosphere, intersubjective relations, and emotional tone. This study thus highlights the dynamic relationship between grammar and style, and points to productive directions for further research, including broader corpus-based and contrastive analyses.

Izvori i literatura

Izvori

1. MS – Selimović, M. (1986). Magla i mjesečina. Dostupno na: <https://pdfcoffee.com/mea-selimovi-magla-i-mjeseinapdf-pdf-free.html> (Pristupljeno: januar 2025.).

2. ZOŠ – Zakon o osnovnoj školi (2018). Službene novine Zeničko-dobojskog kantona, br. 3.

Literatura

1. Antičić, I., 2004. „Sintaksa i semantika dativa“. U: Kovačević, M., ur. Južnoslovenski filolog, LX, str. 67–97.
2. Babić, S. i Težak, S., 1996. Gramatika hrvatskog jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bijelić, Z., 2015. Sintaksa dativa u hrvatskom jeziku. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
4. Brkić-Međedović, S., 2017. „Eksplikativni lokativ u adnominalnoj poziciji u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku“. U: Kalajdžija, A., ur. Književni jezik, 28, str. 189–200.
5. Gis, I., 2011. „Dativ i lokativ u suvremenim gramatikama“. U: Vilček, D., ur. Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis, 5(5), str. 47–55.
6. Piper, P. et al., 2005. Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
7. Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I., 2004. Gramatika bosanskoga jezika. Zenica: Dom štampe.
8. Katnić-Bakašić, M., 1999. Lingvistička stilistika. Budimpešta: Open Society Institute.
9. Klajn, I., 2005. Gramatika srpskog jezika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. Omerović, M., 2011. Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika. Sarajevo: Slavistički komitet.
11. Palić, I., 2006. „Pragmatički dativ u bosanskom jeziku“. U: Palić, I. ur., Pismo, IV(1), str. 73–87.
12. Palić, I., 2010. Dativ u bosanskom jeziku. Sarajevo: Bookline.
13. Palić, I., 2015. Rasprave iz sintakse i semantike. Sarajevo: Bookline.
14. Pranjković, I., Silić, J., 2007. Gramatika hrvatskog jezika. Zagreb: Školska knjiga.
15. Rukavina, A., 2013. Značenja i uporaba dativa. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
16. Stanojčić, Ž. S., 2010. Gramatika srpskog književnog jezika. Beograd: Kreativni centar.
17. Tanasić, S., 2009. Sintaksičke teme. Beograd: Beogradska knjiga.
18. Tanasić, S., 2012. Iz sintakse srpske rečenice. Beograd: Beogradska knjiga.
19. Velić, E., 2006. „Značenje i funkcije lokativa s prijedlozima u, na i po u bosanskome jeziku“. U: Palić, I., ur. Pismo, IV(1), str. 88–107.

Larisa Mahmić

FONOSTILISTIKA I MORFOSTILISTIKA U ROMANU *LARVA* BISERE ALIKADIĆ

Sažetak

Cilj ovog rada je opisati fonostilističke i morfostilističke karakteristike romana Larva Bisere Alikadić. Fonostilistički i morfostilistički nivo se najprije identificiraju, potom opisuju i naposljetku analiziraju. Prisustvo svih stilema određenog jezičko-stilskog nivoa ničim ne može biti garantovano dok se ne dođe do te tačke analize. Ovakvom stilističkom analizom je ponuđen metodički pristup koji može biti primjenjiv na ostalim tekstovima književnoumjetničkog stila. Ovaj rad bi trebao biti dokaz/pokazatelj kako lingvistika i književnost nisu i ne smiju biti isključive jedna prema drugoj. One su u konstantnoj korelaciji, međusobno povezane iako se bave različitim sferama. Koegzistiraju, hraneći se jedna drugom. Kada se uđe dublje u polje stilistike, postaje jasno da svaki stilem, koji određeni tekst čini onim što jest, nosi sa sobom stilističku informaciju; postaje jasno da nije samo čitateljska publika ona koja upisuje i razumijeva značenja, nego je to i jezik, odnosno njegova prilagođena upotreba. Tragajući za fonostilističkim i morfostilističkim karakteristikama romana Larva se istovremeno skreće pažnja na važnost stilističke analize, ali i na važnost pomenutog romana. Naposljetku, nastoji se kreirati kompletna stilistička slika istog, jer se ostavlja prostor za buduće analize stilema i sa ostalih jezičko-stilskih nivoa.

Ključne riječi: jezik, stil, stilistika, stilemi, fonostilistika, fonostilemi, morfostilistika, morfostilemi, Larva, Bisera Alikadić.

PHONOSTYLISTICS AND MORPHOSTYLISTICS IN THE NOVEL LARVA BY BISERA ALIKADIĆ

Abstract

The aim of this paper is to describe the phonostylistic and morphostylistic characteristics of the novel Larva by Bisera Alikadić. The phonostylistic and morphostylistic levels are first identified, then described, and finally analyzed. The presence of all stylemes of a particular linguistic-stylistic level cannot be guaranteed until that specific stage of analysis is reached. Through such a stylistic analysis, a methodological approach is offered—one that can also be applied to other texts of literary-artistic style. This paper should serve as evidence that linguistics and literature are not, and should not be, mutually exclusive. They are in constant correlation, interconnected even though they address different spheres. They coexist, nourishing one another. When delving deeper into the field of stylistics, it becomes evident that every styleme, which makes a given text what it is, carries stylistic information; it also becomes evident that meaning is not only inscribed and understood by the readership, but also by the language itself—through its adapted use. By exploring the phonostylistic and morphostylistic characteristics of Larva, this study simultaneously draws attention to the importance of stylistic analysis as well as to the significance of the mentioned novel. Ultimately, the goal is to create a complete stylistic representation of the work, while leaving room for future analyses of stylemes at other linguistic-stylistic levels.

Keywords: language, style, stylistics, stylemes, phonostylistics, phonostylemes, morphostylistics, morphostylemes, Larva, Bisera Alikadić.

Uvod

Kad se uzmu u obzir sve lingvističke discipline koje su danas poznate, stilistika je lingvistička disciplina¹ koja je najviše bivala osporavana. Pretpostavlja se da je razlog tome opširnost njenog predmeta proučavanja. Ona se bavi proučavanjem i tumačenjem stila, raslojavanjem jezika, nivoima lingvostilističke analize i stilemima koji se mogu pronaći na tim nivoima. Stilistika često biva isprepletena sa drugim disciplinama kao što su semiologija i književna teorija. Lingvističari smatraju kako su pojmovi stila i stilistike, iako esencijalni za književnojezičku problematiku, neuhvatljivi za strogo i precizno definisanje, a upravo su konkretne definicije preduslov za uvođenje pojmova u sistem naučnih termina: „Nedostatak i neadekvatnost znanstvene terminologije na tome području predstavlja veliku poteškoću u bavljenju jezikom književnosti jer stručnjake ostavlja bez temeljne znanstvene aparature koja je osnovno sredstvo za istraživački rad.“ (Udier, 2011: 21) Može se zaključiti da je u stilistici sve povezano, sve je međusobno prepleteno, a moguće je da upravo zbog te raznovrsnosti stilistika ni danas nije u svim sferama prihvaćena kao „ozbiljna“ lingvistička disciplina. Pa ipak, bez obzira na to da li je predmet proučavanja prost ili složen, on postoji, a ako ima šta proučavati, disciplina ima razlog da postoji.

Osnovna jedinica stilistike je stilem. S obzirom na jezični nivo na kojem se realiziraju, stilemi se dijele na grafostileme, fonostileme, morfostileme, leksikostileme, sintaksostileme, semantostileme i tekstostileme. Stilem je shvaćen kao ona jedinica koja nosi određenu *stilsku informaciju*, mora biti stilski obilježena. Dakle, koriste se izražajna sredstva koja ne mijenjaju racionalni sadržaj poruke, ali mu ipak dodaju emocionalnu boju. Kada se kaže da je neka jezička jedinica stilski markirana (obilježena), podrazumijeva se da ona posjeduje dodatno stilsko obilježje, tj. dodatnu stilsku obavijest u odnosu na jezičke jedinice koje su stilski neutralne. Elementarna podjela dijeli jezičke jedinice na stilski neutralne i stilski markirane, koje se dalje dijele po različitim kriterijima, npr. na one sa povišenom (knjiškom) konotacijom ili pak sa sniženom (razgovornom) konotacijom; formalno i neformalno markirane jedinice; emocionalno-ekspresivno markirane i sl. Markiranost se mijenja dijahronijski, te neke jedinice koje su pripadale nižem stilu, tj. imale sniženu markiranost, nakon izvjesnog vremena postaju neutralne; s druge strane, mnogi neologizmi postupno prelaze u sferu arhaizama usljed razvoja nauke, tehnike i drugih čovjekovih saznanja. Stilemi postoje u svim tipovima diskursa, u svim funkcionalnim stilovima.

Stilistička analiza je moguća na svim tekstovima koji postoje. Čak i oni šturi, koji samo prenose informaciju, lišeni svakog stilističkog bogatstva, mogu biti stilistički analizirani, a manjak stilske markiranosti nam govori o stilističkoj vrijednosti tih tekstova. Dakle, stilistika je otvorena ka svim vrstama tekstova, ka svim temama. Pa ipak, treba imati u vidu da najplodonosniji korpus za stilističko istraživanje nude tekstovi književnoumjetničkog stila.

Kada se rodila ideja da bi bilo korisno kompletiranom stilističkom analizom ponuditi metodički pristup koji bi mogao biti primjenjiv na svim tekstovima književnoumjetničkog stila, pojavio se izazov biranja reprezentativnog primjera književnoumjetničkog stila. Odabir nije mogao niti je smio biti nasumičan. Odabrani tekst je morao imati određenu važnost, specifičnu težinu i značaj kako u književnosti, tako i u društvu, a nakon opisa jezičko-stilskih karakteristika i u jeziku. Relativno brzo je odabran roman koji se svojom historijom i samim svojim bivstvovanjem sam nametnuo analizi i detaljnijem istraživanju. Odabran je roman *Larva*, bh. spisateljice i pjesnikinje Bisere Alikadić, žene koja ima brojna književna postignuća, a tim postignućima se može pripisati i veliki prevrat koji je napravila u književnosti južnoslavenske

¹ Sanda Lucija Udier stilistiku naziva filološkom i primijenjenolingvističkom disciplinom. (*Fikcija i faksija: Rasprava o jeziku književnosti na predlošcima tekstova Miljenka Jergovića*, Disput, Zagreb, 2011, str. 21)

interliterarne zajednice. *Larva* je priča o sasvim običnoj ženi, tridesetogodišnjoj bibliotekarki Evi (već je sami izbor imena stilistički markiran), koja proživljava i preživljava jedno ljeto pokušavajući se osloboditi čahure svoje svakodnevnice i osjećaja da je zapela u stadiju larve, bez daljnjeg razvitka. Ono što je najbitnije u ovom romanu je ženski autorski vizir. Do tada je žena u bh. književnosti bivala tumačena od strane muškaraca (na ovaj ili onaj način), a isti ti muškarci su sebe (ne)svjesno prepotentno nametali. Sa *Larvom* žena počinje da iskazuje sebe, bez hipokrizije i bez inferiornosti, pritom ostavljajući muškarcu mjesta koliko iziskuje njegova specifična težina u datom trenutku. Alikadićeva je pisala jednostavno, ne opterećujući se tradicijom i predrasudama. Njen jezik i stil ćemo najbolje dočarati ako odmah počnemo sa analizom istih.

Fonostilistika

Da bi fonem postao fonostilem, on mora biti smišljeno ubačen u tekst, moraju biti iskorištene njegove osobine, zvučnost ili nedostatak iste, mora aludirati na određenu emociju ili zvuk iz prirode. Fonostileme kao takve je najlakše uočiti i prepoznati u poeziji ili kraćim tekstovima, ali se mogu pojaviti i u dužim tekstovima kakav je roman. Stoga je pogrešna tvrdnja koja nalaže da su fonostilemi isključivo elementi poezije. Koliko god oni bili najzastupljeniji u poeziji, to ne mora značiti da će sva(ka) poezija imati fonostileme. Ako uzmemo za primjer pjesmu „Zlatna larva“², vidjet ćemo da u njoj nema nijednog jedinog fonostilema iako je riječ o poeziji. Pjesma je više narativna, što automatski umanjuje frekventnost fonostilema i njihovu upotrebu uopće. S druge strane, u samom romanu imamo prisutne fonostileme. Pritom je potrebno naglasiti da nije dovoljno imati foneme koji se ponavljaju³, oni moraju prenositi određenu stilsku informaciju „s ciljem naglašavanja emocionalnog stanja govornika, zvukovnog harmoniziranja iskaza, stvaranja određenog dojma i diskurzivnog tonaliteta.“ (Bagić, 2015: 21)

Pogledajmo ovaj primjer: „Ćutimo. Ćuti more, Ćuti Čalfi, Ćuti Čehinja. Ćutnja.“ (284) Ponavlja se suglasnik *ć* što nam daje do znanja da je riječ o aliteraciji, fonetsko-fonološkoj figuri dikcije. Međutim, važnija od pojave aliteracije kao stilske figure je sama situacija u kojoj se ona uočava. Naime, Eva sa svojim društvom leži na plaži nakon noći provedene u zabavi, smijehu, plesu i flertu. Odmaraju se. Suglasnik *ć* ovdje dodatno aludira na mekoću, na mir šutnje, na tišinu, na spokoj. Osim što nam je navela šta rade, ovakvom upotrebom bezvučnog slivenog suglasnika autorica dodatno dočarava spokoj koji likovi u tom trenutku osjećaju.

Još jednu upečatljivu aliteraciju imamo u primjeru: „Kao jezero toplog kraja raširih se i očekivah da se u meni nasele ribe, čamci, plivači, da iz mene strši šaša koja se s mukom kida.“ (327) Suglasnik *š* je strujni/frikativni suglasnik, pri čijoj tvorbi se istiskivanje zračne struje vrši u vidu šuštanja. Zbog toga se ovaj suglasnik još naziva i šuštavi, a šumnost je njegova osnovna akustička osobina. I sama Eva „šušti“ i „šumi“ u trenutku kada govori aliteracijom. Osamila se sa mladim momkom kojeg je nedavno upoznala, a u njoj gori želja za muškim dodirom. U suštini, ona gori za dodirom Vlade, ali kako joj je on nedostižan, zadovoljava se bilo čijim muškim dodirom. Dakle, suglasnik *š* dočarava tu šušlavost, nemir, zaigranost, kretanje.

Eva nije spoj (samo) dvije krajnosti koje se daju naslutiti iz prethodna dva primjera, u njoj nisu samo *ćutnja* i zaigranost. Eva proživljava cijeli spektar emocija tokom romana, a jedna od tih emocija je i bol, duševna bol uzrokovana neizmjernom tugom: „– Čalfi moj, puća mi srce – šapućem mu.“ (345) U navedenom primjeru ponovno imamo aliteraciju; ovaj put se ponavlja

² Alikadićeva je kao svojevrsni lajtmotiv romana, prije nego je isti počeo, zapisala svoju pjesmu „Zlatna larva“ iz zbirke *Noć i ćilibar* (1972).

³ Ponavljanje suglasnika ili suglasničkih skupina se naziva aliteracija, a ponavljanje samoglasnika se naziva asonanca.

suglasnik *c*. Ovdje su nam značajne njegova prekidnost i napetost. Prekidnost je „svojstvo glasova kad se govornim aparatom stvara potpuna prepreka zračnoj struji, kad se javlja zastoje (okluzija), a potom prasak (eksplozija).“ (Jahić, Halilović, Palić, 2000: 97) Napetost je osobina glasova „koji se izgovaraju uz veliku mišićnu napregnutost govornih organa što neposredno učestvuju u njihovoj tvorbi.“ (Jahić, Halilović, Palić, 2000: 98) Potpuna prepreka i napregnutost koji su potrebni da bi se suglasnik *c* izgovorio, odgovaraju Evinom emotivnom stanju. *C* dodatno asocira na krckanje, pucanje, slamanje, a upravo to se dešava Evinom srcu u navedenom primjeru.

Nisu uvijek pojedinačni suglasnici odgovorni za aliteraciju. Nekađ je to skupina glasova. U narednom primjeru se ponavlja skupina *crv* uz ponavljanje glasa *r*: „**Crv** grize **crvenu** jabuku na stolu...“ (292) Za ovakve primjere Krešimir Bađić u svom *Rječniku stilskih figura* kaže da su „artistično uspostavljene kompleksne korespondencije“ (2015: 22) između (su)glasničkih skupova i suglasnika. Aliteracijske veze poput naprijed navedene oblikuju rečenicu na takav način da se izdvaja jedinstvena zvukovna gesta koja zatim ekspresivno konkretizira značenje samog iskaza. Pri izgovoru glasa *r*, zračna struja vibrira, treperi vrhom jezika, a ta vibrantnost se podudara sa Evinim veselim, razigranim raspoloženjem koje osjeća nakon buđenja jednog jutra, jutra kada otpjeva naprijed navedenu rečenicu.

Već je rečeno da fonostilem, da bi se nazvao stilemom, može i da oponaša zvukove iz prirode. Dakle, pojedini primjeri onomatopeje također mogu biti okarakterisani kao fonostilemi. Takav je slučaj uočljiv u razgovoru između Vlade i Eve:

„– Voliš li kada pada kiša? – pitao me.
– Volim. **Kap** po **kap**.“ (227)

U ovom slučaju, oponaša se zvuk padanja kiše, odnosno zvuk udaranja kapi kiše, zvuk kapanja.

Prisustvo fonostilema se ne smije zanemariti. Ukoliko sve navedene primjere izmijenimo tako što izbacimo foneme koje smo imenovali fonostilemima, a ubacimo nešto drugo, dobili bismo rečenice koje bi izgubile sav efekat i emociju, naprimjer:

1. **Ćuti** more, Čalfi, Čehinja, svi mi.
2. Kao jezero toplog kraja raširih se i očekivah da se u meni nasele ribe, čamci, plivači, da iz mene **viri biljka**.
3. Čalfi moj, **lomi mi se srce**.
4. **Crv jede rumenu** jabuku na stolu.
5. Voliš li kada pada kiša? Volim **kad pada pomalo**.

Na osnovu svega prethodno rečenog, možemo zaključiti da su fonostilemi itekako važni za tekst jer doprinose cjelokupnoj emociji, ali i dinamično upotpunjuju radnju. Dakle, nisu to samo nasumično posloženi suglasnici i onomatopeje. Oni u sebi nose stilsku informaciju koja se bez njih u potpunosti gubi, a tekst biva lišen tog i takvog stilskog aspekta.

Morfostilistika

Morfostilistikom prelazimo na jedan nivo više, nivo iznad fonostilistike, te više ne posmatramo foneme koji nose stilističko značenje, nego riječi koje na određeni način doprinose stilistici teksta. To može da bude bilo koja vrsta riječi koja biva stilski markirana. Za jezik romana, i književnoumjetnički stil uopće, su najčešće posebno zanimljive vlastite imenice, naročito imena likova koja su nerijetko usko povezana sa samom temom romana, karakterizacijom lika i sl. Lične zamjenice također mogu nositi jaku stilsku poruku, posebno ako je u tekst/dijalog između likova uvedena opozicija *ti-Vi*. Sinonimija lica, odnosno zamjena 1. l. jd. nekim drugim karakterističnim oblicima je još jedna vrsta morfostilema koja može biti zanimljiva za analizu. Pritom je važno naglasiti da se svemu naprijed navedenom ne pristupa kako bi to bio slučaj da se tumači roman kao književnoumjetničko djelo. Primjeri se analiziraju jer su stilski markirani.

Vlastite imenice

Morfostilističku analizu ćemo početi glavnim likom, Evom, odnosno (vlastitom) imenicom/simbolikom njenog imena. Opće je poznato da je Eva, u kršćanstvu, Adamova supruga, žena koju se krivi za čovjekovo progonstvo iz Raja jer je, zavedena Sotonom u liku zmije, ubrala/zagrizla jabuku sa stabla čiji su plodovi bili zabranjeni. Vjeruje se da je, osim izbacivanjem iz Raja, Eva kažnjena porođajnim bolovima i mukama sa kojima se susreću sve rotkinje. Lilit je prva Adamova žena. I Lilit i Eva su dio Starog zavjeta, dakle nisu samo prve u kršćanstvu, već i u židovskoj religiji. Kako je Lilit prokleta i sklonjena iz Raja, Eva je prva koja je ušla u svete spise, samim tim i u patrijarhalnu viziju kako žena treba da se ponaša prema muškarcu/mužu. Alikadićeva direktno uvodi religijsku konotaciju, odnosno otkriva da imenovanje glavnog lika Evom nije slučajnost, nego smišljena insinuacija sa jakim religijskim motivom:

„Ispod **mantije** vadi komad **hljeba** i daje mi.

– Hvala, nisam gladna, kupiću kiflu.

– **Gospod** je dobar. Prvo smo gladni hljeba, pa **grijeha**.

– Pokloni mi nešto što se nalazi između **zemlje i neba**, što se ne može kupiti.

– Sve što mogu da ti dam ova je **kruška, posljednja sa staroga stabla. Ugrizi je!**“ (235-236)

Navedena scena je Evino snatrenje koje se dešava nakon što Eva sazna da je Vlado svojevremeno pohađao studij teologije. Zbog toga se u njenoj mašti on pojavljuje u svećeničkoj mantiji. Motivi Gospoda, grijeha, zemlje, neba, pa čak i hljeba, koji u kršćanstvu predstavlja tijelo Kristovo, su transparentni, religijska simbolika je jasna. Međutim, za simboliku imena *Eva* je zanimljiva posljednja rečenica, u kojoj Vlado navodi Evu da zagrizi plod sa stabla. Plod nije jabuka, nego kruška, ali to možemo pripisati autorskoj slobodi.

Još jedna paralela između Eve, prve žene, i Eve, bibliotekarke iz romana, se može uočiti u narednom primjeru: „Iznevjerila sam **kao Eva**.“ (301) Eva ovo izjavljuje jer se krivi za Vladin odlazak, odnosno njegov povratak porodici. Iznevjerila je kao Eva jer se od jedne Eve očekuje da ima svog (jednog!) muškarca, da bude majka. Eva iz romana nema stalnog partnera, a o majčinstvu samo sanjari. Navedeni primjer je direktno poređenje sa biblijskom Evom, gdje postaje potpuno jasno, ukoliko to tokom romana čitatelji već nisu shvatili, da je ime glavnog lika namjerni stilistički odabir.

Zanimljiv je i odabir imena/prezimenaa muškarca koji je okosnica Evinih ljubavnih previranja tokom cijelog romana – *Vladimir Vlado Zdenac*. Njegovo ime je složeno od osnova *vladati* i *mir*, dakle vladati u miru. Zanimljivo je da Eva prilikom oslovljavanja tog čovjeka konstantno izbacuje osnovu *mir*, zove ga *Vlado*, što nam govori o moći koju on ima nad njom, on *vlada*

njenim umom, dušom, tijelom, željom, a Eva *nema mira* otkako ga je upoznala. Ovdje se vidi uticaj patrijarhalnog svjetonazora. Eva se ponaša po matrici koju je programirala patrijarhalna kultura. Dakle, roman nije u potpunosti kritizirao muškocetričnost u općem smislu. Čak je i Vladino prezime stilistički obilježeno. Zdenac je izvor vode, a *Zdenac* je izvor svih Evinih previranja – od ljubavnih do egzistencijalnih.

Jasno je da bi likovi imali iste sudbine i da su se drugačije zvali, mogli su se drugačije zvati, ali ovakvo imenovanje nam daje do znanja koliko je autorica predano upisivala dublja značenja te stilistički bogatila svoje djelo.

Lične zamjenice u 2. licu

Imenice nisu jedina vrsta riječi koja su u ovom romanu morfostilemi. Lične zamjenice u 2. l. su također morfostilemi i to u onim situacijama u kojima je riječ o persiranju⁴. Pogledajmo ovaj primjer:

...,Bez obzira na to, **ti si** noćas **bio genijalan** i odajem **ti** poštu. O, **izvinite, bili ste genijalni**, odajem **Vam** poštu.

– Bolje da mi se **obraćáš** u jednini.“ (278)

Navedeni dijalog se odvija između Eve i Pludre, starijeg muškarca kojeg je upoznala na ljetovanju. Ona ga persira jer ga je tek upoznala, pritom je i stariji od nje, ali se koketiranjem brzo zbližavaju zbog čega Eva zaboravlja na persiranje, no odmah se korigira. Međutim, Pludra šalom/igrom riječi otkriva da on ne želi distancu koja se nameće persiranjem, tj. odnosom Vi-Vi.

Odnos Vi-Vi je prisutan na početku romana kada se Eva i Vlado tek upoznaju:

„– Smijem li da **Vas** pozovem na kafu?
Klimnula sam glavom.

– **Divni ste** – ponovio je.“ (208)

i

„– Do viđenja. Sačekaću **Vas** – reče i iziđe.“ (209)

Svi naprijed istaknuti primjeri su morfostilemi jer su u tekstu upotrijebljeni kako bi predstavili odnos između likova. Povećana frekvencija zamjenica se može smatrati svojevrsnim odstupanjem od norme, dakle automatski je stilski markirana. Čak i skraćivanje očekivanog oblika može biti stilogeno. U ovom slučaju je riječ o zamjениčkoj enklitici *me*: „Ulazio si **u me** i doticao me tamo odakle ću rađati djecu.“ (224) Umjesto punog oblika *u mene*, upotrijebljena je skraćena verzija *u me*. Samim tim je došlo do oneobičavanja, izraz je pojednostavljen, uprošćen. Navedenu rečenicu Eva govori Vladi, stoga označenu enklitiku možemo posmatrati i kao svojevrsno referisanje na spajanje – spajanje Eve i Vlade, spajanje zaljubljenih srca, tjelesno spajanje/seks, spajanje *me+ne*. Ovakav enklitički oblik, nekarakterističan u dijalogizima, možemo pripisati slikanju psihičkog stanja lika, čime opravdavamo činjenicu da je morfostilem, ali i dodatno pokazujemo koliko stilogenih i ekspresivnih mogućnosti u sebi mogu sadržati zamjenice.

⁴ vi – zamjenica, 2. l. mn; Vi – zamjenica, 2. l. jd, persiranje

Sinonimija lica

Roman je pisan u *ich*-formi, dakle u prvom licu jednine. Eva je ta koja priča svoje ljeto, ona govori o svojim iskustvima, ističe svoje misli, tako da je prigodno i očekivano da je roman pisan primarno u 1. l. jd. Stoga, svako uvođenje naracije u nekom drugom licu biva automatski stilski obilježeno jer ne prati nametnuti šablon, odstupanje se odmah primijeti, a posljedično se odražava i na samu radnju i/ili poruku romana.

Eva sporadično progovara u 2. l. jd. Nerijetko se radi o trenucima kada ona promišlja o određenim situacijama, ljudima i/ili emocijama, pa se obraća samoj sebi, ali se to obraćanje može tumačiti i kao obraćanje čitateljskoj publici. Marina Katnić-Bakaršić o tome govori u svojoj *Lingvističkoj stilistici*: „Govorno lice služi se ovom transpozicijom onda kada želi približiti recipijentu/recipijentima svoje iskustvo, svoje doživljaje. Jednostavniji, manje figurativan tip te figure bilježi se u unutarnjem monologu lika, datom u formi prividnog dijaloga...” (1999: 88) Jedan od reprezentativnih primjera se uočava kada Eva povlači paralelu između Vlade, kojeg je nedavno upoznala i želi ga svim srcem i tijelom, i Čalfija, kojeg poznaje godinama, ali ga oduvijek posmatra samo kao prijatelja: „Ležati između dvojice, jednoga koga **voliš**, koga **si** tek **upoznala** i drugog koji **te** godinama **salijeće**, ima nekog značaja **u tvom** srcu, ali **znaš** da mu nikada **ne bi pripala**.” (215) Moguće je da Evi treba određena distanca od same sebe kako bi trezveno analizirala situaciju u kojoj se našla, a govor u 2. licu, govor koji nalaže da se priča sa nekim drugim, je način na koji to postiže. Još jedan primjer imamo u sceni nakon Evine pijanke sa Čalfijem i Matijom. Pripiti, odlaze iza garaže da mokre: „**Zagrijan**, nespretno se pridržavajući na nogama, oponašajući biljku koja se njiše na blagom vjetru, **puštaš** da nešto odlazi od tebe, bez žaljenja. **Mokriš** i **ne možeš da ne misliš**: mokrim – postojim.” (252) Ova scena je svakako važna jer za ženske likove uriniranje u prirodi predstavlja oslobađanje rodno nametnutih stega, ali i ravnopravnost – muškarci mogu da besramno mokre u prirodi kad ih nužda natjera, dakle mogle bi i žene. Bar bi tako trebalo da bude. Za autoricu pisanje ženskog lika koji urinira u prirodi zajedno sa muškarcima, doduše sa druge strane garaže, predstavlja hrabar autorski potez, te izlazak iz granica onoga što se očekuje od spisateljica. Međutim, stilistički gledano, govor u 2. licu je ponovno jedna vrsta distanciranja, ali ovaj put nije riječ o pokušaju razumijevanja vlastitih emocija, nego je pripita sumaglica, kada um luta van samog sebe. Trezvenom, trijeznom, razmišljanju se Eva ponovno posvećuje kada sa Čalfijem sjedi u vozu kojim napuštaju ljeto(vanje), a vraćaju se kući i svakodnevnici: „Sve je to kao patvorena roba. **Pomisliš**, haljina od svile. **Obučeš** je, a ona od papira i sva popuca u toku jedne noći.” (341) Ovo je vjerovatno najreprezentativniji primjer u kojem se 2. l. koristi za distancu jer sada je riječ o doslovnoj, fizičkoj distanci od ljetovanja, Eva se vraća kući, ali i o metaforičkoj distanci jer se njoj svi ljudi koje je upoznala i sve emocije koje je doživjela tokom ljeta čine samo kao san, odnosno kao *patvorena roba*.

Naročito karakterističan oblik kojim se može zamijeniti forma 1. l. jd. je tzv. *autorsko mi*, odnosno 1. l. mn. *Autorsko mi* se najčešće javlja u naučnom i publicističkom stilu, a još se naziva i *mi skromnosti* „jer je prvobitno imalo tu ulogu, budući da se *ja* smatralo suviše neskromnim.” (Katnić-Bakaršić, 1999: 88) U *Larvi* se koristi *autorsko mi* kada se iskustvo likova, najčešće Eve, pokušava približiti životnim iskustvima čitateljske publike zbog čega publika pronalazi vezu sa likovima, poistovjećuju se, a naposljetku i razvijaju naklonost prema samom djelu. Zanimljiv je sljedeći primjer: „Ljubav **nas** ni trenutka ne smije ostaviti na podnožju ledenog brijega. Velike, okrugle ljubavi, u kojoj su, kao u vjenčanim slikama, zaokruženi dvoje, nikada više neću osjetiti. Može se samo nekoga voljeti, može te neko voljeti, ali to nikada više neće biti saglasno. **Iznevjerena si. Smrznućeš se**.” (302) Svoju ljubavnu nesreću Eva jasno imenuje, ali naglašava da ljubav *nas* ne smije ostaviti, a upravo na osnovu toga možemo primijetiti poistovjećivanje o kojem je bilo govora. Osim toga, i u ovom primjeru

imamo iskorišteno 2. l. jd. kojim se ponovno pravi distanca od vlastite nesreće radi trezvenijeg sagledanja situacije. Eva uglavnom govori formom *autorsko mi* kada govori o ljubavi, što možemo primijetiti i ovdje: „**Oslušujemo** drugoga, **posmatramo** oko sebe, pomnije. Voljenom biću **trebamo** uvijek **biti spremni da objasnimo gdje smo**, što **nas** okružuje, šta **osjećamo**. Ima nešto mačje u osluškivanju bića koje **nam se dopada**.“ (214) Svoje vlastito iskustvo zaljubljenosti, odnosno ljubavi, prenosi znalački, kao da je sa sigurnošću uvjerena da su svi ljudi prošli ili prolaze kroz iste emocije. Time stavlja znak jednakosti između svih ljudi koji vole, svi postupaju isto, svi dijele ista iskustva.

Potpuno obezličanje putem infinitivnih rečenica

U ovom romanu se javlja još jedan tip sinonimije lica koji predstavlja suprotnost svim naprijed navedenim primjerima. Riječ je o potpunom obezličanju putem infinitivnih rečenica. Poznato je da od svih glagolskih oblika infinitiv nosi minimum gramatičke informacije: „On ništa ne govori o učesnicima narativnog događaja ili o relaciji tog događaja prema drugim narativnim ili govornim događajima.“ (Jakobson, 1957: 9) Stilističke funkcije obezličanja su raznovrsne, ali u književnoumjetničkom stilu najčešće služi da „emocionalizira narativne dijelove.“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 92) Pogledajmo sljedeće primjere:

„Treba što prije otići na more. Širiti ruke, plivati. Nigdje kao u blizini vode ne može se naći pravi odgovor na teško pitanje.“ (270)

i

„Biti mrtav je kao biti u ljubavi. Ne znati.“ (342)

Upotrebom bezličnih konstrukcija se pontencira činjenica da lik, u ovom slučaju Eva, nema moć da svjesno djeluje budući da njeno djelovanje otežava tzv. viša sila, odnosno vanjske okolnosti kojima se ona ne može suprotstaviti. U navedenim primjerima je konkretno riječ o traganju za odgovorima, o smrtnosti, o zaljubljenosti, o neznanju – sve apstraktni, metafizički problemi. Osim toga, bezlične konstrukcije mogu umanjiti značaj lika za neku radnju, a to se samo nadovezuje na već spomenuto otežano djelovanje: „...„ujedno je to i pokušaj da se ti pokušaji sagledaju sa distance, da se izađe izvan vlastitog "ja".“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 90)

Morfostilistička analiza se svodi na lične imenice, zamjenice i sinonimiju lica koji doprinose stilogenosti ukupnog teksta. Upravo su morfostilemi stilemi koji najsuptilnije prenose značajne stilske vrijednosti koje dodatno oslikavaju likove i samu radnju romana, uklapajući sva dešavanja i temu u jednu smislenu, poentiranu cjelinu.

Zaključna razmatranja

Na osnovu svega prethodno rečenog, možemo zaključiti da su fonostilemi, iako najmanje prisutni u romanu, itekako važni za tekst jer doprinose cjelokupnoj emociji, ali i dinamično upotpunjuju radnju. Dakle, nisu to samo nasumično posloženi suglasnici i onomatopeje. Oni u sebi nose stilsku informaciju koja se bez njih u potpunosti gubi, a tekst biva lišen tog i takvog stilskog aspekta.

Morfostilemi u ovom romanu nisu raznovrsni – morfostilistička analiza se svodi na lične imenice, zamjenice i sinonimiju lica koji doprinose stilogenosti ukupnog teksta. Upravo su morfostilemi stilemi koji najsuptilnije prenose značajne stilske vrijednosti koje dodatno oslikavaju likove i samu radnju romana, uklapajući sva dešavanja i temu u jednu smislenu, poentiranu cjelinu.

Iako su analizirana samo početna dva jezičko-stilska nivoa, jasno je da *Larva* Bisere Alikadić može poslužiti kao pokazatelj da jezik i književnost nisu i nikada ne mogu biti isključivi niti mogu djelovati zasebno, bez dodira sa ovim drugim. To se najbolje primijeti u primjerima stilema. Oni jesu stilemi, stilistički markirane jezičke jedinice, ali svaki od njih je iskorišten kako bi se prenijela određena poruka ili kako bi se dočarali neki elementi i to u službi romana, dakle književnosti. Jezik je potreban književnosti, književnost je potrebna jeziku, a stilistika je najjasnija tačka njihovih susreta i preplitanja.

Final Reflections

Based on everything previously stated, we can conclude that phonostylemes, although the least present in the novel, are nonetheless very important to the text, as they contribute to the overall emotion and dynamically enrich the narrative. They are not merely randomly arranged consonants and onomatopoeias. They carry stylistic information that would be entirely lost without them, leaving the text deprived of that particular stylistic dimension. Morphostylemes in this novel are not diverse – the morphostylistic analysis is reduced to personal nouns, pronouns, and synonymy of person, all of which contribute to the stylistic expressiveness of the entire text. Morphostylemes are precisely those stylistic devices that most subtly convey significant stylistic values, further portraying the characters and the plot itself, fitting all events and themes into a coherent, meaningful whole with a clear point. Although only the first two linguistic-stylistic levels have been analyzed, it is clear that *Larva* by Bisera Alikadić can serve as an indication that language and literature are not, and can never be, exclusive domains, nor can they function separately without coming into contact with one another. This is most evident in the examples of stylemes. They are indeed stylemes, stylistically marked linguistic units, but each of them is used to convey a particular message or to evoke certain elements, all in the service of the novel, that is, of literature. Language is necessary for literature, literature is necessary for language, and stylistics is the most evident point of their encounter and interweaving.

IZVOR

1. Alikadić, B., 2003. *Pjesme / Larva*. Sarajevo: Preporod.

LITERATURA

1. Bagić, K., 2015. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I., 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
3. Jakobson, R., 1957. *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*. Cambridge, USA: Harvard University.
4. Katnić-Bakaršić, M., 1999. *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.
5. Udier, S. L., 2011. *Fikcija i faksija: Rasprava o jeziku književnosti na predlošcima tekstova Miljenka Jergovića*. Zagreb: Disput.

Emira Mešanović-Meša

PRAVNI NAZIVI U LEKSIČKOJ NORMI BOSANSKOG JEZIKA

Sažetak

U ovom radu bit će predstavljeno istraživanje o pravnim nazivima u savremenim rječnicima bosanskog jezika: u Rječniku bosanskog jezika (Čedić i dr. 2007), Rječniku bosanskoga jezika (Halilović – Palić – Šehović 2010) i Rječniku bosanskog jezika (Jahić 2010–2024). Normativni status pojedinih takvih riječi, njihovo značenje i sinonimi našli su se u središtu pažnje, te je takvu obradu dobilo stotinjak riječi koje se upotrebljavaju u pravnim tekstovima. Posebna pažnja posvetila se pitanjima vezanim za utvrđivanje pravnih pojmova i naziva u rječnicima, normiranosti određenih likova i tvorbi mocijskih parova, a sve s ciljem da se ukaže na put ka normiranju pravnog nazivlja na bosanskom jeziku.

Ključne riječi: bosanski jezik, rječnici, pravni nazivi, norma

LEGAL TERMS IN THE LEXICAL NORM OF THE BOSNIAN LANGUAGE

Abstract

This paper will present research on legal terms in contemporary dictionaries of the Bosnian language: in the Dictionary of the Bosnian Language (Čedić et al. 2007), the Dictionary of the Bosnian Language (Halilović – Palić – Šehović 2010), and the Dictionary of the Bosnian Language (Jahić 2010–2024). The normative status of individual such words, their meanings, and synonyms were the focus of attention, and about a hundred words used in legal texts received such treatment. Special attention was given to issues related to determining legal concepts and terms in dictionaries, the standardization of certain forms, and the formation of morphological pairs, all with the aim of highlighting a path toward standardizing legal terminology in the Bosnian language.

Keywords: *Bosnian language, dictionaries, legal terms, norm*

1. Uvod

Snažni razvoj bosnistike nagoviješten je na samom početku ovog stoljeća i to ponajviše na polju leksikografije, te je već 2007. Institut za jezik u Sarajevu objavio *Rječnik bosanskog jezika* (Čedić i dr.), a godina 2010. može se smatrati prijelomnom u razvoju ove nauke. Ta godina donijela je *Rječnik bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović) i prvi tom *Rječnika bosanskog jezika* (Jahić), koji će do 2024. imati publiciranih 11 tomova (11. tom sadrži obrađenu građu Plo-Pok). Autori *Rječnika bosanskog jezika* (2007) zagovarali su elastičnu leksičku normu, nudeći veliki broj dvostrukosti i višestrukosti, rijetko ulazeći u ocjenjivanje normativnosti dubleta, a ako bi se i pozabavili time, to se činilo tako da se pojedini oblik proglasi češćim, drugi rjeđim, običnijim i sl. U jednotomnom *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) primijenjena su pravila koja su regulirala normativni položaj dubleta na sljedeći način: fonološki, tvorbeni i leksički dubleti koji su podjednako stabilizirani i poznati te s jednakim statusom u standardnom jeziku; fonološki, tvorbeni i leksički dubleti koji nisu podjednako stabilizirani i poznati, te se jednom od njih daje prednost, ali se prihvata i drugi; fonološki, tvorbeni i leksički dublet koji nije u standardnom jeziku prihvatljiv. Već s prvim tomom *Rječnika bosanskog jezika* (Jahić 2010a) naznačeno je da će i ovaj rječnik u određenoj mjeri procjenjivati normativnu valjanost leksema i oblika – naime, iz popisa skraćenica i njihovoga tumačenja jasno je bilo da su neke normativnoga karaktera i da određuju prihvatljive riječi ili one koje nisu dio standardnog bosanskog jezika (u nastavku teksta bit će pojašnjene takve skraćenice koje su se našle uz određene lekseme važne za ovo istraživanje). Osim toga, kao i sva savremena leksikološka izdanja ovi rječnici ponudili su obavijesti o upotrebi odredničke riječi u okviru neke struke ili djelatnosti dodjeljivanjem upotrebnih etiketa (naprimjer: *adm.*, *ekon.*, *elekt.*, *geogr.*, *građ.*, *med.*, *meteor.*, *ped.*, *prav.*, *psih.* i sl.). Ova dva važna metodološka principa rječnika daju temeljne smjernice za dalje tokove u normiranju naziva u pojedinim strukama (u ekonomiji, elektrotehnici, geografiji, građevinarstvu, medicini, pravu...) što podrazumijeva utvrđivanje standardiziranih naziva za pojmove koji se upotrebljavaju u njima, odnosno evidentiranje promjena koje su doživjeli, što kao rezultat može u konačnici dati i nastanak novih specijaliziranih rječnika. „Svako nazivlje (terminologija), pa tako i pravno, sustav je naziva koji se upotrebljavaju u određenoj struci. Nazivlje struke nastaje normiranjem naziva u pojmovnome sustavu. Normiranje i normiranost značajke su standardnoga jezika, pa onda i nazivlja koje pripada standardnomu jeziku“ (Mrčela – Lewis 2016: 22). Kako bi ovaj put valjano tekao i kada je u pitanju normiranje naziva koji se koriste u pravu i pravnim dokumentima na bosanskom jeziku, ovaj će rad svojim istraživanjem vezanim za savremene rječnike bosanskog jezika i pravne nazive u njima ukazati na normativnu ocjenu pojedinih naziva te preporuke koje savremena leksička norma nudi u daljoj standardizaciji pravnog nazivlja na bosanskom jeziku, a s druge strane, ponuditi prihvatljive riječi i oblike sa značenjima koje se koriste u pravu kao i one koje nisu poželjne u tekstovima na bosanskom standardnom jeziku. Naime, cilj nam je najprije ukazati na određene riječi koje rječnici bosanskog jezika prepoznaju kao riječi koje se upotrebljavaju u pravu, pa uz njih ili njihovo značenje pridružuju upotrebnu etiketu *prav.* ili *pravn.*, potom izdvojiti sve sinonime navedene uz takve riječi i utvrditi njihov međusobni odnos prikazan u jednom rječniku, odnosno njihov normativni status koji im je dodijeljen, te uporediti te riječi i njihov odnos i u ostalim rječnicima. Na taj način dobit će se sveobuhvatna slika o standardiziranim formama koje su svojim statusom normativno prihvaćene forme postale dio pravnog nazivlja na savremenom bosanskom jeziku i koje se kao takve mogu koristiti u pravnim tekstovima na bosanskom jeziku.

2. Pravni nazivi u rječnicima bosanskog jezika

Istraživanjem je obuhvaćeno 100-ak riječi, mahom imenica ili pridjeva,¹ koje imaju bar u jednom rječniku etiketom označeno značenje što predstavlja pravni pojam ili kojima pak takva etiketa nije pridružena niti u jednom rječniku, ali se iz opisa značenja odredničke riječi jasno vidi neraskidiva spona s ovom sferom upotrebe; takve riječi i njihovi sinonimi grupirane su u 30 odjeljaka. S obzirom na to da je *Rječnik bosanskog jezika* (Jahić) nedovršen i da su posljednji tomovi tek obuhvatili rječničku građu sa slovom P, podatke o nazivima koji abecedno slijede iza ovog slova nećemo dobiti, stoga su u pojedinim odjeljcima i izostali. Uz imenice koje označavaju mušku osobu istaknuti su mocijski parnjaci potvrđeni u ovim rječnicima.

2.1. *advokat, odvjetnik (odvjetnica)*

U rječnicima bosanskog jezika ove dvije imenice nisu jednako vrednovane ni glede njihovog normativnog statusa ni glede ocjene o pripadnosti stručnoj leksici: na jednoj su strani *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) i *Rječnik bosanskog jezika* (Jahić 2010a, 2019a), u kojima je uz jedno značenje odredničke riječi *advokat* navedena upotrebna etiketa *prav.* (pravo, pravno) ili *pravn.* (pravo, pravnički) i određeno značenje: *prav.* pravnik koji pruža pravnu pomoć i zastupa klijente u različitim pravnim poslovima, pravni zastupnik, branilac okrivljenog (Halilović – Palić – Šehović 2010: 4); *pravn.* pravnik, pravni zastupnik koji pruža pravnu pomoć privatnim i pravnim licima; branilac optuženog; zastupnik stranke u nekoj parnici u sudskom postupku (Jahić 2010a: 59), a leksički mu dublet *odvjetnik* nije prihvatljiv u standardnome bosanskom jeziku (Halilović – Palić – Šehović 2010: 809), odnosno nije svojstven bosanskom standardnom jeziku ni jezičkom osjećaju izvornoga govornika (Jahić 2019a: 208)²; s druge je strane *Rječnik bosanskog jezika* (2007), u kojem nema statusne razlike između imenica *advokat* (onaj koji na sudu brani optuženog, zastupnik u sudskoj raspravi, odvjetnik;...) i *odvjetnik* (advokat, onaj koji brani osumnjičene u sudskom procesu) (Čedić i dr. 2007: 2, 527), ali ni naznačene upotrebne etikete. Niti jedan rječnik ne nudi poseban lik za označavanje osobe ženskog spola uz imenicu muškog roda *advokat*: uz odredničku riječ *advokat* nije naveden kakav drugi lik kojim bi se označavala osoba ženskog spola (Halilović – Palić – Šehović 2010), oznakom (+ ž. *spol*) potvrđeno je da se „imenica muškog roda značenjski odnosi i na ženski rod“ (Jahić 2010a: 25), niti je posebno navedena odrednička riječ s oznakom osobe ženskog spola (Čedić i dr. 2007). Lik *odvjetnica* potvrđen je u dvama rječnicima uz imenice muškog roda, no status im je, naravno, jednak imenici u muškom rodu (Halilović – Palić – Šehović 2010, Jahić 2010a). Dakle, u dvama rječnicima imenici *advokat* upotrebom etiketa priznato je stručno značenje vezano za pravo i dat joj je status standardno prihvaćenog lika za razliku od imenice *odvjetnik*, a u trećem rječniku nema razlike s obzirom na status između njih, ali nema ni istaknute upotrebne etikete.

¹ U dosadašnjim istraživanjima pravnih tekstova na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku (Mešanović-Meša 2011, 2019, 2025) i pravni nazivi su prepoznati kao razlike među tim tekstovima, a kako se pravopisna i gramatička literatura ne bavi ovim pojavama (ili bar ne većinom), potreba da se daju odgovori o izboru ovih jedinica na bosanskom jeziku ponukala je dalje istraživanje.

² Uz *odvjetnik* nalaze se skraćenice *netip. ekspr.*, v. *advokat*, za koje ćemo, jasnoće radi, navesti njihova značenja: „*netip.* netipično. Odnosi se na riječi koje nisu svojstvene bosanskom standardnom jeziku ni jezičkom osjećaju izvornoga govornika, koje se neorganskim putem, najčešće preko medija ili političke javne riječi, neopravdano nameću tome jeziku“; „*ekspr.* ekspresivno. Odnosi se na riječ koja je markirana emocionalno ili asocijativno i koja kao takva iskače iz uobičajenoga, ‘ravnoga’ načina govorenja, što znači da je ona po prirodi stvari vezana za govorni jezik, mada se može upotrijebiti i u pisanom jeziku“; „v. vidi. Upućuje na riječ, oblik ili značenje kojem se daje prednost u standardnom jeziku, kao prikladniju, prihvatljiviju“ (Jahić 2010a: 32, 28, 36).

2.2. *aneks, dodatak, prilog*

Jedno od značenja imenice *aneks* u Jahićevom Rječniku označeno je dvama etiketama: *adm. pravn.* dodatak, prilog nekom zakonu ili drugom administrativnom, službenom tekstu (Jahić 2010a: 88), a uz *dodatak*, kada je naveden kao posebna odrednička riječ, izostalo je posebno značenje s nekom od ovih upotrebnih etiketa (značenje općenite prirode *ono što se dodaje nekoj cjelini* najbliže je sinonimu *aneks*) (Jahić 2010b: 93), dok bi *prilog*, kao mogući pravni naziv, svoje mjesto trebao imati u nekom od narednih tomova ovog nedovršenog rječnika. U drugim rječnicima niti jedno značenje imenica *aneks, dodatak, prilog* nema istaknutu etiketu koja bi označavala upotrebnu sferu u pravu i pravnoj struci (niti administraciji), te je uz *aneks* opisano po jedno značenje (*aneks* – ono što se dodaje; dodatak /Halilović – Palić – Šehović 2010: 20/; *aneks* – dodatak, prilog /Čedić i dr. 2007: 10/), a uz *dodatak* i prilog izdvajamo opća značenja ekvivalentna značenju imenice *aneks* (*dodatak* – ono što se dodaje kakvoj cjelini; dometak; *prilog* – ono što se prilaže čemu, što nadopunjuje šta drugo /Halilović – Palić – Šehović 2010: 203, 1042/; *dodatak* – nešto što se dodaje na postojeću cjelinu ili količinu, dodatak na plaću; *prilog* – ono što se prilaže ili je priloženo čemu; dodatak čemu /Čedić i dr. 2007: 107, 860/). Prema prikazanom stanju, samo je *aneks* označen kao pravni naziv i to u Jahićevom Rječniku.

2.3. *ekspert, vještak (vještakinja)*

U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) i *Rječniku bosanskog jezika* (Jahić 2010b) jedno od dva ponuđena značenja odredničke riječi *ekspert* označeno je kao pravni naziv: *prav.* vještak, osoba koja se poziva na sud radi davanja svog mišljenja u spornim ili teškim slučajevima (Halilović – Palić – Šehović 2010: 263); *prav.* onaj koji u sudskom postupku na traženje podnosi svoje stručno mišljenje; vještak (Jahić 2010b: 220). Sinonim *vještak* također jednim od dvaju značenja opisuje pravni pojam: *prav.* stručnjak koji na zahtjev suda ili vlasti utvrđuje činjenično stanje i podnosi izvještaj o tome (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1443), te ima istaknut lik za osobu ženskog spola – *vještakinja*, dok bi se opet u Jahićevom Rječniku *vještak* trebalo naći u nekom narednom tomu. U *Rječniku bosanskog jezika* (2007) uz *ekspert* i njegovo značenje (stručnjak, specijalist, vještak, osoba sa velikim znanjem iz određene oblasti ili djelatnosti) nije upisana kakva etiketa o upotrebnoj sferi, no jedno značenje uz *vještak* obilježeno je kao *termin* (*term.* stručnjak koji na poziv vlasti ili suda daje mišljenje u nekom sporu) (Čedić i dr. 2007: 136, 1222). Dakle, i *ekspert* i *vještak* označeni su kao pravni nazivi (Halilović – Palić – Šehović 2010), samo *ekspert* jer *vještak* nije obrađeno (Jahić 2010b), odnosno *vještak* je termin (Čedić i dr. 2007).

2.4. *ekspertiza, vještačenje*

Kako *ekspert* tako i *ekspertiza* ima jedno značenje označeno istom etiketom (*prav.* ispitivanje i mišljenje eksperta; vještačenje) u *Rječniku bosanskog jezika* (Jahić 2010b: 220), no usklađenost značenja i etiketa uz odredničke riječi *ekspert* i *ekspertiza* u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) izostala je – dva opisana značenja uz *ekspertiza* nemaju etiketu (treće ima *hist.*): 1. ispitivanje i rješavanje kakva pitanja uz pomoć stručnjaka, eksperata 2. nalaz eksperta, vještaka; vještačenje (Halilović – Palić – Šehović 2010: 263). *Vještačenje* kao i *vještak* označeno je kao pravni naziv (*vještačenje* – *prav.* 1. /gl. im./, up. vještačiti 2. stručna analiza činjeničnog stanja i nalaz vještaka; ekspertiza) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1442). Ni u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) ne nalazimo podudarnost između *vještak*, koji je označen kao termin, i *vještačenje*, a kako *ekspert* svakako nije etiketiran, nije ni *ekspertiza* (*ekspertiza* – stručna procjena koju vrši ekspert; vještačenje; *vještačenje* – stručna analiza radi utvrđivanja činjeničnog stanja čega; službeno stručno mišljenje vještaka, ekspertiza) (Čedić i dr. 2007: 136,

1222). Dakle, pravni nazivi su *ekspertiza* (Jahić 2010b) i *vještačenje* (Halilović – Palić – Šehović 2010).

2.5. *branilac, branitelj (braniteljica); pravobranilac, pravobranitelj (pravobraniteljica)*

U *Rječniku bosanskog jezika* (Jahić 2010a) jedno od ponuđenih značenja imenice *branilac* obilježeno je etiketom *pravn. (pravn. onaj koji na sudu brani, zastupa optuženoga; advokat, branitelj; odvjetnik netip. ekspr.)*, a uz tu imenicu gramatičkog m. r. ide još i oblik prirodnog roda (+ ž. *spol* braniteljica) (Jahić 2010a: 222); imenica na *-telj* nije svojstvena standardnom bosanskom jeziku i pripada posebnom sloju leksike netipične za bosanski jezik (branitelj m. /ž. *spol* braniteljica/ *netip. medij.*³, *branilac* /1, 2/) (Jahić 2010b: 223). Ni *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) ni *Rječnik bosanskog jezika* (2007) ne pridružuju imenicama na *-lac* i *-telj* upotrebnu etiketu koja bi ih svrstala među pravne nazive, ali im pripisuju jednak normativni status: *branilac (branitelj) (braniteljica), branitelj* m., up. *branilac*, a jedno od dvaju opisanih značenja obuhvata i pravnu struku: onaj koji u sudskom postupku brani klijenta; advokat (Halilović – Palić – Šehović 2010: 87); u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) naporednost im je data na ovaj način: *branilac* – branitelj, zaštitnik, koji čuva i brani nešto svoje; *branitelj* – branilac (Čedić i dr. 2007: 48). Dakle, lik imenice na *-lac* svrstan je među pravne nazive, dok lik na *-telj* nije dio leksike standardnog bosanskog jezika (Jahić 2010a), odnosno i lik na *-lac* i lik na *-telj* jednakog su normativnog statusa u bosanskom, no bez posebnog određenja pripadnosti pravnoj struci (Halilović – Palić – Šehović 2010; Čedić i dr. 2007).

Jednak je stav ponovljen kada je riječ i o imenicama *pravobranilac* i *pravobranitelj (pravobraniteljica)* i u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010): to su jednakovrijedni dubleti, a uz značenje *posebni pravni zastupnik pravnih lica i organa upravne vlasti* nema etikete (Halilović – Palić – Šehović 2010: 998), i u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *pravobranilac* – pravobranitelj, onaj čija je zadaća da pred sudom koga pravno zastupa i brani; viši sudija uposlen u pravobranilaštvu (Čedić i dr. 2007: 760); *pravobranitelj* – pravobranilac (Čedić i dr. 2007: 760).

2.6. *branilaštvo, braniteljstvo; pravobranilaštvo, pravobraniteljstvo*

Od imenica na *-lac* sufiksom *-stvo* izvode se imeničke izvedenice na *-laštvo*, a kod imenica na *-telj* sufiks ne trpi promjene (Babić 2002: 303), pa je *branilaštvo* u izravnoj tvorbenoj vezi s *branilac*, a *braniteljstvo* s *branitelj*, odnosno *pravobranilaštvo* s *pravobranilac*, *pravobraniteljstvo* s *pravobranitelj*.

Branilaštvo je, u skladu sa značenjem *zastupanje, odbrana pred sudom; advokatura; odvjetništvo*, označeno upotrebom etiketom *pravn.*, a uz *braniteljstvo* nalazi se samo upisano *branilaštvo* (Jahić 2010a: 222, 223). Njihova jednaka normativna vrijednost istaknuta je još jednom u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), s oznakom da su to nazivi iz sfere prava, premda polazne imenice *branilac* i *branitelj*, kako se vidjelo, nisu etiketirane: *prav. sistem za pravnu zaštitu građana* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 87). U *Rječniku bosanskog jezika* (2007) ni *branilaštvo* ni *braniteljstvo* nisu uvršteni u leksičku građu. *Branilaštvo* je, dakle, označeno

³ „*medij.* medijski. Obilježava poseban sloj leksike netipične za bosanski jezik, a koju mediji nameću zbog svojih ideoloških opterećenja, profesionalne nekompetentnosti, ili otvorene političke tendencioznosti u smislu otpora prema jezičkim navikama šire društvene zajednice, pogotovu otpora spram bosanskog jezika, te u tom smislu upornoga nametanja atmosfere bosanske kulturne, pa time i jezičke, ‘inferiornosti’ u odnosu na druge sredine, pogotovu na hrvatski kulturni i medijski krug, što se ispoljava nestručnim, neukusnim nametanjem kroatizama u jeziku televizije npr, pogotovu one ‘državne’“ (Jahić 2010a: 31).

etiketom *pravn.* u jednome rječniku (Jahić 2010a), *branilaštvo* i *braniteljstvo* u drugome (Halilović – Palić – Šehović 2010).

Pravobranilaštvo i *pravobraniteljstvo* jednakovrijedni su dubleti, sa značenjima 1. *djelatnost pravobranilaca* 2. *ustanova koja organizira tu djelatnost*, no bez etikete (Halilović – Palić – Šehović 2010: 998), a njihova jednaka vrijednost istaknuta je i u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *pravobranilaštvo* i *pravobraniteljstvo* – institucija državnog pravnog sistema; zgrada u kojoj je smještena ta institucija (Čedić i dr. 2007: 760). S obzirom na abecedni poredak riječi *pravobranilac*, *pravobranitelj*, *pravobranilaštvo* i *pravobraniteljstvo*, i nedovršenost Jahićevog Rječnika, o njihovom statusu u ovom rječniku nema podataka.

2.7. *apelacija, žalba, priziv*

U Jahićevom Rječniku odrednička riječ *apelacija* ima značenje označeno etiketom: *pravn.* redovni pravni lijek protiv presude prvoga stepena u sudskom postupku; žalba; priziv *ekspr. netip.* (Jahić 2010a: 95)⁴, sinonimi su joj, dakle, *žalba*, dok je sinonim *priziv* obilježen kao nesvojestven standardnom bosanskom jeziku i markiran je emocionalno ili asocijativno⁵. Drugi rječnik nema takvu ocjenu sinonima *priziv*, pa *apelacija* i *priziv* imaju značenje obilježeno kao pravni naziv, *žalba* jedno od značenja, a niti jedan od njih nije ocijenjen normativno drugačije od kojega drugoga: *apelacija* – *prav.* pravni lijek protiv odluke ili presude nižeg suda upućen višem sudu; žalba; *priziv* – *prav.* žalba višem sudu; *apelacija*; *žalba* – *prav.* pravni lijek koji je žalocu na raspolaganju; usmjeren je protiv odluke suda i rješenja upravnih organa (ob. pismeno traženje od viših organa da se poništi ili preinači neka odluka nižih organa) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 24, 1055, 1536). Još jedan drugačiji pristup ovim nazivima primijenjen je u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *apelacija* nije uvrštena, *priziv* niti jednim ponuđenim značenjem ne odgovara pravnom nazivu (zov glasom, pokretom, pogledom ili gestom upućen nekome s namjerom da se on približi, primakne, priđe prizivatelju; prizivanje; pozivanje) (Čedić i dr. 2007: 887), a jedino odrednička riječ *žalba* uz značenje koje jeste vezano za pravo nema etiketu niti sinonime (potpune ili djelimične): *žalba* – dokument u kojem se iznosi neslaganje s odlukom donesenom u kakvom upravnom postupku i traži ponovo razmatranje problema (Čedić i dr. 2007: 1305). Dakle, potvrđen je status pravnih naziva *apelacija* i *žalba*, no o statusu riječi *priziv* mišljenja su podijeljena.

2.8. *dispozitiv, pravorijek*

Status i značenje obilježeno etiketom vezanom za pravo imenice *dispozitiv* potvrdila su dva rječnika: *dispozitiv* – *pravn.* odluka, rješenje o sudskoj presudi (kako je navedeno u *dispozitivu*. - *pravn.*) (Jahić 2010b: 69), *dispozitiv* – *prav.* dio sudske presude ili rješenja koji sadrži temeljnu, glavnu odluku (Halilović – Palić – Šehović 2010: 191), dok je u trećem izostala samo etiketa: *dispozitiv* – odluka, rješenje o pravnom aktu ili presudi (Čedić i dr. 2007: 101). U Jahićevom Rječniku izostao je, dakle, sinonim uz riječ *dispozitiv* (kao i u ostalima), a za odredničku riječ *pravorijek* nemamo kakvih drugih podataka. *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) sadrži odrednicu *pravorijek*, sa značenjima obilježenim etiketom: *pravorijek* – *prav.* 1. pravosnažna sudska odluka 2. dio sudskog rješenja u kojem se izriče odluka; *dispozitiv* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 998), dok je u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) iznesen sud o zastarjelosti riječi: *pravorijek* – *zast.* sudska presuda;... (Čedić i dr. 2007: 761). Sigurnu potvrdu o normativnom statusu i pravnom značenju dobila je, dakle, riječ *dispozitiv*, no opet

⁴ Ni za *priziv* ni za *žalba* kao posebnih odredničkih riječi nemamo podatke, jer su se trebali naći u nekom budućem tomu ovog rječnika, no način unosa i etiketiranja sinonima uz riječ *apelacija* jasno kazuje status riječi *žalba* i *priziv*, te njihove sinonime.

⁵ Potpun opis značenja etiketa *netip.* i *ekspr.* naveden je ranije.

su različiti stavovi o riječi *pravorijek*. Naglasit ćemo još da, s obzirom na upotrebu i riječi *izreka* u izrazu *kao u izreci*, u ovim rječnicima riječ *izreka* nema značenje koje bi obuhvatilo i ovaj kontekst⁶.

2.9. *član, članak*

Jedinstven je sud sva tri rječnika bosanskog jezika o prihvatanju samo imenice *član* u značenju koje se pripisuje pravnoj struci i nauci: *član* – *pravn.* odjeljak, poglavlje, dio paragrafa u zakonima i sličnim administrativnim tekstovima; članak *netip. neob.* (Jahić 2010a: 337–338)⁷; *član* – *prav.* dio, odjeljak paragrafa u zakonima, ugovorima i sl. tekstovima (Halilović – Palić – Šehović 2010: 142)⁸; *član* – jedan dio nečega: član u zakonu,... (Čedić i dr. 2007: 75)⁹. Dakle, u dvama rječnicima jedno od navedenih značenja imenice *član* etiketom je naznačeno značenje vezano za pravo (Jahić 2010a, Halilović – Palić – Šehović 2010), a *članak* u ovom značenju nije standardizirano.

2.10. *stav, stavak*

Jedno od značenja višeznačnice *stav* u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) jeste i *dio člana zakona: član 2, ~ 1*, koje nije označeno etiketom *prav.* kao što je to učinjeno uz značenje riječi *član* određeno za pravni pojam, ali je ostalo isto gledište u pogledu standardizacije samo jednog naziva, te *stavak* nije sinonim riječi *stav* (*stavak* – *muz.* zaokružen dio veće kompozicije) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1248). Međutim, u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) nalazimo još veći zaokret glede normiranja i pripisivanja značenja višeznačnicama *stav* i *stavak* u odnosu na nazive *član* i *članak*: *stav* – položaj tijela; odnos, držanje prema kome ili čemu; uvjerenja kojih se neko drži, uvjerenje; postavka, teza; odjeljak muzičkog komada, stavak; *stavak* – utvrđena cijena, tarifa; odjeljak nekog teksta; odjeljak muzičkog komada (Čedić i dr. 2007: 1070), iz čega proizlazi da se samo *stavak* može koristiti u značenju *dijela nekog teksta* – pa i dijela teksta *člana* (ne i *članka*). Zbog nedovršenosti Jahićevog Rječnika nema podataka o nazivima *stav* i *stavak*. Dakle, u jednome rječniku zagovara se standardizacija lika *stav* (Halilović – Palić – Šehović 2010), u drugome lika *stavak* (Čedić i dr. 2007), a niti u jednome nema naznačene upotrebne etikete *prav.* uz odabrani lik.

2.11. *drugostepeni, drugostupanjski; prvostepeni, prvostupanjski*

Pridjevi *drugostepeni* i *drugostupanjski* nisu uvršteni u *Rječnik bosanskog jezika* (Jahić 2010b), a o pridjevima *prvostepeni* i *prvostupanjski* nema podataka zbog nedovršenosti rječnika (kao ni o riječima *stepen* i *stupanj*). U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) nalazi se pridjev *drugostepeni* s jednim opisanim značenjem uz koje stoji etiketa *prav.*, ali bez sinonima *drugostupanjski*: *drugostepeni* – *prav.* koji se odnosi na odlučivanje na drugom stepenu, nakon podnesenog pravnog lijeka protiv prvostepene odluke (Halilović – Palić – Šehović 2010: 233); *drugostupanjski* nije uvršteno ni kao samostalna odrednica; dalje, pridjev *prvostepeni* nema

⁶ *izreka* – ustaljena rečenica ili skup riječi kojom se iskazuje neko iskustvo, pouka, mudrost (narodna ~. - *knjiž. term.*) (Jahić 2011: 357); *izreka* – rečenica ili niz riječi kojima se iskazuje kakvo životno iskustvo, pouka ili mudrost; poslovice: *mudra* ~ (Halilović – Palić – Šehović 2010: 444); *izreka* – skup riječi kojima je, u sažetom i jasnoj formi, uobličeno poučno životno iskustvo i mudrost (narodna izreka) (Čedić i dr. 2007: 249)

⁷ *članak* – 1. kraći sastav na različite teme urađen bez strožijeg i unaprijed utvrđenog sadržaja i načina pisanja 2. zglavak na nozi ili na ruci; zglob, gležanj 3. (+ *potenc.*) dio nečega a. npr. *bot.* dio stabljike iz među dva čvora b. *zool.* svaki pojedini dio tijela trakavice, pantljičare 4. *fiz.* posuda sa dva različita provodnika uronjena u odgovarajuću tečnost (Jahić 2010a: 338)

⁸ *članak* 1. v. član (2) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 142)

⁹ *članak* – vrsta književnog teksta, zglob, zglavak, gležanj (Čedić i dr. 2007: 75)

etiketu *prav.*, ali ima uza se sinonim *prvostupanjski*: *prvostepeni* – koji je u/na prvom stepenu (ob. o organima vlasti i njihovim nadležnostima); *prvostupanjski* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1088); *prvostupanjski* jeste uvršteno kao samostalna odrednica (*prvostupanjski* prid., up. *prvostepeni*) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1088). Valja istaknuti da višeznačnice *stepen* i *stupanj* u ovom rječniku u svim svojim značenjima imaju naveden drugi sinonim, što ih čini potpunim značenjskim sinonimima.¹⁰ *Rječnik bosanskog jezika* (2007) ne sadrži odrednice *drugostepeni*, *drugostupanjski*, *prvostupanjski*, no sadrži *prvostepeni*: koji je prvog stepena, *prvostupanjski*, prvi, najvažniji (Čedić i dr. 2007: 937), a jednako kao i u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) i *stepen* i *stupanj* potpuni su sinonimi¹¹. Sudeći po tome da su *stepen* i *stupanj* potpuni sinonimi u oba rječnika, drugi dio složenih pridjeva mogao bi sadržavati i jedan i drugi lik, no sudeći po uvrštenosti u građu, stanje je drugačije, a i dodjeljivanje etikete *prav.* u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) nije jednako za sve pridjeve – ima je samo pridjev *drugostepeni*, dok pridjevi *prvostepeni* i *prvostupanjski* nemaju (*drugostupanjski* nije uvršteno u građu).

2.12. *krivica, krivnja*

Imenica *krivica* ima dva značenja od kojih je jedno pravnoga karaktera: *pravn.* djelo koje je počinio krivac, okrivljeni (drugo je odgovornost za neku grešku, za neki pogrešan postupak, radnju, čin; *krivnja*), dok *krivnja* nema takvog značenja (a. *krivica* b. osjećaj krivice, griža savjesti) (Jahić 2012b: 70-71, 71). Drugačije je gledište prikazano u drugom rječniku, u kojem etiketa *prav.* nije pridružena nijednom značenju ovih riječi: *krivica* 1. odgovornost za ono što nije kako treba, što je pogrešno; *krivnja*: *preuzeti ~u na se, utvrditi čiju ~u* 2. kriv postupak; greška, pogreška: *to je moja ~*; *krivnja* 1. up. *krivica* (1) 2. *psih.* osjećaj velikog nezadovoljstva i žaljenja zbog nekog vlastitog postupka; griža savjesti (Halilović – Palić – Šehović 2010: 554, 555), što znači da se i *krivica* i *krivnja* mogu upotrijebiti u značenju ekvivalentnom pravnom pojmu. Da su potpuni sinonimi *krivica* i *krivnja*, tvrdi se u trećem rječniku: *krivica* – djelo onoga koji je kriv i zbog čega je odgovoran; *krivnja* (*preuzeti krivicu na sebe*); *krivnja* – *krivica* (osjećaj krivnje) (Čedić i dr. 2007: 321). Jedan, dakle, rječnik prepoznaje imenicu *krivica* i kao pravni naziv, a po drugima i *krivica* i *krivnja* mogu svojim značenjima poslužiti u tom kontekstu.

2.13. *krivični, kazneni*

Jednom značenju pridjeva *krivičan* dodijeljena je etiketa *pravn.* i značenje: *pravn.* koji se odnosi na djela koja su kažnjiva po krivičnom zakonu, kao i ustaljenim izrazima *krivično djelo* (*pravn.* djelo koje po zakonu potpada pod krivično gonjenje, za koje se otvara krivični postupak), *krivični postupak* (*pravn.* postupak u kojem se otkrivaju počinitelji krivičnoga djela i izriču im se odgovarajuće kazne), *krivično pravo* (*pravn.* a. grana prava koja sadrži pravne norme za zaštitu određenih vrijednosti b. sistem pravnih propisa kojima se određuju krivična

¹⁰ *stepen* – 1. *fiz.* jedinica za temperaturu; *stupanj* 2. *razg.* jedinica različitih mjernih skala; podjeljak, *stupanj* 3. *razg.* položaj u kakvom vertikalnom hijerarhijskom nizu; nivo, razina, *stupanj* 4. *razg.* mjera, jačina, intenzitet, *stupanj* 5. *muz.* položaj tona u ljestvici; *stupanj* 6. *mat.* jedinica za mjerenje ugla; *stupanj* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1248-1249); *stupanj* – 1. *fiz.* jedinica za temperaturu; *stepen* 2. *razg.* jedinica različitih mjernih skala; podjeljak, *stepen* 3. *razg.* položaj u kakvom vertikalnom hijerarhijskom nizu; nivo, razina, *stepen* 4. *razg.* mjera, jačina, intenzitet; *stepen* 5. *muz.* položaj tona u ljestvici; *stepen* 6. *mat.* jedinica za mjerenje ugla; *stepen* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1261)

¹¹ *stepen* – *stupanj*, *mat.* 360-ti dio kružnice kao jedinica mjere luka ili ugla; *podio*, *razdjeljak* na skali kao jedinica mjere temperature, jačine zemljotresa, gustine tečnosti i jačine alkohola; *prenes.* visina, stanje, nivo, razina (Čedić i dr. 2007: 1071); *stupanj* – *stepen*, *mat.* 360. dio kružnice kao jedinica mjere luka ili ugla; *podio*, *razdjeljak* na skali kao jedinica mjere temperature, jačine zemljotresa, gustine tečnosti i jačine alkohola; *prenes.* visina, stanje, nivo, razina (Čedić i dr. 2007: 1082)

djela i donose, propisuju odgovarajuće krivične sankcije c. /Ø/ stud. predmet, ispit koji se polaže na pravnom fakultetu), *krivični zakon* (prav. zakon kojim se određuju krivična djela i odgovarajuće kazne), *krivično gonjenje* (prav. postupak koji se preduzima u cilju donošenja sankcije za izvršeno krivično djelo, ili za sumnju, terećenje nekoga da je to djelo izvršio) (Jahić 2012b: 71), dok pridjev *kazneni* i njegovo značenje nema etiketu *pravn.: odr.* koji se odnosi na kaznu, koji je u svrhu kazne, koji je sastavni dio kazne (~i postupak, ~e mjere, ~i zavod) (Jahić 2012a: 111). Pridjevi *krivični* i *kazneni* sinonimi su, stoji u drugom rječniku, s tim da etiketa *prav.* dolazi samo uz pridjev *krivični*: *krivični – prav.* koji se odnosi na krivicu i krivca za djela koja su kažnjiva po zakonu; *kazneni: ~ postupak, ~a odgovornost* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 554); *kazneni – koji se odnosi na kaznu: ~e mjere*, no ustaljeni izrazi s ovim pridjevom imaju etiketu *prav.:* ~ postupak (*prav.* ukupnost zakonom propisanih radnji državnih i dr. organa kojima se utvrđuje neko kazneno djelo i izriče odgovarajuća sankcija), ~o djelo (*prav.* djelo koje povlači zakonom predviđenu kaznu; krivično djelo), ~o-popravni dom (*prav.* ustanova u kojoj borave oni kojima je izrečena kaznena mjera zatvora; zatvor) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 496). Da *krivičan* i *kazneni* nisu sinonimi, stav je trećeg rječnika: *krivičan – koji se odnosi na djela kažnjiva po zakonu (krivično djelo, krivični postupak)* (Čedić i dr. 2007: 321), *kazneni – koji se odnosi na kaznu, koji je u određenoj vezi postupkom za sankcioniranje kazne* (Čedić i dr. 2007: 282).

2.14. *nehat, nehaj*

U rječničkoj literaturi bosanskog jezika imenica *nehaj* u odnosu na *nehat* ima slabiju normativnu ocjenu, pa je u *Rječniku bosanskog jezika* (Jahić 2014) *nehaj* upućena na prihvaćeniju i prihvatljiviju *nehat*, tj. onu koja ima prednost u standardnom jeziku, a niti jedna nema upotrebnju etiketu *pravn.: nehaj – v. nehat; nehat – nehaj, nemarnost, zanemarenost, nepažnja* (Jahić 2014: 253), dok je u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) upotreba *nehat* u značenju označenom etiketom *prav.* jedino standardizirana (*prav.* lakši stepen krivice osobe koja je nehotično izvršila krivično djelo) (Halilović – Palić – Šehović 2010: 740). Ni *Rječnik bosanskog jezika* (2007) ne nudi opis značenja koji bi odgovarao pravnom nazivu, ali niti jednoj imenici ne daje prednost: *nehaj – nedostatak brige, nemarnost; nehat – nezainteresovanost, nemarnost, nehaj* (Čedić i dr. 2007: 442). Dakle, potvrda za pravni naziv i to u liku *nehat* nalazi se u jednom rječniku (Halilović – Palić – Šehović 2010).

2.15. *ovrha, pljenidba, zapljena*

Imenica *ovrha* uvrštena je u dvama rječnicima, u *Rječniku bosanskog jezika* (Jahić 2019b) i *Rječniku bosanskoga jezika* (2010). U prvome su uz jedno značenje pridružene etikete *etnol.*¹² *prav.* postupak nasilnoga plijenjenja imovine dužnika koji nije vratio dug, radi naplate potraživanja odnosno duga i sl.; *pljenidba, zapljenjivanje, zapljena* (Jahić 2019b: 176), i kako vidimo, ponuđeni sinonimi, a uz imenicu *pljenidba* i jedno njeno značenje nalaze se etikete *prav. služb.* oduzimanje imovine najč. na osnovu nekog dokumenta koji to oduzimanje odobrava i zakonski obrazlaže (Jahić 2024: 27). U drugome rječniku *ovrha* i *pljenidba* imaju etiketu *prav.*, *zapljena* je nema, iako je navedena i uz *ovrhu* i uz *pljenidbu* kao sinonim i iako se uz nju nalazi sinonim *ovrha: ovrha – prav.* čin ili postupak kojim se šta nasilno oduzima od koga radi naplate potraživanja, duga i sl.; *pljenidba, zapljena* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 862); *pljenidba – prav.* čin plijenjenja čega; *zapljena* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 912); *zapljena – čin ili postupak kojim se šta zapljenjuje radi naplate potraživanja, duga i sl.; ovrha*

¹² „*etnol.* etnologija, etnološki. Ukazuje na pripadnost riječi izvornom govorniku, bez obzira na to da li je ta riječ prisutna i u standardnom jeziku, pa i u književnom, odnosno ukazuje da je riječ vezana za organski idiom, za širu govornu bazu, za ruralni ambijent u odnosu na urbani. Označava i to da je velika vjerovatnoća pojave te riječi i u usmenom književnom izrazu“ (Jahić 2010a: 28).

(Halilović – Palić – Šehović 2010: 1497). *Rječnik bosanskog jezika* (2007) nudi imenicu *pljenidba* – nasilno oduzimanje imovine; zabrana raspolaganja vlastitom imovinom (Čedić i dr. 2007: 644) i *zapljena* – službeno oduzimanje imovine zbog namirenja duga (Čedić i dr. 2007: 1269). Dakle, *ovrha* je potvrđena u dvama rječnicima s etiketom *prav.* ili *prav.*, a ravnopravni su joj sinonimi *pljenidba* i *zapljena*.

2.16. sudija (sudinica, sudijinica), sudac (sutkinja)

U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) imenicama *sudac* i *sudija* nije priznat jednak normativni status i nisu podjednako stabilizirane, tj. *sudac* jeste prihvaćen dublet (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1263), no liku *sudija* daje se prednost; jedno značenje riječi *sudija* određeno je za pravni naziv: *prav. službenik suda koji vodi parnične i dr. postupke i presuđuje u njima*; za osobe ženskog spola ponuđeni su likovi *sudinica* i *sutkinja* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1264). U *Rječniku bosanskog jezika* (2007) oba su člana jednako ocijenjena: *sudac* – sudija, pravnik u sudskoj ustanovi koji vodi sudske postupke i izriče presude;... *sudija* – sudac (Čedić i dr. 2007: 1084), a od likova za označavanje osoba ženskog spola uvršteni su likovi: *sudinica* – žena sudac, *sutkinja*, te *sudijinica* – žena sudac, *sutkinja* (Čedić i dr. 2007: 1084). Dakle, jedno je gledište da *sudija* ima normativnu prednost i usto se tumači kao pravni pojam, drugo je da su i *sudija* i *sudac* jednako valjani oblici.

2.17. staratelj, staralac (starateljica, starateljka, staralica), skrbnik (skrbnica), tutor (tutorica, tutorka)

Imenice *staratelj*, *skrbnik* i *tutor* prihvaćene su kao sinonimi u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), ali samo uz *tutor*, odnosno jedno njegovo značenje pridružena je etiketa *prav.:* *staratelj (starateljica, starateljka)* onaj koji se stara o kome; *skrbnik*, *tutor* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1245); *skrbnik (skrbnica)* onaj koji skrbi o kome, koji izdržava koga; *staratelj*, *tutor* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1205); *tutor (tutorica, tutorka)* *prav.* onaj kome su službeni organi povjerali brigu o maloljetnim, nemoćnim i sl. osobama; *staratelj*, *skrbnik* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1358). *Rječnik bosanskog jezika* (2007) nudi i imenicu na *-lac* u ovom značenju kao ravnopravan dublet imenici na *-telj*: *staralac/staratelj* – koji se stara, brine, koji vodi računa o nekome, *skrbnik* (Čedić i dr. 2007: 1069); *skrbnik* – onaj koji brine o povjerenom mu štićeniku, *tutor*, *staratelj* (Čedić i dr. 2007: 1038); *tutor* – osoba kojoj je službeno povjereno da se brine o nemoćnim, maloljetnim i dr. osobama; onaj koji upravlja, određuje, nameće drugima svoja pravila (Čedić i dr. 2007: 1155); za osobu ženskog spola u ovom značenju ponuđeni su ovi nazivi: *starateljka* – starateljica, *staralica* (Čedić i dr. 2007: 1069). Dakle, samo je uz *tutor* u jednome rječniku pridružena etiketa *prav.*, premda svi sinonimi imaju jednak status.

2.18. starateljstvo, skrbništvo, tutorstvo

Slijedeći određenje imenica *staratelj*, *skrbnik* i *tutor* kao sinonima, tako su i izvedenice od njih *starateljstvo*, *skrbništvo* i *tutorstvo* opet jednako prihvaćene u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), no dosljednost da se samo imenici *tutorstvo* pridruži etiketa *prav.* izostala je, etiketa se dodijelila samo imenici *starateljstvo*: *starateljstvo* – *prav.* staranje o osobi koja je bez pravne odgovornosti i odlučivanje u njezino ime; *skrbništvo*, *tutorstvo* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1246); *skrbništvo* – odnos i stanje skrbnika i štićenika; *starateljstvo*, *tutorstvo* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1205); *tutorstvo* – posao tutora; *starateljstvo*, *skrbništvo*¹³ (Halilović –

¹³ Drugo navedeno značenje glasi: općenito, briga o kome (ob. takve prirode da se drugi drži pod svojom vlašću), što jasno govori da je prvo značenje u vezi sa zvaničnim, službenim, pravnim poslom tutora, te je izostanak etikete *prav.* nejasan.

Palić – Šehović 2010: 1358). *Rječnik bosanskog jezika* (2007) kao samostalnu odrednicu ima samo *skrbništvo*, pojašnjeno sinonimima: *skrbništvo* – tutorstvo, starateljstvo (Čedić i dr. 2007: 1038), iako su polazišne riječi sve navedene kao samostalne odrednice. U ovom slučaju izdvajamo samo *starateljstvo* s dodijeljenom etiketom *prav.* u jednome rječniku, dok je neupitan status i ostalih sinonima.

2.19. *skrbljenik (skrbljenica), šticećenik (šticećenica)*

Ni *skrbljenik* ni *šticećenik* nisu određeni kao pravni nazivi u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), u kojem su, kako smo vidjeli, *tutor* i *starateljstvo*, izdvojeni etiketom *prav.*, pa je očekivano da se bar jedan naziv iz reda ovih riječi izdvoji na isti način: *skrbljenik (skrbljenica)* – onaj o kome ko skrbi, kojega ko izdržava; *šticećenik* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1205); *šticećenik (šticećenica)* – onaj koji je pod čijom zaštitom (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1304). *Rječnik bosanskog jezika* (2007) sadrži samo odrednicu *šticećenik* bez navedenog sinonima: *šticećenik* – onaj koji je pod nečijom zaštitom (Čedić i dr. 2007: 1114), odnosno, ni *skrbljenik* ni likovi za osobe ženskog spola nisu uvršteni u građu ovog rječnika. Normativni status, dakle, ovih sinonima jednak je, no određenje je pravnih naziva izostalo.

2.20. *pravosnažnost, pravomoćnost; pravosnažan, pravomoćan; pravosnažno, pravomoćno*

Rječnik bosanskoga jezika (2010) sadrži pridjev *pravomoćan* uz koji je naveden u značenju sinonim *pravosnažan* (*pravomoćan* – koji je dobio zakonsku snagu; *pravosnažan*) i prilog *pravomoćno* sa sinonimom *pravosnažno* (*pravomoćno* – na *pravomoćan* način; *pravosnažno*), no ne i imenicu *pravomoćnost* kao samostalnu odrednicu; dalje, sadrži imenicu *pravosnažnost*, uz koju sada stoji sinonim *pravomoćnost* (*pravosnažnost* – svojstvo onoga što je *pravosnažno*; *pravomoćnost*), prilog *pravosnažno* (*pravosnažno* – s pravnom, zakonskom snagom; *pravomoćno*), ali ne i pridjev *pravosnažan* kao samostalnu odrednicu premda je naveden kao sinonim uz *pravomoćan* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 998). Niti uz jednu riječ ili posebno značenje ne stoji etiketa *prav.* U drugome rječniku nalaze se svi ovi pridjevi, prilozi i imenice kao samostalne odrednice: *pravomoćan* – koji je pravno valjan, važeći, *pravosnažan*, validan; *pravomoćno* – *pravosnažno*, na pravno važeći način; *pravomoćnost* – stupanje na snagu neke presude, *pravosnažnost* (Čedić i dr. 2007: 760); *pravosnažan* – pravovaljan; koji je pravno na snazi, zakonit, važeći; *pravosnažno* – na *pravosnažan*, pravovaljan način, punovažno; *pravosnažnost* – pravovaljanost; osobina ili stanje onoga što je *pravosnažno*; valjanost, vrijednost čega (Čedić i dr. 2007: 761). Dakle, niti jedan lik nema upotrebnju etiketu *prav.* iako su značenja isključivo pravne prirode.

2.21. *vanparnični, izvanparnični*

Pridjevi *vanparnični* i *izvanparnični* zabilježeni su samo u jednome rječniku – u Jahićevom *Rječniku izvanparnični* nije uvršteno (Jahić 2011), a *vanparnični* bi se trebao naći u nekom budućem tomu; niti jedan od njih nije svoje mjesto našao ni u *Rječniku bosanskog jezika* (2007). Tako su ovi pridjevi uneseni u *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) i uz oba su pribilježene i etikete *prav.*: *izvanparnični* – *prav.* koji se pred sudom ne provodi u parničnom obliku; *vanparnični* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 447); *vanparnični* – *prav.* koji se pred sudom ne provodi u parničnom obliku; *izvanparnični* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1421).

2.22. *potjernica, tjeralica*

Tjeralica nije standardizirana ni prihvaćena (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1333), jedino je prihvatljiva *potjernica* u značenju *pismeni nalog kojim se traži hvatanje i hapšenje koga*

(Halilović – Palić – Šehović 2010: 979), a uz nju nije navedena kakva etiketa. U drugom rječniku nije izrečen ovakav stav, te je potvrđen ravnopravan status ovih sinonima: *potjernica* – tjeratica, naredba za potjeru (Čedić i dr. 2007: 734); *tjeratica* – potjernica, dokumenat kojim su svi pozvani da pomognu u hvatanju osumnjičenog za djelo kažnjivo po zakonu (Čedić i dr. 2007: 1136).

2.23. *punomoć, punomoćje*

Punomoć i *punomoćje* su dubleti, premda nisu podjednako stabilizirani i poznati, te se prednost daje dubletu *punomoć*; oba njegova značenja označena su etiketom *prav.*: *prav.* 1. pismena izjava kojom ko ovlašćuje koga da u njegovo ime nastupa kao pravna osoba; *punomoćje* 2. tako stečeno pravo (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1093). I opet će jednak status ovim imenicama biti dodijeljen u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *punomoć* – punomoćje, pismeno ovlaštenje, saglasnost da neko nekoga zastupa u kakvim (ob. pravnim) poslovima; *punomoćje* – punomoć (Čedić i dr. 2007: 945).

2.24. *punomoćnik (punomoćnica), opunomoćenik (opunomoćenica)*

U tvorbenoj su vezi s imenicom *punomoć* imeničke tvorenice *punomoćnik* i *opunomoćenik*, stoga je očekivano da i one imaju istu etiketu kao polazišna imenica. No, uz riječi *punomoćnik* i *opunomoćenik* i njihova značenja etikete nisu naznačene: *punomoćnik (punomoćnica)* – onaj koji ima čiju punomoć, nosilac punomoći; *opunomoćenik* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1093); *opunomoćenik (opunomoćenica)* – onaj koji je od koga dobio punomoć za šta, kome je data punomoć; *punomoćnik* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 836). Jednako polazište iskazano je i u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *punomoćnik* – onaj koji je dobio punomoć, *opunomoćenik*; *punomoćnica* – žena koja je dobila punomoć, žena punomoćnik (Čedić i dr. 2007: 945); *opunomoćenik* – zastupnik, osoba koja ima punomoć da nekoga zastupa, da djeluje u nečije ime; *opunomoćenica* – žena opunomoćenik (Čedić i dr. 2007: 550). Imenice *opunomoćenik* i *opunomoćenica* sadrži jedan od tomova Jahićevog Rječnika, a za *punomoćnik* ili *punomoćnica* nema podataka, no uz prve imenice nema navedenih sinonima niti etiketa: *opunomoćenik* (ž. spol *opunomoćenica*) onaj kome je data punomoć, koji je opunomoćen (Jahić 2019a: 405). Dakle, niti jedan rječnik ne pridružuje upotrebnju etiketu *prav.* ili *pravn.* ovim imenicama.

2.25. *opunomoćilac, opunomoćitelj (opunomoćiteljica)*

Rječnička literatura bosanskog jezika podijeljena je kada je riječ o ovim imenicama i njihovom statusu u savremenom jeziku. Imenička izvedenica na *-lac* prihvatljivija je od izvedenice na *-telj* i treba joj dati prednost u standardnom jeziku, ove imenice u m. r. koriste se i za osobe ženskoga spola, a etiketa *pravn.* nije im pridružena: *opunomoćilac* m. (+ ž. spol) onaj koji daje nekome punomoć; *opunomoćitelj*; *opunomoćitelj* m. (+ ž. spol) v. *opunomoćilac* (Jahić 2019a: 405). Imenice i na *-lac* i na *-telj* jednakog su statusa u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), bez dodijeljene su etikete, ali sa izvedenicom za ženski rod *opunomoćiteljica*: *opunomoćilac (opunomoćitelj) (opunomoćiteljica)* – onaj koji kome daje punomoć za šta, koji je koga opunomoćio za šta; *opunomoćitelj* m., up. *opunomoćilac* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 836). Imenica na *-lac* u ovom slučaju nije navedena u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *opunomoćitelj* – onaj koji daje punomoć, koji ovlašćuje da ga neko zastupa, da djeluje u njegovo ime (Čedić i dr. 2007: 550). Dakle, *opunomoćilac* je bolji oblik (Jahić 2019a), oblici *opunomoćilac* i *opunomoćitelj* su ravnopravni (Halilović – Palić – Šehović 2010), a treći rječnik donosi samo *opunomoćitelj* (Čedić i dr. 2007), ali niti jednom nije dodijeljena upotrebnja etiketa.

2.26. tuženik (tuženica), optuženi, optuženik (optuženica)

Rječnik bosanskoga jezika (2010) sadrži posebne odrednice s odredničkim riječima *tuženik* (*tuženica*), *optuženik* (*optuženica*) uz koje se navodi i sinonim *optuženi*, no bez istaknutih etiketa: *tuženik* (*tuženica*) – onaj koga neko tuži, protiv koga se podiže tužba; *optuženi*, *optuženik*; *optuženik* (*optuženica*) – onaj protiv koga je podignuta optužnica, koji je optužen za šta; *optuženi* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1358, 836). Potvrde za oblike *tuženik*, *optuženik* i *optuženica* nalaze se u drugom rječniku: *tuženik* – onaj koga tuže, protiv koga je tužba, *optuženik*; *optuženica* – žena koja je optužena; *optuženik* – onaj ko je optužen, protiv koga je pokrenut krivični postupak (Čedić i dr. 2007: 1156, 550).

2.27. tužilac, tužitelj (tužiteljka, tužiteljica)

U oba rječnika *tužilac* i *tužitelj* imaju jednak status – jednakovrijedni su tvorbeni dubleti. U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) uneseni su oblici za označavanje osoba ženskoga spola, ali je etiketa izostavljena: *tužilac* (*tužitelj*) (*tužiteljka*, *tužiteljica*) – onaj koji po položaju i službenoj dužnosti, u ime države ili javnosti, podiže ili podnosi optužnicu pred sudskim organima; *tužitelj* m., up. *tužilac* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1358–1359). Njihova ravnopravnost jasno je iskazana i u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *tužilac/tužitelj* – pravnik koji po dužnosti podiže optužbe u sudu u ime zakona, države, javnosti; osoba koja tuži (Čedić i dr. 2007: 1156).

2.28. tužilaštvo, tužiteljstvo

Sufiksom -stvo izvode se imenice *tužilaštvo* i *tužiteljstvo* od imenica *tužilac* i *tužitelj*, a kako su i *branilaštvo* i *braniteljstvo*, *pravobranilaštvo* i *pravobraniteljstvo* normativno jednaki dubleti, tako su i *tužilaštvo* i *tužiteljstvo* proglašeni dubletima: *tužilaštvo* (*tužiteljstvo*) – pravosudna ustanova kojoj je osnovna dužnost zaštita i kontrola zakonitosti u društvu, gonjenje počinitelja krivičnih djela i pokretanje postupaka protiv njih; *tužiteljstvo*, up. *tužilaštvo* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1359); obavijest o pravnoj sferi upotrebe nije navedena. U skladu s normiranjem dubleta *pravobranilaštvo* i *pravobraniteljstvo*, i ovaj je par prihvaćen dubletno u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *tužilaštvo/tužiteljstvo* – državna ustanova koja ima dužnost da kontroliše zakonitosti u društvu i pokreće postupke protiv prekršitelja zakona (Čedić i dr. 2007: 1156).

2.29. zastarijevanje, zastara, zastarjelost

U *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) nisu uvrštene imenice ni *zastara* ni *zastarjelost*, a s obzirom na to da se u principu glagolske imenice ne navode kao zasebne odredničke riječi osim kada dobiju i drugo značenje, ni *zastarijevanje* se ne nalazi posebno, nego kao oblik uz glagol *zastarijevati*; *zastarijevati* i *zastarjeti* (*zastariti*) vidski su parnjaci, a jedno od značenja uz *zastarjeti* (*zastariti*) ima etiketu *prav.:* *prav.* izgubiti pravnu i sudsku moć, snagu (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1504), te se može potvrditi da *zastarijevanje* može funkcionirati kao pravni naziv. Imenice *zastara* i *zastarjelost* uvrštene su pak u *Rječnik bosanskog jezika* (2007) i imaju značenje adekvatno pravnom nazivu: *zastara* – zastarjelost, zastarenje kakvog prava; *zastarjelost* – stanje onoga što je zastarjelo; nesavremenost; no glagolska imenica *zastarijevanje*, iako navedena zasebno, nema značenje koje bi je učinilo sinonimom imenicama *zastara* i *zastarjelost*: *zastarijevanje* – gl. im. od *zastarijevati*; *zastarijevati* – postajati starim, nesavremenim; postajati zbog starosti neupotrebljivim (Čedić i dr. 2007: 1276).

2.30. *žalilac, žalitelj (žaliteljica)*

Ove imenice na *-lac* i na *-telj* tvorbeni su dubleti, oblik za osobu ženskog spola je *žaliteljica*, a značenje, premda jasno ukazuje da se tiče prava i postupaka vezanih za ovu struku, nema istaknutu upotrebnu etiketu: *žalilac (žalitelj) (žaliteljica)* – onaj koji podnosi kakvu žalbu u pisanom obliku (ob. u okviru sudskog postupka), podnosilac žalbe; *žalitelj m., up. žalilac* (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1536–1537). U *Rječniku bosanskog jezika* (2007) uočava se izostanak posebne odrednice imenice na *-telj*, no navedena je uz imenicu na *-lac*: *žalilac – žalitelj*, onaj ko podnosi žalbu (Čedić i dr. 2007: 1305).

3. O pojedinim pitanjima vezanim za pravne nazive u rječnicima bosanskog jezika

Iz ovog istraživanja nametnula su se pitanja o kojima bi valjalo diskutirati, a izdvojiti ćemo tek nekoliko.

3.1. O kriteriju dodjeljivanja upotrebne etikete *prav.* ili *prav.* u rječnicima bosanskog jezika

Rječnik bosanskog jezika (2007) ne daje podatke uz ove izdvojene riječi o upotrebnoj sferi vezanoj za pravnu struku, pa se niti uz jednu odredničku riječ nije našla upotrebna etiketa *prav.* (pravo, pravnički), koja je navedena u popisu skraćenica, no to ne mora značiti da uz neke druge odredničke riječi i njihovo značenje možda i ne stoji, što usložnjava pitanje da li su ovdje posmatrane forme shvatane (i) kao pravni nazivi (uz jednu leksemu pridružena je etiketa *term.*). U *Rječniku bosanskog jezika* (2010) upotrebna etiketa *prav.* (pravo, pravno) navodi se uz određene odredničke riječi, odnosno njihovo značenje, pa se etiketa *prav.* našla uz: *advokat; ekspert i vještak; vještačenje; branilaštvo i braniteljstvo; apelacija, priziv i žalba; dispozitiv i pravorijek; član; drugostepeni; krivični; nehat; ovrha i pljenidba; sudija i sudac; tutor; starateljstvo; vanparnični i izvanparnični; punomoć i punomoćje; zastarjeti* (gl. im. *zastarijevanje*). U određenim slučajevima oba se tvorbeni ili leksička dubleta ili višestrukosti prepoznaju kao pravni nazivi, kao npr. *ekspert i vještak; branilaštvo i braniteljstvo; apelacija, priziv i žalba; dispozitiv i pravorijek; sudija i sudac; vanparnični i izvanparnični; punomoć i punomoćje*; u drugim se pak slučajevima samo jednom od njih pripisuje ta etiketa, kao npr. *vještačenje* u odnosu na *ekspertizu, krivični* u odnosu na *kazneni, tutor* u odnosu na *staratelj i skrbnik, starateljstvo* u odnosu na *skrbništvo i tutorstvo*, ili dvama, npr. *ovrha i pljenidba* u odnosu na *zapljenja*; u trećim slučajevima niti jedan nije obilježen etiketom *prav.*, kao npr. *aneks, dodatak, prilog; branilac i branitelj; krivica i krivnja; skrbljenik i štićenik; punomoćnik i opunomoćenik; opunomoćilac i opunomoćitelj; tuženik i optuženik; tužilac i tužitelj; tužilaštvo i tužiteljstvo; žalilac i žalitelj*. Uporedbom primjera iz različitih skupina postavljaju se nova pitanja o kriteriju na osnovu kojeg se dodjeljivala etiketa *prav.*: *ekspert i vještak* je imaju, kao i *vještačenje*, a nema je *ekspertiza*; *sudac i sudija* imaju etiketu, kao i *advokat*, a *branilac i branitelj, tuženik i optuženi, tužilac i tužitelj* ne; *branilaštvo i braniteljstvo* imaju etiketu, *tužilaštvo i tužiteljstvo* ne. Pitanja ne izostaju i za riječi iz iste tvorbene porodice: *branilac i branitelj* nisu etiketirani, *branilaštvo i braniteljstvo* jesu, *pravobranilaštvo i pravobraniteljstvo* nisu; *punomoć i punomoćje* obilježeni su etiketom, a *punomoćnik i opunomoćenik, opunomoćilac i opunomoćitelj* nisu; *tutor* je obilježen ovom etiketom, a njegova izvedenica *tutorstvo* nije; *staratelj* nije obilježen, ali jeste *starateljstvo*. Stoga valja priznati da se određene odredničke riječi ili određenja njihova značenja u ovome rječniku koje nisu dobile etiketu *prav.* ne mogu izuzeti iz popisa pravnih naziva, posebno što im značenja u potpunosti odgovaraju ovoj struci ili što navedeno općeupotrebno značenja podrazumijeva i značenje pravnoga pojma. S obzirom na to da *Rječnik bosanskog jezika* (Jahić) nije završen i da se za mnoge riječi ne mogu dobiti podaci, nije moguća detaljnija analiza koja bi se ticala propitkivanja kriterija za

dodjelu etikete *pravn.* Od riječi za koje postoji potvrda sljedeće su označene etiketom *pravn.*: *advokat, aneks* (i *adm.*), *ekspert, ekspertiza, branilac, branilaštvo (braniteljstvo), apelacija, dispozitiv, član, krivica, krivični, ovrha, pljenidba* (i *služb.*), dok nisu njome označene: *krivnja, kazneni, nehat i nehaj, opunomoćilac*. Uporedba je moguća na nivou dvaju rječnika posmatrajući iste primjere (uvršteno u Jahićev Rječnik) te valja istaći da Jahićev Rječnik prepoznaje nešto više naziva s pravnim značenjem (*aneks, ekspertiza, branilac, krivica*) negoli *Rječnik bosanskoga jezika* (2010). Određivanje i pridruživanje lingvostilističkih odrednica problem je i drugih rječnika (Tikvica 2009) i mireći se s tim, valja slijediti dosljedan način označavanja jedinica tipičnih za pravo i pravnu struku – kod višeznačnica, pored općepotrebnog, navesti i značenje vezano isključivo za ovu struku, te ga označiti etiketom, a jednoznačnice označiti pravnim terminom – jedini je valjan put od uvođenja pravnih naziva u rječnike ka utvrđivanju njihovoga popisa. Na koncu, ovaj segment i ne mora biti presudan za sam popis naziva i opisa njihovog značenja – ovo su općeniti, a ne specijalizirani rječnici, pa se ova klasifikacija i ne shvata strogo. No princip normativnosti iskazan u njima ne smije se i ne može zanemariti što dovodi do sljedećeg pitanja.

3.2. O normativnoj ocjeni pravnih naziva u rječnicima bosanskog jezika

Ocjena normativnosti većine ovih naziva podudarna je u svim rječnicima, nekada su usaglašeni i o prihvatljivosti samo jednog lika (npr. samo je *član* normativno prihvaćen, ne i *članak*), a katkad je za određene riječi iskazan različit normativni status: *odvjetnik* nije prihvatljiva riječ u standardnom bosanskom jeziku, tvrdi se u dvama rječnicima, a u trećem je navedena kao ravnopravan sinonim riječi *advokat* (Čedić i dr. 2007); *priziv* u jednome ima jednak normativni status kao ostali sinonimi *apelacija* i *žalba* (Halilović – Palić – Šehović 2010), u drugome je označen kao izraz nesvojstven standardnom jeziku (Jahić 2010a), u trećem nema značenje odgovarajuće pravu (Čedić i dr. 2007); jedno gledište *pravorijek* proglašava jednakovrijednim dubletom *dispozitivu* (Halilović – Palić – Šehović 2010), drugo tvrdi da je *pravorijek* zastarjela riječ (Čedić i dr. 2007); samo je *stav* normativno prihvatljiv (Halilović – Palić – Šehović 2010), samo je *stavak* uvršten u značenju vezano za pravo (Čedić i dr. 2007); *sudija* ima prednost u odnosu na *sudac* (Halilović – Palić – Šehović 2010), i *sudac* i *sudija* su ravnopravni (Čedić i dr. 2007); *tjeralica* nije standardizirana ni prihvaćena (Halilović – Palić – Šehović 2010), dubleti su *tjeralica* i *potjernica* (Čedić i dr. 2007); *punomoć* ima prednost u odnosu na *punomoćje* (Halilović – Palić – Šehović 2010), i *punomoć* i *punomoćje* su prihvaćeni (Čedić i dr. 2007). Dalje, i imenice na *-lac* i *-telj* u značenju vršilaca radnji nemaju jednaku ocjenu u ovim rječnicima, pa se imenice na *-telj* smatraju nesvojstvenima standardnom jeziku (*branitelj, opunomoćitelj*) (Jahić 2010b, 2019a), dok druga dva rječnika ne prave razlike među njima glede normativnog statusa, te su dubleti *branilac/branitelj, tužilac/tužitelj, žalilac/žalitelj* (Halilović – Palić – Šehović 2010; Čedić i dr. 2007), pa je i lik *staralac* uvršten uz dublet *staratelj* (Čedić i dr. 2007). Lik *staralac*, naravno, bio je dio srpskohrvatskog standarda (*Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* 1960: 715; *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* 1976: 998, premda je i u njemu liku *staratelj* data prednost¹⁴), te je lik *staralac* u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) nastavak zagovaranja ravnopravnosti likova na *-lac* i *-telj* u svim primjerima imenica sa značenjem vršilaca radnji (i u *Rečniku srpskoga jezika* naveden je lik *staralac*, no upućen je na lik *staratelj* /Vujanić i dr. 2007: 1267/), dok je u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) ovaj lik izostao i samo je uvršten lik *staratelj*. Ovakva različita polazišta u

¹⁴ Lik *staralac* unesen je u ovaj rječnik kao samostalna odrednica u čijem opisu značenja stoji samo sinonim *staratelj*, a uz *staratelj*, koji tek slijedi iza *staralac*, dat je opis značenja: a. onaj koji se stara, brine o nekome, koji neguje ili vaspitava nekoga. b. onaj koji je ovlašten da se stara o nekome ko sam nije sposoban za to (o detetu, o duševno bolesnoj ili oronuloj osobi) i da donosi odluke umesto njega, skrbnik, tutor. v. onaj koji je zadužen da se brine o nečemu, da vodi, održava nešto, iz čega slijedi zaključak da je i u ovom rječniku lik na *-telj* ima prednost u upotrebi u odnosu na lik na *-lac*.

pogledu normativnosti mogu stvarati teškoće pri odabiru standardiziranih formi, a u nedostatku drugih normativnih priručnika na bosanskom jeziku koji bi dali odgovore o opravdanosti likova, o svakom bi pojedinačnom lingvisti trebali izreći sud prije negoli se i vanjezički faktori uzmu u obzir (tradicija, ukorijenjenost i učestalost u jeziku bh. pravnih tekstova, raširenost u savremenoj praksi i sl.), koji bi u mnogim slučajevima imali presudnu ulogu u donošenju konačnog rješenja, pogotovo kada je riječ o leksičkim dubletima. Ono što se može reći za izdvojene tvorbene dublete jeste da su svi tvoreni sistemski i da nema likova koji nisu valjano izvedeni, npr. sufiksom *-lac/-telj* izvode se imenice u značenju vršilaca radnji i ovi su dubletni likovi dobro poznati na ovom govornom području, te je samo liku *staralac* u odnosu na *staratelj* uskraćen jednak položaj u normativnoj literaturi na osnovu čega je kao pravni naziv na bosanskom jeziku nestabiliziran; imenica *tjeralica* (potjernica) izvedena je sufiksom *-lica* od glagola *tjerati* (Babić 2002: 190); imenica *punomoćje* nastala je složeno-sufiksalsnom tvorbom po obrascu *prid. + o + im. + -je* i označava stvar, a obič. je *punomoć* (Babić 2002: 165), pa se može govoriti o *boljem* i *preporučljivijem* liku – ocjeni koja se koristi i u drugim rječnicima i priručnicima s ovih prostora. Lik *staralica* također je dobro izveden sufiksom *-lica* od nesvršenoga glagola *starati* (se)¹⁵, odnosno s radnim glagolskim pridjevom u osnovi i sufiksom *-ica*¹⁶, no upitno je njegovo značenje: lik sa sufiksom *-lica* najčešće označava neki stroj, napravu, spravu, a od izvedenica koje znače osobu običnije su one koje označavaju osobe obaju spolova, a gramatički su obaju rodova (*bubalica*, *lutalica*, *pričalica* itd.), no „Potvrde za izvedenice koje znače žensku osobu pokazuju da taj tip prestaje biti plodan. Većina takvih izvedenica nema suvremenih potvrda“ (Babić 2002: 190). Stoga lik *staralica* valja označiti kao lik koji u savremenom jeziku ne bi imao preporuku za upotrebu u značenju *ženska osoba koja se stara o kome*.

3.3. O ženskim mocijskim parnjacima u rječnicima bosanskog jezika

Treće pitanje tiče se mocijske tvorbe, odnosno likova imenica ženskog roda koje se izvode od imenica muškog roda, pa su u rječnicima najviše potvrđeni likovi na *-ica* (*braniteljica*, *pravobraniteljica*, *sudinica*, *sudijinica*, *starateljica*, *skrbnica*, *tutorica*, *skrbljenica*, *štićenica*, *punomoćnica*, *opunomoćenica*, *opunomoćiteljica*, *tuženica*, *optuženica*, *tužiteljica*, *žaliteljica*), potom sa sufiksom *-ka* (*starateljka*, *tutorka*, *tužiteljka*), sufiksom *-inja* (*vještakinja*) i sufiksom *-kinja* (*sutkinja*). Ženski mocijski parnjak od imenica koje imaju sufiks *-telj* najčešće je izveden sufiksom *-ica* (*braniteljica*, *pravobraniteljica*, *starateljica*, *opunomoćiteljica*, *tužiteljica*, *žaliteljica*), a tek uz manji broj izvodi se i naporedni lik sufiksom *-ka* (*starateljka*, *tužiteljka*)¹⁷. Ti dubletni oblici nalaze se u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010), premda se uz druge dubletne likove na *-ica* ne uvode naporedni im likovi na *-ka*, pa nema *braniteljka*, *pravobraniteljka*, *opunomoćiteljka*, *žaliteljka* (naporedni likovi sa sufiksom *-ica* i *-ka* uvode se i kod imenice *tutor* – *tutorica* i *tutorka*), što navodi na zaključak da sufiks *-ka* u izvođenju imenica s oznakom osobe ženskog spola od imenica muškog roda na *-telj* sudjeluje u pojedinačnim primjerima kao dubletni lik izvedenici na *-ica*. Izvedenica sa sufiksom *-ka* kao naporedni lik navedena je i *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *starateljka* – *starateljica* (i *staralica*), a uz ostale imenice

¹⁵ Razmatrajući odnos sufiksa *-lac* i *-telj*, Babić tvorbu naziva za osobe ženskog spola od naziva osoba muškog spola navodi kao primjer jednostavnijeg njihovog izvođenja od likova na *-telj* (izvođenje je bez poteškoća: *branitelj* – *braniteljica*, *hranitelj* – *hraniteljica*,...) negoli od lika sa *-lac*; sufiks *-lac* trebao bi se zamijeniti sufiksom *-lica*, „a to od većine osnova ne ide jer značenje sa *-lica* u sustavnoj tvorbi pripada raznim strojevima i spravama: *brizgalice*, *drobilica*, *glodalica*, *grijalice*,...“ (Babić 2002: 324–325).

¹⁶ Stevanović smatra da je ovo tvorba sufiksom *-ica* od glagolskoga pridjeva radnog, no ne daje ni on lik *staralica* osim imenica dvojakog roda i imenica koje znače oruđe (Stevanović 1981: 526–527).

¹⁷ O tvorbi imenica sufiksom *-ica* i sufiksom *-ka* od imenica na *-telj* vidjeti u Babić (2002: 168, 278), a odnos ovih izvedenica jasno je iskazan za hrvatski standard: „Osnove koje završavaju na *-telj* u hrvatskom književnom jeziku normalno dobivaju *-ica* pa su izvedenice sa završetkom *-teljka* u njemu veoma rijetke“ (Babić 2002: 278).

na *-telj* nisu potvrđeni likovi za ženski rod. U Jahićevom Rječniku potvrđen je lik *braniteljica*, a *opunomoćitelj* (+ ž. spol) jeste lik koji se koristi i za osobe ženskog spola, no kako za druge imenice nema podataka, ne može se sa sigurnošću utvrditi odnos izvedenica sa sufiksima *-ica* i *-ka* od imenica na *-telj* (a o statusu imenica na *-telj* u ovom rječniku već je bilo govora). Dakle, i o odnosu izvedenica na *-teljica* i *-teljka* u bosanskom jezičkom standardu također bi trebalo donijeti usaglašen stav kako bi njihovo normiranje i kao pravnih naziva bilo preciznije. Još jedno gledište rječnika bosanskog jezika u tvorbi ženskog mocijskoga parnjaka sufiksom *-ica* budi zanimanje – naime, uz imenicu *advokat* nije naveden lik za osobu ženskog spola ni u *Rječniku bosanskoga jezika* (2010) ni u *Rječniku bosanskog jezika* (2007), a u Jahićevom Rječniku naznačeno je da se ova imenica muškog roda odnosi i na ženski rod. Od imenice *advokat* sufiksom *-ica* može se tvoriti izvedenica *advokatica* i tvorbenih prepreka za ovaj mocijski parnjak nema jer „katkada sufiks *-ica* dolazi na osnove koje se završavaju sa samoglasnikom ispred završnog *t*: *aristokratica*, *kandidatica*, *kmetica*, *opatica*, *pilotica*, *tatica*...” (Babić 2002: 169). Lik *advokatica* nije (bio) stabiliziran ni u srpskoj leksičkoj normi: uz ovaj lik u *Rečniku srpskoga jezika* stoji napomena *neuob.* (*advokatica* ž. *neuob.* ženska osoba advokat) (Vujanić i dr. 2007: 19), ali je lik *advokatica* očigledno zauzeo svoje mjesto u savremenom srpskom jeziku jer se nalazi potvrđen u *Pravopisu srpskoga jezika* (Pešikan – Jerković – Pižurica 2018: 254)¹⁸. Ni u Anićev Rječnik (2006) ovaj lik nije uvršten, a savremena norma hrvatskoga liku *advokatica* ne dodjeljuje status normativno nepreporučljive riječi zbog kakvih drugih razloga nego što je domaća riječ *odvjetnik* i *odvjetnica* preporučljiva u odnosu na nju (*Školski rječnik hrvatskoga jezika*¹⁹; Jozić i dr. 2013: 153²⁰). No, kako rječnici bosanskog jezika imenicu *advokat* neupitno prihvataju (čak se *odvjetnik* i *odvjetnica* smatraju nestandardiziranima), lik *advokatica* nezasluženo nema mjesto u njihovoj građi (a uzme li se u obzir raširenost i prihvaćenost tog lika u govornoj i pisanoj praksi bosanskog jezika, to gledište neće biti dugo održivo). Isti je odnos rječnika bosanskog jezika i kad je riječ o imenici *ekspert*: samo su likovi za muški rod uvršteni u sva tri rječnika, premda je lik *ekspertica*²¹ široko prihvaćen i potvrđen u pisanoj i govornoj komunikaciji na bosanskom jeziku, te je trebao biti uvršten u rječničku građu. I na koncu valja naglasiti da su još dva lika za ženski rod potvrđena samo u *Rječniku bosanskog jezika* (2007): *sudijinica* i *staralica*. Lik s nestegnutim *-iji-* u *-i-* poznat je u starijoj rječničkoj literaturi, te je imao svoje mjesto uz lik sa stegnutim *-i-*: *sudinica* i *sudijinica* (*Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* 1960: 724), *sudinica* ž *sudijina* žena, *sudijinica* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* 1976: 64), pa je u *Rječniku bosanskog jezika* (2007) ovaj lik i zadržan, no s pomjerenim značenjem (pomjereno je značenje i kod lika *sudinica* i u *Rječniku bosanskoga jezika* /2010/). Lik *sudijinica* sistemski je izveden od prisvojnoga pridjeva imenice *sudija* sufiksom *-ica*, no upravo prisvojni pridjev *sudijin* određivao joj je značenje: „Imenovanje žene supruge, naročito u slučajevima kada se na pokazani način grade imenice ž. roda za označavanje dotičnog zvanja, a i inače, – običnije se grade od imenica muškog roda preko prisvojnih prideva: *kapetanovica*, *majorovica*, *aginica*, *pašinica*, *begovica*, *pukovnikovica*, *sudinica* itd.“ (Stevanović 1981: 526). Tako je i stegnuti

¹⁸ U Rečnik uz Pravopis uvršten je pridjev *advokatičin* s napomenom o izvođenju pridjeva na *-in* od imenica na *-ica* i završetkom *-ičin*: *advokatičin* (prema *advokatica*).

¹⁹ Lik *advokatica* jeste prihvaćen, ali je upućen na normativno bolju riječ *odvjetnica*, jer je i *odvjetnik* normativno bolja riječ od *advokat*, dakle, u hrvatskom jeziku drugi su razlozi za preporuku bolje riječi – domaća riječ ima prednost nad riječju stranoga porijekla. [Rezultati pretraživanja za: advokatica - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#); [Rezultati pretraživanja za: odvjetnica - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#); [Rezultati pretraživanja za: odvjetnik - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#); [Rezultati pretraživanja za: advokat - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#) (pristup 24. 10. 2025)

²⁰ *advokatičin* > *odvjetičin*

²¹ I opet je lik *ekspertica* u *Školskom rječniku hrvatskoga jezika* potvrđen, ali upućen na bolju *stručnjakinja* zbog porijekla. [Rezultati pretraživanja za: ekspertica - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#); [Rezultati pretraživanja za: stručnjakinja - Školski rječnik hrvatskoga jezika](#) (pristup 29. 10. 2025)

sudinica i nestegnuti lik *sudijinica* zadržan u *Rječniku bosanskog jezika* (2007), ali mu je značenje u skladu s vanjezičkim promjenama vezanim za označavanje osoba ženskog spola u značenju supruge onoga ko ima kakvo zvanje ili kakvo zanimanje izmijenjeno iz *čija supruga* u *žena s tim zvanjem/zanimanjem*, dok *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) imenici *sudinica* (kao samostalnoj odrednici) pripisuje dva značenja od kojih je drugo, *sudijina žena*, označeno etiketom *razg.*: *sudinica* – 1. up. sudija 2. *razg.* sudijina žena (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1264)²². O ovakvim likovima u hrvatskom jeziku Babić donosi drugačiji sud glede valjanosti stegnutog lika: „Neke izvedenice od pridjeva na *-ijin* stežu *-iji-* u *-ī*, npr. *hadžinica* ‘hadžijina žena’, ali ne samo što je taj tip tvorbe slabo plodan i što su mnoge takve riječi na rubu književne upotrebe, nego likovi sa stegnutim *-iji-* imaju blago pokrajinsko obilježje. Koliko se takve izvedenice i upotrebljavaju, prednost trebaju imati nestegnuti likovi: *hadžijinica*, *efendijinica*...” (Babić 2002: 180). Dakle, *sudinica* i *sudijinica* imaju samo po jedno značenje i to osobe ženskog spola s tim zanimanjem (*Rječnik bosanskog jezika* /2007/), odnosno *sudinica* ima dva značenja od kojih drugo ovu imenicu svrstava u razgovornu leksiku (*Rječnik bosanskoga jezika* /2010/). O liku *staralica* bilo je već govora u prethodnom dijelu, a ovdje ćemo naznačiti da za tvorbeno slične imenice kao npr. ‘*branilica*’ ili ‘*žalilica*’ nema potvrda u *Rječniku bosanskog jezika* (2007), u kojem je potvrđena imenica *staralica* (ovaj lik ne sadrži kao samostalnu odrednicu ni *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* /1960/ ni *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* /1976/ – u prvome je uvršten pridjev *starateljkin* /1960: 716/, u drugome imenica *starateljka* – žena staratelj /1976: 998/ i stoga se u ovom slučaju ne može govoriti samo o utjecaju ranije jezičke politike i literature).

4. Umjesto zaključka

Ovo istraživanje savremenih rječnika bosanskog jezika i pojedinih pravnih naziva u njima ukazalo je na put kojim valja ići ka normiranju pravnog nazivlja na bosanskom jeziku, ali i na teškoće koje će se javiti u tom procesu. Iz ovih općih rječnika bosanskog jezika može se izdvojiti veliki broj pravnih naziva koji mogu poslužiti za njihovo kodificiranje i sistematičnu obradu. U nekim slučajevima rječnici bosanskog jezika iskazuju različito gledište kada je u pitanju normiranost pojedinih likova, te je najprije potrebno usaglasiti te stavove kako bi se ponudila najbolja rješenja. Naravno, tu nije kraj puta – to su samo prvi koraci koje treba slijediti. Ispitivanje pravne i jezičke tradicije, kao i svi naredni koraci podrazumijevaju nužnu saradnju sa stručnjacima iz oblasti prava, te samo ona može dati pouzdane i valjane rezultate – odvojeni procesi neće dati dobra rješenja, a institucionalna briga i podrška svakako je neizostavna. Ovaj rad je nastojanje da se nastavi put ka standardizaciji i stabilizaciji pravnog nazivlja na bosanskom jeziku.

Conclusion

This study of contemporary Bosnian language dictionaries and certain legal terms within them has indicated the path to be taken towards the standardization of legal terminology in the Bosnian language, as well as the difficulties that will arise in this process. From these general Bosnian language dictionaries, a large number of legal terms can be selected that may serve for their codification and systematic treatment. In some cases, Bosnian language dictionaries express different viewpoints regarding the standardization of certain terms, and it is first necessary to reconcile these positions in order to offer the best solutions. Of course, this is not the end of the road – these are only the first steps that should be followed. The examination of

²² U ovom rječniku nalaze se i primjeri za izvedenice od imenica *major* i *majstor* sufiksom *-ica* preko imeničke osnove, dok je lik s pridjevskom osnovom naveden kao sinonim uz drugo značenje: *majorica* 1. *vojn.* ženska osoba s činom majora 2. *razg.* majorova supruga; majorovica; *majstorica* 1. ženska osoba sa zvanjem majstora 2. majstorova supruga; majstorovica (Halilović – Palić – Šehović 2010: 621).

legal and linguistic tradition, as well as all subsequent steps, implies necessary cooperation with legal experts, and only such collaboration can provide reliable and valid results – separate processes will not yield good solutions, and institutional care and support are certainly indispensable. This paper is an attempt to continue the path towards legal terminology in the Bosnian language.

Izvori i literatura

Anić, V., (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi liber.

Babić, S., (2002), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku (treće, poboljšano izdanje)*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.

Čedić, I., Hajdarević, H., Kadić, S., Kršo, A., Valjevac, N., (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo: Institut za jezik.

Halilović, S., Palić, I., Šehović, A., (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet.

Jahić, Dž., (2010a), *Rječnik bosanskog jezika*, tom prvi, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2010b), *Rječnik bosanskog jezika*, tom drugi, Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2011), *Rječnik bosanskog jezika*, tom treći, Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2012a), *Rječnik bosanskog jezika*, tom četvrti, Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2012b), *Rječnik bosanskog jezika*, tom peti, Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2014), *Rječnik bosanskog jezika*, tom sedmi, Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

Jahić, Dž., (2019a), *Rječnik bosanskog jezika*, tom osmi, Zenica: Vrijeme.

Jahić, Dž., (2019b), *Rječnik bosanskog jezika*, tom deveti, Zenica: Vrijeme.

Jahić, Dž., (2024), *Rječnik bosanskog jezika*, tom jedanaesti, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.

Jojić, Ž., Blagus Bartolec, G., Hudeček, L., Lewis, K., Mihaljević, M., Ramadanović, E., Birtić, M., Budja, J., Kovačević, B., Matas Ivanković, I., Milković, A., Miloš, I., Stojanov, T., Štrkalj Despot, K., (2013), *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mamić, M. (2004), *Hrvatsko pravno nazivlje*, Zadar: LIN-CRO.

Mešanović-Meša, E., (2011), *Kontrastivna analiza bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u zakonima Federacije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Slavistički komitet.

Mešanović-Meša, E., (2019), *Jezik u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu*, Sarajevo, Mostar: Slavistički komitet, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

Mešanović-Meša, E., (2025), *Trojezičnost u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu*, Sarajevo: Slavistički komitet.

Mrčela, M., Lewis, K., (2016), *Pravno nazivlje i hrvatski jezik*, Zagreb: Udruga hrvatskih sudaca. [Pravno nazivlje i hrvatski jezik.pdf](#)

Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M., (2018), *Pravopis srpskoga jezika*, (treće izdanje, izmenjeno i dopunjeno), Novi Sad: Matica srpska.

Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika (1960), Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (1976), knjiga šesta, Novi Sad: Matica srpska.

Stevanović, M., (1981), *Savremeni srpskohrvatski jezik I (uvod, fonetika, morfologija)*, Beograd: Naučna knjiga.

Školski rječnik hrvatskoga jezika – <https://rjecnik.hr/o-rjecniku.php>

Tikvica, Lj., (2009), „Lingvostilističke odrednice u rječnicima hrvatskoga jezika. O nekim poteškoćama stilističkoga označivanja u jezikoslovnoj leksikografiji“, *Studia lexicographica*, god. 3, br. 1–2 (4–5), 5–13.

Vujanić, M., Gortan-Premk, D., Dešić, M., Dragičević, R., Nikolić, M., Nogo, Lj., Pavković, V., Ramić, N., Stijović, R., Tešić, M., Fekete, E., (2007), *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica srpska.

Esmeralda Mustafić

ISKAZIVANJE UZROČNOG I POSLJEDIČNOG ZNAČENJA PRIJEDLOZIMA OD I DO U SAVREMENOM BOSANSKOM JEZIKU*Sažetak*

Prijedlozi od i do su prijedlozi koji primarno služe za iskazivanje prostornog odnosa, pri čemu je njihov odnos binarnog karaktera. Prijedlog od je prijedlog ablativnog tipa sa značenjem markiranja prostornog odnosa i označava početnu tačku kretanja. S druge strane, prijedlog do uz isto početno značenje, tj. markiranje prostornog odnosa, označava završnu tačku, odnosno granicu kretanja. Ovi prijedlozi u kombinaciji sa imenskom riječi u genitivu formiraju prijedložno-padežne izraze koji osim prostornog, mogu imati uzorčno i posljedično značenje. Istraživanje za potrebe ovog rada je obavljeno na korpusu tekstova književnoumjetničkog i administrativnog funkcionalnog stila, kako bi se dobila jasna slika o upotrebnim vrijednostima ova dva prijedloga u uzročnom i posljedičnom značenju.

Ključne riječi: prijedlozi, prijedložno-padežni izrazi, adverbijalna odredba, uzrok, posljedica

EXPRESSING CAUSAL AND CONSEQUENTIAL MEANING WITH THE PREPOSITIONS *OD* AND *DO* IN CONTEMPORARY BOSNIAN LANGUAGE

Abstract

The prepositions od (from) and do (to) primarily serve to express spatial relations, and their mutual relationship is, in principle, of a binary character. The preposition od belongs to the ablative type, functioning as a marker of spatial relation and denoting the starting point of movement. Conversely, the preposition do, while sharing the same fundamental spatial function of marking relational boundaries, designates the endpoint or limit of movement. When combined with a noun in the genitive case, these prepositions form prepositional-case constructions which, in addition to spatial meaning, may also convey causal and consequential meanings.

For the purposes of this study, the analysis was conducted on a corpus of texts representing both the literary-artistic and administrative functional styles, with the aim of obtaining a clearer insight into the semantic and functional values of these two prepositions in expressing causal and consequential relations.

Keywords: *prepositions, prepositional-case constructions, adverbial adjunct, cause, consequence*

Uvod

Uzrok i posljedica u jeziku se mogu iskazati mnoštvom jezičkih jedinica. Ovo istraživanje se bavi proučavanjem uzroka i posljedice iskazanih prijedložno-padežnim izrazima *od + imenska riječ u genitivu* i *do + imenska riječ u genitivu*. Ovi prijedložno-padežni izrazi će formirati adverbijalnu odredbu uzroka i adverbijalnu odredbu posljedice.

Istraživanje je sprovedeno na dva kvalitativno različita funkcionalna stila, književnoumjetničkom i administrativnom funkcionalnom stilu. Razlog za upotrebu baš ova dva stila je upravo zbog njihove prirode. Književnoumjetnički funkcionalni stil je u principu slobodan kada su u pitanju kombinovanja jezičkih jedinica dok je administrativni funkcionalni stil potpuno suprotan, odlikuje se tekstovima koji su primarno formalne prirode, i nikakva upotreba drugačijih jezičkih jedinica nije dozvoljena. Oni su jedan drugom svojevrsni antonimi i smatralo se da će se ovakvim pristupom dobiti konkretna slika o upotrebi prethodno navedenih prijedložno-padežnih izraza za iskazivanje uzroka i posljedice.

Od + imenska riječ u genitivu

Rada Stijović u radu *Semantičko-sintaksičke odlike konstrukcija s predlozima od-do u međusobnoj korelaciji* (2006) navodi da je prijedlog *od* u sintaksičkim pozicijama većinom ablativnog tipa, sa osnovnim značenjem markiranja prostornog odnosa, tačnije kretanja pri čemu prijedlog *od* aktualizira početnu fazu kretanja. Autorica dalje navodi da se prijedlog *od* također može definirati kao element genitivne sintagme koja vrši ulogu dopune glagola i pri tome može označavati udaljavanje, oslobađanje, ishodište, porijeklo, uzrok, vrijeme i način (v. Stijović, 2006:93-94). U *Gramatici crnogorskoga jezika* (2010) se, također, navodi da prijedložno-padežni izraz *od + G* može, uz značenja kretanja, vremena, načina, imati i uzročno značenje (v. Čirgić, Pranjковиć, Silić, 2010:186-187). I u *Gramatici bosanskoga jezika* (2024) se spominje ovaj prijedložno-padežni izraz u kontekstu upotrebe za iskazivanje uzročnog značenja pri čemu se navodi da ovaj prijedložno-padežni izraz formira uzrok koji postoji istovremeno sa posljedicom, kao i da primarno označava uzrok efektor (v. Palić, 2024:466-470).

U istraženom korpusu dva navedena funkcionalna stila potvrđeno je mnoštvo primjera adverbijalne odredbe uzroka iskazane prijedložno-padežnim izrazom *od + imenska riječ u genitivu*. Književnoumjetnički funkcionalni stil je ponudio mnoštvo primjera, dok je u administrativnom funkcionalnom stilu potvrđena tek nekolicina.

Srce mi neobično kucalo od uzbuđenja... (AHBM, 126); *Koravac vri šarenim nošnjama, a tijela gore od silne vrućine.* (HHGK, 60); *Vepar se zavalio od smijeha, udari Muftiju po koljenu.* (SKP, 167); *I u ovom teškom vremenu znale bi je ipak natjerati na suze od smijeha.* (JMS, 141); *Kad su je uz pjesmu i pucanje prangija odvukli u okićenoj arabi Ismetovoj kući, njezinu novom domu, plakala je od sreće, što ide ljubljenom, a i od bola što ostavlja majku.* (EČLA, 81); *Svi se žacnuše od začuđenja.* (EMZ, 153); *Plače od nemoći pred teškim pitanjem.* (DSN, 64); *Pa se sjetim kako sam jednog čovjeka prenio preko nabujale rijeke, a on se uneredio od straha.* (MST, 59)

U radu je uspostavljen i kriterij preoblike za provjeru uzročnog značenja na koji se mogu podvrgnuti svi pronađeni i slični primjeri. Ogleda se u zamjeni prijedložno-padežnog izraza *od + imenska riječ u genitivu* sa općeužročnim prijedložno-padežnim izrazom *zbog + imenska riječ u genitivu*. Na primjer: *Nekad bi Minka od dosade uzela koju knjigu da čita..* (AHBM, 53) → *Nekad bi Minka zbog dosade uzela koju knjigu da čita;* *Zrak je titrao od velike sparine.* (AHBM, 67) → *Zrak je titrao zbog velike sparine;* *Usnio on kako se u dedinu podrumu guši od*

vlage i dršće od zime. (EČLA, 229) → *Usnio on kako se u dedinu podrumu guši zbog vlage i dršće zbog zime.*

Kada se govori o bilo kojoj adverbijalnoj odredbi uzroka, u principu se govori o opisivanju i preciziranju glagolske radnje. Pod tim se podrazumijevaju takvi sintagmatski odnosi gdje se ovaj prijedložno-padežni izraz primarno veže uz glagol, odnosno predikat rečenice, te funkcionalnom preobrazbom preuzima svojstva adverbijalne odredbe uzroka. Takvi primjeri su u istraženom korpusu najbrojniji.

Međutim, istraživanje je pokazalo da se prijedložno-padežni izraz *od + imenska riječ u genitivu* sa uzročnim značenjem može javiti i u supstantivnim i adjektivnim sintagmama, kao i da može biti dijelom leksičkog jezgra imenskog kopulativnog predikata.

Kada je prijedložno-padežni izraz *od + imenska riječ u genitivu* vezan za imensku vrstu riječi, on je dijelom supstantivne sintagme, gdje opet funkcionalnom preobrazbom preuzima svojstva nekongruentnog atributa sa uzročnim značenjem.

Ono zbog čega sam u tom snu razapet, to je treperenje između straha od ogromne dubine pod mnom... (SKP, 30); Dok mi priča, zaleđenog lica, punog tragova od bubuljica... (SKP, 36); Ostalo je isto bljedilo, od malokrvnosti, koja kao da i njenim krupnim očima ispija plavet. (SKP, 100); U hodniku je od izlaznih vrata studenilo, i ona, kao da se strese, spusti ruke sa krsta.. (JMS, 29); Gnjev od nemoći pretkivao se u strepnju. (DSN, 7); Niti je s odraslim ukućanima dijelio bezdan briga o dječijim prehladama, proljevima, ubojima i ubodima po nogama, čvorugama od tuče ili pada u trku. (DSN, 59); Ako se ženiš iz straha od starosti, jalovost staromomačku da pretekneš, nađi prema sebi... (DSN, 268); Gotovo i ne mislim više na borbe, na rane, na surovost koja se zove junaštvo, na gađenje od klanja, od krvi, od bezdušnog zanosa, od životinjskog straha. (MST, 15); Kao strah od groma, od potresa, od kobi, strah koji se ne može objasniti ni otkloniti. (MST, 88)

U administrativnom funkcionalnom stilu je potvrđeno nekoliko primjera uzročnog značenja kada je prijedložno-padežni izraz u funkciji nekongruentnog atributa.

Ko ne postupi po propisima ili naredbama kojima nadležni organ zdravstvene službe određuje preglede, dezinfekciju, odvajanje bolesnika ili drugu mjeru za suzbijanje ili sprečavanje zarazne bolesti kod ljudi, pa zbog toga dođe do opasnosti od širenja zarazne bolesti, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine. (KZBiH, 73); Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se ko za vrijeme dok traje opasnost od bolesti i štetočina koje mogu ugroziti biljni svijet ne postupi po naredbi ili odluci nadležnog organa donesenoj na osnovu propisa kojim se određuju mjere za suzbijanje ili sprječavanje bolesti ili štetočina. (KZBiH, 101); Statut visokoškolske ustanove obavezno sadrži odredbe koje: a) osiguravaju slobodu studenata da, u skladu sa zakonom, ispituju i testiraju primljena znanja i da nude nove ideje i kontroverzna i nepopularna mišljenja, a da se time ne izlažu opasnosti od gubitka svog statusa ili bilo koje druge privilegije koju, eventualno u visokoškolskoj ustanovi uživaju. (ZVOUNZE, 566); Dok se ne riješi sukob nadležnosti, sud kome je predmet ustupljen dužan je poduzimati one radnje u postupku za koje postoji opasnost od odgode. (ZPP, 5)

U književnoumjetničkom funkcionalnom stilu su potvrđeni primjeri kada je prijedložno-padežni izraz dijelom adjektivne sintagme te ponovo, funkcionalnom preobrazbom, ima funkciju adverbijalne odredbe uzroka.

Grozdana, sva **bolna od želje**, sjedi u bašti i čeka Grozdana. (HHGK, 64); Bježim pogledom uz liticu, svu još u svjetlosti dana, **šumnu od lepeta** krila. (SKP, 85); **Nagluh od godina**, više, kao da priča svoj šumi. (SKP, 155); Valjda je branila svoje djetinjstvo i nije pitala za cijenu odbrane: znala je biti **modra od batina**. (JMS, 84); Onako sva **raskvašena od parenja** samo što nije od iznenađenja isпустиła lavor s vodom. (JMS, 102); Umjesto sigurnih pisaka voza, njegove pare i sagorjelog ćumura, što su se u minutu tačno pojavljivali po životnim tračnicama, **sjajnim i cićećim od** usijane **trke**... (JMS, 137); Svojim krupnim glasom, već malo **okreštanim od** stalnog **vikanja**, pozivao je telal nazočne... (EČLA, 23); Obadvojica su dugo stajali nasred toga u korov zaraslog dvorišta, **nijemi od straha**. (EČLA, 66); Sav je bio obuzet dedom tako da bi navečer, **umoran od rada i posjeta** dedi, odmah legao... (EČLA, 92); Alija ga, **crven u licu od** uvrijeđena **ponosa**, sažalno se smijući uze u svoje jake ruke i blago položi na dušek... (EČLA, 118); **Blijedih** lica **od straha**, kršili oni ruke i pitali sebe... (EMZ, 77); **Prestravljeni od** onog **boja**, a **umorni od bijega** i puta odmorili se i oporavljali. (EMZ, 110); Ionako **poluslijep od** sivkaste **zavjese** koja po zenicama iz mjeseca u mjesec gušća biva, ne otkri u sobi ništa neobično. (DSN, 8); Kuća Babunića pokisla, ubuđavjela, ubijena šutnjom, ustajalim vazduhom i nezdravim pokumrakom, dočeka dolaznika ustrašena i **mrka od nepovjerenja**. (DSN, 15); Visok, **bijel od** kamene **prašine** neimar Vid, sjedio je pred njim. (DSN, 98); Preplivao sam **od kiša nabujali** Djestar, i tako se spasio. (MST, 7)

Uzročno značenje je pronađeno i u nekoliko primjera kopulativnog imenskog predikata, gdje prijedložno-padežni izraz *od* + *G* ima poziciju leksičkog jezgra kopulativnog imenskog predikata.

A možda je i od nahlade! (AHBM, 41); *Nije to, osjećam, samo od njenog sala i uzbuđenja što im je neko od mojih poslije toliko vremena ušao u kuću.* (SKP, 110); *Majka se smiješi koliko da mu pokaže da joj šutnja nije od teška razloga.* (DSN, 56)

S obzirom na sve navedeno, može se zaključiti da je prijedložno-padežni izraz *od* + *G* izuzetno raširen kada je u pitanju deriviranje uzročnog značenja, ali u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu. Istraženi korpus administrativnog funkcionalnog stila nije pokazao značajnu raširenost upotrebe ovog prijedložno-padežnog izraza sa uzročnim značenjem. Administrativni funkcionalni stil je u principu stil formalnog jezika, dok je ovaj prijedložno-padežni izraz, kada iskazuje uzrok, poprilično kontekstualno uslovljen, što znači da se samo u određenim kontekstima javlja kao uzrok. Administrativni funkcionalni stil podrazumijeva jasne, precizne i svima razumljive rečenice pa se smanjena upotreba ovog prijedložno-padežnog izraza za iskazivanje uzroka u administrativnom funkcionalnom stilu mogla i očekivati.

Pokazanim kriterijem preoblike se može dokazati da navedeni primjeri zaista imaju uzročno značenje, i kada se nalaze u direktnoj vezi sa glagolom te imaju funkciju adverbijalne odredbe uzroka, i kada su dijelom imenskog kopulativnog predikata, i kada su u funkciji nekongruentnog atributa kao i kada se vežu uz pridjev, te funkcionalnom preobrazbom preuzimaju funkciju adverbijalne odredbe uzroka. Rezultati istraživanja potvrđuju ranija istraživanja Rade Stijović (2006) u radu *Semantičko-sintaksičke odlike konstrukcija s predlozima od-do u međusobnoj korelaciji* gdje navodi da sintaksičke konstrukcije s prijedlozima *od-do* mogu imati tri funkcije, a to su: funkcija adverbijalne odredbe, funkcija nekongruentnog atributa i funkcija predikata, tačnije imenskog predikata (v. Stijović, 2006:109-110).

Do + imenska riječ u genitivu

Genitiv sa prijedlogom *do* formira prijedložno-padežni izraz koji označava blizinu dvaju predmeta, i tom je prostornom odnosu svojstveno kretanje jednog predmeta ka drugom kao granici kretanja (v. Čirgić, Pranjković, Silić, 2010:187). Tu je i osnovna razlika od prijedloga *od* koji predstavlja udaljavanje od drugog predmeta. U navedenoj *Gramatici crnogorskoga jezika* (Čirgić, Pranjković, Silić, 2010:187) nema pomena o posljedičnom značenju izraženom pomoću ovog prijedložno-padežnog izraza. Rada Stijović (2006) u radu *Semantičko-sintaksičke odlike konstrukcija s predlozima od-do u međusobnoj korelaciji* izdvaja nekoliko značenja prijedloga *do*, ali nijedno od tih značenja nije posljedično. Autorica navodi da postoje tri sintaksičke funkcije konstrukcija sa prijedlogom *do*, a to su: funkcija priloške odredbe koja je najčešća, funkcija nekongruentnog atributa i funkcija leksičkog jezgra imenskog predikata (v. Stijović, 2006:109-110).

Luka Vukojević u knjizi *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku* (2008:119) kaže da je „za izražavanje posljedičnog značenja u jednostavnoj rečenici upotrijebljena konstrukcija koja je u antonimnome odnosu s konstrukcijom *od + G*, tj. konstrukcija *do + G*. Ta je konstrukcija također prvobitno prostorno-vremenska, a označuje mjesto završetka kretanja ili vrijeme okončanja radnje, ili još i granicu. Po pomiješanosti značenja, polisemičnosti, konstrukciji *do + G* među složenim ustrojstvima slične su korelativne posljedične rečenice s distaktnim veznikom *tako, toliko, takav ... da*“.

U istraženom korpusu književnoumjetničkog stila je pronađen značajan broj primjera u kojima prijedložno-padežni izraz *do + imenska riječ u genitivu* ima posljedično značenje. Prvi dio pronađenih primjera se odnosi na adverbijalnu odredbu posljedice. Prijedložno-padežni izraz *do + imenska riječ u genitivu* je sintagmatski vezan uz glagol, te, funkcionalno preobražen, vrši funkciju adverbijalne odredbe posljedice.

Rukom rastra maglu i pogled joj odjednom zahvati sve promjene na toliko znanom pejzažu: snijeg je preko noći napadao do neprohoda... (JMS, 33); Nikad nisi siguran da su oni, ali zaboli do srži, i to je bitno. (JMS, 39); Babo se do suza smijao i bacao je u vazduh. (JMS, 104); Predavala se igri do slasti punine. (JMS, 185); U jednom trenutku, dužem ili kraćem, ne zna, nije čula više njegov dah, primirio se do nepostojanja... (JMS, 195); Ma, eto, pjevam – prošaputa zarumenjevši se do iza ušiju. (EČLA, 32); Pokisao Alija do kože. (EČLA, 34); U njemu je rasla, širila se neka neodoljiva slast, neka meka, do klonulosti i iznemoglosti opojna milina... (EČLA, 227); Ako on to nije, preostaje samo još jedno objašnjenje: preosjetljiv, a donekle obrazovan momak pobjegao je iz nekakve strave, a pomisao na nju uvijek mu je razmahivala sve sposobnosti do zadivljućih razmjera. (DSN, 7); Stjerali ste naš imetak do balčaka, a naše ime do podsmijeha, (DSN, 25); Ni uzbuđeni Muhidin u svečanom odijelu, ni radoznali gosti koji su pristizali pješice ili na konjima nisu primjećivali ni djelić onog što je njega boljelo i vrijeđalo, do grča, do povraćanja. (DSN, 121); Pa blijeda ispošćena zanesena Muhidinovca baca čunak sad lijevom sad desnom i gruha „brdom“ do mraka, do besvijesti. (DSN, 229); I kad sam pomislio da me zbog ovoga sigurno nije pozvao, a studen me prožela do kosti zbog njegovog razloga, koji ću tek čuti, desilo se nešto kao u naivnim dječijim pričama... (MST, 112); Kad se vratio, počeo je da pije, po osam dana, do potpune besvijesti, da obamre. (MST, 218)

Kriterij preoblike za provjeru posljedičnog značenja u ovom slučaju može funkcionirati jedino da se prijedložno-padežni izraz rekonstruira u složenu rečenicu sa posljedičnom klauzom, koju Luka Vukojević (2008:124) naziva količinsko-posljedičnom. Tada se u preoblikovanim rečenicama pojavljuje količinski intenzifikator *toliko*: *Babo se do suza smijao i bacao je u*

vazduh. (JMS, 104) → *Babo se **toliko** smijao **da** su mu potekle suze.* Veznik *da* je jedan od karakterističnih veznika posljedičnih zavisnih rečenica. Ova rečenica se može i opisno razložiti kako bi se jasnije vidjelo posljedično značenja: Rečenica *Babo se smijao* je u uzrok, dok nastavak *toliko da su mu potekle suze* predstavlja posljedicu koja je proizašla iz glavne rečenice.

U istraženom korpusu je pronađeno tek jedan primjer u kojem je prijedložno-padežni izraz *do + imenska riječ u genitivu* u funkciji nekongruentnog atributa koji ima posljedično značenje.

*Brze izmjene, kloparanja, rat, pa nije više rat, pa nove države, nova dijeljenja: **toliko** je sve izgledalo nestvarno da se porodica samo još jače predala unutarnjem nekom kruženju, kao da je to još jedina preostala ozbiljna grana koja se može zadržati u ruci; **otupljenost do nepoimanja.*** (JMS, 118)

Nekoliko primjera prijedložno-padežnog izraza *do + imenska riječ u genitivu* sa posljedičnim značenjem u istraženom korpusu je pronađeno i u situaciji kada su sintagmatski vezani za pridjev, pa ponovo funkcionalnom preobrazbom preuzimaju svojstva adverbijalne odredbe posljedice.

*Umjesto uda i đulsije miris džamijskih zova, **gust do nepodnošljivosti** i razgaljivan tankim mirisima džamijskog cvijeća.* (SKP, 133); *Ne, to je sve ipak nemoguće, jer Alija je **pošten do gluposti.*** (EČLA, 263); *Jedni govorili da se kreće niz Bosnu prema Švabi, drugi uz Bosnu napramu turskoj vojsci, a treći **ozlojeđeni do grdila** s izdajstva građana ovamo...* (EMZ, 54)

Luka Vukojević u prethodno spomenutoj knjizi napominje da se u zavisnoj poziciji takvih konstrukcija najčešće pojavljuju apstraktne imenice (do besvijesti, do klonulosti, do nepodnošljivosti...), te navodi da je imenicama iz tog semantičkog razreda značenje posljedice implicitno. Apstraktne imenice koje se pojavljuju u ovim konstrukcijama djelomično gube svoje vlastito leksičko značenje, a dobijaju značenje intenzivnosti. Zavisna pozicija može biti ispunjena i konkretnom imenicom (do suza, do kože, do iza ušiju...) i njima se označava fizičko stanje čovjeka (v. Vukojević, 2008:121-124). Sve ovo je potvrđeno u primjerima koji su pronađeni u istraženom korpusu.

U istraženom korpusu administrativnog funkcionalnog stila nisu pronađeni primjeri prijedložno-padežnog izraza *do + G* sa posljedičnim značenjem. S obzirom na sve navedeno, može se zaključiti da administrativni funkcionalni stil ne poznaje iskazivanje posljedice ovim prijedložno-padežnim izrazom, dok je u književnoumjetničkom stilu situacija drugačija jer je pronađen značajan broj primjera. Razlog za ovakvo stanje leži u tome što je upotreba ovog prijedložno-padežnog izraza za iskazivanje posljedičnih odnosa poprilično kontekstualno uslovljena i predstavlja svojevrsnu stilsku upotrebu, budući da se u zavisnoj poziciji i javljaju samo apstraktne imenice. Administrativni funkcionalni stil nema mogućnost kontekstualnog uslovljavanja određenih dijelova teksta, niti stilskog uređivanja istog pa se neupotrebljavanje ovog prijedložno-padežnog izraza u administrativnom funkcionalnom stilu donekle i podrazumijeva.

Zaključak

Prijedložno-padežni izrazi *od + imenska riječ u genitivu* i *do + imenska riječ u genitivu* primarno služe za iskazivanje prostornog odnosa, gdje prijedlog *od* označava početku tačku kretanja, odvajanje, dok prijedlog *do* označava završnu tačku kretanja, granicu. Kroz istraživanje se pokazalo da se ovi prijedložno-padežni izrazi mogu koristiti i za iskazivanje uzročnog i posljedičnog značenja. Istraživanje je sprovedeno na korpusima tekstova

književnoumjetničkog i administrativnog funkcionalnog stila. Književnoumjetnički funkcionalni stil je, zbog slobode u izboru jezičkih sredstava, pokazao izuzetnu stilsku rasprostranjenost navedenih prijedložno-padežnih izraza za iskazivanje uzroka i posljedice, dok je administrativni funkcionalni stil, s druge strane, pokazao svoju ograničenost kada je u pitanju iskazivanje uzroka i posljedice navedenim prijedložno-padežnim izrazima. Iz svega navedenog, može se zaključiti da je upotreba prijedložno-padežnih izraza *od + imenska riječ u genitivu* i *do + imenska riječ u genitivu* za iskazivanje uzroka i posljedice u savremenom bosanskom jeziku prisutna u savremenom bosanskom jeziku što je potvrđeno ovim istraživanjem.

Conclusion

Prepositional-case constructions *od + noun in the genitive case* and *do + noun in the genitive case* in contemporary Bosnian primarily serve a spatial function. The preposition *od* denotes the starting point of movement or separation, while *do* indicates the endpoint of movement or a boundary. However, the results of the conducted research have shown that these constructions, in addition to their spatial meaning, can also be used to express causal and consequential relations.

The research was carried out on corpora of literary-artistic and administrative functional styles, with the aim of identifying the semantic and stylistic specificities of their use. The analysis revealed that the literary-artistic functional style, owing to its greater freedom in the choice of linguistic means, demonstrates a wide range of possibilities for using these prepositional-case constructions to express cause and consequence. In contrast, the administrative functional style, due to its formality and normativity, shows a significantly more limited use of these constructions in that function.

Based on the results of the analysis, it can be concluded that the prepositional-case constructions *od + genitive* and *do + genitive* are also relevant in expressing causal and consequential relations in contemporary Bosnian, confirming their semantic multilayeredness and functional adaptability across different stylistic contexts.

IZVORI

Književnoumjetnički funkcionalni stil:

1. EČLA – Čolaković, Enver (1998), *Legenda o Ali-paši*, Svjetlost, Sarajevo
2. AHBM – Hivzi Bjelevac, Abdurezak (2000), *Minka*, Svjetlost, Sarajevo
3. HHGK – Humo, Hamza (1989), *Grozdanin kikot*, SOUR Veselin Masleša, Sarajevo
4. SKP – Kulenović, Skender (2004), *Ponornica*, Civitas d.o.o., Sarajevo
5. EMZ – Mulabdić, Edhem (1995), *Zeleno busenje*, Svjetlost, Sarajevo
6. JMS – Musabegović, Jasmina (1991), *Skretnice*, Svjetlost, Sarajevo
7. MSDS – Selimović, Meša (2014), *Derviš i smrt*, Connectum, Sarajevo
8. DSN – Sušić, Derviš (1986), *Nevakat*, NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo

Administrativni funkcionalni stil:

1. ZOR – Zakon o radu, Službene novine FBiH br. 44/2022 <https://fuzip.gov.ba/dokumenti/zakon-o-radu-sl-novine-fbih-br-44-22-3/>
2. KZBiH – Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine” br. 36/03, <https://www.advokat-mehmedagic.com/zakoni/Krivicni-zakon-FBiH-integralni-tekst>
3. ZVOZDK – Zakon o visokom obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona, https://unze.ba/wp-content/uploads/2022/07/Zakon-o-visokom-obrazovanju-ZDK_Službene-novine-ZDK-12_22_compressed.pdf
4. STUNZE – Statut Univerziteta u Zenici, <https://unze.ba/wp-content/uploads/2022/10/Statut-UNZE.pdf>
5. ZPP – Zakon o parničnom postupku, Službene novine Federacije BiH, broj 53/03; Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, br.98/15, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-parnicnom-postupku-FBiH-precisceni-tekst-2015.pdf>
6. ZOO – Zakon o obligacionim odnosima Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, autorski prečišćeni tekst, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-obligacionim-odnosima-FBiH-RS.pdf>
7. ZOPB – Zakon o dopunskim pravima branilaca i članova njihovih porodica, <https://www.zdk.ba/propisi/category/18-zakoni>
8. ZOIS – Zakon o izvršenju sankcija u Zeničko-dobojskom kantonu, <https://www.zdk.ba/propisi/category/180-izvršenje-sankcija>

LITERATURA

1. Antoš, Antica (1974), *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb.
2. Arnaut, Alica (2008), Uzrok kao granična kategorija u *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici*, Pedagoški fakultet u Zenici, Zenica, 151-158.
3. Babić, Stjepan, Težak, Stjepko (1996), *Gramatika hrvatskog jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Barić, Eugenija i sur. (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
5. Brabec, Ivan, Hraste, Mate, Živković, Sreten (1968), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
6. Čedić, Ibrahim (2001), *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo.
7. Čirgić, Adnan, Pranjković, Ivo, Silić, Josip (2010), *Gramatika crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.
8. Grupa autora - (2005) *Sintaksa savremenoga srpskog jezika – prosta rečenica*, Beograd, Institut za srpski jezik SANU

9. Ivić, Milka (1954), Uzročne konstrukcije s predlozima *zbog, od, iz* u savremenom književnom jeziku u *Naš jezik*, knjiga 5, sveska 5-6, 186-195.
10. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom Štampe
11. Katičić, Radoslav (2002), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
12. Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Naučna i univerzitetska biblioteka, Sarajevo.
13. Palić, Ismail (2024), *Gramatika bosanskoga jezika – Sintaksa*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo
14. Piper, Predrag i sar. (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, prosta rečenica*, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska, Beograd.
15. Pranjković, Ivo (1996), Funkcionalni stilovi i sintaksa u *Suvremena lingvistika*, Vol 41-42, 519-527, Zagreb.
16. Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
17. Stijović, Rada (2006), Sintaksičko-semantičke odlike konstrukcija s predlozima *od-do* u međusobnoj korelaciji u *Južnoslavenski filolog*, LXII, 93-112.
18. Vajzović, Hanka, Zvrko, Husein (1994), *Gramatika bosanskog jezika*, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Sarajevo.
19. Vukojević, Luka (2008), *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Ikbal Smajlović

**SOCIJALNA TEMATIKA MEĐURATNE PRIPOVJEDNE
PROZE ALIJE NAMETKA¹***Sažetak*

Rad se bavi analizom socijalne tematike u pripovjednoj prozi Alije Nametka, s posebnim fokusom na idejno-poetičke postavke koje određuju njegov književni izraz. Iako se u njegovim djelima pojavljuje širok spektar motiva karakterističnih za socijalnu literaturu međuratnog perioda, pokazuje se da Nametkovo stvaralaštvo ne pripada književnoj ljevici, već se temelji na vlastitoj tradicionalističkoj i moralističko-prosvjetiteljskoj poetici. Kroz analizu odabranih pripovijetki, posebno iz zbirki Bajram žrtava, Dobri Bošnjani i Za obraz, ukazuje se na način na koji Nametak literarno oblikuje društvenu stvarnost, kao svojevrsno svjedočanstvo o urušavanju patrijarhalnog poretka, identitetskoj dezorijentaciji i tragičnim posljedicama historijskih prevrata. Rad također razmatra recepciju Nametkove proze kod savremenika, posebno autora s lijevo orijentiranim književnim svjetonazorom, te ukazuje na razlike u poimanju funkcije književnosti i pristupu socijalnoj problematici. Time se potvrđuje kompleksnost Nametkove proze i potreba za njenim nijansiranim i odgovornim književnohistorijskim vrednovanjem.

Ključne riječi: *Alija Nametak, socijalna tematika, bošnjačka književnost, međuratna proza, književna ljevica, patrijarhalna kultura, agrarna reforma, ideologija*

¹ Manji dio ovog rada ranije je objavljen u časopisu *Stav*, br. 401, god. VIII, 11. 11. 2022, Sarajevo, str. 66-69.

SOCIAL THEMES IN THE INTERWAR NARRATIVE PROSE OF ALIJA NAMETAK

Abstract

*This paper analyzes the social themes in the narrative prose of Alija Nametak, with particular attention to the ideological and poetic principles that shape his literary expression. Although his works contain a wide range of motifs characteristic of interwar social literature, the paper argues that Nametak's oeuvre does not align with the literary left. Instead, it is rooted in a traditionalist and morally didactic poetics. Through an analysis of selected short stories – particularly those from the collections *Bajram žrtava*, *Dobri Bošnjani*, and *Za obraz* – the paper examines how Nametak constructs social reality as a literary testimony to the collapse of the patriarchal order, identity disorientation, and the tragic consequences of historical upheavals. The study also addresses the reception of Nametak's prose among his contemporaries, especially authors with leftist literary orientations, highlighting differences in their understanding of literature's function and their approach to social issues. In doing so, the paper underscores the complexity of Nametak's prose and the need for its nuanced and responsible literary-historical evaluation.*

Keywords: Alija Nametak, social themes, Bosniak literature, interwar prose, literary left, patriarchal culture, agrarian reform, ideology

Uvodne bilješke

Alija Nametak se na književno-kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine javlja u periodu međuraća. Iako je u bosanskohercegovačkom književnom prostoru zapamćen i mahom tretiran kao romansijer i pripovjedač, njegovi književni počeci vezuju se, zapravo, za poeziju, a okušao se, također, i kao dramski pisac. Svoje lirske zapise objavljuje u međuratnoj periodici od 1925. do 1932. godine u listovima *Jugoslovenska njiva*, *Književnik*, *Novi čovjek* te *Novi Behar* (prvo kao vjerni saradnik, a onda kratko i kao urednik *Novog Behara*)². U njegovoj poeziji zrcale se i tadašnje modernističke, odnosno avangardne poetičke tendencije, krećući se u spektru od mladalačkih intimističkih zapisa do socijalnih motivsko-tematskih preokupacija. Docnije se, nakon nekoliko dramskih ostvarenja (*Narodna vlada*, *Omer za načvama*, *Abdullah-paša u kasabi*, *Jusuf i Zulejha*), i trajno okreće prozi, koja i jeste najplodotvorniji segment njegovog stvaralaštva. Njegova najznačajnija prozna izdanja su: *Bajram žrtava* (1931), *Dobri Bošnjani* (1937), *Za obraz* (1942), *Ramazanske priče* (1944), *Trava zaboravka* (1966) i *Tuturuza i šeh Meco* (1978).

Alija Nametak (ali i drugi članovi njegove uže porodice: Hasan, Abdurahman i Fehim) dao je, zasigurno, i golem doprinos afirmaciji i razvitku bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti te kulture općenito. Veliki broj radova iz oblasti folkloristike, odnosno neumorna predanost u sakupljanju, očuvanju te afirmiranju bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književno-kulturnog naslijeđa, ne samo u užoj, lokalnoj sredini, nego i „u širim slavističkim okvirima, ostvarujući korespondenciju s brojnim slavistima širom Evrope.“ (Rebihić 2022: 37), ukazuju da je Alija Nametak neizostavno važna pojava na književno-kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine³. Ovome valja pridodati i posmrtno objavljeni *Sarajevski nekrologij*, akcentirajući i njegovu važnost u kontekstu sagledavanja, razumijevanja i valoriziranja ukupnog Nametkovog rada i stvaralaštva⁴.

U nastavku se bavimo socijalnom motivsko-tematskom sadržinom odabranih Nametkovih pripovijetki, analizirajući njegove ideološko-poetičke postavke.

Socijalno-politički kontekst međuratnog doba i Nametkove poetičke putanje

Period međuraća u Bosni i Hercegovini, ali i u cijelom regionu, vrijeme je, u najkraćem, svekolikih kompleksnosti u socio-političkom, kulturnom i nacionalno-vjerskom smislu, koje su, zapravo, samo reperkusija i produžetak ranijih povijesnih bremenitosti bosanskohercegovačkog društva, naglašeno prisutnih već od smjene carevina i sudara dviju posve različitih kultura i civilizacija. Sve to se, dakako, odražava i na književnost općenito te se i zrcali u njoj. Naravno, taj utjecaj primjećujemo i na idejnom i motivsko-tematskom planu Nametkovih pripovijetki, koje uglavnom i jesu izgrađene na tradicionalističkim poetičkim

² Nametak je objavljivao svoje tekstove u različitim listovima, odnosno časopisima i kalendarima u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj, kako u međuratnom periodu, tako i kasnije. Ovdje izdvajamo samo neke kao primjer: *Glasnik IVZ*, kalendar *Musa Ćazim Ćatić* (1930) i *Narodna uzdanica* (1933-1945), *Gajret* (1925), *Vijenac* (1928), *Hrvatska revija* (1929), *Hrvatsko kolo* (1929), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1933), *Obzor* (1935), *Vreme* (1937), *Osvit* (1942), *Novi list* (1943), *Preporod* (1970-1980) itd. Opširnije vidjeti u: Hasanbegović (2005).

³ Izdvajamo samo neke: *Junačke narodne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana*, *Od bešike do motike*, *Narodne pripovijesti bosansko-hercegovačkih muslimana* itd.

⁴ Potencirajući višestruki značaj *Sarajevskog nekrologija* Hasanbegović izdvaja nekoliko segmenata: „i kao osobeni pišćev životopis i kao sarajevska hronika datirana od 30-tih godina ovog vijeka i kao instrumentarij za vanjski pristup Nametkovom književnom opusu koji rekonstruira jedan cjelokupan književni život, navodi i objašnjava motive i razloge nastanka i samog pišćevog djela i markira put za ulazak u njegovu suštinu“, naglašavajući kako „na relaciji *Nekrologija* i Nametkovog književnog djela 'čita' se sinteza duha vremena i književno-umjetničkih tradicija u jednu novu tvorevinu“ (Hasanbegović 2005: 19).

postavkama ranijeg modela i sa šarolikim folklornim te etičko-didaktičkim sedimentima (među kojima neke dostižu naročite estetičko-artističke domete, između ostalog, suglasjem izraza i forme te idejno-značenjskog aspekta). Također, pomenute kompleksnosti prilika i odnosa, u najširem luku svojih preplitanja i osciliranja, na koncu će se odraziti na život i sudbinu Alije Nametka, budući da će iza Drugog svjetskog rata u zatvoru provesti devet od prvobitno izrečenih petnaest godina robije, pod optužbom da je bio aktivna figura na književno-kulturnoj sceni za vrijeme trajanja NDH. Time je i njegov ukupni kulturni rad, ali i književno stvaralaštvo, značajan vremenski period bilo zanemareno i pomjereno na sami rub književno-naučnog interesiranja i pažnje.

Nastojeći da sublimirano ocijeni Nametkovu pripovjednu prozu, Rizvić je određuje kao *poetiku podnošenja sudbine* te zaključuje: „Za ovog pisca je već rečeno da je pjesnik staroga muslimanskog života, muslimanske obitelji i njenih patrijarhalnih, tradicijom utvrđenih odnosa, shvaćanja i običaja. Između dva rata je, međutim, isticano, osobito u povodu njegove zbirke *Dobri Bošnjani*, da je on pisac socijalnog tona. U suštini ove dvije strane njegove stvaralačke osjećajnosti kao da su se pomirivale u njegovoj prozi stvarajući jednu historijsko-spiritualnu rezonancu sudbine muslimanskog svijeta, koju nasilno ruše zbivanja, običaji i odnosi novog vremena“ (Rizvić 1991: 7). Naglašavajući Nametkovu ulogu i značaj u kontekstu razvojnog toka sveukupne bošnjačke pripovjedne proze, Duraković njegove novele svodi i diferencira na dva tematska korpusa: „Nametkove novele bi se mogle tematski svrstati u dvije grupe: priče s erotskim sadržajima i priče u kojima se prate procesi propadanja bošnjačkog svijeta s tragičnim posljedicama raspada patrijarhalnog načina života“ (Duraković 1995: 18).

U nemalom broju svojih priča Nametak upravo pokazuje svoju općenitu senzibilnost i zainteresiranost za društveno-političku problematiku svakodnevnice. To i sam potvrđuje u tekstu *Zimsko putovanje* (objavljen u *Novom Beharu* 1935. godine), iz kojeg se usputno zrcali i poetičko (samo)određenje kroz isticanje doživljenosti i istinitosti kao iznimno važnih odrednica stvaralačkog postupka: „Generacija na početku ovog vijeka smatrala je da priča mora imati zaplet i rasplet, u najmanju ruku interesantnu fabulu, pa makar i izmišljenu. Danas bi trebalo da nam je ideal traženje istine u priči, makar jednostavno iznošenje istine, bez nakićenosti i suvišnih ukrasa. Ja ne umijem pisati o drugom što nije doživljeno“ (*Novi Behar*, VIII/1935, 34). Lahko bi nas ovakvo njegovo viđenje književnosti te prisustvo širokog spektra socijalnih motiva u njegovoj prozi, kojima su se mahom koristili i marksistički orijentirani pisci književne ljevice, moglo odvesti na krivi zaključak kako je i sam Nametak bio dio pokreta socijalne literature međuratnog perioda. Ipak, to nije slučaj. Naime, socijalna tematika u bošnjačkoj književnosti ima dugu tradiciju i javlja se gotovo kao prirodna reakcija na svekolike povijesne kompleksnosti i bremenitosti kojima je izložen bošnjački narod, pa je i međuratna takva književnost samo njen svojevrsan nastavak. Duraković upravo upozorava kako u pripovijetkama većine bošnjačkih pisaca tridesetih godina XX stoljeća dominira socijalna problematika i tematika iz seoskog života tekući u dva uporedna toka, „bilo da se naturalističkom slikom siromaštva i gladi sugerira neminovnost revolucioniranja svijesti, bilo da se inzistira na elementarnosti i moralnoj čistoti jednog odminulog svijeta i vremena koji pred bezobzirnošću novih društvenih procesa još uvijek čuva plemenitost religijskih i ljudskih vrijednosti života“ (Duraković 1995: 16). Riječju, pisci pokreta socijalne literature u svojim djelima socijalnu problematiku mimetički obrađuju u duhu marksističke ideologije s akcentom na klasnom sukobu, doživljavajući književnost i kao svojevrsno ideološko oruđe u društveno-političkom angažiranju te buđenju uspavane svijesti „malog“ čovjeka, posebice radnika i seljaka, i podizanju revolucionarnog duha. Iako se već pažljivim iščitavanjem Nametkove proze može jasno uočiti odstupanje od poetike pokreta socijalne literature, isto će u svojim tekstovima potvrditi i naglasiti i sami autori sa književne ljevice – uglavnom priznaju

Nametkov značaj, doprinos i talenat, ali se poetički i ideološki distanciraju. Ukratko ćemo se osvrnuti samo na neke od njih (Kikić, Čengiće, Ramić, Krvavac).

U tekstu *Literarna fizionomija današnjeg Sarajeva*, objavljenog u *Književniku* 1930. godine, Kikić je, baveći se književnicima Sarajeva, i kao piscima i kao urednicima, između ostalih, kratko pisao i o Nametku: „Nametak i M. Čelić su budući tvorci muslimanske literature. U njihovim ćete listovima redovno, pored slike kakvog 'poislamljenog princa' ili 'evropski obučenog paše', vidjeti početnički sastav, ako ne citat iz Kurana, Bergivije ili 'Šuruti i Islama', da ne spominjem neslane i neprobavljive burgije nekog Đoge“ (Kikić 1987: 224).

Također, u tekstu objavljenom u *Putokazu* 1937. godine Kikić neće biti blagonaklon prema Nametku i njegovoj knjizi *Dobri Bošnjani*, naglašavajući kako kod njega uopće ne primjećuje progres u razvojnoj liniji, odnosno kako njegov stvaralački rad vidi kao „nastavak u pisanju Rizabega Kapetanovića i Edhema Mulabdića“ čija „literatura u glavnom ima folklorističan značaj“. Prvenstveno mu zamjeri to što „kao ni ranije, ni u ovom djelu ne daje tešku bosansku stvarnost, ne ulazi u čvorište problema, ne zahvaća ono teško i jedno stanje bosanskog svijeta“, potcrtavajući, iz marksističkog rakursa, kako *Dobri Bošnjani* „nastavak su u razvojnoj liniji begovsko-aginsko-hodžinskom pisanju s tom razlikom, da od tog pisanja ipak odskoče po boljem jeziku, dotjeranijem stilu i izvjesnom artizmu“ (prema Džanko i Karić 2006: 235-236).

Čengićeve tekst *Muslimani u našoj književnosti*, uz još neke slične tekstove drugih autora, značajni su prvenstveno stoga što autori u njima „analitički uočavaju distinktivna književnohistorijska i poetička obilježja ne samo tradicionalne nego i novovjeke bošnjačke literature u južnoslavenskom interkulturnom kompozitu“ (Duraković 2012: 129). On je kritičan spram folklorne zaostavštine orijentalnog tipa te njenog kontinuiranog variranja motiva *čilima*, *legena*, *vezova* i *sevdahlijskih pijančevanja*. Njegovo nastojanje jeste da se bošnjačka književnost uključi u savremene tokove, budući da *nama jedan istočni pisac može biti blizak koliko i jedan zapadnjak*. Jednako kritičan bio je i spram časopisa *Gajret* i *Novi Behar*, zamjereći im da su „izraženih nacionalno-prosvjetnih intencija sa uređivačima Humom i Nametkom i suprotnih književnih orijentacija, neznatnog literarnog nivoa, te njihovo političko polariziranje književnosti nema nikakve veze sa njihovom estetskom relevantnošću u smislu književnih priloga objavljenih na stranicama obih časopisa“ (Hasanbegović 2005: 32). U duhu lijeve ideologije, Čengiće smatra kako pisci u svojim djelima moraju ponirati u stvarni život i svekoliku problematiku, ističući „H. Kikića i A. Nametka kao jače kontinuitete u korpusu bošnjačke književnosti, bez obzira na suprotnost njihovih društveno-klasni shvatanja, ali preferirajući u socijalno-estetskom smislu Hasana Kikića“ (Hasanbegović 2005: 32).

U znamenitom tekstu *Tri generacije književnika Muslimana* Rizo Ramić, također, priznaje Nametkov književno-kulturni značaj, određujući ga kao pisca koji je „po svojim duhovnim uvjerenjima i književnim ostvarenjima“ veoma blizak prvoj generaciji autora, uz važnu napomenu kako je on „pripovjedač koji je od svijeta sljedbenika najdarovitiji i najznačajniji“ (Ramić 1966: 202). Za drugu generaciju autora (gdje uz Nametka navodi još i Bjelevca, Humu, Muradbegovića) smatra da su ideološki „još vezani za begovat, još nisu prežalili njegova 'slavna i lijepa vremena', njegove nekad tako ponosne i junačne age i begove, koje, eto, novo vrijeme svirepo gazi“ (Ramić 1966: 203).

Džemil Krvavac⁵ književnosti i umjetnosti općenito pristupa sa marksističke pozicije, usredsređujući se ne samo na estetičku dimenziju, nego i na posve konkretan i mjerljiv doprinos koje ostavljaju na društvo i zajednicu u cjelini. U tekstu *Naša poratna književnost i nekolike*

⁵ O Džemilu Džemi Krvavcu ranije smo posebno pisali. Opširnije vidjeti u: Smajlović (2021).

njene fizionomije (Islamski glas, 2/1936, 22, str. 18) on nudi krajnje negativnu predodžbu tadašnje književnoumjetničke i književnokritičke scene, ističući kako svaka umjetnost mora biti dio stvarnosti i njen odjek po mjeri običnog čovjeka i njegovih potreba. U drugom dijelu teksta ukratko se osvrće na čitav niz bošnjačkih autora, valorizirajući i njihove poetike i književnostvaralački rad, a Nametka ovako ocjenjuje:

Prestavlja se kao novelist statičar temama sa prelaza iz feudalne epohe i austrougrovanja, i da naslutiti kako mu se štimung tog sitnog i bezbrižnog životarenja dopada. Dobar slikar sa stilom i okom, ali ne i kritičar, analitik. Lica mu pate od godinama gomilane strasti, djevojke dršću sklupčane u dušecima, padaju u grijeh baš kao i kod Hume, s tom razlikom što je to ovdje radi hljeba i porodice: „na burzi ženstva najbolje notiraju muslimanke“. Pa ipak i pored sve te istinske dramatizacije stvarnosti „Bajram žrtava“ njegovih nije izrazit. Nosi pečat dualizma. Ne može da se udubi u misterioznost čovjekovog bivstvovanja, zato dojam kao da nije sve rekao. Nevidljive niti koje se igraju s nama nigdje se ne naziru, prolaze inkognito, pod firmom nevidljivog, nečeg moćnog. Nametak je u dilemi: „Dole na zemlji živi ovaj narod kao i u istoj godini kada je prvi puta obukao košulju, a ne diže glave nada se, niti gleda oko sebe kako kraj njega prolaze Dodge, a on mora disati tu prašinu i hraniti se kukuruznom kašom“. Junaci su mu nešto stari. I suviše je nepovjerljiv prema zapadu. Teme su mu vječito propadanje bez razloga. Zato ne vjerujemo da će se oteti nevidljivom.

Dakle, i pored širokog spektra socijalnih motiva (glad, bijeda, siromaštvo, prosjačenje, trpnja, blud i nemoral, alkohol i pijanstvo, nepravda i izrabljivanje, korupcija, radnici i njihovi problemi, nezaposlenost, samoubistvo itd.) kojima se koriste i socijalni, lijevo orijentirani pisci te opće osjetljivosti na društvenu stvarnost i problematiku svakodnevnice, Nametak ne pripada plejadi bošnjačkih autora pokreta socijalne literature. Makar ponekad bili vrlo slični, ne smije se zaboraviti da se temelje na posve različitim idejnim, poetičkim i ideološkim postavkama. Sagledavajući socijalnu tematiku njegove proze, Tutnjević (1982) Nametka svrstava u širu grupu autora kod kojih prisustvo socijalne tematike uzima kao osnovnu zajedničku karakteristiku, a da bi naznačio distinkciju spram pisaca pokreta socijalne literature njihovo problematiziranje društvenih pitanja, ali time i poetiku općenito, svodi na poprilično neprecizno i široko postavljenu konstrukciju nazivajući ih piscima *u čijim djelima se socijalna tematika javlja kao sastavni dio interesa za cjelovitost života*. Doduše, u nastavku će ukratko upozoriti, poprilično šturo i bez potrebnih nijansiranja, na zbiljsku važnost procesa agrarne reforme koja svoj odjek nalazi i u Nametkovim novelama, tumačeći ih tek kao priču „o nesnalaženju muslimanskih vlastelina, koji su, navikli da budu ratnici i zemljoposjednici, u novim kapitalističkim uslovima naglo počeli propadati i siromašiti“ (Tutnjević 1982: 48), usputno navodeći primjere iz njegovih pripovijetki te kratke natuknice o generalnoj razlici u odnosu na pisce pokreta socijalne literature. S druge strane, artikulirajući razlike u odnosu na socijalnu literaturu, Duraković zaključuje da Nametak, zapravo, produžava onaj „neoromantičarski model folklorno-patrijarhalne priče“ te da su mu novele, u odnosu na Kikića i Dizdarevića kao socijalnih pisaca, „impregnirane pasatističkim prizivanjem razorenog i osiromašenog svijeta bosanskomuslimanskog begovata i snažnom folklornom koloraturom patrijarhalne zajednice“ (Duraković 2012: 300), a da se „idejni smisao“ priča, za razliku od socijalne književnosti na koju isprva mogu nalikovati, „artikulira u duhu poučne islamske moralke i pohvalom tradicionalnih vrijednosti i shvatanja života“ (Duraković 2012: 299).

Socijalna tematika u pripovijetkama Alije Nametka

Neke od priča sa socijalnim motivima koje mogu poslužiti kao dobra ilustracija gore kazanog dio su Nametkovih zbirki *Bajram žrtava* iz 1931. (*Njegova osuda, Kmet, Izvan okvira, Hamidova kafana, Cvijet u vazi*), *Dobri Bošnjani* iz 1937. (*Preporuka, Susret, Pola konjske snage*) i *Za obraz* iz 1942. godine (*Cjepar, Otmjen prosjak, Poderano vime*). Smatrali smo potrebnim i opravdanim ovdje uključiti i neke priče iz zbirke *Za obraz*, iako time prelazimo granicu međuratnog perioda koju smo načelno odredili kao vremenski okvir na koji ćemo se bazirati u ovom radu.

Ciklus o Duranićima možda i ponajviše nalikuje na djela pokreta socijalne literature po izboru i obradi motiva. Ipak, ponovo naglašavamo, riječ je samo o površnoj sličnosti, jer Nametak idalje ostaje dosljedan svojoj idejnoj koncepciji, makar se i služio sličnim motivsko-tematskim repertoarom kao i proza književne ljevice. Riječ je, dakle, o literarnom problematiziranju jednog šireg povijesnog konteksta koje obuhvata traumatičnu smjenu carstava 1878. godine te sve posljedice i reperkusije, direktne i indirektne, koje iz toga proizilaze. Nametak je zagledan u dramatičnu prošlost svog naroda prateći kako se povijesne kompleksnosti i preslagivanja odražavaju kako na pojedinca, njegov život i psihološko stanje, tako i na stanje i etiku cijele zajednice. On piše o urušavanju patrijarhalne kulture življenja, o agrarnom i nacionalnom pitanju, o materijalnom propadanju i egzistencijalnoj ugroženosti bošnjačkih plemićkih porodica, o dezorijentiranosti i nesnalaženju u „novom vremenu“, o trpnji, moralnim posrnućima i kontinuiranoj borbi za preživljavanje, ali i o istrajnosti i postojanosti. Sve ovo nalazi svoj odraz u ciklusu o Duranićima. Tu je oslikana zlohuda sudbina nekad imućne i ugledne bošnjačke porodice, iz čega se onda iščitava, metonimijskom produženošću, i ona šira i općenitija slika prilika, ali i, istovremeno, priča o patnji, tragičnosti i sudbini pojedinca, sagledana iz rakursa lične svijesti i savjesti. Tako i porodica Duranić, lišena zemlje te, i simbolički, figure oca, prinuđena je da se na različite načine bori za goli život i preživljavanje. Primjerice, Nedreta je prepuštena ulici gdje prodaje svoje tijelo kako bi prehranila porodicu, a njena tragična sudbina okončava se smrću. Brat Ibrahim je posve rastrojen i pogubljen u novonastalim prilikama nakon povratka u zavičaj iz *Pešte*, gubeći u pijančenju i ono malo para koje dobije za časove plesa s *nemogućim ženama*. Njihova majka ili je u zatvoru zbog krađe ili krađe čim je na slobodi, *jer se mora živjeti*. Lijepa Hasna, pomoćnica u brijačnici, već umorna svakidašnjom bijedom, sramotom i zlopačenjem, sanjari o boljem životu i zato se prepušta strancu Hansu i odlazi s njim na more, bijegom u iluziju sreće koja je od samog početka osuđena na propast. Ovakve slike gorkih sudbina, razorenog i opustošenog doma te narušenih porodičnih odnosa (naprimjer, svađa između majke i sina u kojoj padaju teške optužbe i kletve) date su već u pripovijetki *Izvan okvira*:

Jer, napokon, zar je i to život? Onih dana od kojih počinje pamtiti prestao je život u njenoj porodici. Već deset godina svaki dan sve je crnje. Ona je bila još dijete, pravo pravcato dijete od sedam godina, kad je Nedreta počela živjeti bludno. Otac je kašljao i bacao krv, majka se inatila sa susjedama, brat, koji je za vrijeme rata hohštaplirao u Pešti, sada drži plesne tečajeve (da novac od toga prulumpuje s nemogućim ženama koje uči plesati a njihova tijela nisu za to jer vjekovi nisu izdjelavali njihove crte i pokrete), a baba, prastara žena kojoj se brada sastavila s nosom, koja vječno šuti i sjedi karaj prozora s rešetkama misleći na Boga, jedina pravo shvaća ovaj veliki prevrat. Sve što se imalo izgubilo se. Sve što je ostalo prodalo se, jer svi govore: mora se živjeti. Otac umire (njoj je tada bilo deset godina i Nedreta je počela sve kasnije dolaziti), majka krade, jer se mora živjeti, pa kad izađe iz zatvora opet krade, jer se mora živjeti. Brat banči jer nije ni za kakav rad stvoren, psuje sve ovo, žali za Peštom (mora da mu je ondje bilo dobro, jer, kako su pričali, a ona se toga ne sjeća, slao je novaca i kući, a

tamo je umio živjeti onako kako je ona poslije gledala u kinu), a baba, godine i godine svezana za jedno mjesto, šuti, a kad progovori, riječi joj padaju kao sudbina: Sve će ovo proći i i ćemo ostati. Vječni smo mi ovdje i nas ne može ništa izbrisati (Nametak 1991: 117).

Hasnina potreba za bijegom od te surove životne zbilje, neimaštine i nesigurnosti, od neurednih i smrdljivih muškaraca te njihovih bludnih mužjačkih nagona i povampirenja (koje je prisiljena da „podgrijava“ da bi zaradila i preživjela s porodicom) prisutno je naglašena kroz cijeli tekst. Zato se i njena ljubavna i moralna dilema (da li ostati i biti sa zaljubljenim pilotom Jeanom koji *ima zlatno srce* ili pobjeći od svega sa Hansom koji *ima zlato*) razrješava odabirom koji, makar i bio tek nesigurna mogućnost, sluti na spas iz egzistencijalne kaljuže u koju sve dublje tone iz dana u dan. Hasninu iluzija o sreći i spasu brzo će raspršiti spoznaja da je izigrana i prevarena pa se i njeno docnije zazivanje Jeana može čitati i kao svojevrsna moralna pouka. Simbolično poigravanje sa imenima Hasna i Hans, iako izgrađeno na njihovoj sličnosti, zapravo ima zadatak da akcentira *poremećaj* i suštinske razlike koje ove figure reprezentiraju.

Hasna! Tako su nam imena slična. Samo mali poremećaj slova. Hans i Hasna. Šta to znači (Nametak 1991: 119)?

Lik Hansa figura je koja predstavlja „novo doba“, kapitalističku bezosjećajnost i nove, „zapađnjačke“ vrijednosti i odnose, preuzevši zadatak da bude reprezent i nekih stereotipno uokvirenih osobina tog „novog“ i drugačijeg svijeta. S druge strane, i sam Hans istovremeno pokazuje stereotipne predodžbe o domicijelnom svijetu, doživljavajući ga dijelom dalekog Orijenta, mističnog i egzotičnog, i strašnog i primamljivog. Njegova vizija Orijenta svodi se na čulno-nagonske senzacije očitovane u njegovoj želji da se prišulja muslimanskom haremu, kojeg čuvaju strašni, *brkati i naoružani, muslimani*.

A da harema ima, to je on čitao u romanima i putopisima, harema sa vrelim i tri četvrtine golim ženama koje samo čekaju muškarca da u njegovu zagrljaju iščeznu i ishlape, pa od toga ostane čovjeku samo uspomena, i ostane uvjeren da je to zaista doživljaj bio, a ne san, jer se čovjek probudi u tom haremu, a žena mu iskliznula kao riba. Taj harem i tu orijentalku on bi htio, jer sve te njegove Fanny, sve Irme, sve Rose svagdanje su žene, koje namuče čovjeka cijelu noć, da ujutro osjeća bol u krstima i nemoć, a ona, Fanny, provlači mu još uvijek prste kroz kosu (dok je on još imao plavu gustu svilastu kosu), jezikom mu liska uho i mekanim mišicama steže ga oko vrata. A njegov musliman neće nikako da mu pokaže jedan harem, koji bi on tako rado pogledao i doživio jedan haremski roman, sve ako bi ga kakav brkati musliman, do zuba naoružan i krvničkog pogleda, rasjekao nožem. Svaki bi njegov komadić mesa tad vikao: Ne želim; bio sam u haremu i doživio roman (Nametak 1991: 113).

Odbjegli Hasnu brat Ibrahim nastoji pronaći i vratiti je domu, odnosno onom što je od njega ostalo (priča *Otrgnut cvijet / Cvijet u vazi*). Nije taj čin motiviran tek bratskom ljubavi i brigom, nego i nastojanjem da se, koliko-toliko, umanjí sramota i sačuva čast, ali je istovremeno i rezultat Ibrahimove svjesnosti o silini sveopće tragičnosti i ozbiljnosti društvene situacije (izrabljivanje, korupcija, nepravde, bezosjećajnost, beskrupuloznost itd.), što je već osjetio i na svojoj koži. Nametak sve još i potencira usputnim oslikavanjem cijele zajednice i prizorima gradske sirotinje i njihovog svakodnevnog „umiranja“ u kućama iza visokih zidina. Ipak, valja naglasiti da ovakvim prizorima prethodi podsjećanje na važnost zemlje, na porijeklo i slavnu prošlost, na bogato duhovno i kulturno naslijeđe. Budući da se to „odigrava“ na mezarju (gdje su Ibrahimu sahranjeni preci) i da mu to kazuje hodža (uz kratko podsjećanje na teške povijesne trenutke, ali i simbolično značenje njegovog prezimena) na dženazi neninom bratu, Omerbegu

Šahinbegoviću, cijeli prizor poprima i simboličku vrijednost. Također, Nametak na ovaj način i zgusnute socijalne motive vraća u vjerski i moralističko-prosvjetiteljski okvir.

Da, zemlja. Zemlja. Osjeća se veličina ove riječi, ali smo svi zaboravili njezin veliki sadržaj, što je prošlo više vremena otkako smo je ostavili i pošli živjeti drugim životom. Šta smo mi svi? Šta smo bez zemlje? Onaj cvijet što sam ga danas otrgnuo i stavio u maštrafu. Bit će u njoj dva dana, pa će bez zemlje uginuti. Od same se vode ne može živjeti. I bit će izbačen u bašču na gomilu smeća i propast će kao da ga nije nikada ni bilo. Šta su te obveznice, ti bonovi kojih imam cijele hrpe? Nije to njiva crna i masna što miriše sirom i kajmakom. Papir je to, voda je to koja te, kao što cvijet osvježuje dva dana, drži na životu da budeš posljednje pokoljenje, da ostaneš bez ploda i da ti kameni grad bude grob (Nametak 1991: 148).

„Kako to oni misle da smo svako zlo dobili s istoka? A sunce nam svako jutro dolazi s istoka. A naša vjera nam dođe s istoka! A zar nam Švabo nije došao sa sjevera i sa zapada?“ Gledao je on u ovo pismo što ide s desna na lijevo, i kako ga je prije dvadeset godina ostavio, da ga se nikad ne prihvati, zaboravio je svako slovo. A hodža je dalje tumačio: Evo, ovdje ti je šukundjed. Ovdje njegov brat. Oba su iste godine umrli. Evo: hadži Smailaga Durani zade. To će reći: Duranić, kako se i sada zovete. A neka znaš da mi se sviđa ta riječ – Duranić. Durat ćemo i naduravati se sa zlom, pa ćemo ga i pobijediti. Hoćemo, ako Bog da (Nametak 1991: 149).

Kuće su to vječno zbabnih žena i djevojaka što zru i prezrijevaju a udati se ne mogu, jer nemaju mužu šta donijeti osim djevičanstvo u primitivan stid. Ograđena je svaka kuća visokim zidom da niko izvana ne vidi kako se unutra umire (Nametak 1991: 151).

Izašao je iz gomile kamenja i stupio u red kuća što su rasle uspravno. U ovoj stanuje direktor Rebić. Čovjek ga mora moliti kao Gospoda Boga da ga primi za obična radnika u rudokopu. I ići će čovjek tada šezdeset metara pod zemlju, i radit će kao marvinče, i bit će sretan s kruhom i pirinčanom kašom. U ovoj stanuje Mamić. Koliko je ovdje djevojaka moralo najprije doći da bude poslije toga, na njegovu preporuku, primljeno u tvornicu duhana! U ovoj živi roj djece. Bit će to jednom janjičari što će raditi protiv svijeta iz kojeg su nikli. Već ih zarana tome uče (Nametak 1991: 151).

Dakle, i kada se povremeno „zaogrne“ ruhom poetike socijalne literature i svoje likove, sad osiromašene potomke nekad bogatih i uglednih begovskih porodica, uvede u proletersku klasu u potrazi za zaposlenjem u rudnicima, fabrikama ili frizerskim radnjama, pri čemu reprezentira svekoliku nehumanost i eksploatorsku prirodu kapitalističkog aparata i sve prateće posljedice, Nametak ne iznevjerava i ne napušta svoje idejno-ideološke i poetičke postavke. On i na taj način, zapravo, samo želi akcentirati razmjere socijalnog, moralnog i svakog drugog posrnuća što ih je izazvala agrarna reforma na štetu bošnjačkih zemljoposjednika, sugerirajući i čitav splet povijesnih kompleksnosti što su izazvane ili zaoštrene na taj način. Na ovo upozorava i Tutnjević i uglavnom dobro objašnjava, mada treba upozoriti da on ovakav Nametkov poetički zahvat tumači kao nastojanje da se ukaže na svekolika posrnuća *aristokratskih muslimanskih porodica kojima su oduzeti zemlja i kmetovi*, zanemarujući šarolike i krajnje složene posljedice koje su iz toga proistekle i koje valja uobziriti te objasniti:

Naime, uz najrazličitije, opštepoznate oblike propadanja i siromašenja što dovode do ličnih trauma i tragedija, ovdje te ugledne koljenoviće i njihove potomke srećemo u okviru proleterske klase, kako bez ikakvog imanja i svojine, osim svoje radne snage, traže posao u rudnicima, fabrikama, frizerajima. Što je najvažnije, na njihovim sudbinama iskazuje se bogati instrumentarij kapitalističkog društva kojim su u ime

zaposlenja, novca, moći, uživanja, sve ljudske vrijednosti oskrnavljene i bačene pod noge. (...) Nije tu u pitanju samo socijalna bijeda, nego i one znatno složenije posljedice otuđenog kapitalističkog društva koje se s njom udružuju. (...) On je svoje likove očito doveo na najniži socijalni i moralni položaj u kakvom se mogao naći čovjek u kapitalističkom društvu. Time je zapravo htio pokazati koliko je drastične posljedice ostavilo ukidanje kmetova na jedan sloj društva. Prema tome, proleterski status bivših vlastelinskih porodica i potomaka i njihovo participiranje u kaleži kapitalističkog društva predstavlja za Nametka mjeru do čega je sve doveo jedan socijalni proces kao što je ukidanje kmetova (...) Iz svega ovoga proizilazi da sličnost nekih Nametkovih priča, likova, situacija, atmosfera sa djelima pisaca pokreta socijalne literature nije rezultat istovetnog pogleda (marksističkog) na svijet i pokušaja njegovog iskazivanja literaturom, nego sasvim drugih okolnosti. Pokret socijalne literature, kao i svako drugo književno-društveno opredjeljenje, očito je postepeno osvajao i pisce drugih uvjerenja i usmjerenja. Izvjesna rješenja pisaca pokreta socijalne literature, kao što je uvođenje u literaturu proleterske klase, evidentiranje najnižih oblika socijalnog života i svih vrsta čovjekovog moralnog posrnuća u kapitalističkom društvu, poslužila su Nametku za druge svrhe. Dok su socijalni pisci time htjeli pred svijetom pokazati rugobe kapitalističkog društva i nagovijestiti snage koje će takvo društvo srušiti, Nametak je to rješenje iskoristio da bi pokazao mjeru socijalnog i moralnog posrnuća starih, aristokratskih muslimanskih porodica kojima su oduzeti zemlja i kmetovi (Tutnjević 1982: 49-51).

Ilustraciju kazanom pronalazimo u različitim pripovijetkama, primjerice *Otrgnut cvijet*, *Susret* i *Preporuka*. U priči *Susret*, već na samom početku, ponovo su naglašeni razlozi bijede i siromaštva, muke i belaja u koju je zapao Ibrahim, odnosno porodica Duranić, ali i zajednica u cjelini.

Teško je njemu, teže nego ikomu njegovu, otkako se zametlo sjeme Duranića. Kad se obazre u jučerašnjicu, vidi samo jad i čemer, obenavljene starce, utučene muševce i usplahirenu mladost zbog gubitka onoga što pokoljenima bješe uporište. Nestade zemlje radi koje se njegovi stari biše, gotovo bez prekida, i bez umora, na sve četiri strane svijeta. Oduzeše je zakonima i uredbama, a stari su govorili da je oteše hajdučki, a zatim, malo pomalo, vidi on to istom sada, počese se ti starci i muševci i mladići ustrpljivati, jer dođe glad i neimaština i prodade se što se prodati dalo, samo ostaše krovovi nad posrebrnjenim glavama, kao grobnice za života načinjene da u se prime, kad bude trebalo, ispijene živote. Tako on dane i dane, kad izađe iz doma, da to sve u svojoj kući ne gleda, osjeća zadah triju leševa što ih ostavi u onome gluhom domu s malim rešetkastim prozorima i krovom od kamenih ploča. Tri leša, tri pokoljenja. (...) Prođe on i kroz grad i vidi bez duga gledanja i ono što drugi ne mogu da opaze. Vidi on čovjeka koji je ostavio kod kuće gladnu ženu i na ulici i bosu i odrpanu djecu, i pošao da im za onu tanašnu nadnicu kupi pregršt brašna, šaku riže i žlicu ulja, pa je saznao pred krčmom da ta nadnica i nije nadnica, da su u brašnu pšenične mekinje, da šaka riže ne može zasititi onolika otvorena zjala i žlica ulja ne može to sve zamastiti toliko da zalogaj ne davi, i od jada je zapio onaj sitniš i pred krčmom pao bljujući špirit, dok su prolaznici glasno psovali: „Pijanica, propalica! I ovakvima se daje prilika da pošteno zarade, a oni svu nadnicu propiju. Sramota!“ Vidi on i prosjaka koji prvi put izlazi na ulicu i nespretno stoji na uglu ne pružajući ruke, jer je u tom poslu nov. Prolaznici misle da se to starac umorio i čučnuo ukraj puta, pa će, kad se odmori, poći kući, a on zna da je to starcu spram mrtvom glavom i od nekog djetinjanskog nesnalaženja ne umije pružiti ruke da zaište, jer ju je donedavna pružao samo da njome udijeli. I samo te i takve slike on vidi, pa pobrza iz ulica gdje se prolaznici gurkaju u žurbi i

spotiču jedno o druge, i zađe u samotan drvored da u sjeni odrina čovjek zaroni u dušu svoju (Nametak 1991: 154-156).

I motiv iskorištavanja siromašnih muslimanskih djevojaka (inače veoma čest u socijalnoj literaturi), koje su iz krajnjeg očaja i nužde prinuđene da se prepuste zadovoljenju muških strasti, budući da je time uslovljeno njihovo zapošljavanje (o kojem ovisi i njihova egzistencija njihovih porodica), Nametak koristi sa istim ciljem. Kao primjer može poslužiti novela *Preporuka*. I Hasnino tijelo dodiruju i doktor i dežurni činovnik (pod krinkom da provjeravaju je li sposobna za posao), a kako nisu dobili željeno i očekivano, saopćavaju joj da nije sposobna za rad u tvornici. Posavjetovana je od jedne starice da ode Ahmet-efenidiji Bliskavcu, jer je prijatelj upravitelja te joj može pomoći i preporučiti je. Kada i od njega doživi isto, nakon što je nekoliko puta dala jasno do znanja da to ne želi, ona se počinje razodijevati, naglašavajući mu kako će biti samo jedna daska što leži na otomanu i *pod prstima mrzli kamen*. Iznenaden i zbunjen, on je zaustavlja i zove upravitelja preporučujući ju. Ipak, već na samom početku, Nametak ponovo akcentira uzrok ovih i sličnih društvenih pojava, koristeći se sličnim motivima kao i međuratna socijalna literatura kako bi naglasio svekoliku dekadenciju društva kao posljedicu ranijih povijesno-društvenih prekrojavanja:

Hasnija nije još ni znala težinu riječi prevrat kad je on prevrnuo život u očevoj joj kući, i svima koje su graničile s njom, i onima sve dalje, dokle ne bi ljudska noga ni za petnaest dana dokoračala. Ona je čula obijesne oslobođene kmetove koji su polazili s pazara i kroz mahalu propijevali: Prometle se šljive u rogače, A Behrami age u kopače (Nametak 1991: 175)...

Dobilo se nekakvih obligacija za kmetovsku zemlju koje su se prodavale čak i u osminu nominale. I toga je brzo nestalo... Potrošilo se to sitniša brzo i onda se iznosile iz kuće uspomene na prodaju... Prodavao se najprije nakit, pa staro oružje, pa čilimi, pa se napokon našlo ljudi koji su kupovali naše stare listine, sultanske fermane i vezirske bujrukdije, a mi smo i to prodavali. Prodalo se sve. I ono što se zove djevičansko poštenje počelo se pomalo iznositi na pazar (Nametak 1991: 158).

Motiv silovanja Nametak je iskoristio u pripovijetki *Poderano vime* (prvobitni naslov bio je *Na pruzi*). Priča se sa socijalnog plana (očeva smrt; težak život u bijedi djevojčice Rabiye i njene majke te svakodnevna borba za preživljavanje; krava Rumava kao „hraniteljka“ porodice) premješta na etičko-psihološki plan oslikavajući pojedinačnu tragediju i dramu – i djevojčice Rabiye i silovatelja Pere Štrangara. Naime, iz straha od prijetnje da će joj oduzeti načupanu travu za Rumavu, Rabija pristaje ući u Štrangarevu kućicu, gdje je on i napastvuje. Taj njegov bestijalni čin, za koji nema opravdanja, motiviran je ličnom teškom sudbinom, osjećajem da je vezan *kao pas* i da život prolazi mimo njega, kao i nagomilanom strašću, budući da je njegova žena već dugo bolesna.

Sve kraj njega živi, sve uživa u ljubavi, a on je samac uza živu ženu (Nametak 1991: 252).

Nakon pretrpljene traume Rabija shvata da je ostala i bez krave (jer je Pero zaboravio spustiti štrangu) koja njoj i majci doslovno znači život pa momentalno okončava svoj život samoubistvom pod točkovima voza, a Pero se pred navalom krivice utapa u rijeci. „Tako je prethodna slika riba u rijeci što se mrijeste kako doslovna, tako i simbolična“, budući da je to „šifra za njegov nagonski kozmički zov prirode koji svoj utok ima ili u erosu ili u smrti“ (Hasanbegović 2005: 88).

Pripovijetka *Njegova osuda* govori o Omeru, nasljedniku ugledne porodice Alajbegović, koji je nakon Prvog svjetskog rata i društvenih prekrojavanja, primoran prodati kulu Nikoli Đuriću (bivšem kmetu), koja je simbol nekadašnje slave i ugleda porodice. U kontrastno postavljenim slikama između nekad i sad priča daje svojevrsnu hroniku porodice oslikavajući minulo vrijeme kad je porodica bila na vrhuncu ugleda i moći sa Mehmed-begom Alajbegovićem, zatim i njegovog oca Memišage, preko Muhamedage do Omera. Nametak ovdje tu suprotstavljenost između age i kmeta prenosi sa klasno-vjerske na etičku razinu. Omer ne može da otrpi da se, u jednoj obijesnoj igri, u kuli „nazdravlja“ njegovim precima dok se proljeva vino i kolju prasad – to Nikola radi namjerno kako bi se osvetio Omerovim precima koji su kandžijom odsjekli komadić uha njegovom ocu. Na koncu Omer spaljuje i kulu i sebe u nastojanju da odbrani i sačuva svoj ponos.

Priča *Kmet* govori o agi Džankiću koji drži do svog nama i, ne želeći milostinje, odbija prihvatiti trećinu koju mu donosi kmet Ahmet uprkos negodovanju i prijetnjama drugih kmetova. Nametak se sa svjetonazorom i ponašanjem svojih likova ovdje „poistovjećuje, preobražavajući njihove životne trpnje i iskušenja u tihi žalbu nad prošlim vremenima i nad sudbinom koja ih je snašla, i ujedno uočavajući ljudsku postojanost koju ni ta promijenjena vremena nisu načela“, prateći „te crte ponosa, i skromnosti i poniznosti, ali i moralne postojanosti (...) u međuratnom vremenu agrarne reforme bez ikakvog financijskog obeštećenja zemljoposjednika, koja dovodi do krupnih moralno-ekonomskih preobražaja i lomova u porodicama bivših aga i begova“ (Rizvić 1991: 6).

Nametak nerijetko u svojim pričama pokazuje sklonost ka moraliziranju koje je utemeljeno i u vjeri. Ljudskost i etika istureni su u prvi plan, protežirajući ideju da se siromaštvo i sve druge nevolje i iskušenja lakše podnose i rješavaju mjerom vjere, poštenja i dobrote. Iako su i *Cjepar*⁶

⁶ U noveli *Cjepar* pripovjedač u prvom licu pripovijeda o starom i siromašnom, ali poštenom i ponosnom Ibrišu, koji nije prosio, a bio je već prošnjak. Budući da je Ibriš star, bolećiv i onemoćao, čaršija je izgubila vjeru u njegove mršave ruke, šklocave noge i koščatu glavu pa je on u suštini i živio od milostinje dobrih ljudi (pripovjedač i nekolicina njegovih prijatelja) koji su uvidjeli njegov ponos i principijelnost te razumjeli težinu situacije u kojoj se nalazi – Ibriša, dakle, ni ekstremne egzistencijalne prilike nisu mogle natjerati da ispruži ruku i prosi te time ukalja svoje dostojanstvo i moralno se unizi. Nametak figurira Ibriša kao etičko-vjersku vertikalnu, kao mjerilo i pojedinačne i kolektivne čestitosti i ispravnosti što se temelje na moralno-vjerskim vrijednostima bez obzira na klasne / statusne i svekolike druge međusobne razlike. Ibrišev lik je suprotstavljen i većinskoj slici čaršije (što je i svojevrsna Nametkova implicitna kritika dekadentnosti društva u koordinatama vlastitih ideološko-poetičkih orijentacija), ali je istovremeno i konkretno opozitan slici drugih cjepara – iako mlađi, zdravi i snažni, oni nisu ni blizu tako čestiti, obrazli i poštjeni.

Krupno je. Ne valja tako.

Ne može sitnije. Neću ja cijepati svoje nokte – osijeca se jedan, a drugi prihvaća:

Sitno brže gori, pa nije durečno kao kad se ovako cijepa.

Odmahnem rukom, jer znam da me ni onako ne bi poslušali (Nametak 1991: 305).

Kakvi su ovo helaći radili? Ovo je ko ni sebi ni drugome. Kako će im Bog dobro dati, kad ga oni drugome ne žele. A naplatili su, bezbeli?

Sigurno!

Crn im obraz! Kako bi bilo da ja opet ovo iscijepam? Svako se ovo drvo može na troje ja načetvero razbiti. Pa kako su složili!

(Nametak 1991: 306)

Uzmemo li u obzir još neke važne motive iz ove priče (konflikt s bratom oko babovine i njihovo izmirenje; Ibriš svoj dio nasljedstva uvakufi, da bi bilo svakog ramazana dvije litre ulja za kandilje na ljubuškoj džamiji), ali i sam njen kraj, ponovo se potvrđuje naš zaključak da Nametak ne slijedi ideološko-poetički koncept socijalne literature. To je i očiglednije ukoliko ovaj njegov tekst uporedimo sa onim Zije Dizdarevića (*Mašo cjepar*), objavljenom dvije godine ranije. Iako oba imaju tragičan kraj, kod Dizdarevića se osjeti ideološko-poetička bliskost sa socijalno angažiranom literaturom, odnosno osjetna je *poetika bunta* u kontekstu socijalne problematike, tojest po pitanju klasnih nepravdi i egzistencijalnih ugroženosti. S druge strane, Nametak implicira tezu o pravednom razračunavanju na drugom, boljem svijetu i završava priču u etičko-vjerskom obzorju, pri čemu glas pripovjedača doslučuje Ibriševe osjećaje i poimanje:

Ali duša mu je bila puna, što sada, dok sjaj stotina žarulja obasjava njegovo lice, u njegovu malom mjestu žmirkaju tri kandilja na munari, tri kandilja s njegovim zejtinom, i čitavo mjestance s Božjim imenom pristupa skromnoj večeri, dok će ovdje sada jedni podrigivati od preobilne sofore, a on prazne utrobe i čista srca, ohlađen, a čitava je života radio da bude drugima toplo, poči u

i *Otmjeni prosjak* socijalnog osnova (riječ je o siromasima – jedan je cjepar, drugi mujezin – koji neće milostinju, ali im obojici imućniji pomognu nastojeći da se ta pomoć ne doima kao sadaka, kako bi se sačuvao obraz siromašaka i njihova čast), obje se, zapravo, istinski realiziraju tek na etičkom planu priče.

Na djelimično sličan način funkcionira i priča *Pola konjske snage*. Iako ima, također, socijalni osnov te mimetički oslikava svakodnevnu mukotrpnju hercegovačkih seljaka i božjaka, njome se ponovo afirmiraju ljudskost i poštenje. Na taj se način onda premošćuje i postojeći jaz između bogatog službenika Đoke Balabana i božjaka Mehe Volodera, budući da se oni na ljudsko-etičkoj ljestvici izjednačavaju. Tutnjević akcentira da „u oštrijem naznačavanju odnosa između bogatih i siromašnih, visoki činovnik Đoko Balaban mogao je Mehu Volodera proglasiti čak i krivim što je njegovo magare izazvalo automobilsku nesreću, ali u ovoj priči on ga bogato nagrađuje“, izvlačeći i generalni zaključak kako „kod pisaca koji odnose u društvu posmatraju kao realizaciju vrhunskih moralnih principa sasvim je prirodno da bogate i siromašne veže ljudska dobrota i etička dosljednost, a ne da ih razdvajaju pripadnosti određenoj socijalno-političkoj grupi“ (Tutnjević 1982: 109).

Nametkova zagledanja u prošlost i žaljene za minulim vaktom i urušenom patrijarhalnom kulturom življenja Rizvić opravdava zaključkom kako u toj „osjećajnoj i moralnoj odanosti prošlim vremenima muslimanskog života, Nametak ne žali za onim što je u njima bilo negativno ili nedovoljno ljudsko, već žali za čestitošću i ličnim poštenjem, za ravnotežom etičkih nazora, za skladnim odnosima među ljudima i razumijevanjem tuđih sudbina, za životnom sigurnošću i povjerenjem u budućnost“ (Rizvić 1991: 9).

Zaključak

Sagledavanje socijalne tematike u pripovjednoj prozi Alije Nametka pokazuje da se, uprkos prisustvu širokog spektra motiva koji se mogu dovesti u vezu sa socijalnom literaturom međuratnog perioda, njegovo stvaralaštvo ne može svesti na ideološke i poetičke koordinate književne ljevice. Nametak ostaje dosljedan vlastitoj idejnoj i estetskoj koncepciji, utemeljenoj na tradicionalističkim vrijednostima, islamskoj etici i moralističko-prosvjetiteljskoj intenciji, pri čemu socijalna problematika ne biva svrhom, već sredstvom u funkciji šireg narativa o urušavanju patrijarhalnog poretka, identitetskoj dezorijentaciji i tragičnim posljedicama historijskih prevrata. Njegovi likovi, iako ponekad smješteni u proleterski kontekst, nisu revolucionarni subjekti, već nosioci jedne dublje, spiritualno-moralne drame, čija se egzistencijalna borba ne vodi protiv klasnog neprijatelja, već protiv zaborava, poniženja i gubitka dostojanstva. Time Nametkova proza, i kada se formalno približava socijalnoj literaturi, ostaje izvan nje, jer ne dijeli njene temeljne ideološke pretpostavke, već svjedoči o vlastitom, osobenom pogledu na svijet, u kojem se trpnja i postojanost uzdižu do etičkog ideala, a književnost postaje prostor očuvanja pamćenja, identiteta i moralne vertikale.

Conclusion

An comprehensive examination of the social themes in Alija Nametak's narrative prose shows that, despite the presence of a wide range of motifs that may be associated with the social literature of the interwar period, his oeuvre cannot be reduced to the ideological and poetic coordinates of the literary left. Nametak remains firmly committed to his own ideological and aesthetic conception, grounded in traditionalist values, Islamic ethics, and a moralistic–

prosekturu bolnice, pa onda u ilovaču na Bakijama, bez pratnje, bez suza i govora, bez nadgrobnog biljega, da u predsoblju vječnosti čeka da stupi pred Vječno Svjetlo (Nametak 1991: 309-310).

educational intention, whereby social issues do not serve as an end in themselves but rather as a means within a broader narrative concerning the collapse of the patriarchal order, identity disorientation, and the tragic consequences of historical upheavals. His characters, although at times situated within a proletarian context, are not revolutionary subjects but carriers of a deeper spiritual-moral drama whose existential struggle is waged not against a class enemy, but against oblivion, humiliation, and the loss of dignity. For this reason, Nametak's prose, even in moments when it formally approaches the poetics of social literature, ultimately remains outside its scope, for it does not share its fundamental ideological premises; instead, it articulates a distinctive and individual worldview in which endurance and steadfastness are elevated to the level of an ethical ideal, and literature becomes a space for preserving memory, identity, and moral integrity.

Literatura:

Čengić (1930), Husnija, *Muslimani u našoj književnosti*, u: Književnik, 1930, 3, 9

Džanko i Karić (2006), Muhidin i Esed, *Putokaz; Književnohistorijska monografija*, Bemust, Sarajevo

Duraković (1995), Enes, *Antologija nove bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo

Duraković (2012), Enes, *Obzorja bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo

Hasanbegović (2006), Fatma, *Sunce i suton: književno djelo Alije Nametka*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj

Kikić (1987), Hasan, *Sabrana djela, knjiga I, Poezija / Književnokritički i publicistički članci*, Univerzal, Tuzla

Krvavac (1936), Džemil, *Naša poratna književnost i nekolike njezine fizionomije*, u: *Islamski glas*, 4. II 1936, 22, str. 18

Nametak (1935), Alija, *Zimsko putovanje*, u: *Novi Behar*, VIII/1935

Nametak (1991), Alija, *Trava zaboravka, Izabrane pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo

Ramić (1966), Rizo, *Tri generacije književnika Muslimana*, u: Ramić (1966), Rizo, *Budna Bosna*, Svjetlost. Sarajevo

Rebihić (2022), Nehrudin, *Pisma kao izvor za proučavanje književne prošlosti (na primjeru korespondencije Alije Nametka između dva svjetska rata)*, u: DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli 19:17-44, Tuzla

Rizvić (1991), Muhsin, *Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine*, u: Nametak (1991), Alija, *Trava zaboravka, Izabrane pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo

Smajlović (2021), Ikbal, [Lijevo orijentirana socio-politička ustreptalost i estetičko-kritička misao Džemila Džeme Krvavca](#), u: Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici, XIX, Zenica, str. 14-25.

Stav, br. 401, god. VIII, 11. 11. 2022, Sarajevo, str. 66-69.

Tutnjević (1982), Staniša, *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata*, Veselin Masleša, Sarajevo

ANGLISTIKA

Adisa Ahmetpahić

FROM REALISM TO POSTMODERNISM: METAFICTIONAL GAMES AND STRATEGIES IN JOHN BARTH'S *THE SOT-WEED FACTOR**Abstract*

This paper examines John Barth's novel The Sot-Weed Factor (1960) as an emblem of early American postmodernism with specific focus on its metafictional strategies. Written as a seventeenth-century pastiche, the novel follows and satirizes the naïve poet Ebenezer Cooke and his blind devotion to literary classics during his voyage from England to the colonial Maryland. The analysis of Barth's playful engagement with self-reflexivity and historiographic metafiction is approached primarily through theoretical concepts of Patricia Waugh and Linda Hutcheon. Barth's metafictional game starts with mocking and parodying of exhausted and conventional literary forms of earlier traditions, such as realism, in an attempt to renew narrative possibilities and to question the role of art/literature as well as the human need to narrativize. By constantly blurring the boundaries between "the real" and "invented" events, Barth's historiographic metafiction deconstructs historical records, e.g. colonial narratives, as subjective narratives and fabrications used to perpetuate domination and exert power. With the analysis of The Sot-Weed Factor as a narrative game and a critical reflection on the limits of historical knowledge, the aim of this paper is to illustrate that Barth's metafictional strategies do not only exemplify postmodernist aesthetics but also inquire into the relationship between truth, history, and narrativization/literature.

Keywords: John Barth, metafiction, historiographic, The Sot-Weed Factor, narrativization

OD REALIZMA DO POSTMODERNIZMA: METAFIKCIJSKE IGRE I STRATEGIJE U ROMANU TRGOVAC DUHANOM JOHNA BARTHA

Sažetak

Ovaj rad analizira roman *Trgovac duhanom* (1960) američkog autora Johna Bartha kao simbol ranog američkog postmodernizma s fokusom na njegove metafikcijske strategije. Pisan kao pastiš iz sedamnaestog stoljeća, roman prati i satirizira naivnog pjesnika Ebenezera Cookea i njegovu slijepu predanost književnim klasicima tokom njegovog putovanja iz Engleske u koloniju Maryland. Analizi Barthovog poigravanja sa samorefleksijom i historiografskom metafikcijom pristupa se prvenstveno kroz teorijske koncepte Patricie Waugh i Linde Hutcheon. Barthova metafikcijska igra započinje ismijavanjem i parodiranjem iscrpljenih i konvencionalnih književnih oblika koji pripadaju ranijim tradicijama, kao što je realizam, u pokušaju obnavljanja pripovjedačkih mogućnosti i ispitivanja uloge umjetnosti/književnosti, kao i ljudske potrebe za pripovjedaanjem. Stalno zamagljujući granice između stvarnih i izmišljenih događaja, Barthova historiografska metafikcija dekonstruira historijske zapise, npr. kolonijalne narative, kao subjektivne priče i neistine koje su se koristile u svrhu očuvanja dominacije i vršenja moći. Analizom *Trgovca duhanom* kao pripovjedačke igre i kritičke refleksije o granicama historijskog znanja, cilj ovog rada je ilustrovati da Barthove metafikcijske strategije ne pokazuju samo postmodernističku estetiku, već također istražuju odnos između istine, historije, i pripovijedanja/književnosti.

Ključne riječi: John Barth, metafikcija, historiografska, *Trgovac duhanom*, pripovijedanje

Introduction

John Barth's literary oeuvre is renowned as one of the finest examples of early American postmodernism, reflecting not only his personal development as a writer but also the broader evolution of postmodernist literature in America alongside contemporaries such as Robert Coover and Donald Barthelme. Barth's novels have attracted considerable criticism for challenging traditional conceptions of literature and playfully subverting the neoclassicist idea that literature provides direction to Truth and Good through Beauty. Central to his project is extensive use of metafictional strategies, a topic that this paper explores through one of his early novels, *The Sot-Weed Factor* (1960). Set in seventeenth-century England (London) and colonial Maryland, the novel follows Ebenezer Cooke, a fictionalized and self-declared poet, in his journey from London to the colonial Maryland. Along the route, Cooke encounters a wide range of characters, including pirates, Native Americans, early American settlers, and historical figures. His narrative wanders and intertwines with the stories of those he meets. Although the novel seems to follow the conventions of realist fiction, with a dense plot and a large cast of characters, these elements are pushed to extremes. This is achieved through metafictional strategies that aim to interrogate earlier writing and reading traditions, as well as to deconstruct and subvert the metanarrative of history's veracity.

Prior to the analysis of specific examples of metafictional strategies employed in Barth's novel, it is pertinent to briefly revisit the theoretical postulates of metafiction as defined by a prominent postmodern literary critic Patricia Waugh in her foundational study *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction* (1984). Waugh defines metafiction as "fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artefact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality" (2). Metafiction, in this sense, is fiction aware of its own artificiality, highlighting its constructed nature rather than presenting a mere reflection of reality. Waugh notes that this approach parallels the Saussurean, structuralist view of language as a system of arbitrary signs, which implies an imperfect relationship between words and the world. Postmodern metafictionists often adopt a poststructuralist perspective in which meaning is never fixed but constantly deferred, thereby challenging the earlier notion of language as a passive reflection of a coherent, objective reality. Similarly, metafiction questions the mimetic aims of earlier literary traditions, exploring alternative realities and worlds while raising ontological concerns (3-4). Building on this framework, Larry McCaffery, in *The Metafictional Muse*, sees metafiction as the reworking of tradition in a new mode, fiction concerned with its process of creation or with the human need to fictionalize, and as fiction which looks into the role of art and the artist (3-15). Linda Hutcheon extends this categorization to include historiographic metafiction or novels that are both self-reflexive and grounded in historical events and figures (5). In *The Sot-Weed Factor*, Barth seamlessly incorporates all of McCaffery's metafictional types, blending them into a form of metafiction that self-reflexively examines literary creation and engages with historiographic concerns, thus interrogating both literary form and historical narrative. Building upon these theoretical foundations, the sections that follow examine specific examples of Barth's metafictional games.

Rewriting Realism: Barth's Challenge to Realist Narrative Conventions

In 1967, John Barth published two twin essays titled "Literature of Exhaustion" (1967) and "Literature of Replenishment" (1980). The first essay explicates the exhausted traits of literary traditions that preceded modernism, including modernism:

By “exhaustion” I don’t mean anything so tired as the subject of physical, moral, or intellectual decadence, only the used-upness of certain forms or the felt exhaustion of certain possibilities -- by no means necessarily a cause for despair. (Barth 1984: 53)

Barth explains that realist and modernist forms have been overused and are no longer viable for the postmodernist author as such, i.e. they need renewal. The second essay aimed to extend the first one and map the literary preoccupation of the postmodernist writer. Barth does not agree with arguments that postmodernist literature is an extension or intensification of modernist literature or with the arguments that it is a subversion of realism like modernism is. According to Barth, postmodernist writer “neither merely repudiates nor merely imitates either his twentieth-century modernist parents or his nineteenth-century premodernist grandparents” Therefore, postmodernist literature is “the synthesis or transcension” of realist and modernist “antitheses” (1984: 142).

Barth’s *The Sot-Weed Factor* is an ideal example of the synthesis of modernist and realist writing conventions where Barth both uses and questions them. The vantage point for analyzing this instance of metafiction is the title itself. It was taken from the seventeenth-century satirical poem “The Sot-Weed Factor” (1708) by Ebenezer Cooke, an Englishman, which recounts the social organization of Maryland. Barth took both the title and the name of the poet to follow his protagonist’s trials and tribulations on his voyage to and in Maryland. Barth’s Ebenezer Cooke comes from a well-to-do English family that owns land in the New World. He is sent there by his father and prior to going to Maryland, Ebenezer assumes the role of the Poet Laureate of Maryland and a Virgin. He is presented as a naïve young man who has fixed interpretations of the world although he has not experienced it fully. Therefore, the voyage is both physical and metaphorical, resembling the *Bildungsroman* conventions popular in realism. The contents of the novel shows that it follows the realist tradition, containing four parts and sixty-five chapters in total which fulfills Barth’s ambition “to perpetrate a novel so thick that its title could be printed horizontally across its spine” (1984: 52). By relying on and subverting the realist tradition, Barth is commenting upon the writing process as artificiality and not as a reflection of the real world which should be taken for granted. All the traditional narrative strategies and perception of fiction are relativized by being taken to extremes.

To illustrate what Barth does with conventions of the realist novel, one should compare *The Sot-Weed Factor* to Henry Fielding’s *Tom Jones* (1749). Both novels have thick plots, a variety of characters, the *Bildungsroman* theme, constant twists and identity switches, chapter titles which summarize the chapter, etc. Barth goes a step further by deliberately exaggerating in all of the above-mentioned narrative strategies. For example, the fourteenth chapter of Fielding’s novel is titled: “What Happened to Mr Jones in His Journey from St Albans” (Fielding 140). The chapter’s title seems long but Barth’s eighteenth’s chapter’s title is even longer:

The Poet Wonders Whether the Course of Human History Is a Progress, a Drama, a Retrogression, a Cycle, an Undulation, a Vortex, a Right- or Left-Handed Spiral, a Mere Continuum, or What Have You. Certain Evidence Is Brought Forward, but of an Ambiguous and Inconclusive Nature. (Barth 1967: 432)

Barth is not only using realist novel conventions, such as lengthy titles, for writing his novel but is situating the action of the novel in the seventeenth century from a twentieth-century perspective in order to explore his fiction writing in relation to the realist tradition (2017: 67-68). Carolyn Brumbaugh directs attention to the frequent identity switches and disguises in Barth’s fiction which are exaggerated to the point that the protagonist and the reader cannot

differentiate who took whose identity. Brumbaugh further notices that Barth exploits the story-within-a-story technique to such an extent that it interrupts the linear development of the story:

This story-within-a-story technique also denies the reality of time. The stories continually interrupt the supposedly natural progression of events until the task of placing the many tales in any chronological pattern becomes impossible. In this way, the framework in which one usually places reality, along with that reality itself, is destroyed. (52)

This type of narrative layering not only disrupts the chronological sequence of events but mirrors the novel's broader concern with instability or rather how the lines between story and history, author and character become irrevocably blurred. The reader's traditional strategies of narrative interpretation are challenged since the reader can no longer follow the narrative in the usual (chronological) manner. Just like Ebenezer, the reader has difficulties differentiating between reality and fiction because they are both "a series of constructions, artifices, impermanent structures" (Waugh 7). The other option would be for the reader not to try understanding the narrative as a reflection of real life since they are not on the same ontological level, which is Barth's ultimate message. Waugh claims that metafictional novels in their exploration of fiction writing create an illusion and lay it bare:

In other words, the lowest common denominator of metafiction is simultaneously to create a fiction and to make a statement about the creation of that fiction. The two processes are held together in a formal tension which breaks down the distinctions between 'creation' and 'criticism' and merges them into the concepts of 'interpretation' and 'deconstruction'. (6)

The blurring between creation and criticism of that creation is also shown through the character of Ebenezer. He emulates poetry in a Sidneyan manner, saying that poetry offers practical solutions to life problems unlike philosophy and history. His thinking is also reminiscent of the above-mentioned understanding of literature as a mirror of real life. Ebenezer even dreams of founding anti-Plato's Republic where poets would rule as gods and offer advice for problem solving (Šoštarić 2017: 68). His comprehension of literature and poetry is tested numerous times in the novel. Some of the first tests are more of contemplative nature. When Ebenezer goes to seek the audience of Lord Baltimore, who turns out to be his teacher Henry Burlingame in disguise, he is asked about the work a poet can offer to the world:

Now, did I read here *Ebenezer Cooke, Tinker*, I'd likely hire you to patch my pots; if *Ebenezer Cooke, Physician*, I'd send you the rounds of my household, to purge and tonic the lot; if *Ebenezer Cooke, Gentleman*, or *Esquire*, I'd presume you not for hire, and ring in my man to fetch you brandy. But *Poet*, now: *Ebenezer Cooke, Poet*. What trade is that? How doth one deal with you? What work doth one put you to?" (Barth 1967: 49)

Burlingame is not deprecating poetry (literature) totally but is trying to make Ebenezer understand that it cannot help in reality in all life situations. His beliefs in the utility of poetry are tested when he defecates after the incident with the pirates. Instead of using common sense to clean himself, Ebenezer tries to think of situations similar to his in literature:

No, he resolved at last, it was to literature he must turn for help, and should have sooner, for literature alone of all the arts and sciences took as her province the entire range of man's experience and behavior. (Barth 1967: 112)

Ebenezer thinks of Rabelais and his Gargantua's pieces of advice on how to wipe oneself after defecation. Gargantua suggests using a live goose's neck for that purpose. Since the goose is not available, Ebenezer understands that literature cannot help him so he uses pieces of paper

from his notebook. This particular scene serves as a comic climax of Ebenezer's delusional attitude to the applicability of fiction in real life. It also portrays Barth's attitude toward the exhaustion of literary paradigms as he commented in an interview: "What the hell, Reality is a nice place to visit, but you wouldn't want to live there, and literature never did, very long" (Enck, "John Barth: An Interview"). Barth is again making an allusion to the impracticability of realism in art, stressing that art and reality are not the same, can never and should never be the same, which in turn means that art must liberate itself from traditional mimetic limitations and assumptions. By exploring Cooke's writing process and his self-narrativization, Barth is simultaneously problematizing his own writing and discussing the dividing line between fiction and life. While Barth's parody of traditional literary conventions foregrounds the artificiality of fiction, his metafictional strategies go beyond the literary form. In other words, Barth does not only question the process of storytelling and fictionalization, he also problematizes how history is constructed and narrativized just like fiction.

When History Becomes Story: *The Sot-Weed Factor* as Historiographic Metafiction

Although metafiction diverges from and parodies earlier (non-) literary texts and conventions, it does not impose its vision as the new and ultimate truth. Postmodernists use historiographic metafiction to relativize ideologies presented as objective truths of the world. By general consensus, history is objective and unquestionable with its "finite and closed knowledge (Hutcheon 75). The term 'historiographic metafiction' was used by Hutcheon to describe metafiction that relies heavily on history to explore its fictionality and destabilize its objectivity (87-93). It draws upon earlier discourses "to challenge those discourses and yet to use them, even to milk them for all they are worth" (Hutcheon 133). Historiographic metafiction "reinstalls historical contexts as significant and even determining, but in so doing, it problematizes the entire notion of historical knowledge" (Hutcheon 89).

Barth's historiographic metafiction deconstructs a plethora of the stereotypical /historical conceptions of America during the colonization movement in the seventeenth century. The available historical texts that speak of the colonization of America foster the alleged white Eurocentric socio-political supremacy (Šoštarić 2017: 78). The usual portrayals of America, in (non-) literary texts, present America as a land of abundance and opportunity created by non-partisan and open-minded people. This is visible, for example, in John Smith's "A Description of New England" (1624). Smith, one of the most notorious explorers, says the following about early America:

Here nature and liberty affords us that freely, which in England we want, or it costeth us dearly. What pleasure can be more, than (being tired with any occasion a-shore in planting vines, fruits, or herbs, in contriving their own grounds, to the pleasure of their own minds, their fields, gardens, orchards, buildings, ships, and other works, &c.) to recreate themselves before their own doors, in their own boats upon the sea, where man, woman and child, with a small hook and line, by angling, may take diverse sorts of excellent fish, at their pleasures? (10)

Smith describes it as terra nullius where one can create fortune and exercise free will. Such ideas were the guiding light for most people who went to America at the time. The main protagonist of Barth's *The Sot-Weed Factor*, Ebenezer Cooke is paradigmatic of the above-mentioned Anglo-centric view that America is a cornucopia that he should pay homage to. He readily assumes the identity of the Poet Laureate of Maryland and explains that he would write a panegyric on Maryland's beauty:

beauteous beyond description; verdant, fertile, prosperous, and cultured; peopled with brave men and virtuous women, healthy, handsome, and refined: a Maryland, in short, splendid in

her past, majestic in her present, and glorious in her future, the brightest jewel in the fair crown of England, owned and ruled to the benefit of both by a family second to none in the recorded history of the universal world. (Barth 1967: 51)

Ebenezer sees the colonization of America as his chance to become a poet who is ultimately necessary to grant meaning to America in his poems. His laudation of America is also symbolic of 'the white man's burden' that grants the right to civilize and domesticate the "salvages". Ebenezer's proclivity for Eurocentric feelings of supremacy, which ascribe meaning, confirms that the mythologizing of America and its colonization took place at the same time (Šoštarić 2017: 78-79). Ebenezer's understanding of the New World is ridiculed by Lord Baltimore (the supposed governor of Maryland) who is actually Ebenezer's teacher Henry Burlingame III in disguise. Lord Baltimore presents him the history of Maryland in the chapter titled "A Brief Relation of the Maryland Palatinate, Its Origins and Struggles for Survival, as Told to Ebenezer by His Host" (Barth 1967: 52). Baltimore's account of Maryland's history speaks of trials and tribulations in the socio-political arrangement of Maryland and presents it as the embodiment of repugnant mystery. Ebenezer is aggravated by Baltimore's story and accepts it as the indubitable state of affairs. Once in Maryland, while experiencing a series of misfortunes, Ebenezer hears other versions of the story Baltimore told him, which makes him question the reliability of Baltimore's fabulation. Furthermore, this reinforces the idea that history is fabricated just like fiction and that it hews the purposes of those in power. Through the constant stories of power struggles in Maryland, Barth demystifies the European role to civilize as a mask they used to get money, territory, and power (Šoštarić 2017: 80).

The European civilizing mission on account of their race and gender superiority is another example of narrativization and historiographic metafiction in *The Sot-Weed Factor*. The term 'narrative' comes from the Latin word *gnārus* which translates to 'knowing,' 'expert,' 'acquainted with'. Therefore, narrative is, as Gerald Prince states, "a particular mode of knowledge" that "does not simply record events; it constitutes and interprets them as meaningful parts of meaningful wholes" (qtd. in McQuillan 129). Clearly the meaning of narrative is not harmless and should be approached with great care since it posits knowledge of something as truly objective and devoid of any bias. In the light of colonization of America, knowledge pertains not only to the process of presenting European civilizing mission as righteous but also to the confirmation and perpetuation of that attitude through Eurocentric historical records. Therefore, Barth suggests that John Smith mentioned above has a pivotal role in upholding the legitimacy of European colonization. John Smith is usually known as the paragon of white masculinity who is saved by Pocahontas from being executed by her father. Barth presents three versions of the John Smith story through two diaries of John Smith and the diary of his companion Henry Burlingame I, the grandfather of Ebenezer's teacher and companion Burlingame III. Both of them write about their explorations and contact with Native Americans but from different perspectives, always trying to denigrate each other's manliness. Smith speaks of his feats in *Generall Historie of Virginia* and his secret diary titled *A Secret Historie of the Voiage Up the Bay of Chesapeake From Jamestown in Virginia, Undertaken in the Year of Our Lord 1608 By Captain John Smith, & Faithfullie Set Down in Severall Parts By The Same*. The existence of the secret document compounds the situations, even if it had not been for Burlingame's diary which talks of the same events from a different angle. Smith describes the defloration of Pocahontas as something only he, as a white man, was able to do. The same bragging manner is applied to his coitus with Hicktopeake's queen who is a nymphomaniac (Šoštarić 2012: 81-82). However, after having had allegedly successful sexual intercourse with Smith, the queen became loyal to Hicktopeake, while Smith boasts of his sexual escapades to Burlingame I saying:

When that I saw the dawn grow light without the hutt, I did wake Burlingame, ere therest of the companie arose, and address'd him boastfullie in this wise. That I had deflowr'd Pocahontas before his eyes, and had farther layn with Hicktopeakes Queene, what tyme he had abandon'd her for harlot. (Barth 1967: 358)

On the other hand, Burlingame I dismisses Smith's version of the Pocahontas episode as completely deceitful in *The Privie Journall of Sir Henry Burlingame*:

Moreover, he made so bold as to shew me a written account of his salvation by Pocahontas, the wch he meant to include in his lying *Historie*: this version made no mention whatever of his scurrilous deflowring of the Princesse, but merelie imply'd, she was overcome by his manlie bearing & comelie face! ... He shuns her as much as possible, albeit in her absence, and in his *Historie*, he makes the finest speaches in her praise. (Barth 1967: 467)

Burlingame I also mentions that Smith owes his virility to an eggplant recipe. Each man is trying to minimize the importance of the other or rather deconstruct the other's narrative. Moreover, each of the two men is insisting upon his version of the story as the real one, thus rendering Ebenezer, and the reader as well, unable to differentiate between fact and fiction. Barth here elucidates that impartial knowledge of the past is not possible since subjectivity is immanent to all human beings and that there is no "genuine historicity" (Hutcheon 89). In addition, through different versions of the same story, Barth shows that history is textualized just like fiction because it is rooted "*in the systems* which make those past "events" into present historical "facts." (Hutcheon 89). One such system within the context of the novel is the Anglo-European metanarrative that their genocidal campaigns and land alienation on the American soil are justified and presented as objective historical facts. Hayden White also discusses the similarities between historiography and fiction in *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (1973). White says that historiographer needs to use the same techniques as a writer of fiction when assembling the data from the past to create a whole. According to White, a historical work should be approached as "a verbal structure in the form of a narrative prose discourse" with "a narrative structure for their presentation as icon of sets of events presumed to have occurred in times past. (ix). White's study challenges the usual distinction between fiction as subjective fabrication and history as objective matter. It follows that history is a fabrication which needs careful analysis. White's observations of the nature of historiography support historiographic metafiction in refuting and blurring the dividing line between fact and fiction. In the same vein, Hutcheon propounds that fiction just like history has "a truth claim" since both are human constructs conditioned by particular systems (93). Referring back to Smith's defloration of Pocahontas and sexual satisfaction he provided to Hicktopeake's queen, it is important to note the prominence of Smith as a white male. Through Smith's hyperbolized narrative, Barth exposes "the white man's noble mission" as gendered and racially coded. The figure of the Native woman, embodied by Pocahontas in this context, is reduced to a passive entity or a mere territory waiting to be conquered, which mirrors the language and leading ideas of colonization. As Šoštarić argues, in both cases Smith is not only controlling female sexuality but also positioning himself as the one who saves the Native American male and the well-being of the overall Native American community. His potency reduces the sexuality and power of the native man, all of which further legitimize the Anglo-European claims to the land of and the rule over the native population. Smith's journal indicates that due to his masculinity, he/the white man deserves to be the new ruler of the newly discovered world (82). In this sense, historiographic metafiction emphasizes the importance of reception because uncritical acceptance of stories, both within fiction and social reality, only perpetuates these stories as absolute truths, whereas more critical engagement helps challenge and dismantle them as pure ideologies used to sustain power.

Conclusion

Focusing on metafictional strategies through which the novel resists traditional notions of literature as a mirror of reality or a codified set of rules to be blindly followed, this paper has examined John Barth's *The Sot-Weed Factor* as a representative example of postmodernist metafiction. Metafiction in *The Sot-Weed Factor* functions as liberation from earlier traditions and/or exhausted literary forms by acknowledging its artificiality. Through different narrative strategies, including fragmentation, temporal disruption, shifting identities, the novel foregrounds the postmodernist idea that meaning and reality are contingent. Parody and literary criticism that Barth employs in the novel underscore the critical role of postmodernist literature and postmodernism itself: destabilization of authority and deconstruction of the relationship between fiction, history, and ideology. Barth's metafictional games require active participation of the reader who, together with the characters navigates uncertainty, uncovers meaning, and engages critically with narrativization. The reader is invited to rethink cultural frameworks that shape the human experience, as proposed in one of the chapter titles: "Certain Evidence Is Brought Forward, but of an Ambiguous and Inconclusive Nature" (Barth 1967: 432). On the other hand, historiographic metafiction in this novel serves to destabilize inherited knowledge and traditions, specifically the European "civilizing mission" of the North American continent in the light of its Eurocentrism and toxic masculinity. By ridiculing historical figures and presenting historical events from various impermanent perspectives, the novel expresses skepticism toward history as an objective matter and alludes to it as a subjective and ideologically conditioned mode of domination. The broader significance of metafiction and its varieties in this novel illustrates the liberating nature of literature, i.e. it presents literature not as a mere reflection of reality but as a transformative act.

Zaključak

Fokusirajući se na metafikcijske strategije kroz koje se roman odupire tradicionalnom poimanju književnosti kao ogledala stvarnosti ili kodificiranom skupu pravila koja se slijepo slijede, ovaj rad je predstavio roman *Trgovac duhanom* autora Johna Bartha kao reprezentativni primjer postmodernističke metafikcije. Metafikcija u romanu *Trgovac duhanom* funkcionira u svrhu oslobađanja od ranijih tradicija i/ili iscrpljenih književnih oblika priznavanjem svoje artifičijelnosti. Kroz različite pripovjedačke strategije, uključujući fragmentaciju, vremensku distorziju, promjene identiteta, roman predstavlja postmodernističko načelo da su značenje i stvarnost kontingentni. Parodija i književna kritika koje Barth koristi u romanu naglašavaju kritičku ulogu postmodernističke književnosti i samog postmodernizma: destabilizacija autoriteta i dekonstrukcija odnosa između fikcije, historije, i ideologije. Barthove metafikcijske igre zahtijevaju aktivno učešće čitatelja koji zajedno s likovima prolazi kroz neizvjesnost, otkriva značenje i kritički se bavi narativizacijom. Kako je sugerisano u jednom od naslova poglavlja: "Neki dokazi su izneseni, ali su dvosmisleni i neubjedljivi" (Barth 1967: 432), čitatelj se poziva da iznova promišlja o kulturalnim okvirima koji oblikuju ljudsko iskustvo. S druge strane, historiografska metafikcija u ovom romanu služi destabilizaciji naslijeđenog znanja i tradicije, posebno evropske "civilizacijske misije" sjevernoameričkog kontinenta u svjetlu njene eurocentričnosti i toksične muškosti. Ismijavajući historijske ličnosti i predstavljajući historijske događaje iz različitih i promjenjivih perspektiva, roman izražava skepticizam prema historiji kao objektivnoj materiji i aludira da je historija subjektivni i ideološki uvjetovan način dominacije. Širi značaj metafikcije i njenih vrsta u ovom romanu ilustruje oslobađajuću prirodu književnosti, odnosno predstavlja književnost kao transformativni čin, a ne kao puki odraz stvarnosti.

References

- Barth, J. (1967) *The Sot-Weed Factor*. 2nd ed. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Barth, J. (1984) *The Friday Book, or Book-Titles Should Be Straightforward and Subtitles Avoided: Essays and Other Nonfiction*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Brumbaugh, C. (1977) 'John Barth, Ebenezer Cooke, and The Literature of Exhaustion', *Virginia Polytechnic Institute*, vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/64118/LD5655.V855_1977.B8685.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Enck, J.J. & Barth, J. (1965) 'John Barth: An Interview', *Wisconsin Studies in Contemporary Literature*, 6(1), pp. 3–14. Available at: www.jstor.org/stable/1207341 [Accessed 11 Feb. 2021].
- Fielding, H. (1907) *The History of Tom Jones, a Foundling*, Vol. 2. New York: The Century Co.
- Hutcheon, L. (2004) *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Smith, J. (1989) 'A Description of New England', in Lemay, J.A. (ed.) *An Early American Reader*. Washington: United States Information Agency.
- McCaffery, L. *The Metafictional Muse*. University of Pittsburgh Press, 1982.
- McQuillan, M. (ed.) (2002) *The Narrative Reader*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Šoštarić, S. (2010) 'Obnavljanje književnosti i dotrajalost patrijarhata u prozi Johna Bartha', *Novi Izraz*, pp. 143–154.
- Šoštarić, S. (2017) *Igram se, dakle postojim: postmoderna američka proza kontrakulturnog eksperimenta*. Sarajevo: Centar Samouprava.
- Waugh, P. (2001) *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London: Taylor & Francis e-Library.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, p. ix.

Goran Grubešić

CROATIAN RELATIVE CLAUSES AND THEIR ENGLISH EQUIVALENTS IN EU LEGAL TEXTS

Abstract

The research and the findings presented here are an overview and summation of a segment of the work carried out by the author as a part of their doctoral thesis research titled „English translation equivalents of Croatian relative clauses in the documents of the European Union“. While both English and Croatian employ comparable finite relative clauses in postmodifying functions in a noun phrase, English can also make use of various non-finite clauses to perform the same function. The difference in the variety of relative constructions that can occur in noun phrases and their frequency has been placed under investigation here. This paper aims to investigate the presence of relative constructions in the above-stated language pair, focusing on the variety of forms occurring in legal texts, and compare the translation equivalents and their frequency in corresponding texts. A parallel corpus of English and Croatian texts was utilized to explore the usage of relative constructions in the specialized genre of legal texts. The corpus assembled for this purpose contains several types of legal documents published by key European Union institutions over the course of several decades. All instances of relative constructions in both languages were extracted and classified by their type and source, while the sentences containing them were assessed for their length and complexity. The preliminary results indicate that there are noticeable differences in the frequencies of occurrence of relative constructions between document types and that non-finite -ed clauses dominate in terms of frequency across all types. In addition, the diachronic interpretation of results shows signs of increased nominalization over the last three decades.

Keywords: *relative clause, non-finite clause, postmodifier, translation equivalents, legal documents, parallel corpus*

RELATIVNE REČENICE U HRVATSKOM JEZIKU I PREVODNI EKVIVALENTI U ENGLESKOM JEZIKU U PRAVNIM TEKSTOVIMA

Sažetak

Istraživanje i rezultati koje ovdje iznosimo predstavljaju pregled i prikaz dijela rada koji je autor poduzeo u sklopu istraživanja za doktorski rad pod naslovom „Engleski prijevodni ekvivalenti relativnih rečenica iz hrvatskog jezika u dokumentima Europske unije“. Engleski i hrvatski jezik koriste finitne relativne rečenice kao postmodifikatore u imeničkim frazama. Engleski jezik, međutim, ima na raspolaganju različite nefinitne rečenice koje također mogu vršiti tu funkciju. U ovom radu ćemo razmotriti razliku u raznovrsnosti relativnih konstrukcija koje se mogu javiti u imeničkoj frazi i njihovu frekvenciju. Cilj ovog rada je utvrditi prisustvo relativnih struktura u gore navedenom paru jezika, a sa fokusom na forme koje se javljaju u pravnim tekstovima, te uporediti prijevodne ekvivalente i njihovu učestalost u tekstovima. Korišten je paralelni korpus engleskih i hrvatskih tekstova kako bi se istražila upotreba relativnih struktura u žanru pravnih tekstova. Korpus koji je sačinjen u ovu namjenu sadrži više tipova pravnih tekstova koje su objavile ključne institucije Europske unije tokom nekoliko desetljeća. Pronađeni su i analizirani svi primjeri relativnih rečenica u tekstovima na engleskom i hrvatskom jeziku te klasificirani po svom izvoru i tipu, a utvrđena je i dužina i složenost rečenica u kojima se javljaju. Preliminarni rezultati ukazuju na znatne razlike u učestalosti kojom se relativne strukture javljaju između različitih tipova dokumenata te da su nefinitne -ed klauze dominantne po svojoj učestalosti u svim tekstovima. Također, kada se rezultati osmotre dijahrono, vidljive su naznake da kroz posljednja tri desetljeća postoji tendencija nominalizacije.

Ključne riječi: *relativna rečenica, nefinitne klauze, postmodifikatori, prijevodni ekvivalenti, pravni dokumenti, paralelni korpus*

Introduction

Relative clauses (*odnosne rečenice*) in Croatian are finite subordinate clauses with attributive function (Silić, 2005) and they have counterparts, both in form and function, in relative constructions in English (Huddleston and Pullum, 2002), for which these authors note they can be classified into finite or non-finite (-ing, -ed, or infinitive clauses). In a more conventional approach they are described as relative clauses and are subdivided into the defining and non-defining type. In terms of the functional description, non-finite forms listed above that perform the similar function of postmodification are sometimes treated separately (Quirk et al, 1985; Biber et al, 1999). Current research adopts the former approach and focuses on the functional equivalency to justify the unified treatment of both finite and non-finite clauses in postmodifier function as belonging to the same category, especially having in view the cross-linguistic data that supports this view. The frequency of such clauses in English has been statistically surveyed (Biber et al, 1999). The discrepancy in available syntactic constructions in the two languages is fertile ground for contrastive comparisons, very few of which have been carried out, especially using corpora. Arnaut-Karović and Rizvić-Eminović (2016) have ascertained significant negative transfer occurring with relative constructions in texts translated by students of English. According to their findings, between 50-85% of cases involved the transfer of native language structural elements into English when there was little justification for it. This research, however, used learner corpora and did not focus on the genre under consideration here. Considering the growing importance of European integration facing Bosnia and Herzegovina and the necessity to adopt *acquis communautaire*, using corpora to investigate the use of language in legal translations of EU documents seems to be gaining relevance.

Early ventures into the corpus research of relative clauses have noted their increased presence in the non-fiction genre (De Haan, 1989). Legal texts have been selected for this research due to characteristics of legal language (legalese), one of which is that it favors relative clauses. Legalese is characterized by complex noun phrases (Davies, 2006), preference for nominal and relative constructions (Cruz and Parina, 2015; Tiersma, 2016), reduction of relative clauses (Gustafsson, n.d.), complexity of sentence structure (Varo and Hughes, 2002; Cao, 2007; Fanego and Rodriguez-Fuente, 2019), constructions difficult to parse (Haigh, 2021), increased presence of non-finite verbs and other deviations from common language use (Durant, 2016). The research will be guided by the principles and corpus characteristics defined by Davies (2006) and falls under the domain of applied linguistics, and endeavors to produce results relevant to the fields of language instruction and translation studies.

Some of the primary hypotheses for which we could obtain data at this early research stage are:

1. Equivalents of the Croatian relative clause will demonstrate greater variety of structures

We expect that the distribution of relative clause equivalents should confirm the earlier results provided by corpus research (Biber, 1999), which had already been marked by a general, intuitive acceptance in the community of language practitioners even prior to the extensive implementation of corpus research methods, namely that non-finite clauses, as effective ways of reducing finite clauses, boosting language economy, have always been ubiquitous in English language in general, and, unsurprisingly, in the legal register in particular.

2. The types of documents will show differences in the frequency and distribution of the finite and non-finite postmodifier clauses

Bearing in mind that sections in the corpus are formed by sourcing documents published by different institutions functioning within the European Union, each with its own set of formal and functional principles, it may be proposed that the documents which are borne out of their activities will reflect those differences at some language level, in both form and style. The differences in the uses of postmodifying structures in noun phrases, especially the length of sentences and their complexity, expressed in the number of clauses with a single sentence, are to be investigated as markers of the specificities of the style of a particular type of document.

3. The documents published in different periods will show differences in the tendencies of use of postmodifying structures

Having in mind the rise of the Plain English movement, which advocates for the simpler, more understandable language use in legal document (Butt and Castle, 2006), and advises using shorter, less convoluted sentence structure in legalese (Williams, 2004; Garner, 2002), we have postulated that this popular movement could have affected the development of the use of postmodifying clauses as well over the course of three decades, and that the visible effects will surface when documents from different periods are investigated.

Methodology

In this section, we will describe the characteristics of the corpus used in this research, outline the main procedures of its creation, explain the reasoning behind the selection of texts and their sampling, and enumerate the types of documents of which the corpus is comprised.

Following the classification by McEnery (2010), the corpus used in this research is a written language corpus, excluding specialized legal texts and oral sources, such as court transcripts and transcripts of law enforcement interactions with citizens, sometimes included into this genre (Durant, 2016). The specific genre are legislative acts, and in terms of languages represented it is a multilingual, parallel corpus comprising legal texts published by the key EU institutions (Barnard and Peers, 2017), including the European Parliament, the European Council, the Council of the European Union, The European Commission, and the Court of Justice of the European Union as the only judicial authority represented in the corpus. The findings presented in this paper will be based on one segment of this corpus built on the texts published by the European Parliament. They were published in English and Croatian (official translations) and were accessed at the EUR-lex website.

Lacking such English-Croatian corpora, a snapshot corpus (McEnery, 2012; O'Keeffe, 2010) was designed and compiled, comprising 16 text fragments, totalling 24 114 words. Using R-based statistical analysis of confidence intervals, this sample size was determined to yield a confidence interval of 0.06 (95% reliability), meaning the obtained quantitative results of the respective structures under analysis should have the accuracy $\pm 3\%$. While the corpus size for the extended research in the next stages will be expanded to offer an even higher degree of accuracy, aiming at $\pm 1.5\%$, the current number was deemed sufficient for the interim results discussed here.

The corpus covers several types of legal documents, including regulations, decisions and directives. The texts were stored digitally and mined for examples of translation equivalents (Baker, 1992; Hatim and Munday, 2004) involving relative constructions. They were selected so as to cover various periods, based on the availability of English-Croatian document pairs published, reaching back to 1994, which will allow for a diachronic analysis and comparison of data. These were classified and compared based on their type, length, and other particular

characteristics established as relevant for the research, attempting to verify the expected frequency and distribution patterns.

Results and discussion

In this section we will present representative examples of the postmodifying clauses in noun phrases that were of interest, arranged in Croatian-English pairs and including finite relative clauses and non-finite clauses of the types encountered. This will be followed by the description of frequency patterns observed in the data tied to the hypotheses outlined above, and a discussion of the findings.

Having in mind the extensive length of sentences encountered in the corpus, short sentences being a deviation from the standard, and desiring to optimize the layout of this paper, all examples will be presented as sentence fragments that cover just the postmodifying structure, which can be understood in all instances shown here to be a part of the N + postmodifying clause structure.

We will start with two straightforward pairs of structures that demonstrate the most structurally aligned translation equivalent in the range of postmodifying clauses appearing in a noun phrase – a Croatian relative clause (*odnosna rečenica*), and the English counterpart:

Example 1.

(...) *koji **čini** sastavni dio Ugovora o osnivanju Svjetske trgovinske organizacije*

(...) which **forms** an integral part of the Agreement establishing the World Trade Organization

Example 2.

(...) *koja **je** članica Svjetske trgovinske organizacije*

(...) which **is** a member of the World Trade Organization

Here, the Croatian relative clause has an English finite relative clause as its counterpart (with the finite main verb of the clause boldfaced). The structural parallelism between the two structures is very much present: both clauses are introduced with relative pronouns, performing the function of the subject in the clause, the verbs are finite, showing tense, person and number (and gender, in the case of Croatian), within the morphological framework of respective languages, and the rest of the clausal elements, as in a lot of cases, will follow suit and exhibit a certain degree of parallelism too.

Other structures that are widely encountered counterparts to the Croatian relative clause are non-finite clauses. The following two pairs are examples of the -ing clauses:

Example 3.

(...) koje **proizlaze** posebno iz članaka 23. i 24. Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva, koji čini sastavni dio Ugovora o osnivanju Svjetske trgovinske organizacije

(...) **arising**, in particular, from Articles 23 and 24 of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, which forms an integral part of the Agreement establishing the World Trade Organization

Example 4.

(...) kojom **se utvrđuje** da je proizvod podrijetlom iz državnog područja treće zemlje koja je članica Svjetske trgovinske organizacije ili iz regije ili lokaliteta tog državnog područja

(...) **identifying** a product as originating in the territory of a third country which is a member of the World Trade Organization, or in a region or locality of that territory

The reduced structure of the -ing clauses is apparent here, with no overt subject and featuring the main verb in a non-finite form.

Here are two examples of -ed clauses:

Example 5.

(...) kojeg **podržavaju** napredni telekomunikacijski sustavi

(...) **supported** by advanced telecommunications systems

Example 6.

(...) koje **se temelje** na zajedničkim standardima

(...) **based on common standards**

The -ed clauses, inherently passive in force, will typically have a Croatian relative clause counterpart in passive voice as well, but not always, as showcased above in Ex. 5. They often have a Croatian participle (glagolski pridjev trpni) as an equivalent as well, but those examples will not be treated in this paper.

And finally, here are two examples of to-infinitive clauses as equivalents of the Croatian relative clause:

Example 7.

(...) koji **se upotrebljava** za priopćavanje iz članka 26. stavka 5. prvog podstavka točke (a)

(...) **to be used** for the notification referred to in Article 26(5), first subparagraph, point (a)

Example 8.

(...) kojima **se osigurava** da su informacije sadržane u njihovim bazama podataka ažurirane i točne

(...) **to ensure** that information contained in their databases is up-to-date and accurate

The to-infinitive clause appears with the verb in active and passive forms, presented here, and the voice of the Croatian clause does not always correspond to that of the English clause.

Several other structures that were examined for the purpose of the research will not be treated in this paper, but we will mention their presence in the corpus. One such structure is the adjective phrase in verbless clause:

Example 9.

(...) koji joj stoje na raspolaganju u skladu s važećim zakonodavstvom u toj državi članici

(...) available to him under the laws in force in the Member State concerned

Another is an adverb clause (finite and non-finite examples encountered) whose meaning was transposed into a noun + relative clause structure:

Example 10.

(...) čime bi se podupro i njezin gospodarski i društveni razvoj.

(...) thereby supporting its economic and social development.

Often the Croatian relative clause has a prepositional phrase as the translation equivalent:

Example 11.

(...) koji treba uzeti u obzir u pogledu procesa premještanja i rokova

(...) with regard to the porting process and timeframes

or an adjective phrase in a premodifier position within the noun phrase:

Example 12.

(...) čiji je primitak odbijen

refused (...)

or a fully independent clause in the English version, that has been relegated to a subordinate relative clause in Croatian:

Example 13.

(...) koja će, u suradnji sa sustavom osiguranja, poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo poštovanje prethodno spomenutih obveza.

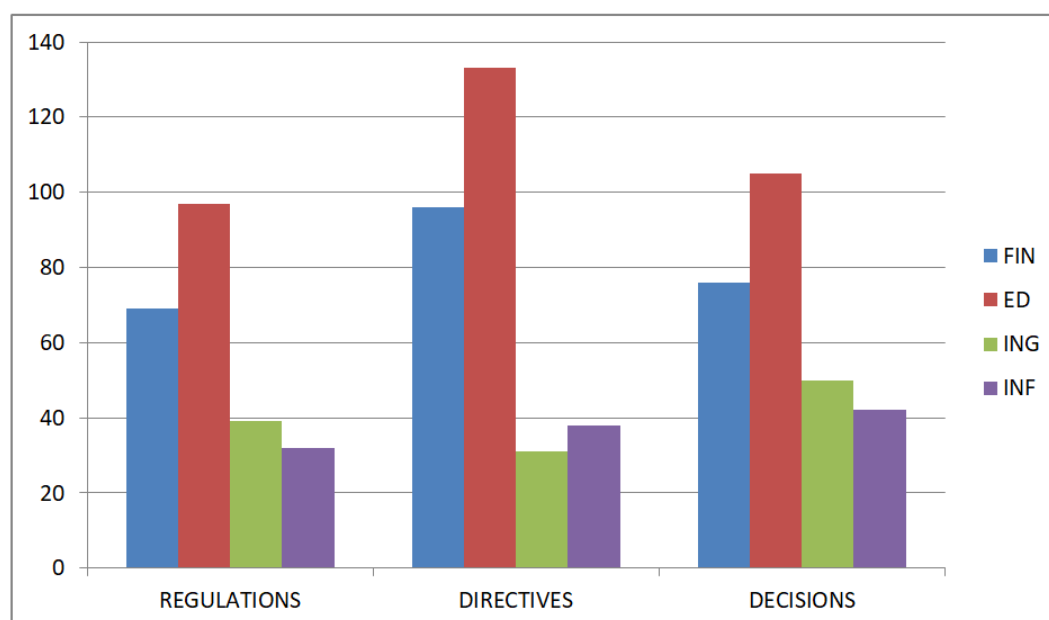
(...) in collaboration with the guarantee scheme, shall take all appropriate measures to ensure that the aforementioned obligations are complied with.

We will not include these and other less frequent, albeit interesting examples, of equivalents arising in the translation process in the statistics that follow.

A total of 887 examples of postmodifying structures of various types described above, and some belonging to less represented types and outliers that we have not covered here, were mined from the corpus that consisted of 24 114 words. The total size of the texts that were used to build the snapshot corpus was 189 991 words, and random 2000 word segments from those

texts were sampled and combined into the corpus to undergo detailed analysis. Figure 1. below compares the presence of each type of the main functional equivalents of the Croatian relative clause separated by the document type it appears in.

Figure 1. The number of instances of relative clause equivalents (finite, -ing, -ed and infinitive clause) in the three document types

The first hypothesis (H1) appears to be confirmed for this register. The prevalent form of postnominal modification in the form of a finite relative clause in Croatian can be substituted with multiple structures, both finite and non-finite, the latter embodying the language economy that fuels the tendency to reduce the clause and omit non-obligatory elements, the absence of which does not impede the effective and precise conveyance of meaning, key postulates of any communication, but particularly honored in legal texts. The preliminary results have revealed an unexpected dominance of -ed postmodifier clauses compared to other clause types, across all document types. This may be partly accounted by the proclivity of legal texts to recycle and repeat a certain fixed legal construction, as was the case with some of the -ed clauses, thus increasing their numerical advantage without necessarily involving varied structures. Nonetheless, this does not diminish the impact the prevalence of -ed clauses has on the style of the documents surveyed and the way they read.

Table 1. below shows the average size of the documents for each type, as well as the frequency with which the relative clause appears in each, expressed in number of instances per 1000 words of text. The document types vary significantly by size, as the legal intent and the purpose of each differs. The directives are the most voluminous, containing several thousand words on average, while regulations are somewhat smaller, and decisions comparably short. The decisions, however, seem to have the highest frequency of relative clause occurrence, at 43.11 relative clauses per 1000 words, and regulations the lowest, at 36.31 per 1000 words. This numerical discrepancy alone, not even taking into account the subtypes of relative clause counterparts that feature in them, suggests that the documents demonstrate a stylistic difference apparent at the level of syntax and sentence formation. While not sufficient to confirm H2, at this stage at least, should further detailed inspection of the structures found in the documents demonstrate the same trend as the corpus is expanded, the final results may be more conclusive.

Table 1. Frequency of postmodifying structures in noun phrases by document type

Document type	Regulations	Directives	Decisions
Frequency (per 1000 words)	36.31	42.76	43.11
Average document size	12 751	28 234	1 900

In regard to H3, we have termed the two subsets of documents early and recent. The availability of original texts in English and their translation into Croatian was a major limiting factor in choosing the texts from a more distant past, since the steep rise in English-Croatian translation of texts in the EU is attested primarily immediately preceding and following the accession of Croatia to the European Union in 2013, precipitated by the involvement of Croatian representatives in the functioning of the EU institutions. Still, texts from several decades ago are available and have been integrated into the corpus.

Table 2. Age of documents used to compile the corpus by document type

Age of documents (year published)		
	Early	Recent
Regulations	1994 – 1996	2023
Directives	1994	2023
Decisions	1994 - 1997	2023

The sentences that contained relative clauses were measured in terms of their length and complexity. As a metric for length we adopted a simple word count, without regard to the length and complexity of the words themselves, but focusing on the number of words in the sentence. To measure sentence complexity, we identified the number of clauses in the sentence by counting the verbs (finite and non-finite), both in main and subordinate clauses. The results in Table 3 below reveal that over time, the length of sentences that contain at least one noun postmodifier clause has in fact increased by almost 5%, while the number of clauses within the sentence has decreased by 3%. These provide a strong indication of nominalization tendencies, whereby full clauses are getting replaced by other structures, including nominalizations which yield long and complex noun phrases, of which a relative construction can be a common part.

Table 3. Sentence length and complexity by document type

	English sentence length	English sentence clauses
Early	36.65	3.71
Recent	38.45 (+4.9%)	3.60 (-3%)

Conclusion

Considering that corpus research has not dealt with the English-Croatian language pair in the legal register, especially not in the way that would pertain to the analysis of the syntax of the

postmodifiers in the noun phrase, this research endeavors to offer new insights into this linguistically relevant aspect of language use in the field of law. The primary focus of this study is to engage in contrastive analysis of the functionally comparable structures in the two languages and establish quantitatively sound foundation for making comparisons based on findings obtained from a specialized corpus.

As the picture of postmodifying clauses increased in format and focus with the work on the corpus, certain conclusions became more and more tenable. The non-finite structures appear to deserve their dominance when it comes to the focus they are given when treating the finer points of English sentence structure. Yet, some interim findings, for example the overall presence of -ed clauses, partially subvert what has been assumed about the specific subtypes of postmodifying structures. Many instances of translation pairs involving similar (or identical) structures appeared to demonstrate free variation unaccounted for contextually, which may require a deeper analysis of the underlying logic. The increased trend of nominalization may receive more substantial confirmation as the corpus investigation continues, and more peculiarities and subtle or prominent differences between the document types encountered in the legal sphere – decisions, regulations, directives, and judicial decisions when analyzed in the expanded corpus - should come to light.

The research results at this stage suggest that the conventional wisdom about the syntactic differences between Croatian and English, mostly established by relying on strong intuitions by professionals engaged in linguistic research, teaching and translation work for many decades, is supported by factual data. The variation in postmodifying forms used in English and Croatian to perform a very similar, if we are to hedge away from saying identical, functions in the noun phrase is rich. This variation, having investigated a segment of the corpus, has already yielded a plethora of examples to support the traditionally considered types of clauses appearing in this slot, but also many cases of structures that are not easily classified and are not readily expected to appear there. The investigation of these translation equivalents can offer much to be learned about the structural differences between these languages, but also about the practical application of that knowledge, which can benefit the language professionals, as well as legal experts involved in creating and interpreting legal documents and dealing with them in general.

Zaključak

Imajući u vidu da se korpusna istraživanja nisu bavila englesko-hrvatskim jezičkim parom u pravnom registru, a naročito ne analizom sintakse postmodifikatora u imeničkoj frazi, ovo istraživanje je pokušalo dati novi uvid u ovaj bitan aspekt jezika i njegove upotrebe u polju prava. Glavni cilj je da se kontrastivno analiziraju strukture koje se mogu porediti na funkcionalnom nivou u hrvatskom i engleskom jeziku te da se postave osnove utemeljene na kvantitativnim podacima za poređenje rezultata dobijenih iz korpusa.

Kako je slika postmodifikatorskih klauza i njihovog prisustva postajala sve jasnija sa radom na korpusu, određeni zaključci su dobijali na snazi. Nefinitne strukture su opravdale pažnju koja im se posvećuje kada se raspravlja o strukturi engleske rečenice. Međutim, određeni nepotpuni rezultati, ponajprije ukupno prisustvo -ed klauza, djelomično ne podržavaju pretpostavke o različitim podtipovima postmodifikacijskih struktura. Mnogi primjeri rečenica i njihovih prijevodnih ekvivalenata su pokazali da postoji velika količina slobodne varijacije, pa i kada su u pitanju istovjetne ili vrlo slične strukture, a koja se ne može obrazložiti kontekstualno. Trend nominalizacije bi mogao dobiti jasniji potvrdu kako se nastavi analiza korpusa, te bi mogle biti uočene dodatne zasebnosti i vidljive razlike između tipova dokumenata koje

nalazimo u pravnim tekstovima – odluka, uredbi, direktiva, i sudskih odluka – koji će biti analizirani u proširenom korpusu.

Prema trenutnim rezultatima istraživanja, viđenje sintaksičkih razlika između hrvatskog i engleskog jezika koje su se izrodilo iz jakih intuicija profesionalaca koji se bave jezičkim istraživanjima, podučavanjem i prevođenjem desetljećima, ima uporište u konkretnim podacima do kojih smo došli. Varijacija podtmodifikacijskih struktura koje se, u vrlo sličnoj funkciji, koriste u engleskom i hrvatskom jeziku je znatna. Sa okončanim tek dijelom analize korpusa, već je prikupljeno mnoštvo primjera koji potvrđuju prisustvo struktura koje su u tradicionalnoj analizi imale svoje mjesto u imeničkoj frazi, no i struktura koje ne potpadaju lako pod postojeću klasifikaciju i za koje se ne bi očekivalo da se javljaju na tim pozicijama. Daljim proučavanjem ovih prijevodnih ekvivalenata može se dosta naučiti o strukturalnim razlikama između ova dva jezika, ali i o praktičnoj primjeni tog znanja od kojeg bi koristi mogli imati stručnjaci koji se bave jezikom, ali i pravni eksperti koji sastavljaju i tumače pravne dokumente ili se općenito bave njima u svojoj praksi.

Sources

Baker, Mona, 1992. *In Other Words a Coursebook on Translation*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Barnard, Catherine, and Steve Peers, 2017. *European Union Law*. Oxford University Press.

Biber, Douglas, et al., 1999. *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Longman.

Butt, Peter and Richard Castle, 2006. *Modern Legal Drafting: A Guide to Using Clearer Language*. Cambridge University Press.

Cao, Deborah, 2007. *Translating Law (Topics in Translation)*. Multilingual Matters Limited.

Cruz, Selwyn & Pariña, Jose Cristina, 2015. *Legal English in Court Resolutions: A Stylistic Analysis*.

Davies, Alan, and C. Elder, 2006. *The Handbook of Applied Linguistics*. Blackwell Pub., 2006.

Durant, Alan, and Janny Leung, 2016. *Language and Law: A Resource Book for Students*. Routledge.

Fanego, Teresa, and Paula Rodríguez-Puente, 2019. *Corpus-Based Research on Variation in English Legal Discourse*. John Benjamins Publishing Company.

Garner, Bryan A, 2002. *The Elements of Legal Style*. Oxford University Press.

Haan, Pieter De, 1989. *Postmodifying Clauses in the English Noun Phrase a Corpus Based Study*. Rodopi.

Haigh, Rupert, 2021. *International Legal English: A Practical Introduction for Students and Professionals*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Hatim, Basil & Munday, Jeremy, 2004. *Translation: An advanced resource book for students*.

Henriksen, Anders, 2019. *International Law*. Oxford University Press.

Huddleston, Rodney D., and Geoffrey K. Pullum, 2002. *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge University Press.

Kennedy, Graeme Donald, 2016. *An Introduction to Corpus Linguistics*. Routledge, Taylor & Francis Group.

McEnery, Tony, et al., editors, 2010. *Corpus-Based Language Studies: An Advanced Resource Book*. Routledge.

O'Keefe, Anne, and Michael McCarthy, 2010. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Routledge.

Quirk, Randolph, et al., 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.

Šilić, Josip, and Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska Knjiga, 2005.

Varó, Alcaraz Enrique, and Brian Hughes, 2002. *Legal Translation Explained*. St Jerome Publishing.

Williams, Christopher, 2004. *Legal English and Plain Language: an Introduction*.

Đelaludina Šukalić

**A FREQUENCY AND DISTRIBUTION ANALYSIS OF SELECTED NEOLOGISMS
IN CONTEMPORARY AMERICAN ENGLISH***Abstract*

This paper delves deeper into the linguistic behavior of neologisms in terms of their frequency of use across different genres and time periods. The focus is on a selection of neologisms that were included in the online dictionaries of American English in 2020. The corpus analysis was conducted using the NOW (News on the Web) and COCA (Corpus of Contemporary American English) data. It was determined that the target neologisms not only display different frequency counts across different time periods prior and post their inclusion in the dictionaries, but also show different distributions across the analyzed genres. Specifically, genres such as the web and blogs, or the spoken genre, show higher frequency counts compared to the remaining ones. At the same time, while certain neologisms show a continuous increase in frequency and stability throughout the analyzed time periods, others appear to be virtually nonexistent or maintain relatively low frequency counts. The results of this research have potential applications in certain lexicographic and teaching practices, as well as in more specific investigations of the latest linguistic phenomena.

Keywords: neologisms, corpus, analysis, frequency, genre.

ANALIZA UČESTALOSTI I RASPODJELE ODABRANIH NEOLOGIZAMA U SAVREMENOM AMERIČKOM ENGLISKOM

Sažetak

Ovaj rad se bavi istraživanjem jezičkog ponašanja neologizama u smislu njihove učestalosti upotrebe kroz različite žanrove i vremenske periode. Fokus je na odabranim neologizmima dodanim u online rječnike američkog engleskog jezika tijekom 2020. godine. Korpusna analiza je urađena na primjeru NOW (News on the Web) i COCA (Corpus of Contemporary American English) korpusa. Utvrđeno je da ne samo da odabrani neologizmi pokazuju različitu učestalost upotrebe kroz različite vremenske periode prije i nakon njihovog dodavanja u rječnike, nego oni također pokazuju različitu raspodjelu po analiziranim žanrovima. Preciznije, žanrovi kao što su web i blogovi, ili govorni, pokazuju veću učestalost upotrebe neologizama u poređenju sa preostalim žanrovima. Istovremeno, dok određeni neologizmi pokazuju stalno rastuću učestalost upotrebe i stabilnost kroz analizirane vremenske periode, drugi neologizmi se čine gotovo nepostojećim ili zadržavaju relativno nisku učestalost upotrebe. Rezultati ovog istraživanja imaju potencijalne primjene za određene leksikografske i metodičke prakse, ali i preciznija istraživanja najnovijih jezičkih fenomena.

Ključne riječi: *neologizmi, korpus, analiza, učestalost, žanr.*

Introduction

As Algeo (1991) states, linguistic change accompanies the changes in all facets of human life and, in that sense, our lexicon represents a testament to the time period under investigation. Therefore, linguistic change as expressed through the emergence of new words, that is, neologisms, is not an exclusively linguistic matter nor is it bound to a single point in time. This belief is voiced directly by Simpson (2007, p. 147) who describes neologisms as “a window both on language change and continuity”. Consequently, the unpredictability of the emergence of new words and the fact that they are not just linguistic novelties but markers of broader historical, cultural, and social changes and developments, are just some of the reasons why they attract significant scholarly attention. For these reasons, among others, neologisms represent an unavoidable segment of the English language and lexicographers understandably show great interest in these words. In fact, dictionary publishers and lexicographers carefully and continuously categorize and add new words to printed and online dictionaries. Of course, this is not an arbitrary process and only words that are widespread and frequent enough and have a meaningful use can find themselves on the newly added lists.

There are different theoretical approaches to defining and understanding of neologisms. Rets (2016) lists these as stylistic, denotative, structural, etymological, and lexicographic. However, one of the main contributing factors in all of the aforementioned theories is the idea of novelty, be it in meaning or in form and meaning combined. In other words, as Mair (2006, p. 38) states: “the most salient type of neologism is a word which is new in its form (...) and which refers to a concept which is new”. Of course, not all neologisms are entirely new words in terms of their form. Many neologisms evolve from the existing words that acquire additional semantic layers, thereby contributing new lexemes to the language. Therefore, neologisms can be described as new words or phrases whose novelty may be expressed through their form or new senses. In other words, the novelty can be formative or semantic. In fact, there are many ways in which a word or a phrase is created within a language and English especially continues to expand its lexicon through a wide range of morphological processes. For example, according to Algeo (1991), the author of a specialized dictionary of neologisms, there are six main types of new word formation, and these include creating, borrowing, combining, blending, clipping, and conversion (shifting), along with the new words stemming from unknown sources. While many different word-formation processes can be used for neologism creation, certain types are used more frequently, and existing research tends to highlight compounding and affixation (Algeo, 2010, p. 245), but blending, clipping, acronyms, borrowing, and conversion are also relatively common word-formation processes. They can also be more complex than that, such as in examples where we can encounter dual word-formation types, e.g. blend-affixation (Ratih and Gusdian, 2018).

According to Bauer (1983), nonce formation, institutionalization and lexicalization are the main three steps in the process of new word formation and development. If a new word goes through the institutionalization process, it becomes a neologism. In other words, these initial *nonce formations* are very important as they are the actual new word forms that turn into neologisms if they survive the entire new word formation process (Crystal, 2008, p. 329).

However, outside of the mainly undisclosed analyses that take place for lexicographic purposes, research into neologisms in terms of their rightful place in the language, that is, in terms of their distribution and behavior, is surprisingly limited. For example, Kerremans (2015) touches upon lexicography as part of the process of full adaptation of new words, but, in general, similar studies are few and far in between leaving the link between neology and lexicography unexplored to its entirety. In fact, Mair (2006, p. 36) quite directly criticizes this

lack of research stating that “if there is one feature of the rich literature on neologisms in English which occasionally leaves the reader dissatisfied, it is that too often the focus is on individual words rather than general trends in the vocabulary”.

Furthermore, with globalization, technical advances and scientific discoveries, as well as various social and cultural events and developments, neologisms in widespread languages such as English are on the rise. Consequently, printed and especially online dictionaries see constant additions of new words. This, in conjunction with the fact that it is not enough to simply recognize and index neologisms with no investigation into their process of change and adaptation (Simpson, 2007) or later behavior, makes any research of this nature particularly useful in the more general linguistic landscape of investigations into the ongoing linguistic changes. To illustrate, the COVID-19 pandemic spurred some of the more recent studies into neologisms as the whole, or with a more specific focus on their linguistic development (Asif et al., 2021; Al-Haj Eid et al., 2024).

Hence, this paper focuses on the analysis of a selected number of neologisms in terms of their frequency and distribution across different genres and time periods prior to their inclusion in the dictionaries. In addition, a separate part of the analysis will focus on the behavior of neologisms within the web news corpus throughout different time periods following their inclusion in the dictionaries. This makes it possible to investigate not only multiple genres in terms of neologism frequency counts leading up to their dictionary inclusion, but also the stability of frequency counts of neologisms post inclusion which is often a neglected segment of analysis. It is hypothesized that certain genres, which are generally more conducive to changes and adaptation of new knowledge and concepts, will reflect that tendency through higher frequency counts of neologisms. Namely, higher frequency of neologisms can be expected in the *web* and *blog* genres along with the relatively stable figures in the *spoken* and *TV/movies* genres.

Each of these genres inherently facilitates the adoption of neologisms. For example, the *spoken* genre often represents the initial stage in the practical application, that is, the actual use, of neologisms following their emergence through word formation processes. As Kerremans (2015) notes, certain neologisms undergo the full institutionalization process by spreading through the speech community and being accepted by the majority of it, becoming established in spoken language first. Once this occurs, the next step of the process, *diffusion*, takes place as the newly coined expressions extend across different text types (Kerremans, 2015). The *web* and *blog* genres frequently emulate spoken use of language, are constantly updated, and, most importantly, have the added element of existing in a virtual space that is at the forefront of technological and other advancements (Mitchell, 2008). In this sense, *web* and *blogs* are also conduits of modern communication so, in that sense, they might be the first of the written genres to accept any novel terminology. In fact, science and technology have time and time again been recognized as the most contributing sources of neologisms (Crystal, 2002; Mitchell, 2008). At the same time, newspapers are also lauded as good sources of neologisms and good starting points for research into linguistic changes (Mair, 2006).

Apart from the hypothesized genre distribution of neologisms, their frequency counts throughout the analyzed time periods are also expected to differ. Naturally, an increase of neologisms is expected in the period preceding the actual dictionary inclusion, but significant differences in the overall frequency counts between different neologisms, as well as their stability after the inclusion, are expected as well. This is important because, as Mair (2006, p. 44) states, “the ‘successful’ neologisms are those whose statistical distribution closely follows the trend for general textual growth after the irregular first years of institutionalization with its

externally determined wild ups and downs”. In fact, it is implied that a lot of neologisms which survive the entire formation process disappear from active use, and consequently from dictionaries, relatively quickly.

The chosen methodological approach is that of corpus analysis as it allows us to analyze large quantities of authentic language from a diachronic point of view and as such is a good window into the changes happening in a language. Flowerdew (2009) states that “no dictionary or grammar is able to describe the language” (p. 329) and this is precisely why corpora as sources of authentic language should be used to investigate frequency and diffusion of neologisms as they allow us to check for pre and post-lexicographic presence of the target lexical items across genres and time periods.

Methodology

A combination of newly added words to the Merriam-Webster dictionary and [Dictionary.com](https://www.dictionary.com) from 2020 was used to create a list of neologisms for further analysis. Although there was some overlap between the two sources, all neologisms identified by either source were included in the final list, which therefore contains both shared and unique items. However, it is important to mention that some words were excluded from the list, as their potential polysemous meanings could detract from the aim of the current analysis. An example is the word *GOAT*, added to the dictionary in 2020 with the meaning of *the greatest of all time* as its abbreviation. For this target word, corpus searches inevitably include the results for the meaning of *goat* as an *animal* and therefore, the frequency and distribution figures are not useful for the current research. The same reason applies to the other excluded words, and these are: *icon*, *Pride*, *ace*, *ratio*, and *twitch*. They all have established meanings and, without a comprehensive semantic analysis, their frequency counts cannot be reliably used for neologism research. Another set of excluded neologisms included those related to COVID-19, which were, in fact, contained in a separate list of newly added items for 2020 and included expressions such as *COVID-19*, *social distancing*, *contact tracing*, and *physical distancing*. It is important to note that such neologisms related to COVID-19 have already been analyzed in depth (Asif et al., 2021; Al-Haj Eid et al., 2024) and therefore did not warrant further examination in this study.

The final selected neologism list included forty expressions. The study uses data from two separate corpora developed by Davies (2008; 2016). The Corpus of Contemporary American English (the COCA corpus available at <https://www.english-corpora.org/coca/>) is a one-billion-word corpus with eight genres and covering American English from 1990 to 2019, while the corpus of NEWS on the Web (the NOW corpus available at <https://www.english-corpora.org/now/>) is a 20+ billion word corpus created from online, digital newspapers and magazines and it is regularly updated on yearly basis starting from 2010 up until today.

First, all the expressions were individually used as query terms within the COCA with *sections* option selected. This resulted in total frequency and distribution counts for all neologisms across the following COCA genres (*web*, *blogs*, *TV and movies*, *spoken*, *academic*, *magazines*, *newspapers*) and three distinct time periods (1990-1999, 2000-2009, 2010-2019). Frequency counts in COCA and NOW are calculated based on the absolute count of occurrences and this is the integrated *raw frequency* option within the search bar interface. The results were presented in a tabular form.

The reason why newly added neologisms from 2020 are the ones under consideration is the fact that COCA has been updated up until 2019, so adding more recent neologisms would not

make it possible to examine a significant and important section of their development over the years, especially leading up to their actual inclusion in the dictionary. However, the NOW corpus does have later additions, and all the target neologisms were checked against this corpus as well, which made it possible to examine their development even post dictionary addition. It is important to note that, due to the size of the NOW corpus, it was not possible to search for some highly frequent terms, as the interface does not allow it. One such example is the neologism *service animal*. These expressions were left blank in the tabular overview as were cases where zero frequency counts were determined.

Results and discussion

Table 1 below shows total frequency counts across the four time periods for all the target neologisms across the entirety of COCA. As can be seen, figures vary substantially. While certain terms such as *deadname* had no resulting matches, others were used more frequently. Interestingly, there were many examples showing a rather sudden spike in the frequency of use such as in the case of neologisms *deepfake* and *service animal*. It is precisely these examples that can be of more interest for the diachronic segment of analysis of initial neologisms to check their stability in the target language over time. There were also many words showing stable, but definitely not linear, frequency figures across the analyzed time periods, such as *MeToo* or *contouring*.

Table 1. *Frequency and distribution of individual selected neologisms across COCA.*

New word/phrase	ALL	BLOG	WEB	TV/M	SPOK	MAG	NEWS	ACAD	90-94	95-99	00-04	05-09	10-14	15-19
MAGA	301	16	6	30	31	52	66	36	8	13	45	8	17	188
WHITESPLAIN	1					1								1
BROWNFACE	14	9			2	2		1			1	1		3
METOO	140	3	8	36	72	15	4			2	1		23	103
JANKY	9	1		2	5		1		1			1		6
AFRO-LATINO	7	1			2		2	2			2	1		3
ZHUZH	5			3	2							2	2	1
SWOLE	48	6		25		1			5	7	4	8	10	8
JABRONI	14			6		8					1	2	1	10
NOTHINGBURGER	24	12	3		3	3	2						2	7
AMIRITE	93	70	15			7	1							8
BATTLE ROYALE	205	37	32	15	14	77	15	2	4	4	7	30	13	78
CONTOURING	172	6	12	11	11	73	6	46	29	16	24	30	27	28

DUNNING-KRUGER EFFECT	33	18	15										33	
DGAF	7	3	3			1								1
GENDER REVEAL	32	5		3	14	8	1						1	26
INFORMATION BUBBLE	6	2	4										6	
WORLD-BUILDING	128	39	38			36	4	11	1	2	5	3	1	39
ISH	658	178	129	104	27	30	56	16	30	39	33	39	119	91
TECHLASH	4					4								4
OFF-GRID	223	61	33	11	4	82	9	23	5	15	19	24	49	17
SERVICE ANIMAL	184	4	165	1	2	4	3	3		1		1	3	10
BIROMANTIC	1					1								1
DEEPPAKE	25			2	2	21								25
TRUTHINESS	140	61	29		11	20	16	3				24	5	21
NATURAL LANGUAGE PROCESSING	131	20	20		2	25	4	60	1	2	2	1	12	73
COMMUNITY MANAGEMENT	91	22	38			4	17	10	4	2	7	3	1	14
AGILE DEVELOPMENT	51	22	15		1	1	1	11					1	13
ECOANXIETY	3					3								3
BOMBOGENESIS	5	1			3		1						1	3
CAP AND TRADE	768	211	286		169	43	39	20		2	1	151	109	8
GENDER-INCLUSIVE	31	6	6			7	1	11	3	1	1	2		12
IMPOSTER SYNDROME	11			6		3		2		1			1	9
FINNA	63	3	3	56				1		1	1		6	49
ZONKEY	3				3								3	
IATROPHOBIA														
AFRICAN PYGMY ELEPHANT														

DEADNAME	
HODOPHOBIA	
UNIVERBATION	

The next table, Table 2, shows the total frequency distribution of neologisms across the various genres of COCA and it reveals that certain genres tend to be more conducive to the use of neologisms. For example, *web*, *blog*, and *spoken* genres stand out as genres that were also hypothesized to show this increase confirming one of the working hypotheses. At the same time, there are some cases where semantics seem to be a deciding factor as to the genre distribution so, for example, *natural language processing* shows the highest frequency in the *academic* genre, as can be expected for a specialized term belonging to a professional jargon.

Table 2. *Total frequency and distribution of selected neologisms across COCA.*

ALL	BLOG	WEB	TV/M	SPOK	MAG	NEWS	ACAD	90-94	95-99	00-04	05-09	10-14	15-19
3631	817	860	311	380	532	249	258	91	108	154	331	446	863

Finally, Tables 3 and 4 give us an insight into the NOW corpus revealing even more interesting results. While many of the selected neologisms remain somewhat stable, and some of these new expressions even show continuous increase in frequency over the years, there are some examples that show very clear decreasing trends of use over the analyzed time periods confirming the last working hypothesis. To illustrate, *brownfaced* and *Afro-Latino* showed a significant decline over the years whereas *MAGA* and *janky* are on the increase.

Table 3. *Frequency and distribution counts of individual selected neologisms across NOW.*

New word/phrase	ALL	2010	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
MAGA	81205	77	80	124	90	100	123	305	523	1149	2565	4372	5651	10045	8126	16650	31225
WHITESPLAIN	21							3	3	1	3	3	5		1	2	
BROWNFACE	1285	3	16	3	5	15	11	16	24	12	638	267	85	98	33	27	32
METOO	5617	2	5	1		1	2	10	122	1752	844	475	570	689	326	394	424
JANKY	3159	9	8	20	22	14	39	77	81	112	269	385	389	389	320	446	579
AFRO-LATINO	1006	3	2	2		7	11	42	1	18	43	143	366	169	71	81	47
ZHUZH	774				2	1	3		3	11	23	84	91	100	130	170	156
SWOLE	1189		7		3	3	7	13	20	32	176	250	269	143	60	75	131
JABRONI	182		3	1	3	1	16	7	9	3	18	23	19	10	39	22	8
NOTHINGBURGER	682	2		2	4	1	6	18	48	32	54	75	57	99	79	69	136

AMIRITE	1292	8	11	41	45	27	24	86	83	51	154	212	223	125	84	71	47
BATTLE ROYALE	33987	45	43	199	103	80	81	204	682	3580	4677	7107	5379	3367	2177	2698	3565
CONTOURING	7018	44	65	49	70	112	221	675	475	327	483	536	786	830	752	801	792
DUNNING-KRUGER EFFECT																	
DGAF	408	1		10	3	3	21	43	30	14	67	51	41	44	23	38	19
GENDER REVEAL																	
INFORMATION BUBBLE																	
WORLD-BUILDING	9654	25	49	54	67	73	110	237	273	290	658	991	1355	1201	995	1386	1890
ISH	15852	111	97	135	193	206	199	1369	1201	1244	1414	1815	1633	2411	2047	989	788
TECHLASH	390							1		54	74	108	75	49	17	11	1
OFF-GRID	21476	92	140	228	274	321	487	1248	1367	1580	2103	1761	1783	2486	2090	2336	3180
SERVICE ANIMAL																	
BIROMANTIC	124				1	2	3		1	1	8	9	57	27	2	5	8
DEEPPFAKE	23187								1	258	1601	1647	1637	1560	4281	7397	4805
TRUTHINESS	742	36	27	42	26	34	35	126	106	42	66	75	47	30	18	28	4
NATURAL LANGUAGE PROCESSING																	
COMMUNITY MANAGEMENT																	
AGILE DEVELOPMENT	1980	22	44	34	63	65	62	162	127	97	162	276	379	204	106	82	95
ECOANXIETY	66		1						1		16	2	4	13	8	9	12
BOMBOGENESIS	477			1		2	3	9	22	95	41	18	20	151	33	75	7
CAP AND TRADE																	
GENDER-INCLUSIVE	2214	2	5	14	7	15	20	47	64	51	135	177	373	352	271	279	402
IMPOSTER SYNDROME	8196	1	10	2	27	16	32	130	114	234	420	676	1217	1528	1388	1149	1252
FINNA	1034	2	7	10	4	9	9	24	25	33	95	135	161	114	77	151	178
ZONKEY	97	4	1		13	4	2	3	3	10	2	39	4	5	5	2	
IATROPHOBIA	22			1		1						2	2	11	4	1	
AFRICAN PYGMY ELEPHANT	3							1	2								

DEADNAME	544							4	3	7	14	63	101	98	92	121	41
HODOPHOBIA	6												2	1	3		
UNIVERBATION	6											2	4				

In fact, the incredible increase in the frequency of use for some of the selected neologisms not only makes up for the ones on the decrease but it manages to continuously keep the frequency counts on the rise as Table 4 below clearly shows. For example, neologisms *MAGA* and *off-grid* are some of those incredibly frequent and stable examples.

Table 4. *Total frequency and distribution counts of selected neologisms across NOW.*

ALL	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
223895	489	621	973	1025	1113	1527	4860	5414	11090	16823	21779	22785	26349	23658	35565	49824

Conclusion

To conclude, even though new words seem to emerge daily, spurred by trends, creativity and general public needs, only some of them become permanently integrated into the vocabulary and their use remains stable or strengthened throughout the years, whereas many others remain only temporarily before fading from use. In addition, their use across genres also differs a lot. In this sense, as previously identified conduits of modern digital communication that increasingly blur the boundaries between the spoken and written language, web-based and blog genres display some of the highest frequency counts of neologism use. Conversely, the more traditional and conventional genres, such as academic writing, display the lowest frequency counts. From a diachronic perspective, the data further reveals that not all of the neologisms undergo the full institutionalization process as their frequency of use across time periods is often unstable and many show a noticeable decline.

Therefore, as the results reveal that some terms fade quickly after the early surges while others become widely adopted, research such as this can be of use for lexicographers to further enhance and refine their dictionary inclusion criteria, as well as to revisit some of the earlier choices much sooner than anticipated. English language teaching and learning can also benefit from studies such as this one as they allow for better informed creation of teaching materials and allow for educators to stay current and keep up with the changes. Linguistically speaking, investigations into the predominant word formation process resulting in neologisms can propel forward general language studies, especially combined with semantic and register analysis.

Zaključak

Kao zaključak, iako se čini da se nove riječi pojavljuju svakodnevno potaknute trendovima, kreativnošću i potrebama javnosti, samo neke od njih se trajno integrišu u vokabular i njihova upotreba ostaje stabilna ili čak jača godinama, dok su druge tu samo kratko i onda nestanu iz upotrebe. Pored toga, njihova upotreba po žanrovima se također dosta razlikuje. U tom smislu, web i blog žanrovi, kao ranije prepoznati kanali savremene digitalne komunikacije koji sve više brišu granice između govornog i pisanog jezika, pokazuju neke od najviših vrijednosti učestalosti upotrebe neologizama. Nasuprot tome, tradicionalni i ustaljeni žanrovi, poput akademskog pisanja, bilježe najniže vrijednosti učestalosti. Iz dijahronijske perspektive, podaci

dodatno otkrivaju da svi neologizmi ne prolaze kroz cjelokupan process institucionalizacije, budući da je njihova upotreba kroz vremenske periode često nestabilna, a mnogi pokazuju i primjetan pad učestalosti upotrebe.

Stoga, budući da rezultati pokazuju kako pojedini izrazi brzo nestaju nakon ranog porasta, dok su drugi opće prihvaćeni, istraživanja poput ovog mogu biti od koristi leksikografima za dodatno poboljšanje i unapređenje kriterija dodavanja novih riječi u rječnike, kao i za ponovno preispitivanje nekih ranijih izbora, i to mnogo ranije nego što bi se očekivalo. Područje podučavanja i učenja engleskog jezika također može imati koristi od istraživanja poput ovog jer ona omogućavaju izradu bolje utemeljenih nastavnih materijala i dozvoljavaju predavačima da ostanu u toku i u korak s promjenama. U lingvističkom smislu, istraživanja o glavnim procesima tvorbe riječi koji rezultiraju neologizmima mogu unaprijediti opća jezička istraživanja posebno u kombinaciji sa semantičkom analizom i analizom registra.

References

Al-Haj Eid, O.A., Abu Guba, M.N., Abu Jweid, A.N., & Abuelhommus, S.M., 2024. Neologisms in Mass Media on Selected CNN TV Programs during Coronavirus Epidemic: A Morphological Analysis, *International Journal of Arabic-English Studies*, 24(2), pp. 371-394.

Algeo, J., 1991. *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms 1941–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.

Algeo, J., 2010. *The Origins and Development of the English Language*. 6th ed. Boston, MA: Wadsworth.

Asif, M., Zhiyong, D., Iram, A., & Nisar, M., 2021. Linguistic analysis of neologism related to coronavirus (COVID-19). *Social sciences & humanities open*, 4(1), 100201.

Bauer, L., 1983. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D., 2002. *The English Language*. 2nd ed. London: Penguin Books.

Crystal, D., 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Davies, M., 2008-. *The Corpus of Contemporary American English (COCA)*. Available online at <https://www.english-corpora.org/coca/>.

Davies, M., 2016-. *Corpus of News on the Web (NOW)*. Available online at <https://www.english-corpora.org/now/>.

Dictionary.com, n.d. *Dictionary.com*. Available at: <https://www.dictionary.com/>

Flowerdew, J., 2009. Corpora in language teaching. In: Long, M.H. & Doughty, C.J. eds. *The Handbook of Language Teaching*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, pp. 327–350.

Kerremans, D., 2015. *A Web of Words: A Corpus-Based Study of the Conventionalization Process of English Neologisms*. Frankfurt: Peter Lang GmbH.

Mair, C., 2006. *Twentieth-Century English: History, Variation, and Standardization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merriam-Webster, n.d. *Merriam-Webster Dictionary*. Available at: <https://www.merriam-webster.com/>

Mitchell, R.L., 2008. My Word: Why Google is in the Dictionary but AJAX isn't. *ComputerWorld*, 27, pp. 32–34.

Ratih, E., & Gusdian, R., 2018. Word Formation Processes in English New Words of Oxford English Dictionary (OED) Online. *Celtic: A Journal of Culture, English Language Teaching, Literature and Linguistics*, 5(2), pp. 24–35.

Rets, I., 2016. Teaching Neologisms in English as a Foreign Language Classroom, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 232, pp. 813–820.

Simpson, J., 2007. Neologism: The Long View. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America*, vol. 28, pp. 146–148.

GERMANISTIKA

Amira Avdić

„DER MÖRDER ABER LEBTE UNTER UNS, NICHT WENIGER ALS BEREIT, SICH ERGREIFEN ZU LASSEN“. HANS LEBERTS ROMAN „DIE WOLFSHAUT“*Abstract*

Der vorliegende Beitrag bietet einen analytischen Überblick über Hans Leberts Anti-Heimatroman „Die Wolfshaut“ und legt im Rahmen der thematischen Analyse dar, wie Hans Lebert die abstrakten Konzepte der Kollektivschuld, individuellen Mitschuld und der verdrängten nationalsozialistischen Vergangenheit in der fiktiven Dorfgemeinschaft in Schweigen durch sensorische Sprache konkretisiert. Der Beitrag beleuchtet den Begriff der Kollektivschuld und der individuellen Mitschuld anhand einer theoretischen Grundlage, welche auch die Unterscheidung der Schuldbegriffe ermöglicht und damit die analytische Basis für die Betrachtung der Dorfgemeinschaft in Schweigen bildet. Es handelt sich um einen Roman, der 1960 zum ersten Mal nicht in Österreich, sondern im Hamburger Claassen-Verlag erschien und für den Lebert 1962 mit dem Österreichischen Staatspreis für Literatur ausgezeichnet wurde. Die Handlung des Romans spielt vom November 1952 bis zum Februar 1953 im fiktiven Dorf Schweigen. Ein 46-jähriger Matrose, Johann Unfreund, kehrt nach langer Abwesenheit in dieses Dorf zurück, weil sein Vater Suizid begangen hat und er sich der Tatsache bewusst ist, dass es jetzt nichts mehr so sein wird, wie es vor dem Krieg war. Ihm begegnet eine Dorfgemeinschaft, die genauso wie er, den Krieg und seine verschiedenen Folgen überstanden zu haben glaubte. Da trifft er auf den Fotografen Maletta, in dem er sein negatives Alter Ego erkennt und der auch ein Außenseiter im Dorf ist. Kurz nach dem Eintreffen Unfreunds ereignen sich mysteriöse Todesfälle, die die Aufmerksamkeit des Außenseiters Unfreund auf sich ziehen. Der verdächtige Ziegelofen, der sich südlich vom Schweigen befindet, wird im Anschluss daran für den Matrosen nicht nur zum Ausgangspunkt für die Aufklärung der Kriegsverbrechen, sondern auch zum Aufbewahrungsort der Kollektivschuld.

Schlüsselwörter: Schweigen, Anti-Heimatliteratur, Anti-Heimatroman, Kriegsverbrechen, Dorfgemeinschaft, Kollektivschuld

**“BUT THE MURDERER LIVED AMONG US, NO LESS THAN WILLING TO BE
CAUGHT.” HANS LEBERT'S NOVEL “THE WOLF'S SKIN”**

Abstract

This article offers an analytical overview of Hans Lebert's anti-homeland novel "The Wolf's Skin" and, within the framework of the thematic analysis, explains how Hans Lebert concretizes the abstract concepts of collective guilt, individual complicity and the repressed National Socialist past in the fictitious village community in Schweigen through sensory language. The article sheds light on the concept of collective guilt and individual complicity based on a theoretical basis, which also enables the distinction between the concepts of guilt and thus forms the analytical basis for the observation of the village community in Schweigen. It is a novel that was published for the first time in 1960 not in Austria but by the Hamburg Claassen-Verlag and for which Lebert was awarded the Austrian State Prize for Literature in 1962. The plot of the novel takes place from November 1952 to February 1953 in the fictional village of Schweigen. A 46-year-old sailor, Johann Unfreund, returns to this village after a long absence because his father has committed suicide and he knows nothing will be the same as it was before the war. He encounters a village community that, just like him, believed that it had survived the war and its various consequences. There he meets the photographer Maletta, in whom he recognizes his negative alter ego and who is also an outsider in the village. Shortly after Unfreund's arrival, mysterious deaths occur that attract the attention of the outsider Unfreund. The suspicious brick kiln, which is located south of the village, then becomes not only the starting point for the sailor to solve the war crimes, but also the repository of collective guilt.

Keywords: Schweigen, Anti-homeland literature, Anti-homeland novel, War Crimes, Village Community, Collective Guilt.

1. Hans Lebert, die Genese und Vollendung des Romans *Die Wolfshaut*

Hans Lebert (am 9. Januar 1919 in Wien geboren, am 19. August 1993 in Baden gestorben) war ein niederösterreichischer Schriftsteller, Opernsänger, Maler und ein „Antifaschist mit leidvoller Erfahrung“ (Dobrick 1992: 9), der „als einer der ersten großen Kritiker Nachkriegsösterreichs“ (Reichmann 1997: 130 f.) gelten kann. Als seine Erzählung *Schiff im Gebirge* 1955 erschien, arbeitete Hans Lebert laut Egyptien (2019: 125) bereits seit etwa zwei Jahren an seinem opus magnum. Der Roman „*Die Wolfshaut*“ wird laut Jelinek (1991: 266) als „eins der großen Werke der Weltliteratur“ angesehen. Im Jahr darauf erfolgte seine Übersiedlung von Wien nach Baden, womit günstige Voraussetzungen für die konzentrierte Arbeit an dem ambitionierten Projekt geschaffen wurden.

In einem von Barbara Dobrick gemachten Interview am 27. September 1992 erzählte Lebert von wesentlichen Momenten aus seinem Leben, die ihn geprägt haben, und seinem Wunsch, *Die Wolfshaut* zu schreiben. In diesem Interview offenbart er, dass sein Roman aus einer Wolfslegende entstanden ist. Es war die *Ballade vom Bauernschreck*, die er schon 1941 geschrieben, dann im Februar 1954 veröffentlicht hatte. Die Wolfslegende schildert laut Lebert nichts anderes als die Bedrohung einer einsamen Dorfgemeinschaft aus der Transzendenz her, die sich in dunklen Wäldern, in Regen, in Schlamm etc. manifestiert (Dobrick 1992: 23). Im Roman wird der Inhalt der Ballade noch einmal erzählt, in der das „drohende Schweigen“ und „eine seltene Wolfsspur: auf irdischem Land“ (Egyptien 2019: 129) direkt auf den Handlungsort, das fiktive „Modelldorf“ (Kovář 2006: 90) Schweigen, und die Existenz einer Wolfsgestalt verweisen.

Egyptien (2019: 130 f.) zufolge verfügte *Die Wolfshaut* zuerst lediglich über eine „rein mythologische Grundfabel“, über die der Reihe nach eine ethisch-religiöse Ebene, eine politische Ebene und als Schale schließlich das Genre des Kriminalromans im ländlichen Milieu wuchsen. Die politisch brisante Ebene des Stoffs entlehnte Lebert der Ermordung von Fremdarbeitern durch SS und Volkssturm auf dem Präbichl in der Steiermark im Frühjahr 1945. In einem Radio-Interview am 16. November 1991 sagte Lebert, die SS habe dem Volkssturm befohlen, die vom Fußmarsch Erschöpften zu liquidieren, aber dann hätten die Bauern aus Spaß weitergeschossen, bis keiner mehr übrigblieb. Die Kriminalhandlung ergab sich daraus, dass die an der Erschießung von Fremdarbeitern beteiligten Dorfbewohner bis auf den Haupttäter der Reihe nach auf mysteriöse Weise ums Leben kamen und der Protagonist Unfreund sich widerwillig zum Detektiv entwickelt. Die ethisch-religiöse Dimension bildet in Leberts Verständnis das Fundament der gesamten erzählerischen Konstruktion. Um den Plot seines Romans zu gewinnen, entwarf Lebert ein reines Strukturmodell nach kontrapunktischem Prinzip. Er entschied sich für eine Gliederung des Stoffs in fünfzehn Kapiteln mit dem achten Kapitel als Zentralachse, um die Handlungen, Szenen, Figuren und Motive symmetrisch zu spiegeln. Aus dieser Leerform erwuchs nach und nach die durchkomponierte Form der *Wolfshaut*.

Die Schreibarbeit an der *Wolfshaut* lässt sich laut Egyptien (2019: 135-137) ab Mitte 1958 recht genau verfolgen. Lebert stand zu diesem Zeitpunkt mit dem Biederstein-Verlag und dem Claassen-Verlag in Kontakt, die sich für sein Romanprojekt interessierten. Lebert hatte die Arbeit am Roman für sich in drei Teile gegliedert und hatte im Juni 1958 den ersten Teil an Franz Schonauer, den Lektor des Claassen-Verlags geschickt. Als Zeitpunkt der Fertigstellung des Manuskripts gab Lebert Juni 1959 an und äußerte die Hoffnung, dass das Buch dann noch im Herbst erscheinen könne. Er hatte den zweiten Teil bereits Mitte Januar fertiggestellt, ihn aber bisher zurückgehalten, weil er fürchtete, die „Widerwärtigkeit“, in der der zweite Teil kulminiert, könnte beim Lesen „einen Schock hinterlassen“. Diesen Eindruck wollte er

vermeiden, weil der ganze Roman „trotz aller Schwarzseherei auf das Positive“ zielt (vgl. Egyptien 2019: 138).

2. Die erfolglose Bewerbung für den Charles-Veillon-Preis und das Etikett „Anti-Heimatliteratur“

Der neue Claassen-Verlagslektor Eberhard Groenewold teilte Lebert mit, dass in der nächsten Ausgabe der Claassen-Hauszeitschrift *Proben und Berichte* das Erscheinen des Romans im kommenden Jahr angekündigt werde. Eine Woche später fragte er bei Lebert nach, ob er mit einer Einreichung eines Romanmanuskripts für eine Bewerbung um den Charles-Veillon-Preis einverstanden sei. Das war zwar der Fall, aber der Plan scheiterte letztlich daran, weil Lebert bis zum 31. Dezember 1959 kein weiteres Exemplar herstellen konnte. Die Bewerbung wurde dann im Herbst 1960 mit dem bereits erschienenen Roman nachgeholt, führte aber nicht zum Erfolg. Am 25. Juli 1961 schrieb Lebert an die Verlagsleiterin Hilde Claassen, dass ihn die Ablehnung nicht verwundere und man sich die Mühe hätte sparen können, da „Herr Waggerl in der Jury saß“. Lebert spielte damit auf die Tatsache an, dass sein Roman, den man später häufig mit dem Etikett einer „Anti-Heimatliteratur“ versah, beim Hauptvertreter des traditionellen Heimatromans Karl Heinrich Waggerl heftigste Aversionen ausgelöst haben dürfte.

Waggerls „heftigste Aversionen“ waren somit die logische Folge, da sich laut Ludewig (1997: 239) der „klassische Heimatroman um die positive Darstellung der traditionsverhafteten ländlichen Gemeinde im Gegensatz zu der modernen Stadt mit ihrem gewandeltem Wertesystem bemüht“, und Leberts Roman entwertet diese Darstellung. Leberts ländliche Gemeinde, das Dorf *Schweigen*, wird stattdessen als „gottverlassene Gegend, die nichts zu bieten hat“ (Lebert 1960: 7) beschrieben, wo „die Eintönigkeit“ (ebd.: 51) und „die Langeweile“ (ebd.: 71) herrschen. Der Anti-Held des Romans, Unfreund, sieht die Stadt als Fluchtort aus der eintönigen, langweiligen ländlichen Gemeinde, in der er auch „das Alleinsein“ (ebd.: 51) stark zu spüren bekommt. Lebert, der „am Anfang dieser Entwicklung in der österreichischen Nachkriegsliteratur steht“, und andere engagierte Autoren setzten sich in den Nachkriegsjahren „von einem kritischen Standpunkt aus mit dem Thema "Heimat" auseinander“ (vgl. Ludewig 1997: 240-257). Im Anti-Heimatroman „Die Wolfshaut“ ist die „negative Besetzung von Elementen des Heimatromans“ zu finden (vgl. ebd.) und wie in allen anderen Anti-Heimatromanen („Frost“ von Thomas Bernhard oder „Schöne Tage“ von Franz Innerhofer), stehen „die Abgrenzung von den Ideen und die Umwertung von Idealen des traditionellen Heimatromans“ im Vordergrund (vgl. ebd.: 241). Der Laut Ludewig (1997: 257) ist „der Publikumsliebbling der Heimat- und Arztroman zeitgerecht in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts von dem Konzept des Anti-Heimatromans abgelöst worden“.

Im Spätsommer 1959 galt Leberts ganze Konzentration aber ohnehin der Endphase des Schreibprozesses. Am 29. Oktober 1959 hat Hans Lebert, nach siebenjähriger Arbeit, seinen Roman abgeschlossen. Am Tag nach der Vollendung informierte er auch Groenewold über den Abschluss des Romans, kündigte die Zusendung des dritten Teils an und bedankte sich beim Verlag und Lektor für das ihm entgegengebrachte Vertrauen.

3. Das Dorf *Schweigen*: Isolation, Schuld und verdrängte Vergangenheit

Hans Leberts Roman *Die Wolfshaut*, gliedert in fünfzehn Kapiteln und mit einem Umfang von 448 Seiten, spielt im isolierten Dorf *Schweigen*, ein „sprechender Name für die dortige Mentalität“ (Reichmann 1997: 134), wo die verdrängte nationalsozialistische Vergangenheit der Dorfbewohner zum zentralen Konflikt und Ausgangspunkt einer Auseinandersetzung mit Kollektivschuld wird. Von der ersten Seite an macht Lebert deutlich, dass sein Roman kein

idyllischer Heimatroman ist. So berichtet der Erzähler am Anfang des ersten Kapitels in einem sehr düsteren Ton von den „rätselhaften Ereignissen“ vom achten November (Lebert 1960: 7), die die Dorfgemeinschaft in *Schweigen* beunruhigt haben. Das Dorf *Schweigen*, vom Erzähler als „eine gottverlassene Gegend, die „nichts zu bieten hat und deshalb auch kaum bekannt ist“ (ebd.) beschrieben, ist nach Leberts Beschreibung ein isolierter Ort, der offenkundig von höherer Ordnung und Gnade Gottes abgeschnitten ist. An dieser Stelle geht Lebert direkt auf die Isolation des Dorfes ein als die notwendige Bedingung für das im Roman existierende zentrale Geheimnis, welches nicht nur ein Kriminalfall, sondern die Metapher für die unbewältigte Vergangenheit und die verdrängte Schuld ist. In einem solchen Dorf, welches „kaum bekannt ist“, kann ein kollektives Kriegsverbrechen über Jahre hinweg verdrängt und letztlich auch verschwiegen werden. Der Alltag im Dorf lässt sich als eine Fassade der Normalität auffassen, die auf den ersten Blick von einer monotonen Routine geprägt ist und die Lebert als einen fast mechanischen Prozess beschreibt: „Alles war wie immer. Lastkraftwagen und Motorräder begannen zu brummen.“ (Lebert 1960: 8 f.). Er bricht jedoch sofort die Fassade „alles war wie immer“, indem er schreibt: „Und dennoch! Irgendetwas war anders (muß bereits anders gewesen sein) an diesem schläferigen Samstag, der uns erst Wochen später verdächtig vorkam“ (vgl. ebd.).

„Ein Unbehagen, ein ekelhaftes, frostiges Gefühl“ (Lebert 1960: 7) überkam Johann Unfreund am achten November um drei Uhr morgens und erwies sich rückblickend als eine unbewusste Wahrnehmung des nahenden Todes. Was zunächst seine Aufmerksamkeit weckte und sein Interesse an der Erforschung der Vergangenheit auslöste - „Graben wir einen Toten aus! Nicht einen von jenen Namenlosen, die der Matrose auszugraben versucht hat“ - war der plötzliche und mysteriöse Tod von Hans Höller, eines „der uns allen gut bekannt war“ (Lebert 1960: 9) und Sohn des Großbauern Höller, „jenes Gemeindegewaltigen“ (Lebert 1960: 9). Da Höllers Leiche „auf einem unbebauten Stück Land (wo niemals etwas recht gedeihen wollte)“ (Lebert 1960: 21) gefunden wurde, und zwar vom Matrosen, weil dessen Wohnort sich in der unmittelbaren Nähe zum Ziegelofen befindet, verweist dies nicht nur auf die symbolische Bedeutung des Ortes, sondern auch auf die wichtige Rolle des Matrosen als Figur, die die Wahrheit ans Licht bringt und zur Stimme gegen das kollektive Schweigen wird. Mit dem Tod Hans Höllers nahm die Kette weiterer Todesfälle ihren Anfang, die den Matrosen Unfreund ins Zentrum der Handlung rücken. Dessen Name „Unfreund“ ist ein klassisches Beispiel für *nomen est omen* und verweist nicht nur auf seine soziale, sondern auch auf seine geografische Ausgrenzung von der Dorfgemeinschaft: Er lebt in einer Töpferhütte, die „einschichtig über der Ortschaft am Waldrand kauert“ (Lebert 1960: 9). Der Matrose Unfreund wird durch seinen Namen noch mehr typisiert, denn er will kein Freund mit den Dorfbewohnern sein (vgl. Kovář 2006: 92) und ist laut Ganzer (1997: 154) „eine nicht gerade umgängliche Person“.

4. Leberts Erzählstil und Atmosphäre in *Wolfshaut*

Hans Leberts komplexer Erzählstil trägt zur unheilvollen Wirkung des Romans bei. Leberts zentrales stilistisches Mittel ist die sensorische Sprache, mit der er eine verhängnisvolle und zutiefst bedrückende Atmosphäre erzeugt. Sie lässt sich zuerst an der olfaktorischen Sprache erkennen, denn im Roman sind die Gerüche nie angenehm oder neutral. Lebert verknüpft sie mit Tod, Verfall und moralischer Verdorbenheit der Dorfbewohner. Er transformiert diese Verdorbenheit direkt in einen Geruch. Der nach Leiche riechende ganze Mensch (vgl. Lebert 1960: 430) ist eine physische Manifestation der verdrängten Kollektivschuld. Lebert verleiht seinem Roman auch eine akustische Dimension. Die Ereignisse im Roman beginnen „mit jenem sonderbaren Geräusch“ (Lebert 1960: 7), mit welchem Lebert die verdrängte Vergangenheit ertönen lässt. Sie manifestiert sich auch in dessen Gegenteil, der Stille. Sie ist bei Lebert keine bloße Abwesenheit von Klang, sondern sie ist Etwas, das „redet“, „knistert“

und „flüstert“ (vgl. Lebert 1960: 40, 100). Durch die Empfindungen von Kälte, Nässe und Ekel schafft Lebert eine haptische Welt des Todes und Verfalls. Man spürt zum Beispiel die Kälte, auch wenn man neben dem Ofen sitzt (vgl. Lebert 1960: 11) oder bei der Berührung eines Gesichts, das sich „kalt und teigig wie das Gesicht einer Leiche“ anfühlt (vgl. Lebert 1960: 10). Mit der Nässe „in welcher sich Erde und Himmel vermengen“ (vgl. Lebert 1960: 104), bildet Lebert eine Welt ab, in der alle Grenzen aufgelöst sind. Lebert gelingt es, den Leser mit Ekel zu erfüllen, indem er das abstrakte Konzept wie Schuld zu etwas Konkretem macht.

5. Zur Topografie der Schuld: Der Ziegelofen und der fahle Streifen

Der Ziegelofen als Fundort einer Leiche ist ein beschmutzter Ort, der von Tragischem oder auch Unnatürlichem vergiftet ist. Der Ort gilt noch als Symbol für Kollektivschuld, Verdrängung, für das Verstecken der Wahrheit und das Unheimliche, das hinter der Fassade eines scheinbar normalen Dorfes verborgen liegt. Dieses Tragische und Unnatürliche wird vom Matrosen, trotz seines Versprechens aus dem zweiten Kapitel „aber in Zukunft werde er nicht mehr den Sherlock Holmes spielen“ (Lebert 1960: 47) aufgedeckt und trotz der Abwehr und des Schweigens den dafür Verantwortlichen doch am Ende konfrontiert. Den fahlen Streifen, der „etwa hundert Schritte vom Ziegelofen entfernt“ ist, an dem „geheimnisvolle Kräfte“ (Lebert 1960: 23) zu wirken scheinen und auf welchem „das Leben verkehrt herum abspielt“ (Lebert 1960: 382) stellt Lebert als Symbol für das allgegenwärtige Unheil dar, das über der Gegend lastet. Lebert macht die beiden Orte zu Zentren des Mysteriums in seinem Roman.

6. Kollektivschuld und individuelle Mitschuld: Eine Betrachtung der Dorfgemeinschaft in *Schweigen*

Die Dorfgemeinschaft, die dem Anti-Helden Unfreund entgegengesetzt ist, sind die sogenannten „Funktionäre“ (Lebert 1960: 264). Sie repräsentieren den autoritären Teil der Dorfgemeinschaft, die eine tief verdrängte Schuld mit aller Macht unterdrückt und jede Aufarbeitung zu verhindern sucht. Es ist eine Schuld, die - durch Unfreunds Ankunft und sein primäres Interesse an dem Selbstmord seines Vaters, an dem, was die Ortswacht im Frühling 1945 mit den sechs Fremdarbeitern, den „Untermenschen“ (Lebert 1960: 414) gemacht hat, sowie sein Interesse an den ersten und den darauffolgenden Todesfällen - die vermeintliche Stabilität der Nachkriegszeit in *Schweigen* erschüttern. Die Schuldfrage wird in Leberts Roman anhand von zwei Hauptebenen untersucht. Jaspers (1946: 31) unterscheidet in seiner Schrift¹ zwischen vier Schuldbegriffen (kriminelle Schuld, politische Schuld, moralische Schuld und metaphysische Schuld), wobei die politische und moralische Schuld für die vorliegende Analyse von zentraler Bedeutung sind. Die Funktionäre im Roman können als Träger der politischen Schuld betrachtet werden. Nach Jaspers „besteht sie in den Handlungen der Staatsmänner und in der Staatsbürgerschaft eines Staates, infolge derer ich die Folgen der Handlungen dieses Staates tragen muß, dessen Gewalt ich unterstellt bin, und durch dessen Ordnung ich mein Dasein habe“. In diesem Sinne trägt die Dorfgemeinschaft in *Schweigen* kollektiv die Konsequenzen der Kriegsverbrechen des NS-Regimes, da sie der staatlichen Ordnung unterstellt war, die die Ermordung von Fremdarbeitern im Frühling 1945 noch ermöglichte. Die politische Schuld wird von Jaspers (1946: 56, 69) als die einzige Form der Kollektivschuld akzeptiert, da sie „notwendig als politische Haftung der Staatsangehörigen“ existiert. Die politische Schuld, die Jaspers als die einzige Form der Kollektivschuld akzeptiert, besitzt in Leberts Roman eine emotionale Dimension und manifestiert sich in Form von Reue,

¹ Karl Jaspers befasst sich in seiner Schrift „Die Schuldfrage“ (1946) primär mit der Erörterung der deutschen Schuld nach 1945. Seine Schrift, in der er eine Unterscheidung von Schuldbegriffen gemacht hat, dient in dieser Arbeit als unverzichtbare theoretische Grundlage für die Analyse der Kollektivschuld und individuellen Mitschuld auf der Ebene von Leberts Dorfgemeinschaft in *Schweigen*.

die verweigert wird. Laut Branscombe und Doosje (2004: 3) „spiegelt die Kollektivschuld die Reue wider, die empfunden wird, wenn die eigene Gruppe unrechtmäßig eine andere Gruppe beschädigt und den angerichteten Schaden nicht repariert.“² Die Funktionäre sind daher diejenigen, die durch ihr Verhalten im Dorf die Reue verweigern, da sie als Täter die Fremdarbeiter „unrechtmäßig beschädigt und den Schaden nicht repariert“ (vgl. ebd.) haben.

Der passive und innerlich zerrissene Fotograf Karl Maletta, das negative Alter Ego Unfreunds, stellt sich zunächst als „Opfer des Krieges“ vor (Lebert 1960: 13). Hinter dieser Selbstdarstellung verbirgt sich jedoch seine Beteiligung an einem Kriegsverbrechen, womit er sich als Mitschuldiger erweist. Diese Schuld, die er „in seiner Vergangenheit einen Gehängten, nämlich irgendeine Schweinerei, von ihm als peinlich aus dem Bewusstsein verdrängt“ hat (Lebert 1960: 23), trägt er in sich. Maletta ist eine von jenen Figuren aus Leberts Roman, die gehorsame Ausführende waren: „Ich habe einmal geschossen, geschossen, weil es mir befohlen worden ist. Ich hab' gewußt: was da befohlen wird, ist ein Verbrechen [...]“ (Lebert 1960: 293) und deren Mitschuld, nicht im Sadismus oder persönlichem Eifer, sondern im moralischen Versagen liegt. Dieses Versagen entspricht der moralischen Schuld in Jaspers Schrift. Denn, wie Jaspers (1946: 31) definiert: „für Handlungen, die ich doch immer als dieser einzelne begehe, habe ich die moralische Verantwortung, und zwar für alle meine Handlungen, auch für politische und militärische Handlungen, die ich vollziehe“. Jaspers legt Malettas Rechtfertigung „[...] weil es mir befohlen worden ist“ wider, indem er beim weiteren Definieren der moralischen Schuld sagt, dass es niemals schlechthin „Befehl ist Befehl“ gilt. Darüber hinaus betont Jaspers, dass „Verbrechen Verbrechen bleiben, auch wenn sie befohlen sind“ und dass „jede Handlung auch der moralischen Beurteilung unterstellt“ ist (vgl. ebd.). Somit entspricht Malettas Schuld der moralischen Schuld, welche vor der „Instanz“ des eigenen Gewissens verhandelt werden müsste.

7. Die Rezeption des Romans in der Literaturkritik

Hans Lebert war überzeugt, dass man seinen Roman „hierorts“³ totschweigen wird und deshalb wollte er „nur ganz wenige Exemplare verschicken und sonst mit Ruhe und Gelassenheit die Ehrenbeleidigungsklagen erwarten“. Es missfiel so sehr, dass *Die Wolfshaut* in Österreich keinen Verleger fand (vgl. Egyptien 2019: 138-141). Als das Werk im Hamburger Claassen-Verlag in einer Auflage von 3000 Stück herausgebracht wurde, verschwand es danach sehr schnell vom Buchmarkt (vgl. Miessgang 1991: 271). Jelinek (1991: 266) sieht Leberts Roman als „eins der größten Leseerlebnisse“ ihres Lebens. Ihr zufolge ist „Lebert die Wege der Vergangenheit noch einmal entlanggegangen, schon wissend, dass keiner neben ihm sein wird, weil sie ihn alle längst inmitten des Auspuffs und Gestanks und Geknatters der neuen Zeit und ihrer modernen Fortbewegungsmittel überholt haben werden“.

Der Roman zeigt den Autor als unvermindert provokanten Kritiker der heimischen Nazi-Niedertracht (vgl. Miessgang 1991: 269-272). Der Roman schlug in der betulichen österreichischen Nachkriegsliteratur wie eine Granate ein: Gerade eben hatte man sich gemütlich eingerichtet, hatte die unrühmliche Nazi-Vergangenheit unter einer dicken Schichte von katholischen Sinnsprüchen und harmloser Naturlyrik, von nostalgischer Habsburgerseligkeit und provinziellem Kleinbürgerglück begraben. Da fuhr Hans Lebert mit seiner *Wolfshaut* wie der leibhaftige Gottseibeius und riss die kaum verheilte Wunde wieder auf (vgl. ebd.). Der Stoff des Romans war in der harmoniesüchtigen Ära des Wiederaufbaus

² Das Originalzitat lautet: „Collective guilt reflects the remorse that is felt when one's group has illegitimately harmed another group and not repaired the damage done.“ (Branscombe und Doosje 2004: 3). Die deutsche Übersetzung stammt von Amira Avdić.

³ Unter „hierorts“ hat Lebert Österreich gemeint.

Provokation genug. Doch wie Hans Lebert den Alptraum artistisch in Szene setzte, brachte den Literaturbetrieb vollends aus der Fassung.

Leberts Roman ist auch seine erste und sehr durchdachte Kritik an den ewig Gestrigen, am immer noch vorhandenen, nicht nur latenten Faschismus in Österreich (vgl. Reichmann 1997: 133). Ein Werk der Kunst von einigem Rang ist immer auch ein Lehrstück; dort vor allem, wo es seine Kategorie überschreitet oder, sei es auch nur um einen feinen Spalt, hinter ihren Grenzen schwindet. Ein solches Werk ist Hans Leberts Roman *Die Wolfshaut*, in welchem eine so meisterhafte Darstellung subalpiner sogenannter „Bevölkerung“ seit George Saikos Roman *Der Mann im Schiff* nicht mehr gegeben worden ist (vgl. Doderer 1969: 262-265). „Man hat bisher selten so etwas bedrückend Großartiges gelesen“, äußert Fritsch (1960: 262). In Leberts Roman ist der Zusammenhang zwischen menschlichem Geschehen und Naturereignissen zu dichterischer Wirklichkeit erhöht und das Beklemmende einer Verführung durch das Böse ist bei Lebert so bestürzend folgerichtig dargestellt (vgl. ebd.).

Fazit

Der Roman *Die Wolfshaut*, ein „Werk der Kunst von einigem Rang“, ist ein vielschichtiger Anti-Heimatroman, der die Elemente eines Kriminalromans mit einer tiefen Analyse der Kollektivschuld verbindet.

Auch wenn Lebert nach der Veröffentlichung seines Romans davon überzeugt war, dass man sein Werk in Österreich „totschweigen“ wird, ist es Jahre später zu einem der großen Werke der Weltliteratur geworden. Der Roman zeugt von Leberts besonderer Erzählkunst, abstrakte Konzepte wie Kollektivschuld, individuelle Mitschuld und die verdrängte Vergangenheit als Phänomene zu konkretisieren, die unangenehm riechen, greifbar oder hörbar sind. Im Beitrag stützte man sich theoretisch auf Karl Jaspers Schrift „Die Schuldfrage“ für die Auseinandersetzung mit den Konzepten der Schuld, Kollektivschuld und individueller Mitschuld im Roman. In diesem Kontext wird die politische Schuld von Jaspers (1946) als die einzige Form der Kollektivschuld akzeptiert, da sie „als politische Haftung der Staatsangehörigen“ existiert. Als Träger der politischen Schuld wurden die Funktionäre aus dem Roman

Auf eine subtile Weise problematisiert Lebert unter anderem auch die Ermordung von Fremdarbeitern durch SS und Volkssturm auf dem Präbichl, die in der Steiermark im Frühjahr 1945 tatsächlich stattfand. Indem er die Kollektivschuld an dieses Massaker knüpft, entlarvt Lebert die idyllische Fassade der Heimat. Hans Lebert verankert in diesem Sinne die fiktive Handlung des Romans in einem realen, historischen Kriegsverbrechen und verleiht dadurch dem Werk seine Radikalität.

Der wissenschaftliche Beitrag der vorliegenden Arbeit liegt in der thematischen Analyse der durch sensorische Sprache konkretisierten abstrakten Konzepte der Schuld (Kollektivschuld, individueller Mitschuld) und verdrängter Vergangenheit, in Hans Leberts Anti-Heimatroman „Die Wolfshaut“.

Conclusion

The novel *Die Wolfshaut* (*The Wolf's Skin*), a „work of art of some rank“, is a multi-layered anti-homeland novel that combines the elements of a crime novel with a deep analysis of collective guilt.

Even though Lebert was convinced after the publication of his novel that his work would be „hushed up in Austria”, years later it has become one of the great works of world literature. The novel testifies to Lebert's special narrative art of concretizing abstract concepts such as collective guilt, individual complicity, and the repressed past as phenomena that are unpleasant, tangible, or audible. The article was theoretically based on Karl Jaspers' essay *Die Schuldfrage* (*The Question of German Guilt*) for the examination of the concepts of guilt, collective guilt, and individual complicity in the novel. In this context, Jaspers (1946) political guilt is accepted as the only form of collective guilt, since it exists „as the political liability of nationals”.

In a subtle way, Lebert also problematizes the murder of foreign workers by the SS and Volkssturm on the Präbichl, which actually took place in Styria in the spring of 1945. By linking collective guilt to this massacre, Lebert exposes the idyllic façade of homeland. In this sense, Hans Lebert anchors the fictional plot of the novel in a real, historical war crime and thus gives the work its radicalism.

The scientific contribution of the present work lies in the thematic analysis of the abstract concepts of guilt (collective guilt, individual complicity) and the repressed past, concretized by sensory language, in Hans Lebert's anti-homeland novel *Die Wolfshaut* (*The Wolf's Skin*).

Primärliteratur

1. Jaspers, K., 1946. *Die Schuldfrage*. Heidelberg: Lambert Scheider.
2. Lebert, H., 1960. *Die Wolfshaut*. Hamburg: Claassen.

Sekundärliteratur

3. Branscombe, N. R., Doosje, B. 2004. *Collective Guilt. International Perspectives. Studies in Emotion and Social Interaction. Second Series.* Cambridge: Cambridge University Press.
4. Dobrick, B., 1992. Bei dem zweiten habe ich nicht mehr gelacht. Gespräch mit Hans Lebert. In: Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. *Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12.* Graz: Droschl. S. 9-33.
5. Doderer, H. von, 1969. *Symphonie in einem Satz*. In: Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. *Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12.* Graz: Droschl. S. 262-265.
6. Egyptien, J., 2019. *Hans Lebert. Eine biografische Silhouette.* Wien: Sonderzahl.
7. Egyptien, J., 2013. Das „Leichengift der Schuld“: Hans Leberts Roman „Die Wolfshaut“. In: Kasberger, K., Neumann, N., 2013. *Grundbücher der österreichischen Literatur seit 1945.* Wien: Zsolnay. S. 319-326.
8. Fritsch, G., 1960. *Hans Lebert: Die Wolfshaut*. In: Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. *Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12.* Graz: Droschl. S. 260-262.
9. Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. *Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12.* Graz: Droschl.
10. Ganzer, S., 1997. *Die Toten haben Hunger. Zu Hans Leberts Roman Die Wolfshaut.* In: Losno, R., 1997. *Cahiers d'Études Germaniques, numéro 32, 1997/1.* S. 143-158.
11. Jelinek, E., 1991. *Das Hundefell. Über die Wiederentdeckung Hans Leberts und seines Romans Die Wolfshaut.* In: Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. *Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12.* Graz: Droschl. S. 266-269.
12. Kovář, J., 2006. *Hans Leberts Roman Die Wolfshaut nach 45 Jahren.* In: Cornejo, R., Haring, E. W., 2006. *Wende Bruch Kontinuum. Die moderne österreichische Literatur und ihre Paradigmen des Wandels.* Wien: Praesens.

13. Ludewig, A., 1997. Heimat- und Anti-Heimatliteratur in Österreich. In: University of Toronto Press., 1997. seminar. A Journal of Germanic Studies. Toronto: University of Toronto. Vol. 33, No. 3. S. 238-258.
14. Miessgang, T., 1991. Der Querschreiber. In: Fuchs, G., Höfler, G. A., 1997. Hans Lebert. DOSSIER. Die Buchreihe über österreichische Autoren. Band 12. Graz: Droschl. S. 269-275.
15. Reichmann, E., 1997. Dampfende Dunghaufen hegend versinken die Dörfer im Schmutz. Hans Leberts Österreichbild - eine parteibraune Landschaft. In: Daviau, D., 1997 Modern Austrian Literature. S. 130-143.

Almina Lisičić-Hedžić

**JUGENDSPRACHE IM WANDEL: „JUGENDWÖRTER DES JAHRES“ VON 2008
BIS 2025 UND IHRE GESELLSCHAFTLICH-KULTURELLEN UND
SPRACHLICHEN IMPLIKATIONEN**

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag untersucht die „Jugendwörter des Jahres“ im Zeitraum von 2008 bis 2025. Ziel ist es, aufzuzeigen, wie sich die Jugendsprache und die Wahl zum „Jugendwort des Jahres“ im Laufe der Zeit verändert haben und welche sprachlichen sowie gesellschaftlich-kulturellen Trends sich darin widerspiegeln.

Nach einer Einleitung zur Jugendsprache und zur Aktion „Jugendwort des Jahres“ werden die Jugendwörter des Jahres von 2008 bis 2025 chronologisch vorgestellt und analysiert. Im Mittelpunkt stehen sprachliche Merkmale wie Wortbildung, Bedeutung und Herkunft, wobei insbesondere der Einfluss von Medien, Internet- und Popkultur auf die Entstehung dieser Ausdrücke berücksichtigt wird. Zudem wird analysiert, welche gesellschaftlichen oder kulturellen Entwicklungen und Phänomene in den jeweiligen Jahren die Wortwahl beeinflusst haben könnten.

Die Analyse verdeutlicht, dass die Jugendsprache nicht nur ein Ausdruck jugendlicher Identität ist, sondern zugleich gesellschaftliche Entwicklungen und Sprachwandelprozesse sichtbar macht. Der Beitrag will die Dynamik der Jugendsprache aufzeigen und zu einem besseren Verständnis ihrer sprachlichen und sozialen Funktionen beitragen.

Schlüsselwörter: *Jugendsprache, Sprachwandel, „Jugendwort des Jahres“, Soziolinguistik, Neubildungen, Medienkultur*

YOUTH LANGUAGE IN FLUX: YOUTH WORDS OF THE YEAR FROM 2008 TO 2025 AND THEIR SOCIO-CULTURAL AND LINGUISTIC IMPLICATIONS

Abstract

This paper analyzes the Youth Words of the Year from 2008 to 2025 with the aim to show how youth language and the nomination of the "Youth Word of the Year" have evolved from 2008 to 2025 and which linguistic as well as socio-cultural trends can be observed.

After introducing youth language and the "Youth Word of the Year" initiative, the study reviews the words selected from 2008 to 2025 and analyzes their linguistic and socio-cultural characteristics. It analyzes word formation, meaning and origin, considering the influence of media, internet and pop culture on their emergence. Additionally, the study examines the social and cultural contexts reflected in the selected youth words.

The analysis demonstrates that youth language not only expresses youth identity but also reflects broader social developments and ongoing processes of language change. The study provides insights into the dynamics of youth language and contributes to a better understanding of its linguistic and social functions.

Keywords: youth language, language change, "Youth Word of the Year", sociolinguistics, neologisms, media culture

Jugendsprache

Die Jugendsprache ist eine Varietät des Deutschen, die vorwiegend von den Jugendlichen verwendet wird (vgl. Meibauer 2002: 4). Sie ist „heterogen, altersabhängig und weist gruppensprachliche, umgangssprachliche und auch regionale Charakteristika auf“ (Elsen 2013: 131). Die linguistische Forschung zur Jugendsprache ist innerhalb der Germanistik noch relativ neu (Neuland 2018: 15). Die Sprache der Jugend wurde jedoch „zum Thema öffentlicher Diskussion, noch bevor sie Gegenstand sprachwissenschaftlicher Forschung war“ (ebd.). Diese Diskussionen betrafen insbesondere ihre öffentliche Wahrnehmung, ihre Rolle in gesellschaftspolitischen Auseinandersetzungen sowie ihre Darstellung in den Medien (vgl. ebd.: 22). Demnach ist die Jugendsprache mehr als nur ein bloßer Ausdruck jugendlicher Identität. Sie kann vielmehr als Spiegel gesellschaftlicher Prozesse und des Sprachwandels verstanden werden.

Die Jugendsprache unterscheidet sich von der Standardsprache vor allem im Bereich des Wortschatzes, insbesondere durch auffällige Wortneubildungen und Lehnwörter (vgl. Janich 2013: 169). Charakteristisch ist zudem der spielerische und experimentelle Umgang mit der Sprache (vgl. ebd.: 223). Typisch für die Jugendsprache sind kurzlebige Gelegenheitsbildungen, innovative und kreative Ausdrücke, Regelverstöße, ausdrucksstarke, intensivierende und wertende Elemente sowie der Gebrauch von Vulgarismen (vgl. Elsen 2013: 133). Zu den zentralen Stilprinzipien der Jugendsprache zählen die Hyperbolik, der Normbruch und der Originalitätszwang (vgl. Ebing 2012: 172).

Im Zusammenhang mit der Jugendsprache ist nach Neuland (2018: 20-22) häufig vom drohenden „Sprachverfall“ die Rede, wobei der „Verlust der Schriftkultur“, die „Dialogunfähigkeit“ sowie verschiedene Fehler, Mängel und Defizite im Sprachgebrauch beklagt werden. Diese Kritik geht so weit, dass Jugendsprache mitunter als „Comicsprache“ oder gar als „Fäkalsprache“ bezeichnet wird (vgl. ebd.: 17). Die folgende *Spiegel*-Titelseite aus dem Jahr 1984 verdeutlicht diese ablehnende Haltung:

Bild 1: Deutsch: Ächz, Würg, Eine Industrienation verlernt ihre Sprache (Spiegel Nr. 28 1984)

In der öffentlichen Diskussion wird immer wieder hinterfragt, ob jugendsprachliche Praktiken die Sprache verschlechtern oder sie durch die zahlreichen kreativen Bildungen bereichern:

Das Spektrum der nicht-wissenschaftlichen Sprachreflexion erstreckt sich von der Ablehnung bis zur Faszination auf verschiedene Facetten der Bewertung. Eine immer wiederkehrende Frage dabei ist, ob und inwiefern die jugendtypischen Sprechweisen einen Sprachverfall herbeiführen und subversiv die Substanz der deutschen Sprache untergraben oder eben aufgrund eines sprachschöpferischen Potenzials kreative Sprachwandelprozesse in Gang setzen und somit eine Bereicherung für die Sprache bedeuten. (Földes 2019: 121)

Die öffentliche Diskussion über Jugendsprache ist, wie Neuland (2018: 23-25) festhält, nicht universell, sondern eher zeitgebunden, da sie die jeweils vorherrschenden sprachlichen Normvorstellungen widerspiegelt. Sie sagt somit weniger über die Jugendsprache selbst als vielmehr über die Werte und Ängste älterer Generationen aus. Gerade die Differenz zwischen den Generationen habe seit den 80er Jahren abgenommen, da sich die Sprach- und Medienwelten von Jugendlichen und Erwachsenen zunehmend angleichen. Im Gegensatz zu früher wird Jugendsprache heute vermehrt als Ausdruck von Kreativität und sozialer Zugehörigkeit verstanden (vgl. ebd.). Ihre zentrale Funktion bleibt jedoch die Gruppenidentifizierung und Abgrenzung gegenüber Personen außerhalb der Peer Group (vgl. Elsen 2013: 134).

Die Jugendsprache lässt sich als eine sprachliche Varietät definieren, die sich insbesondere durch Kreativität, Innovationskraft, Expressivität, Ironie, Humor und Emotionalität auszeichnet. Sie dient als Ausdruck alters- und interessenabhängiger Gruppenzugehörigkeit und unterliegt wie keine andere Varietät einem stetigen und raschen Sprachwandel.

„Jugendwort des Jahres“

Jährlich werden für das Deutsche das „Wort“, das „Unwort“ und so auch das „Jugendwort des Jahres“ gekürt. Bei diesen Wortwahlen geht es nicht vordergründig um die Vorkommens- und Gebrauchshäufigkeit des entsprechenden Wortes, sondern um dessen gesellschaftliche Relevanz, Signifikanz und Wirkungskraft. Das „Wort des Jahres“, das von der Gesellschaft für deutsche Sprache jährlich gewählt wird, bietet einen „sprachlichen Jahresrückblick“ (gfd.s.de), indem „Wörter und Wendungen, die das politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben eines Jahres sprachlich in besonderer Weise bestimmt haben“ (ebd.), gekürt werden. Zudem wird jährlich das Unwort des Jahres gewählt. Mit dieser Aktion möchte man sprachkritisch „auf Wörter und Formulierungen in allen Feldern der öffentlichen Kommunikation, die gegen sachliche Angemessenheit oder Humanität verstoßen“ (unwortdesjahres.net), hinweisen.

Die Wahl zum „Jugendwort des Jahres“ richtet den Fokus auf jugendsprachliche Ausdrücke und zeigt, welche Wörter und Wendungen im jeweiligen Jahr für die Jugendlichen besonders prägend waren. Dabei stehen ihre kreative Ausdruckskraft und ihr gesellschaftlicher Einfluss im Vordergrund. Auf diese Weise wird sichtbar, wie neue jugendsprachliche Wörter den ständigen Wandel des Deutschen widerspiegeln. Daraus lässt sich ableiten, dass das „Jugendwort des Jahres“ den Sprachwandel direkter und offensichtlicher aufzeigt als die beiden anderen Wortwahlen, die eher gesellschaftliche und politische Themenschwerpunkte eines Jahres abbilden. Zudem veranschaulicht es den kreativen Umgang Jugendlicher mit der Sprache und deren Beitrag zu lexikalischer und grammatischer Innovation.

Ziel und Idee des Wettbewerbs ist es, die Kreativität der oftmals schnelllebigen Jugendsprache zu präsentieren und jährlich neu zu dokumentieren. Dabei bietet Langenscheidt die Plattform und Öffentlichkeit, auf der sich Jugendliche austauschen können, greift jedoch nicht korrigierend, sondern nur organisierend ein. (UEPO 2008)

Das Jugendwort des Jahres wird in Deutschland seit 2008 gewählt. Im Jahr 2008 wurden aus den von Jugendlichen eingesandten Wörtern und Phrasen 200 gewählt, woraus eine kürzere

Liste von 30 Ausdrücken entstand. Diese wurde online unter www.jugendwort.de zur Abstimmung gestellt. 25.000 Interessierte beteiligten sich an der Wahl. Die daraus hervorgegangene Top-15-Liste wurde anschließend einer heterogen besetzten¹ neunköpfigen Jury² vorgelegt. (vgl. UEPO 2008)

Der Ablauf der Wahl hat sich seither nicht wesentlich verändert: Zwischen Juni und Mitte Juli werden online die Wortvorschläge gesammelt und ausgewertet. Anschließend folgt ein öffentliches Voting über die Top 10, das bis Anfang September läuft. Aus den zehn meistgenannten Wörtern und Ausdrücken werden drei Favoriten bestimmt, die die meisten Stimmen bekommen haben und aus denen nach einer letzten Abstimmung Mitte Oktober das „Jugendwort des Jahres“ hervorgeht. (vgl. langenscheidt.com/jugendwort-des-jahres)

In der folgenden Darstellung sieht man die einzelnen Schritte der nächsten Wahl für das Jahr 2026:

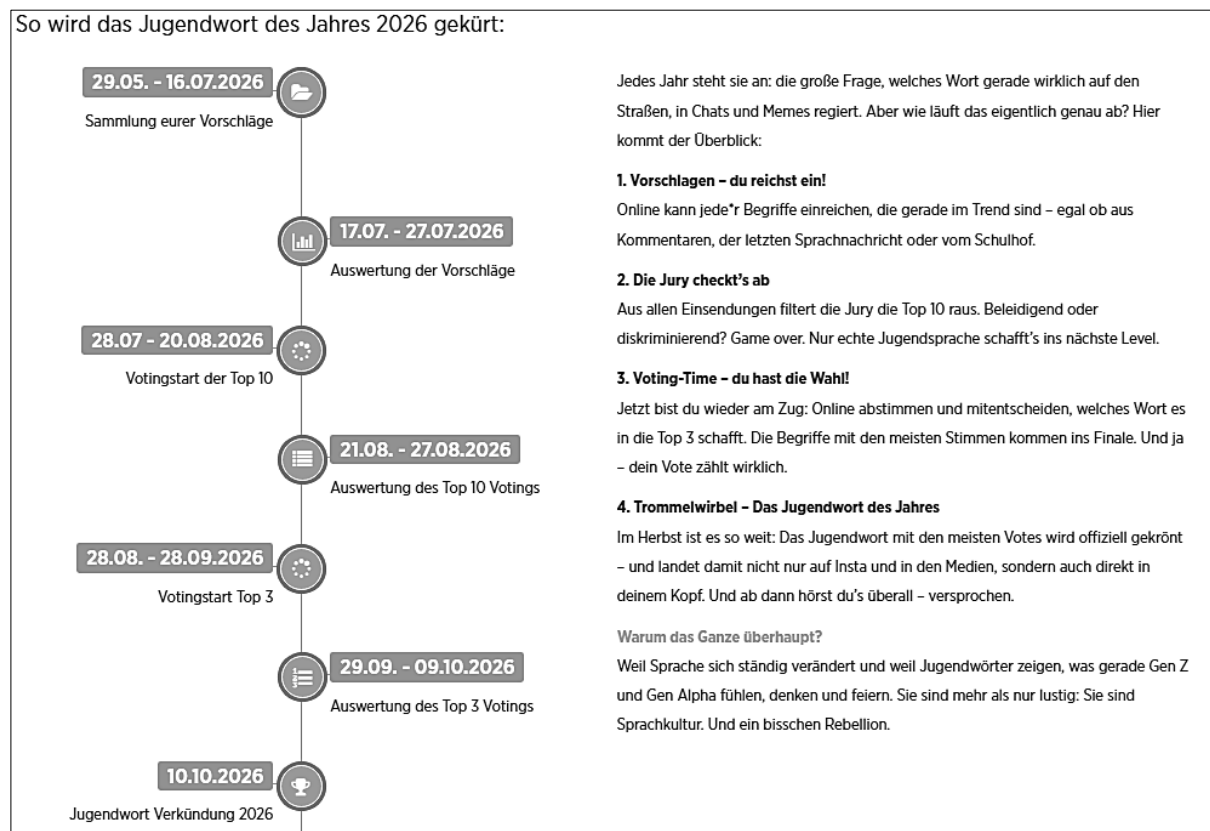

Bild 2: So wird das Jugendwort des Jahres gekürt
(<https://www.langenscheidt.com/jugendwort-des-jahres>)

Viele Linguistinnen und Linguisten betrachten die Wahl des „Jugendworts des Jahres“ als wissenschaftlich problematisch (vgl. Heine 2021)³, da die gewählten Wörter nicht auf

¹ „Neben der Heterogenität wurde bei der Wahl der Jurymitglieder vor allem Wert auf deren Kompetenz im Bereich Sprache beziehungsweise Sprachbeobachtung und -bewertung gelegt.“ (UEPO 2008)

² Die Jurymitglieder bei der Wahl des „Jugendwortes des Jahres“ 2008 waren Eva Betz, 32, Redakteurin in der Redaktion Wörterbücher des Langenscheidt Verlags; Julia Karnahl, 29, Chefredakteurin der Jugendzeitschrift „Spiesser“; Hannes Petzold, 18, Schüler und freier Mitarbeiter bei „Spiesser“; Anna Pfitzer, 18, Schülerin; Sami und Selda, 13 und 16 Jahre, Schüler der Initiative „Lichtblick Hasenberg!“, Jana Scheerer, 30, Schriftstellerin; Julia Vogel, 21, Auszubildende zur Medienkauffrau beim Langenscheidt Verlag und Hendrik Werner, 42, Journalist. (vgl. UEPO 2008)

³ Die vollständige Quelle: <https://www.welt.de/kultur/article234627270/cringe-Die-drei-ewigen-Probleme-mit-dem-Jugendwort-des-Jahres.html>, abgerufen am 20.10.2025.

systematischen Korpusanalysen beruhen. Dennoch besitzen die gewählten Wörter linguistische Relevanz: Sie machen sprachliche Trends sichtbar, zeigen soziale und kommunikative Funktionen der Jugendsprache auf und regen öffentliche Sprachreflexion an.

Die gewählten Jugendwörter verdeutlichen, welche sprachlichen Formen Jugendliche verwenden und liefern Aufschlüsse über kreative Wortbildungsprozesse sowie aktuelle Tendenzen des Sprachwandels. Gleiches gilt für die Integration von Lehnwörtern, etwa aus dem Englischen, in den deutschen Sprachgebrauch.

Auch aus soziolinguistischer Perspektive ist die Aktion bedeutsam, da sie zeigt, welche Themen und Werte Jugendliche sprachlich ausdrücken und wie Jugendsprache gesellschaftliche Interessen und Identitätskonstruktionen widerspiegelt. Darüber hinaus erfüllen die Jugendwörter bestimmte pragmatische Funktionen: Sie können provokativ, ironisch, humorvoll oder identitätsbildend sein.

Die linguistische Relevanz der Aktion zeigt sich schließlich darin, dass sie fortlaufende Sprachwandelprozesse sichtbar macht – viele ehemalige Jugendwörter sind inzwischen Teil der Standardsprache. Damit kann Jugendsprache als ein Motor und Vorreiter des Sprachwandels gelten.

Analyse der Jugendwörter des Jahres von 2008 bis 2025

Die Jugendsprache unterliegt „einem raschen Wandel“ und ist daher „interessant für die Untersuchung des allgemeinen Sprachwandels“ (Meibauer 2002: 4):

Um festzustellen, dass sich Sprachen wandeln, müssen wir allerdings nicht unbedingt mittelalterliche Texte heranziehen. Manchmal genügt ein Gespräch mit den Großeltern oder ein Blick auf die Jugendsprache, um (zumindest kleine) Veränderungen festzustellen. (ebd.: 5)

Ziel der folgenden Analyse ist es, anhand der gewählten Jugendwörter einen Einblick in jugendsprachliche Phänomene und die daran erkennbaren Sprachwandelprozesse zu geben. Eine umfassende Untersuchung der Jugendsprache kann sie jedoch nicht leisten, da eine solche nur durch Kombination verschiedener empirischer Datenerhebungsmethoden möglich wäre. Die folgenden Wörter und Ausdrücke haben in den Jahren von 2008 bis 2025 das Rennen gemacht und wurden zum Jugendwort des Jahres gewählt:

- 2008 – *Gammelfleischparty*:

(1) Kommste mit zur Gammelfleischparty? (rp-online.de 2008)

Die aus dem Bestimmungswort *Gammelfleisch* und dem Grundwort *Party* bestehende Zusammensetzung ist eine Bezeichnung für eine Ü-30-Party, also eine Veranstaltung für Menschen über 30 Jahre. (vgl. UEPO 2008) Das Wort *Gammelfleisch* bezieht sich auf den Skandal von 2005/2006 um manipuliertes und verdorbenes Fleisch. *Gammelfleischparty* ist eindeutig als Abgrenzungsstrategie zu deuten, da darin ein regelrechter Ekelfaktor gegenüber älteren Generationen, die etwas tun, was ihnen nicht zusteht, mitschwingt.

- 2009 – *hartzen*:

(2) Ich arbeite und schiebe Doppelschicht, und er hartzt und zockt den ganzen Tag, ob ich da bin oder nicht. (sprachnudel.de)

Hartzen ist ein deonymisches Verb, abgeleitet von *Hartz IV* (das deutsche Arbeitslosengeld) und geht auf Peter Hartz zurück, der die Reformen zur Arbeitsmarktpolitik leitete. Es bedeutet „nichts tun“ oder „herumhängen“ und wird abwertend im Sinne von „arbeitslos sein“ verwendet. Es handelt sich um ein Wort, das aus der Perspektive der Wortbildung interessant ist, weil sich daraus weitere Ableitungen ergeben haben, wie *Hartzer*, *rum-* und *abhartzen*. (vgl. Merkur.de 2009)

- 2010 – *Niveaulimbo*:
 - (3) Auf der Party gab es nur noch Niveaulimbo, als das Gesprächsthema total albern wurde. (QuillBot)

Hierbei handelt es sich um ein bildhaftes Kompositum, das das Absinken des Niveaus – etwa in Gesprächen, auf Partys oder im Fernsehprogramm – bezeichnet. (vgl. Stern.de 2010)

- 2011 – *Swag*:
 - (4) Person A: "Bin eben von der Polizei nach Hause gefahren worden, weil ich so betrunken war, LOL"
 - Person B: "Ich weiß nicht, ob du jemals mehr Swag hattest." (Assmann 2020)

Im Deutschen wird eigentlich die Phrase *Swag haben* verwendet. *Swag* ist ein Anglizismus aus der Rapkultur, der für Coolness und eine lässige Ausstrahlung steht. (vgl. Stern.de 2011)

- 2012 – *YOLO*:
 - (5) Person 1: „Wir brechen jetzt ins Freibad ein und springen nackt vom Dreier.“
 - Person 2: „Na gut, yolo!“ (Schnorbusch 2024a)

Dieses Jugendwort ist ein Akronym und Anglizismus, das für „You only live once“ (übersetzt: „Du lebst nur einmal“) steht. Es entstammt der Internetsprache und steht für Spontaneität, Risiko- und Lebensfreude. (vgl. Stern.de 2012)

- 2013 – *Babo*:
 - (6) Attention, mach bloß keine Harekets, bevor ich komm und dir deine Nase brech. Wissen, wer der Babo ist [...]. (Haftbefehl Liedtext)

Babo ist eine aus dem Türkischen stammende Bezeichnung für eine männliche Respektperson, die eine führende und befehlende Rolle, wie die eines Chefs, eines Anführers, einnimmt. Popularisiert wurde das Wort durch den Hit *Chabos wissen, wer der Babo ist* des deutsch-kurdischen Rappers „Haftbefehl“. (vgl. Welt.de 2013)

- 2014 – *läuft bei dir*:
 - (7) A: „Das Game hab ich gewonnen!“
 - B: „Läuft bei dir!“ (Bedeutung Online)
 - (8) A: „Ich hab grade die Bahn verpasst. :(“
 - B: „Läuft bei dir. nicht.“ (ebd.)

Dieses Jugendwort ist eigentlich eine Ellipse, ein syntaktisch unvollständiger lobender Ausdruck, den man an jemanden richtet, der in etwas erfolgreich ist. Er heißt so viel wie: „Du hast Erfolg! Gut gemacht! Toll!“ (vgl. Welt.de 2014). Die Beispiele (7) und (8) zeigen, dass es sowohl ein echtes als auch ein ironisch gemeintes Lob sein kann.

- 2015 – *Smombie*:
 - (9) Hör doch mal auf so ein Smombie zu sein. Das nervt, bleib mal im rl. (Seitz 2022)

Smombie ist ein sog. Kofferwort, eine Kontamination, die aus den zwei Wörtern *Smartphone* und *Zombie* entstanden ist und Personen bezeichnet, die (beim Gehen) ständig auf ihr Handy schauen und ihre Umgebung kaum wahrnehmen. (vgl. Stern.de 2015)

- 2016 – *fly sein*:
 - (10) Ihr habt keinen Plan, was bei den Chayas gerade so fly ist? (GfdS 2020)

Auch *fly sein* ist eigentlich kein Wort, sondern eine aus dem englischen Adjektiv *fly* und dem Kopulaverb *sein* bestehende Phrase, welche für „besonders abgehen“ steht. (vgl. Rp-online.de 2017)

- 2017 *I bims*: Da Internet-Memes ihre Quelle sind, bietet sich ein solches als Beispiel:
(11)

Bild 3: I bims (vgl. Die Schwobagosch)

Es handelt sich um eine zur sogenannten *Vong*-Sprache, einem Internetjargon, gehörende Phrase, die für „Ich bin es.“ steht und absichtlich falsch geschrieben wird. (vgl. Sueddeutsche.de 2017)

- 2018 *Ehrenmann/Ehrenfrau*:

(12) Bro, danke für die Hilfe beim Umzug, Ehrenmann. (Schmidt 2023)

Dieses Jugendwort ist eine aus dem Bestimmungswort *Ehre* und dem Grundwort *Mann/Frau* bestehende Zusammensetzung mit dem Fugenelement *-n*. Sie bezeichnet eine Person, die sich loyal, hilfsbereit oder moralisch vorbildlich verhält. Es steht für jemanden, der etwas für einen anderen tut und der bestimmte Prinzipien vertritt. Das Wort hat in der Jugendsprache eine Bedeutungsverschiebung erfahren. (vgl. Jugendsozialarbeit)

- 2019: In diesem Jahr wurde kein „Jugendwort des Jahres“ gewählt.⁴

- 2020 *lost*:

(13) No front, Diggah! Du bist total lost.” (Morgenpost.de 2020)

Lost ist ein weiterer Anglizismus unter den Jugendwörtern des Jahres, welcher für „ahnungslos/verwirrt/orientierungslos“ verwendet wird. (Langenscheidt 2020)

- 2021 – *cringe*:

(14) Person 1: Hast du schon Roberts neues TikTok-Video gesehen?

Person 2: Ja, total cringe! Wie kann man sich so zum Affen machen?

(Schnorbusch 2025)

Cringe ist ebenfalls ein Anglizismus mit der Bedeutung „peinlich“ oder „Fremdscham auslösend/zum Fremdschämen“. (vgl. ebd.)

- 2022 – *smash*:

(15) Person 1: „Was denkst du eigentlich über Michelle?“

Person 2: „Smash!“ (Schnorbusch 2024b)

⁴ 2019 fiel die Wahl zum "Jugendwort des Jahres" wegen der Übernahme des Langenscheidt-Verlages durch den Pons-Verlag aus. Dennoch organisierten Jugendliche eine alternative Wahl, bei der der "Ja, moin!" als Sieger hervorging. Es wird verwendet, um Verwunderung oder Überraschung über etwas oder jemanden auszudrücken. (vgl. stuttgarter-nachrichten.de 2025)

Der Anglizismus *smash* trägt in der Jugendsprache die Bedeutung „jemanden (sexuell) anziehend finden“ oder „mit jemandem etwas anfangen“. (vgl. ebd.)

- 2023 – *goofy*:

(16) Lara ist die bessere Volleyballerin, aber niemand jubelt so goofy wie Luisa! (Schnorbusch 2024c)

Der Anglizismus *goofy* wird in der Bedeutung „tollpatschig/albern“ verwendet. (vgl. swp.de 2023)

- 2024 – *Aura*:

(17) "Ich dachte, es gibt keine Stufe mehr und bin gestolpert – minus 50 Aura." (ebd.) Das Wort *Aura* ist ein Lehnwort aus dem Griechischen und bedeutet im jugendsprachlichen Kontext „Ausstrahlung“ oder „Status“ (Welt.de 2024). Es wird in der Jugendsprache, wie im obigen Beispiel zu sehen, häufig ironisch verwendet. Dann auch in Verbindung mit Zahlenwerten: *+100 Aura* oder *-50 Aura* oder in Zusammensetzungen wie *Plus-Aura* für „Charisma“ und *Minus-Aura* für „peinliches Verhalten“ verwendet (vgl. Goebel 2024).

- 2025 – *das crazy*:

(18) Ich schaue jeden Tag genau um 11:11 auf die Uhr. – Das crazy. (Einkemmer 2025)

Das Jugendwort des Jahres 2025 ist eine Ellipse, ein syntaktisch unvollständiger Füllsatz, den man gebraucht, wenn man sprachlos ist, nichts sagen will oder einfach nett oder neutral reagieren möchte. Vergleichbar mit „Aha, cool!“ oder „Okay.“. Es wird verwendet, um ein Gespräch am Laufen zu halten. (vgl. stuttgarter-nachrichten.de 2025)

Die obige Liste zeigt auf den ersten Blick, dass Anglizismen im Verlauf der Jahre deutlich überwiegen. Viele dieser Ausdrücke haben ihren Ursprung in der digitalen Kommunikation und verbreiten sich über soziale Medien und Online-Plattformen. Es wird deutlich, dass die Jugendsprache ihre Eigenheiten hat, die so im allgemeinen Deutschen nicht zu finden sind.

Insgesamt lässt sich ein klarer Sprachwandel erkennen: In den Jahren zwischen 2008 und 2012 spiegeln die Lexeme *Gammelfleischparty*, *hartzen* und *Niveaulimbo* gesellschaftskritische Tendenzen wider. Das Jugendwort *Gammelfleischparty* parodiert beispielsweise das Konzept eine Ü-30-Party und spiegelt damit humorvoll den Abgrenzungswunsch Jugendlicher gegenüber älteren Generationen wider.

Zwischen 2011 und 2016 treten mit *Swag*, *YOLO* und *fly sein* verstärkt Anglizismen auf, die aus der Pop- und Internetkultur stammen und für Coolness und Lifestyle stehen. Das Jugendwort 2017 – *I bims* markiert eine neue Phase und Dimension, in der Internet-Memes und ironische Sprachformen (die sogenannte Vong-Sprache) in die Jugendsprache Einzug halten. Mit *Ehrenmann/Ehrenfrau* tritt ein Begriff in den Vordergrund, der moralische Werte und soziales Verhalten betont – ein Zeichen für eine stärker identitätsbezogene Kommunikation. *Ehrenmann/Ehrenfrau* und *Aura* zeigen, wie in der Sprache bereits bestehende Wörter emotionalisiert und umgedeutet werden, wodurch sogenannte „emotive Wörter“ entstehen, die neue Bedeutungsmerkmale tragen (vgl. Wanzeck 2010: 53). Personenbezeichnungen wie *Babo*, *Smombie* und *Ehrenmann/Ehrenfrau* veranschaulichen zudem das Bestreben, Verhaltensweisen und soziale Rollen sprachlich zu bewerten – positiv wie negativ. Während *Babo* und *Ehrenmann* migrationsbedingt aufgenommen wurden, neue Hochwertkonzepte einführen und zeigen, wie wichtig Anerkennung, Loyalität und sozialer Status für die Jugendlichen sind, kritisiert *Smombie* eine als negativ empfundene Smartphone-Fixierung.

Ab 2020 dominieren erneut Anglizismen (*lost, cringe, smash, goofy, das crazy*), die emotional oder bewertend eingesetzt werden. Sie haben meist Kommentar- oder Reaktionscharakter und sind typische Social-Media-Bildungen.

Im zeitlichen Verlauf zeigt sich, dass der Einfluss des Englischen und des Internets deutlich zugenommen hat. „Während frühere Generationen auf Slang aus der Musik- und Filmszene zurückgriffen, prägen heute digitale Plattformen wie TikTok und Instagram die Sprachinnovation.“ (Schnetzer 2025)

Während die frühen Jugendwörter noch provokativ oder gesellschaftskritisch konnotiert waren (*hartzen, Gammelfleischparty*), geht es in den letzten Jahren stärker um digitale Identität, Selbstinszenierung und ironische Distanz. Ausdrücke wie *I bims* oder *das crazy* stehen exemplarisch für diesen ironisch-spielerischen Sprachgebrauch. Es geht inzwischen nicht mehr nur um Provokation, Rebellion, Abgrenzung oder sprachliche Wertung, wie bei *hartzen* oder *Gammelfleischparty*. Es geht immer weniger um Gesellschaftskritik wie bei *Niveaulimbo*. Es geht zunehmend um die digitale Identität, Darstellung, Wahrnehmung und Beurteilung. Während das bei den ersten Siegern nicht der Fall ist, tritt bei den letzteren das ironisierende Bedeutungsmerkmal hervor. Besonders bei *I bims* und *das crazy*.

Mehrere Jugendwörter sind Ellipsen oder Kurzformen – etwa *läuft bei dir, I bims* oder *das crazy* – was den jugendsprachlichen Hang zur Reduktion und sprachspielerischen Variation verdeutlicht. Ebenso finden sich Abkürzungen (*YOLO*) und Kontaminationen (*Smombie*), die ein kreatives und experimentelles Verhältnis zur Sprache zeigen.

Auffällig ist außerdem das Auftreten von Lexemen aus dem Arabischen oder Türkischen in den Wahllisten, wie *Babo, Hayvan, Yallah* oder *Tahalon*. Diese spiegeln Migration, Mehrsprachigkeit und kulturelle Vielfalt im deutschen Sprachraum wider.

Fazit und Ausblick

Die „Jugendwörter des Jahres“ bilden einen aufschlussreichen Querschnitt jugendsprachlicher Ausdrucksformen. Sie verdeutlichen exemplarisch, wie Jugendsprache insbesondere auf der lexikalischen Ebene funktioniert und welche kreativen Mechanismen ihr zugrunde liegen. Auch ihre ausgeprägte Expressivität, die Emotionalität und Kreativität werden darin sichtbar. Der Sprachwandel zeigt sich deutlich an semantischen Verschiebungen sowie an der zunehmenden Integration von Benennungen aus dem Internet- und Social-Media-Kontext. Diese spiegeln globale Kommunikationsformen wider und lassen sich als internationale Codes mit weltweiter Reichweite verstehen. Besonders hervorzuheben ist dabei der wachsende Einfluss des Englischen, der sich in der steigenden Zahl von Anglizismen niederschlägt. All dies verdeutlicht, wie stark sich die Digitalisierung der Gesellschaft auf die Jugendsprache und den allgemeinen Sprachgebrauch auswirkt.

Die im Rahmen dieses Beitrags durchgeführte Analyse versteht sich unter anderem als richtungsweisender Überblick über zentrale jugendsprachliche Phänomene, indem sie die charakteristische Kreativität und Innovationskraft der Jugendsprache, ihre ausgeprägte Expressivität und Emotionalität, den spielerisch-experimentellen Umgang mit sprachlichen Formen, die häufige Verwendung von Anglizismen und Lehnwörtern, den Einsatz von Ellipsen, Abkürzungen und Kontaminationen, die zunehmende Prägung durch soziale Medien, die Integration von migrationsbedingten Elementen, die zentrale Rolle von Ironie und Humor sowie die identitätsdefinierenden Funktionen jugendsprachlicher Ausdrücke sichtbar macht. Eine weiterführende Untersuchung könnte die engere Auswahl der jeweiligen Jahre detaillierter betrachten und mit empirischen Daten vergleichen.

Gleichwohl kann die Aktion „Jugendwort des Jahres“ nicht alle Aspekte der Jugendsprache abbilden. Sie zeigt vor allem, wie kreativ Jugendliche mit Alltagssprache umgehen und welche Themen zu einem bestimmten Zeitpunkt für sie relevant sind. Kritisch anzumerken ist dabei,

dass die endgültige Entscheidung durch eine Jury getroffen wird und somit ein gewisses Maß an Subjektivität nicht auszuschließen ist. Ein Hinweis darauf ist etwa, dass unter den Siegern keine Schimpfwörter oder abwertenden Bezeichnungen zu finden sind, obwohl solche Ausdrücke im jugendsprachlichen Wortschatz durchaus eine Rolle spielen. Vielleicht ließe sich das mit einer Wahl zum „Jugendunwort des Jahres“ korrigieren.

Dennoch liefert die Aktion wertvolle Einblicke in aktuelle Sprachentwicklungen und kann durchaus als Quelle relevanter linguistischer Erkenntnisse dienen. Eine umfassendere Analyse, die verschiedene Datenerhebungsmethoden kombiniert, würde die Ergebnisse zusätzlich vertiefen. Zugleich muss man sich der Tatsache bewusst sein, dass die Jugendsprache einem stetigen Wandel unterliegt und wissenschaftliche Analysen daher rasch an Aktualität verlieren können.

Conclusion

The „Youth Words of the Year“ provide an insightful cross-section of expressions used in youth language. They exemplify how youth language functions, particularly on the lexical level, and reveal its underlying creative mechanisms, including its expressiveness and emotionality.

Language change is clearly reflected in semantic shifts as well as in the increasing integration of terms from Internet and social media contexts. These terms reflect global forms of communication and can be understood as international codes with worldwide reach.

Particularly noteworthy is the growing influence of English, which is reflected in the rising number of Anglicisms. This highlights the profound impact of societal digitalization on both youth language and general language use.

The analysis conducted within the scope of this contribution is intended, among other things, as a comprehensive overview of key youth language phenomena. A more detailed study could examine the lists of selected words from each year more closely and compare them with empirical data.

Nevertheless, the „Youth Word of the Year“ initiative cannot capture all aspects of youth language. It primarily shows how creatively young people handle everyday language and which topics are relevant to them at a given point in time. It should be critically noted that the final decision is made by a jury, and thus a certain degree of subjectivity cannot be excluded. For example, none of the winners include swear words or derogatory terms, even though such expressions do play a role in the youth language lexicon. This limitation might be addressed through a „Youth Non-Word of the Year“ award.

Nonetheless, the initiative provides valuable insights into current language developments and can serve as a source of relevant linguistic knowledge. A more comprehensive analysis, combining various data collection methods, would further deepen the results. At the same time, one must be aware that youth language is constantly evolving, which means scientific analyses can quickly become outdated.

Literatur:

- Bluhm, L., Rölleke, H., 2019. WW – Wirkendes Wort 1/2019. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Efing, C., 2012. Werbekommunikation: Sprachwissenschaftliche und interdisziplinäre Zugänge. In: Janich, Nina (Hrsg.): Handbuch Werbekommunikation, Sprachwissenschaftliche und interdisziplinäre Zugänge. Tübingen: Francke, 161-178.
- Elsen, H., 2013. Wortschatzanalyse. Tübingen: Francke.
- Földes, C., 2019. „Jugendwort des Jahres“: Kommunikative Realität oder mediale Konstruktion von Jugendsprache?. In: Wirkendes Wort-Jg. 69 (2019) H. 1. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, S. 121-139.
- Janich, N., 2013. Werbesprache: Ein Arbeitsbuch, 6. Auflage. Tübingen: Narr.
- Janich, N., Hrsg., 2012. Handbuch Werbekommunikation: Sprachwissenschaftliche und interdisziplinäre Zugänge. Tübingen: Francke.
- Langenscheidt, 2020. 100% Jugendsprache 2021. Stuttgart: Langenscheidt.
- Meibauer, J. et al., 2002. Einführung in die Germanistische Linguistik. Weimar, Stuttgart: J. B. Metzler.
- Neuland, E., 2018. Jugendsprache, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Francke.
- Wanzeck, C., 2010. Lexikologie: Beschreibung von Wort und Wortschatz im Deutschen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Internetquellen:

- Assman, Enya, 2020. Wofür steht der Ausdruck "Swag"? Definition und Verwendung. Unter: <<https://www.netzwelt.de/abkuerzung/176214-wofuer-steht-ausdruck-swag-definition-verwendung.html>> [23.10.2025].
- Bedeutung Online. Läuft bei dir – Wo kommt der Spruch her? Bedeutung erklärt. Unter: <<https://www.bedeutungonline.de/laeuft-bei-dir/>> [25.10.2025].
- Uepo, 2008. Das Jugendwort des Jahres 2008. Gammelfleischparty (2008). Unter: <<https://uepo.de/2008/12/20/das-jugendwort-des-jahres-2008-gammelfleischparty/>> [23.10.2025].
- Die Schwobagosch, 2018. I Bims 1 Vong. Unter: <<https://www.facebook.com/photo?fbid=1085688058241145&set=pcb.1085688534907764>> [25.10.2025].
- Einkemmer, Lisa, 2025. Das crazy | Bedeutung des Jugendworts 2025. Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/jugendsprache/das-crazy/>> [28.10.2025].
- GfdS – Gesellschaft für deutsche Sprache. Wort des Jahres unter: <<https://gfds.de/aktionen/wort-des-jahres/#>> [20.10.2025].
- GfdS, 2020. Was ist Jugendsprache? Unter: <<https://gfds.de/was-ist-jugendsprache/>> [23.10.2025].
- Goebel, Katja 2024. Jugendwort 2024: „Boah, deine Aura ist minus!“ Unter: <<https://www1.wdr.de/nachrichten/jugendwort-des-jahres-120.html/>> [10.12.2025]
- Haftbefehl. Chabos wissen wer der Babo ist. Unter: <<https://open.spotify.com/intl-de/track/3SXal1NK2pGOsWFTHihsCG>> [25.10.2025].
- Heine, Matthias, 2021. CRINGE, Die drei ewigen Probleme mit dem „Jugendwort des Jahres, unter: <<https://www.welt.de/kultur/article234627270/cringe-Die-drei-ewigen-Probleme-mit-dem-Jugendwort-des-Jahres.html>> [20.10.2025].
- Jugendsozialarbeit.news, 2019. Was heißt „Ehrenmann/Ehrenfrau“ unter Jugendlichen? Unter: <<https://jugendsozialarbeit.news/29657-2/>> [27.10.2025].
- Langenscheidt.com, 2020. "Lost" ist das Jugendwort 2020. Unter: <<https://www.langenscheidt.com/presse/lost-ist-das-jugendwort-2020>> [27.10.2025].

Langenscheidt.com, 2025. Jugendwort des Jahres. Unter: <<https://www.langenscheidt.com/jugendwort-des-jahres>> [27.10.2025].

Merkur.de, 2009, „Hartzen“ ist das Jugendwort des Jahres. Unter: <<https://www.merkur.de/deutschland/hartzen-jugendwort-jahres-zr-545611.html/>> [23.10.2025]

Morgenpost.de, 2020. Jury hat sich entschieden, Wahl des Jugendworts: "No front, Diggah! Du bist total lost". Unter: <<https://www.morgenpost.de/vermishtes/article230674500/Lost-ist-Jugendwort-des-Jahres-2020.html>> [27.10.2025].

QuillBot. Was bedeutet ‚Niveaulimbo‘ in der Jugendsprache? Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/haufig-gestellte-fragen/was-bedeutet-niveaulimbo-in-der-jugendsprache/>> [24.10.2025].

Rp-online.de, 2008. "Kommste mit zur Gammelfleischparty?". Unter: <https://rp-online.de/panorama/wissen/kommste-mit-zur-gammelfleischparty_aid-11469465> [23.10.2025].

Rp-online.de, 2017. "Fly sein" - was ist das?. Unter: <https://rp-online.de/schulprojekte/lesepass/fly-sein-was-ist-das_aid-20780587> [25.10.2025].

Schmidt, Stina, 2023. Slang-Begriff Ehrenmann: Was bedeutet das Jugendwort?. Unter: <<https://www.familie.de/artikel/slang-begriff-ehrenmann-was-bedeutet-das-jugendwort--68x4x7rccx>> [27.10.2025].

Schnetzer, Simon, 2025. Ein Spiegel der Zeit, Jugendsprache. Unter: <<https://www.simon-schnetzer.com/wissen/jugendsprache>> [26.10.2025].

Schnorbusch, Alexander, 2024a. Yolo | Bedeutung & Ursprung des Jugendwortes. Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/jugendsprache/yolo/>> [25.10.2025].

Schnorbusch, Alexander, 2024b. Jugendwort des Jahres 2022 | Liste der Top 10 & Top 3. Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/jugendsprache/jugendwort-2022/>> [27.10.2025].

Schnorbusch, Alexander, 2024c. Goofy | Bedeutung des Jugendwortes 2023. Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/jugendsprache/goofy/>> [5.10.2025].

Schnorbusch, Alexander, 2025. Cringe | Bedeutung & Herkunft des Jugendwortes. Unter: <<https://quillbot.com/de/blog/jugendsprache/cringe/>> [28.10.2025].

Seitz, Melissa, 2022. Was bedeutet "Smombie"? Bedeutung und Verwendung. Unter: <<https://www.netzwelt.de/abkuerzung/207180-bedeutet-smombie-bedeutung-verwendung.html>> [25.10.2025].

Spiegel Nr. 28, 1984. Deutsch: Ächz, Würg, Eine Industrienation verlernt ihre Sprache, Unter: <<https://www.spiegel.de/spiegel/print/index-1984-28.html>> [15.09.2025].

Spiegel.de, 2010. "Niveaulimbo" ist Jugendwort des Jahres. Unter: <<https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/sprachpreis-2010-niveaulimbo-ist-jugendwort-des-jahres-a-731769.html>> [24.10.2025].

Spiegel.de, 2015. Smartphone + Zombie = Smombie. Unter: <<https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/smombie-ist-jugendwort-des-jahres-a-1062671.html>> [26.10.2025]

Sprachnudel.de. hartzen. Unter: <<https://www.sprachnudel.de/woerterbuch/hartzen>> [29.10.2025].

Stern.de, 2011. Körperklaus hat keinen Swag. Unter: <<https://www.stern.de/panorama/wahl-zum-jugendwort-2011-koerperklaus-hat-keinen-swag-3437868.html>> [24.10.2025].

Stern.de, 2012. Yolo, Alter. Unter: <<https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/jugendwort-des-jahres-2012-jury-kuert-yolo-a-869201.html>> [24.10.2025].

Stuttgarter-nachrichten.de, 2025. Jugendwörter 2025 – Alles Wichtige im Überblick. Unter: <<https://www.stuttgarter-nachrichten.de/inhalt.jugendwoerter-2021-liste-und-bedeutung-mhsd.87d95c47-6456-4c84-a57b-81061a05dd20.html>> [29.10.2025].

Sueddeutsche.de, 2017. I bims das Jugendwort: Die „Vong“-Sprache stellt sich vor. Unter: <<https://www.sueddeutsche.de/service/gesellschaft-i-bims-das-jugendwort-die-vong-sprache-stellt-sich-vor-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-171117-99-913304>> [25.10.2025].

Swp.de, 2023. Goofy: Was bedeutet das Jugendwort und wie wird es verwendet?. Unter: <<https://www.swp.de/panorama/goofy-jugendwort-bedeutung-verwendung-71761847.html>> [28.10.2025].

Unwort des Jahres. Unter: <<https://www.unwortdesjahres.net/unwort/kriterien-und-auswahlverfahren/>> [20.10.2025].

Welt.de, 2013. „Babo“ ist das Jugendwort des Jahres 2013. Unter: <<https://www.welt.de/kultur/article122230549/Abstimmung-Babo-ist-das-Jugendwort-des-Jahres-2013.html>> [26.10.2025].

Welt.de, 2014. Lläuft bei dir, Hayvan, du Senfautomat, gönn dir!. Unter: <<https://www.welt.de/kultur/article134667332/Sprache-Jugendwort-des-Jahres-2014-Laeuft-bei-dir.html>> [26.10.2025].

Welt.de, 2024. Susanne Daubner „so geflasht“ – Sie verkündet wieder das Jugendwort des Jahres. Unter: <<https://www.welt.de/kultur/article254095908/Jugendwort-des-Jahres-2024-Susanne-Daubner-so-geflasht-Dieser-Begriff-gewinnt.html>> [26.10.2025].

Nihada Topovčić

Emina Horić

Lamija Horić

DIJAHRONIJSKA ANALIZA JEZIČKIH ASPEKATA U DJELIMA „JADI MLADOG VERTERA“ I „ŽENA KOJOJ SAM ČITAO“

Sažetak

Promjenjivost jeste jedna od značajnijih kategorija svakog jezika, koja se može analizirati na različitim jezičnim nivoima. Iako jezičke promjene nisu odmah uočljive, njihovo postojanje je itekako sveprisutno. Ovaj rad ima za cilj istraživanje promjena, kojima je podlijegao njemački jezik kroz vrijeme, poređenjem jezičkih i stilskih osobina u djelima J.W.Goethea Die Leiden des jungen Werther iz 1774. i Bernharda Schlinka Der Vorleser iz 1995.godine. Analiza ova dva djela, koja su nastala u različitim vremenskim razdobljima upoređuje upotrebu formalnih i neformalnih izraza, indirektnog značenja i implicitnih poruka, koji su sadržani u oba ova djela. S obzirom na to da se radi o književnim djelima iz 18. i 19.stoljeća, ovaj rad obuhvata analizu semantičkih promjena nekih riječi, osobine sintaksičkih struktura, kao i način obraćanja među likovima.

Ključne riječi: dijahronija, dijahronijska lingvistika, sintaksa, semantika, pragmatika.

DIACHRONIC ANALYSIS OF LINGUISTIC ASPECTS IN THE WORKS DIE LEIDEN DES JUNGEN WERTHER AND DER VORLESER

Abstract

*Variability is one of the most significant categories of any language, and it can be analyzed on different linguistic levels. Although linguistic changes are not immediately noticeable, their presence is indeed pervasive. The aim of this paper is to explore the changes that the German language has undergone over time by comparing linguistic and stylistic features in J. W. Goethe's *Die Leiden des jungen Werther* (1774) and Bernhard Schlink's *Der Vorleser* (1995). The analysis of these two works, written in different historical periods, compares the use of formal and informal expressions, indirect meanings, and implicit messages that appear in both texts. Considering that these are literary works from the 18th and 19th centuries, this paper also includes an analysis of the semantic changes of certain words, the characteristics of syntactic structures, and the ways in which characters address one another.*

Keywords: *diachrony, diachronic linguistics, syntax, semantics, pragmatics.*

Uvod

Jezik je tokom vremena izložen brojnim promjenama, koje ga modifikuju ili oblikuju na svim razinama, od morfološke, sintaksičke, do stilske, semantičke i sl. Analizom svih promjena koje pretrpi neki jezik tokom dužih, historijskih perioda – bavi se dijahronijska analiza jezika. Polazeći od činjenice da se između ova dva književna djela kriju stoljeća od njihovog nastanka i da je obilje promjena, kojima se podvrgavao njemački jezik, nastao je ovaj rad, koji tretira dijahronijsku analizu jezika u djelima djelima J. W. Goethea *Die Leiden des jungen Werther*¹ iz 1774. i Bernharda Schlinka *Der Vorleser* iz 1995. godine. Cilj ove analize je poređenjem i analiziranjem istražiti kako se jezik mijenjao kroz vrijeme, upoređujući jezičke i stilističke osobine u navedenim djelima.

Zadaci ovog istraživanja podrazumijevaju utvrđivanje razlika u upotrebi formalnih i neformalnih izraza – kako se mijenja način na koji se likovi međusobno oslovljavaju i kako to odražava društvene norme vremenskog perioda, kada su nastala djela. Analizirati upotrebu indirektnog značenja i implicitnih poruka u djelima – istražiti na koji način autori koriste jezik i njegova sredstva kako bi prikriili ili, pak, nagovijestili neka dublja značenja. Identificirati dominantne sintaksičke strukture- komparirati kompleksnost rečenica, način na koji su konstruirani dijalozi u djelima, kao i sam stil pisanja. Istražiti promjene u načinu obraćanja među likovima u oba djela – pratiti kako se razvijaju odnosi među likovima kroz njihov jezik i način govora. Utvrditi i ekscerpirati pojedine primjeri riječi, koje su doživjele semantičke transformacije kroz vrijeme – identificirati riječi koje imaju jedno značenje u vrijeme Goethea, te ono koje imaju danas, isto tako i kada je u pitanju Schlink.

Za istraživanje dijahronijske analize njemačkog jezika u dva različita književna djela koristiće se kvalitativni metodološki pristup, koji omogućava dublje razumijevanje samih promjena jezika kroz vrijeme. U ovom radu će biti zastupljena metoda komparacije, s obzirom na to da se vrši poređenje jezičkih osobina u dva gore navedena djela, sa ciljem identificiranja sličnosti i razlika u upotrebi jezika kroz vrijeme. Pomoću dijahronijske analize, s obzirom na to da je fokus na promjenama u jeziku kroz vrijeme, će se pokazati kako su sintaksa, vokabular i pragmatičke odlike njemačkog jezika evoluirale od 18. stoljeća do 20. stoljeća. Metoda stilističke analize će analizirati način na koji autori oblikuju jezik, kako bi postigli određene efekte, uključujući sintaksu, leksiku, pa i tonalitet, dok će se uz pomoć pragmatičke analize ispitati na koji način se jezik koristi u komunikaciji između likova u djelima, s naglaskom na formalnost ili neformalnost, indirektno značenje i promjene u načinu obraćanja. Također će se semantičkom analizom fokusirati na promjene u značenju riječi kroz vrijeme, posebno na leksiku koja je u Goetheovo vrijeme imala jedno značenje, a u Schlinkovom vremenu neko drugo.

Dijahronijska lingvistika

Postoje mnoge definicije dijahronijske lingvistike i brojni su autori, koji definisali predmet istraživanja ove grane lingvistike. Jedna od sveobuhvatnijih definicija glasi: "Dijahronija potiče od grčkih riječi *diá* („kroz“) i *chrónos* („vrijeme“), te se odnosi na istoriju jezika, odnosno prikazuje razvoj nekog jezika u različitim periodima."² Za razliku od termina

¹ U radu će se navoditi nazivi djela na njemačkom jeziku: *Die Leiden des jungen Werther* (Jedi mladog Verthera) i *Der Vorleser* (Žena kojoj sam čitao).

²<https://velikirecnik.com/2016/03/01/dijahronija/>(preuzeto 31. 03. 2025.)

“dijahronija” postoji i termin “sinhronija”, koja označava istraživanje jezika u određenom periodu, ali ne i kroz historijsko razdoblje, što je slučaj kod dijahronijskih pristupa.

Dakle, "dijahronijska lingvistika proučava jezik kroz različite periode istorije, fokusirajući se na evoluciju jezika tokom vremena."³ Shodno tome možemo zaključiti da dijahronija označava raznovrsnosti ili zbivanje određenih fenomena u različitom vremenskom razdoblju.

Kada govorimo o dijahronijskoj semantici⁴ može se zaključiti, da se ona bavi time kako se značenje riječi, izraza, rečenica mijenjalo kroz vrijeme, pri čemu se analizira evolucija leksičkog značenja u različitim historijskim kontekstima. Vrlo često se i pragmatički fenomeni povezuju sa semantikom kao naukom, jer se ona bavi ne samo značenjima riječi i rečenica nekog jezika, nego i iniciranom značenju od strane govornika. (Meibauer 2001: 4)

Yule (1996: 3) navodi: „Pragmatika se bavi proučavanjem značenja koje govornik (ili pisac) prenosi slušatelju (ili čitatelju) koji ga potom interpretira. Ona se, dakle, više bavi analiziranjem onoga što ljudi zapravo žele reći svojim iskazima nego samim značenjem riječi ili fraza koje pritom rabe. Pragmatika je proučavanje značenja koje govornik izriče.” Dijahronijska pragmatika fokusirana je na upotrebu jezika i komunikativne funkcije jezika kroz historiju. Konkretnije, dijahronijska pragmatika ispituje promjene u načinu na koju govornici koriste jezik u različitim vremenskim periodima, upravo o tome će biti govora u ovom radu.

Formalni i neformalni izrazi i oslovljavanje u komunikaciji likova

Oslovljavanje se u njemačkom jeziku izražava kroz upotrebu zamjenica *du* („ti“) ili *Sie* („Vi“), čija upotreba zavisi od samog govornika, jer je upravo govornik taj, koji mora odlučiti kako da oslovljava nekoga. Najčešće je upotreba jednog ili drugog oblika uslovljena društvenim konvencijama: *du* se koristi u komunikaciji s poznatim, bliskim ljudima, u neformalnim razgovorima, dok se oblik *Sie* koristi u formalnoj komunikaciji, označavajući distancu u odnosu, dozu poštovanja. Dakle, upotreba navedenih zamjenica nema samo lingvističku formu i funkciju, nego time izražavamo i stav prema sagovorniku, što ih čini i pragmatičkim fenomenom. (usp. Meibauer 2001: 114).

Analiza upotrebe navedenih zamjenica u djelu *Die Leiden des jungen Werther* pokazuje dominantniju upotrebu zamjenice *Sie*, iako se glavni lik u djelu obraća osobi koja mu je emotivno bliska. Neka od istraživanja pokazuju da se oblik *Sie* upotrebljava u situacijama obilježenim poštovanjem ili društvenom distancom, budući da je množina simbol veličine. (Besch 1998: 91)

1. Ja, liebe Lotte, ich will alles besorgen und bestellen; geben Sie mir nur mehr Aufträge, nur recht oft. Um eins bitte ich Sie: keinen Sand mehr auf die Zettelchen, die Sie mir schreiben. Heute führte ich es schnell nach der Lippe, und die Zähne knisterten mir. (Goethe 1774: 17)

U nekim prisnijim momentima, glavni lik Werther u obraćanju prema svojoj dragoj Lotte prelazi na *du*.

2. In diesen Kleidern, Lotte, will ich begraben sein, du hast sie berührt, geheiligt; ich habe auch deinen Vater darum. (Goethe 1774: 55)

³<https://bs.eferrit.com/definicija-i-primjeri-dijahronicke-lingvistike/> (preuzeto 31. 03. 2025.)

⁴ Palmer (1976:1-18) definira semantiku kao lingvističku disciplinu koja se bavi značenjem.

U djelu *Der Vorleser* glavni lik Michael se Hanni obraća sa *Sie*, što ukazuje na formalnost i distancu, npr.:

3. Darf ich Sie nach Hause begleiten? (Schlink 1995: 12)

Međutim, kako njihov odnos postaje prisniji, on prelazi na *du*.

4. Du hast so komisch gekuckt. (Schlink 1995: 35)

S obzirom na to da se kroz djelo ova dva lika ponovo udaljavaju jedno od drugoga, oslovljavaju se sa *Sie* što pokazuje formalnost i distancu između njih.

Ova analiza pokazuje da je način oslovljavanja u oba djela usko povezan s društvenim kontekstom i razvojem međuljudskih odnosa među likovima. Djelo *Die Leiden des jungen Werther* održava društvene norme 18. stoljeća, u kojem se formalnost i oslovljavanje temeljilo na staleškim razlikama, pa se određeni nivo formalnosti zadržavao čak i u privatnim odnosima (npr. persiranje među supružnicima). Djelo *Der Vorleser* odražava emotivnu bliskost/distancu kroz promjene iz *Sie* na *du* i obrnuto, pri čemu oslovljavanje samo po sebi, ima ulogu važnog pokazatelja odnosa među likovima.

Indirektno značenje i implicitne poruke

Budući da se autori u ova dva analizirana književna djela u velikoj mjeri koriste implicitnim porukama, kako bi prikriili određena značenja, ovaj dio rada se bavi njihovim korištenjem konteksta i podteksta, da bi prenijeli dublje značenje.

U djelu *Die Leiden des jungen Werther* ljubavne patnje se često izražavaju kroz prirodne motive i poetski stil. Unutarnja praznina, koju glavni lik osjeća, je zapravo implicitna poruka o njegovom duševnom, depresivnom stanju. Recimo, u ovom primjeru je glagol *verschlingen* upotrebljen metaforički, jer se emotivno stanje prikazuje kao snažna fizička sila, osjećaj koji „guta“ sve. Primjetna je i stilska figura antiteza, ostvarena kroz gradaciju *viel – alles – Nichts*, gdje pojmovi *alles* i *Nichts* stoje u suprotnosti, kao i anafora odnosno ponavljanje rečenice *ich habe so viel*.

5. Ich habe so viel, und die Empfindung an ihr verschlingt alles; ich habe so viel, und ohne sie wird mir alles zu Nichts. (Goethe 1774: 37)

Njegova depresija ima i međufazu, gdje se nagovještavaju Wertherove suicidalne misli. Primjerice, Goethe piše o zujanju muha, kao zvuku koji ga smiruje kao očiti nagovještaj razmišljanja o samoubistvu. Implicitno značenje je u ovom primjeru ostvareno, tako što je pisac koristio dugu periodu, koja se sastoji od niza zavisnih i atributivnih struktura, bez ikakve realizacije glavne rečenice. Nabranje rečenica, upotreba umanjica imenica *Würmchen* i *Mückchen*, upotreba stilske figure anakolut na kraju, kojom pisac iznenada prekida tok misli imeničkom frazom *mein Freund* – sve to indirektno pokazuje emotivno stanje pisca.

6. Wenn ich das Wimmeln der kleinen Welt zwischen Halmen, die unzähligen, unergründlichen Gestalten der Würmchen, der Mückchen näher an meinem Herzen fühle, und fühle die Gegenwart des Allmächtigen, der uns nach seinem Bilde schuf, das Wehen des Allliebenden, der uns in ewiger Wonne schwebend trägt und erhält; mein Freund! (Goethe 1774: 2)

Kako bi na indirektan način opisao sjećaj izgubljenosti glavnog lika i ljudsku težnju da živi mnogo jednostavnijim životom Goethe postavlja pitanja o svrsi postojanja čovjeka i njegovoj sudbini. Retoričko pitanje *o was ist der Mensch, dass er über sich klagen darf*, zatim ponavljanje fraze *ich will* su također identifikatori implicitnog samopropitivanja pisca.

7. Hab' ich nicht – o was ist der Mensch, daß er über sich klagen darf! Ich will, lieber Freund, ich verspreche dir's, ich will mich bessern, will nicht mehr ein bißchen Übel, das uns das Schicksal vorlegt, wiederkauen, wie ich's immer getan habe; ich will das Gegenwärtige genießen, und das Vergangene soll mir vergangen sein. (Goethe 1774: 1)

U djelu *Der Vorleser*, odnos Michaela i Hanne krije slojeve društvenih i moralnih dilema, s obzirom na to da se radi o likovima iz dvije različite generacije, kroz koje je predstavljen položaj Njemačke tokom i nakon Drugog svjetskog rata. Glavni lik Michael pored fizičke žudnje, implicitno, osjeća čežnju za emotivnom povezanošću s Hannom. U ovom primjeru se implicitno značenje također može naslutiti kroz sintaksičku analizu rečenice. Primjerice, pisac koristi glagole u preteritu *schlief*, *sehnte*, *träumte*, *meinte* dok zanosno priča o Hanni, međutim zavisna rečenica *bis ich merkte* podrazumijeva „svjesnost“ pisca.

8. Ich schlief nicht tief, sehnte mich nach ihr, träumte von ihr, meinte, sie zu spüren, bis ich merkte, daß ich das Kissen oder die Decke hielt. (Schlink 1995: 28)

Implicitna poruka na makro razini se odnosi na generacijski osjećaj krivice kod ljudi u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata, gdje se Michael pita zašto ima osjećaj krivice, iako nije bio ni rođen u to vrijeme. Prosta rečenica, poslije kojeg dolazi retoričko pitanje *warum*, na koje se ne očekuje odgovor.

9. Ich fühlte mich schuldig. Warum? (Schlink 1995: 102)

Dominantne sintaksičke strukture

Ako uporedimo sintaksu u ova dva djela, možemo konstatovati da u djelu *Die Leiden des jungen Werther* dominiraju duge, kompleksne rečenice s mnogo zavisnih rečenica, što je tipično za prozu 18. stoljeća. Uglavnom se radi o dugim periodama, sa mnogo participijalnih konstrukcija i atributa kao rečeničnih članova ili o nizanju glavnih rečenica.

10. Wenn das liebe Tal um mich dampft, und die hohe Sonne an der Oberfläche der undurchdringlichen Finsternis meines Waldes ruht, und nur einzelne Strahlen sich in das innere Heiligtum stehlen, ich dann im hohen Grase am fallenden Bache liege, und näher an der Erde tausend mannigfaltige Gräschen mir merkwürdig werden; wenn ich das Wimmeln der kleinen Welt zwischen Halmen, die unzähligen, unergründlichen Gestalten der Würmchen, der Mückchen näher an meinem Herzen fühle, und fühle die Gegenwart des Allmächtigen, der uns nach seinem Bilde schuf, das Wehen des Allliebenden, der uns in ewiger Wonne schwebend trägt und erhält; mein Freund! (Goethe 1774: 2)
11. Mein Herz sagte ihr tausend Adieu! Und sie sah mich nicht! Die Kutsche fuhr vorbei, und eine Träne stand mir im Auge. Ich sah ihr nach und sah Lottens Kopfputz sich zum Schlage herauslehnen, und sie wandte sich um zu sehen, ach! Nach mir? (Goethe 1774: 14)

Kroz cijelo djelo se pojavljuje tzv. skraćivanje rečenica, odnosno iskazivanje kroz elipse, što dodatno pojačava emociju samog lika, postavljajući pitanja koja ga muče.

12. Lotte! Heut' oder nie mehr. (Goethe 1774: 46)
13. Ach, Wilhelm! (Goethe 1774: 24)
14. Jetzt noch mein, dein! Dein, o Geliebte! Und einen Augenblick – getrennt, geschieden – vielleicht auf ewig? – nein, Lotte, nein – wie kann ich vergehen? (Goethe 1774: 52)

Pored kompleksne sintakse, kod Goethea je za naglašavanje emotivnog naboja često prisutna umetnuta konstrukcija *ach!*⁵.

15. Ach wie ich mich an dich schloß! (Goethe 1774: 55)

Kod Schlinka u djelu *Der Vorleser* prisutna je kraća, jasnija rečenica, koja često sadrži pauze, koje imaju za cilj pojačavanje emotivnog dojma. Takve rečenice uglavnom sadrže obavezne rečenične članove, koje zahtijeva sama valencija glagola.

16. Ich weiß nicht, wie sie schaute – verwundert, fragend, wissend, tadelnd. Ich wurde rot. Einen kurzen Augenblick stand ich mit brennendem Gesicht. (Schlink 1995: 16)

17. Ich ging in die Schule und ins Schwimmbad. Dort verbrachte ich die Nachmittage an einer abgelegenen Stelle, wo mich niemand suchte. Mein Körper sehnte sich nach Hanna. (Schlink 1995: 80)

Promjene u značenju riječi

Teorija o značenjima riječi se bavi pitanjem šta se podrazumijeva pod značenjem neke riječi, kako govornici ispunjavaju komunikativne uloge koristeći određene izraze iz njihovog jezika. Upotreba izraza zahtijeva razlikovanje između upotrebe riječi prema pravilima i njihove upotrebe u određenim kontekstima, što je uvijek uvjetovano konvencijama. Ako govornik poznaje značenje riječi onda zna i kako je može upotrijebiti, ali i kako razumijeti ono što se njome želi izraziti. (usp. Fritz i Hundsnurscher 2005: 5 i 6)

Riječi i njihova značenja mijenjala su se kroz stoljeća, što potvrđuju primjeri iz Goetheovog vremena, ali i Schlinkovog. Tako, primjerice, samostalna imenica *Bildung* se ne pojavljuje ni u jednom djelu, ali se javlja kao korijen imenice *Einbildung* ili kao prefiksno-sufiksna sastavnica složenice *Einbildungskraft* u djelu Goethea, dok se u Schlinkovom djelu javlja kao korijen imenice *Ausbildung* ili kao sufiksna sastavnica složenice *Bildungsangebot*. Kada je riječ o značenju, primjeri pokazuju da se termin *Bildung* u Goetheovom vremenu pojavljuje sa značenjem samorazvoja i unutarnjeg procesa i formiranja jedne osobe, dok se u Schlinkovom vremenu, ali i danas, ista riječ spominje uglavnom u kontekstu institucionalnog školstva i obrazovanja.

18. Unsere **Einbildungskraft**, durch ihre Natur gedrungen sich zu erheben, durch die phantastischen Bilder der Dichtkunst genährt, bildet sich eine Reihe Wesen hinauf, wo wir das unterste sind und alles außer uns herrlicher erscheint, jeder andere vollkommener ist. (Goethe 1774: 26)

19. Deswegen hatte sie sich der Beförderung bei der Straßenbahn entzogen; ihre Schwäche, die sie als Schaffnerin verbergen konnte, wäre bei der **Ausbildung** zur Fahrerin offenkundig geworden. (Schlink 1995: 127)

Goethe koristi riječ *Freundschaft* opisujući vrlo jaku emotivnu vezu – ljubav bez posjedovanja i ljubav koja se suprotstavlja tjelesnim zadovoljstvima. Emotivni trenutak i vrijednost prijateljstva pisac pojačava kroz frazu *Seligkeit einer wahren Freundschaft*⁶. Dok se ova riječ u Schlinkovom romanu pojavljuje u konotaciji svakodnevnih interakcija među ljudima, on se prisjeća svojih kolega, prijatelja iz škole, univerziteta.

⁵Ovakve konstrukcije su u literaturi poznate kao uzvici, a to su zapravo samostalne jedinice, kojima govornik izražava svoje emocije. (usp. Maibauer 2001: 135)

⁶Blaženstvo pravog prijateljstva. (Slobodan prijevod autorice Topovčić N.)

20. Suchen Sie, finden Sie einen werten Gegenstand Ihrer Liebe, und kehren Sie zurück, und lassen Sie uns zusammen die Seligkeit einer wahren **Freundschaft** genießen. (Goethe 1774: 46)
21. Aus der Nachmittage im Schwimmbad entwickelten sich **Freundschaften**. (Schlink 1995: 72)

Riječ *Empfindung* se kroz Goetheovo djelo prožima u značenju osjećajnosti, ali emotivne dubine, istinske ljudskosti čovjeka, dok se danas koristi u širem značenju, najčešće u smislu osjetljivosti i sklonosti emotivnim reakcijama.

22. War unser Umgang nicht ein ewiges Weben von der feinsten **Empfindung**, dem schärfsten Witze, dessen Modifikationen, bis zur Unart, alle mit dem Stempel des Genies bezeichnet waren? (Goethe 1774: 3)
23. Als wir uns liebten, hatte ich das Gefühl, sie wolle mich zu **Empfindungen** jenseits alles bisher Empfundenen treiben, dahin, wo ich's nicht mehr aushalten konnte. (Schlink 1995: 77)

Riječ *Geschick* je u Goetheovom vremenu značila sudbina, ono što je čovjeku određeno i poslano, međutim u Schlinkovom vremenu, ali i danas, se ta riječ koristi u kontekstu sposobnosti ili čak nespretnosti.

24. Und du gute Seele, die du eben den Drang fühlst wie er, schöpfe Trost aus seinem Leiden, und laß das Büchlein deinen Freund sein, wenn du **aus Geschick** oder eigener Schuld keinen näheren finden kannst. (Goethe 1774: 1)
25. Natürlich können wir ihr Wohnung und Arbeit besorgen bzw. zu besorgen versuchen; mit Arbeit wird es in ihrem Alter schwierig werden, auch wenn sie noch völlig gesund ist und in unserer Näherei großes **Geschick** zeigt. (Schlink 1995: 181)

Riječ *Wonne* označava unutrašnje ispunjenje i blaženost te se često pojavljuje u Goetheovom djelu, dok se u Schlinkovom djelu ne spominje, a danas se rijetko⁷ koristi s patetičnim prizvukom.

26. Welch eine **Wonne** das für meine Seele ist, sie in dem Kreise der lieben, muntern Kinder, ihrer acht Geschwister, zu sehen! (Goethe 1774: 7)

Zaključak

Analizom jezika u djelima *Die Leiden des jungen Werther* i *Der Vorleser* može se zaključiti da se njemački jezik kroz stoljeća mijenjao na različitim nivoima – od leksičkog i semantičkog, do sintaksičkog i pragmatičkog.

Te promjene očituju se kroz različite jezičke aspekte, pa recimo, u Goetheovom djelu dominira složena rečenica, bogata elipsama i emotivnim izrazima i uzvicima poput „ach“ ili „o“, što odražava poetski duh 18. stoljeća, kada je i nastalo djelo. Kod Schlinka, s druge strane, prisutne su kraće i jasnije rečenice, jednostavnija struktura, što pokazuje evoluciju jezika ka većoj funkcionalnosti. Dakle, u Schlinkovom vremenu se težilo tome, da se preko jednostavnih struktura kaže suština, dok u Goetheovom vremenu obiluju komplekse strukture i filozofiranje. Promjene u načinu oslovljavanja među likovima, od *Sie* prema *du* i obrnuto, prikazuju ne samo razvoj odnosa među njima, nego i promjene društvenih normi i pragmatičkih vrijednosti u različitim epohama – persiranje među likovima, koji su emotivno bliski, ali različitih staleža. Ono što se zadržalo i danas je svakako persiranje, kada je riječ o komunikaciji s nepoznatim ljudima. Analizom semantičkih razlika u riječima poput *Bildung*, *Empfindung*, *Geschick* i

⁷<https://www.dwds.de/wb/Wonne>, 22.10.2025.

Wonne, uočava se da se značenje ovih riječi mijenjalo u skladu s vremenom – od apstraktnih pojmova ka konkretnijim značenjima, pri čemu su riječi potpuno ili djelimično promijenile značenje, doživjele određeno proširenje ili suženje u značenju.

Ova analiza omogućava shvatanje dijahronijske promjene njemačkog jezika i pruža uvid u promjene, koje se odvijaju paralelno s razvojem društva. Promjena jezika jednog naroda odražava se kasnije i kroz promjenu kulture. Budući da se analiza bazira na književnim djelima iz dvije različite epohe, ona ujedno pokazuje i odnos između jezika, književnosti i društvenog konteksta, te prikazuje njihovu isprepletenost na svim nivoima.

Conclusion

The analysis of language in *Die Leiden des jungen Werther* and *Der Vorleser* leads to the conclusion that the German language has undergone changes over the centuries on various levels—from lexical and semantic to syntactic and pragmatic ones.

These changes are reflected in different linguistic aspects. For instance, Goethe's work is dominated by complex sentence structures, rich in ellipses as well as emotional expressions and interjections such as "ach" or "o", which reflect the poetic spirit of the eighteenth century in which the work was created. In contrast, Schlink's writing is characterized by shorter and clearer sentences and a simpler structure, indicating the evolution of the language toward greater functionality. Thus, in Schlink's era, there was a tendency to convey the essence through simple structures, whereas Goethe's time abounds in complex constructions and philosophical reflection.

Changes in forms of address among the characters, from Sie to du and vice versa, illustrate not only the development of interpersonal relationships but also shifts in social norms and pragmatic values across different historical periods—for example, the use of formal address between emotionally close characters of different social classes. What has been preserved to this day is the use of formal address when communicating with unfamiliar people. Through the analysis of semantic differences in words such as *Bildung*, *Empfindung*, *Geschick*, and *Wonne*, it becomes evident that the meanings of these words have changed in accordance with their respective eras—from more abstract concepts to more concrete meanings. In this process, the words have either fully or partially changed their meanings or have undergone semantic expansion or narrowing.

This analysis enables an understanding of the diachronic development of the German language and provides insight into changes that occur in parallel with societal development. Changes in a nation's language are ultimately reflected in changes in its culture. Since the analysis is based on literary works from two different epochs, it also demonstrates the relationship between language, literature, and social context, illustrating their interconnectedness at all levels.

Literatura i izvori

1. Busse, D., 1991. *Diachrone Semantik und Pragmatik*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.
2. Besch, W., 1998. *Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
3. Fritz, G., Hundsnurscher, F., 2005. *Einführung in die historische Semantik*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.
4. Goethe, J.W., 1774. *Die Leiden des jungen Werther*. Die digitale Bibliothek. http://www.digbib.org/Johann_Wolfgang_von_Goethe_1749/Die_Leiden_des_jungen_Werther_.pdf preuzeto 31.3.2025.

5. Maibauer, J., 2001. Pragmatik. Zweite, verbesserte Auflage. Stauffenburg Verlag: Tübingen
6. Palmer, Frank R., 2010. Uvod u semantiku. U: Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis, 65-76.
7. Prčić, T., 1997. Semantika i pragmatika reči. Novi Sad.
8. Raffaelli, I., 2009. Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijahronijske semantike. Disput: Zagreb.
9. Schlink, B., 1995. Der Vorleser. Diogenes Verlag.
10. Yule, G., 2010. Definicija i pozadina pragmatike te deiksija i udaljenost. U: Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis, 89-98.

TURKOLOGIJA

Edina Solak
Mirza Bašić
Merjema Čavalić

UPITNI PRILOZI U SASTAVU INFINITNIH IMENSKIH SKUPINA U SAVREMENOME TURSKOM JEZIKU¹

Sažetak

U radu se analiziraju gramatičke i značenjske osobitosti turskih upitnih infinitivnih imenskih skupina u čiji sastav ulaze posebna pitanja koja se odnose na način, okolnosti, uzrok, mjesto ili vremenski tok realiziranja radnje. Analiza se zasniva na kontekstualnim primjerima u kojima se upitni prilozi ne zaman (kada), ne kadar (koliko), nasıl (kako), niçin / neden / niye (zašto), nereye (kamo, gdje), neredi (gdje) i nereden (odakle) upotrebljavaju u sastavu upitnih infinitivnih imenskih skupina. U kontrastivnoj se analizi turske upitne infinitivne imenske skupine u čiji sastav ulaze upitni prilozi uspoređuju sa značenjski bliskim sintaksičkim konstrukcijama u bosanskome jeziku. Takva analiza daje doprinos kvalitetnijem interpretiranju gramatičkih i značenjskih osobitosti turskih upitnih priloga i značenjski bliskih jezičkih jedinica u bosanskome jeziku.

Ključne riječi: upitni prilozi, ne zaman (kada), ne kadar (koliko), nasıl (kako), niçin / neden / niye (zašto), nereye / neredi / nereden (kamo / gdje / odakle)

¹ Ovaj rad predstavlja djelimično izmijenjeni i dopunjeni oblik jednoga dijela magistarskoga rada *Proces nominalizacije u turskome jeziku: Preoblika upitnih ishodišnih rečenica u imenske skupine*, koji je kandidatkinja Merjema Čavalić odbranila na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Zenici 2. 7. 2024. godine pred komisijom koju su činili doc. dr. Mirza Bašić, vanr. prof. dr. Ömer Aksoy i mentorica prof. dr. Edina Solak. U jednome dijelu navedenoga magistarskog rada analiziraju se gramatičke i značenjske osobitosti posebnih pitanja koja se oblikuju pomoću upitnih priloga i koja ulaze u sastav upitnih infinitivnih imenskih skupina. Ovaj rad predstavlja djelimično izmijenjenu, korigiranu i dopunjenu verziju toga dijela magistarskoga rada.

INTERROGATIVE ADVERBS WITHIN THE STRUCTURE OF INFINITIVE NOMINAL GROUPS IN MODERN TURKISH

Abstract

This paper analyzes the grammatical and semantic features of Turkish interrogative infinitive nominal groups that include special questions related to the manner, circumstances, cause, place, or temporal flow of the realization of the action. The analysis is based on contextual examples where the interrogative adverbs ne zaman (when), ne kadar (how much/how long), nasıl (how), niçin / neden / niye (why), nereye (to where/where), nerede (where), and nereden (from where) are used within interrogative infinitive nominal groups. In a contrastive analysis, Turkish interrogative infinitive nominal groups containing interrogative adverbs are compared with semantically similar syntactic constructions in the Bosnian language. Such an analysis contributes to a better understanding and interpretation of the grammatical and semantic features of Turkish interrogative adverbs and semantically related linguistic units in the Bosnian language.

Keywords: *interrogative adverbs, ne zaman (when), ne kadar (how much/how long), nasıl (how), niçin / neden / niye (why), nereye / nerede / nereden (to where / where / from where)*

Uvod

U turskome jeziku prilozi predstavljaju nepromjenljive riječi kojima se poblje modificiraju način i okolnosti, vremenski tok te mjesto realiziranja radnje. Prema svojoj funkciji, klasificiraju se u pet skupina, a to su vremenski, mjesni, načinski, količinski i upitni prilozi. Vremenskim se prilogima ukazuje na vrijeme i vremenski tok vršenja radnje. Mjesnim prilogima ukazuje se na mjesto i lokaciju vršenja radnje. Načinskim se prilogima modificira radnja tako što se ukazuje na način ili stanje u kojem se ona realizira. Količinskim prilogima modificira se kvantitet radnje, dok se upitnim prilogima ispituju okolnosti, način, kvantitet, stupanj i intenzitet, uzrok, mjesto ili vremenski tok vršenja radnje (v. Eker 2003: 315–317; Delice 2008: 51–53; Gülensoy 2010: 580–582; Karaagaç 2012: 426–429). Dakle, upitnim se prilogima oblikuju posebna pitanja koja se odnose na vremenski tok, kvantitet, stupanj i intenzitet, način, uzrok ili mjesto realiziranja radnje. U ovome se radu analiziraju gramatičke i značenjske osobitosti posebnih pitanja koja se oblikuju upitnim prilogima i koja ulaze u sastav upitnih infinitivnih imenskih skupina. Analiza je podijeljena na pet poglavlja, a u prvome se dijelu rada analiziraju gramatičke i značenjske osobitosti upitnih infinitivnih imenskih skupina koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na vremenski tok realiziranja radnje. Drugo poglavlje rada bavi se upitnim infinitivnim imenskim skupinama u čiji sastav ulaze posebna pitanja u vezi s kvantitetom, stupnjem i intenzitetom radnje. U trećem i četvrtom poglavlju rada analiziraju se kontekstualni primjeri u kojima se upotrebljavaju upitne infinitivne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na način i uzrok realiziranja radnje, dok se u petom poglavlju govori o gramatičkim i značenjskim osobitostima upitnih infinitivnih imenskih skupina u čiji sastav ulaze posebna pitanja u vezi s lokacijom i mjestom vršenja radnje. U svim poglavljima rada primjenjuje se i kontrastivna metoda u okviru koje se turske upitne infinitivne imenske skupine u čiji sastav ulaze upitni prilozi uspoređuju sa značenjski bliskim sintaksičkim konstrukcijama u bosanskome jeziku. Ako nije navedeno drugačije, autori rada potpisuje prijevode analiziranih primjera na bosanski jezik.

Upitne infinitivne imenske skupine s upitnim prilogom *ne zaman (kada)*

U gramatičkome sustavu turskoga jezika složeni upitni prilog *ne zaman (kada)* oblikuje se u formi sintagme u kojoj upitna leksema *ne (šta, što, kakav)* ima funkciju atributske komponente, dok leksema *zaman (vrijeme)* preuzima funkciju leksičkoga jezgra. Složenim upitnim prilogom *ne zaman (kada)* izvode se posebna pitanja koja se odnose na vremenski tok realiziranja radnje (Bozkurt 2000: 177; Keskin 2003: 112). Posebna pitanja koja se deriviraju složenim upitnim prilogom *ne zaman (kada)* mogu se upotrebljavati i u sastavu upitnih infinitivnih imenskih skupina koje u procesu nominalizacije nastaju preoblikom upitnih ishodišnih rečenica s finitnim predikatom.

- (1) Düşünceler içinde ne zaman uyuduğumu fark etmedim (Hamzalu 2022: 176). = Utonuvši u razmišljanje, nisam ni primijetio kad sam zaspao.
- (2) Hatta şair Şermendi'nin ne zaman doğduğunu bile bilemeyecektik (Nesin 2001: 85). = Nikada nećemo moći saznati čak ni to kad je rođen pjesnik Şermendi.
- (3) Ne zaman çalıştığını sen de anlayamazdın (Tahir 2010: 170). = Ni ti nisi mogao shvatiti kad je učio.

U primjerima (1), (2) i (3) u funkciji objekatske sintagme koriste se upitne infinitivne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na vremenski tok realiziranja radnje. U primjeru (1) funkciju objekatske sintagme obavlja infinitivna imenska skupina (*benim*) *ne zaman uyu-duğ-um (to kad sam [ja] zaspao)*, koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Ben*) *ne zaman uyu-du-m (Kad sam [ja] zaspao)*. U upitnoj ishodišnoj rečenici (*Ben*) *ne zaman uyu-du-m (Kad sam [ja] zaspao)* složeni upitni prilog *ne zaman (kada)* ima funkciju adverbijalne odredbe vremena. To pokazuje da se u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Ben*) *ne zaman uyu-du-m (Kad sam [ja] zaspao)* ne postavlja

pitanje u vezi s tim da li se realizirala radnja koja se izražava glagolom *uyumak* (*spavati / zaspati*), koji vrši funkciju predikata, već se pitanje odnosi na vremenski tok realiziranja radnje koja se iskazuje predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica (*Ben ne zaman uyu-du-m* (*Kad sam [ja] zaspao*)) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ vrši funkciju adverbijalne odredbe vremena umjesto složenoga upitnog priloga *ne zaman* (*kada*). Funkciju predikata upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu ima glagol *uyumak* (*spavati / zaspati*), koji se navodi u prvome licu jednine određenoga perfekta. S obzirom na to da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti, funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine preuzima glagolska imenica na *-Dik*, koja u okviru svoje značenjske strukture pokriva sferu sadašnjosti i prošlosti (v. Čaušević 2018: 103–106). Budući da u prvome licu jednine stoji predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje se prisvojni sufiks za prvo lice jednine. Prisvojnim sufiksom za prvo lice jednine naznačava se da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (1) preuzima funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica jednine koja vrši funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu, prvenstveno zato što u genitivu stoji subjekt infinitnih imenskih skupina koje u procesu nominalizacije nastaju preoblikom ishodišnih rečenica čiji je subjekt tematski ili fokusirani dio obavijesti (v. Čaušević 2018: 127–128). Infinitna imenska skupina (*benim*) *ne zaman uyu-duğ-um* (*to kad sam [ja] zaspao*) nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Ben ne zaman uyu-du-m* (*Kad sam [ja] zaspao*)), u kojoj lična zamjenica prvoga lica jednine ima funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (1) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja vrši funkciju objekatske sintagme, navedeni primjer imao bi sljedeću formu: (*Ben*) *düşünceler içinde* (*benim*) *ne zaman uyuduğumu fark etmedim* (*Utonuvši u razmišljanje, [ja] nisam ni primijetio kad sam [ja] zaspao*).

U primjeru (2) funkciju objekatske sintagme vrši infinitna imenska skupina *şair Şermendi'nin* *ne zaman doğ-duğ-u* (*to kad je pjesnik Şermendi rođen*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Şair Şermendi ne zaman doğ-du* (*Kad je pjesnik Şermendi rođen*). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici složeni upitni prilog *ne zaman* (*kada*) preuzima funkciju adverbijalne odredbe vremena. To ukazuje na činjenicu da se u upitnoj ishodišnoj rečenici *Şair Şermendi ne zaman doğ-du* (*Kad je pjesnik Şermendi rođen*) pitanje ne odnosi na to da li se realizirala radnja koja se iskazuje glagolom *doğmak* (*rađati se / roditi se*), koji ima funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s vremenskim tokom realiziranja radnje koja se izražava predikatom. Stoga je u upitnoj ishodišnoj rečenici *Şair Şermendi ne zaman doğ-du* (*Kad je pjesnik Şermendi rođen*) proces nominalizacije identičan kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u okviru koje neka imenska riječ obavlja funkciju adverbijalne odredbe vremena umjesto složenoga upitnog priloga *ne zaman* (*kada*). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *doğmak* (*rađati se / roditi se*), koji stoji u trećem licu jednine određenoga perfekta. Predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti te glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja vrši funkciju objekatske sintagme u primjeru (2). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu stoji u trećem licu jednine te se na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje prisvojni sufiks za treće lice jednine. Na taj se način

označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine identični u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Budući da su vlastite imenice uvijek referencijalne i određene, u genitivu se navodi vlastita imenica koja obavlja funkciju subjekta infinitne imenske skupine koja ima funkciju objekatske sintagme u primjeru (2).

U primjeru (3) funkciju objekatske sintagme preuzima infinitna imenska skupina (*onun ne zaman çalış-tığ-ı* (to kad je [on] učio), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*O ne zaman çalış-ıyor-du* (Kad je [on] učio)). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici složeni upitni prilog *ne zaman* (kada) vrši funkciju adverbijalne odredbe vremena, što pokazuje da se ne postavlja pitanje u vezi s tim da li se realizirala radnja koja se označava glagolom *çalışmak* (raditi / uraditi, učiti), koji ima funkciju predikata, već se pitanje odnosi na vremenski tok realiziranja radnje koja se izražava predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica (*O ne zaman çalış-ıyor-du* (Kad je [on] učio)) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ preuzima funkciju adverbijalne odredbe vremena umjesto složena upitnog priloga *ne zaman* (kada). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *çalışmak* (raditi / uraditi, učiti), koji se navodi u trećem licu jednine imperfekta na *-(I)yordu*, kojim se označava radnja koja se realizirala u neograničenome vremenskom toku prije trenutka govora. Predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu iskazuje se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti te glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja vrši funkciju objekatske sintagme u primjeru (3). Budući da u trećem licu jednine stoji predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, prisvojni sufiks za treće lice jednine dodaje se na glagolsku imenicu na *-Dik*. Prisvojnim sufiksom za treće lice jednine naznačava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (3) obavlja funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica trećega lica jednine koja ima funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu jer navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica trećega lica jednine vrši funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (3) ne izostavlja subjekt infinitne imenske skupine koja obavlja funkciju objekatske sintagme, navedena rečenica imala bi sljedeću formu: (*Onun ne zaman çalıştığını sen de anlayamazdın* (Ni ti nisi mogao shvatiti kad je [on] učio)).

U gramatičkoj strukturi bosanskoga jezika “zavisnoupitne objekatske klauze na obavijesnom su polju samo zavisni oblik upitnih rečenica. Njima se (...) izriče ‘materijalna sadržina’ upravnih glagola u osnovnoj klauzi, a za nju se vežu svim upitnim riječima (upitnim riječcama, upitnim zamjenicama, upitnim priložima i dr.). Po značenju tih vezivnih riječi određuje se i specifično značenje ovih klauza. Tako susrećemo općepitne, mjesne, vremenske, načinske, uzročne, količinske, kvalitativne i druge zavisnoupitne objekatske klauze” (Jahić, Halilović i Palić 2000: 423). U prijevodu primjera (1), (2) i (3) navode se zavisnosložene rečenice s vremenskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama u okviru kojih se vremenske zavisnoupitne objekatske klauze vežu za glavnu klauzu upitnim prilogom *kad*. To ukazuje na činjenicu da su bosanske vremenske zavisnoupitne objekatske klauze značenjski bliske turskim upitnim infinitnim imenskim skupinama koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na vremeski tok realiziranja radnje.

Upitne infinitne imenske skupine s upitnim prilogom *ne kadar (koliko)*

U gramatičkome sustavu turskoga jezika složeni upitni prilog *ne kadar (koliko)* oblikuje se u formi sintagme u okviru koje upitna leksema *ne (šta, što, kakav)* vrši funkciju atributske komponente, dok leksema *kadar (koliko)* ima funkciju leksičkoga jezgra. Složenim upitnim prilogom *ne kadar (koliko)* deriviraju se posebna pitanja koja se odnose na kvantitet, stupanj i intenzitet radnje (v. Ediskun 1999: 282; Göksel i Kerslake 2005: 296). Posebna pitanja koja se izводе složenim upitnim prilogom *ne kadar (koliko)* mogu se koristiti i u sastavu upitnih infinitnih imenskih skupina.

(4) (...) *her seferinde (...) evde ne kadar kaldığım söyleyemem* (Pamuk 2008: 321). = (...) ne mogu znati koliko dugo sam svake večeri boravio u njihovoj kući (Pamuk 2009: 388).

(5) *Mevlut, amcasının aslında babasına ne kadar benzediğini hatırladı* (Pamuk 2014: 438). = Sjetio se koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na oca (Pamuk 2015: 525).

(6) *Ama Sansür'den onay almak için Hayati Bey'e ne kadar güveneceğimizi de çıkartamazdık* (Pamuk 2008: 364). = No nikako nismo mogli dokučiti koliko se možemo pouzdati u gospodina Hajala Hajatija da dobijemo pozitivno mišljenje Komisije (Pamuk 2009: 438).

U primjerima (4), (5) i (6) u funkciji objekatske sintagme upotrebljavaju se upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na količinu, stupanj i intenzitet radnje. U primjeru (4) funkciju objekatske sintagme ima infinitna imenska skupina (*benim*) *her seferinde evde ne kadar kal-dığ-ım* (*to koliko dugo sam [ja] svake večeri boravio u [njihovoj] kući*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Ben*) *her seferinde evde ne kadar kal-dı-m* (*Koliko dugo sam [ja] svake večeri boravio u [njihovoj] kući*). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici složeni upitni prilog *ne kadar (koliko)* vrši funkciju adverbijalne odredbe količine, što ukazuje na činjenicu da se ne postavlja pitanje u vezi s tim da li se realizirala radnja koja se označava glagolom *kalmak* (*ostajati / ostati, boraviti*), koji obavlja funkciju predikata, već se pitanje odnosi na kvantitet radnje koja se izražava predikatom. Stoga je u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Ben*) *her seferinde evde ne kadar kal-dı-m* (*Koliko dugo sam [ja] svake večeri boravio u [njihovoj] kući*) proces nominalizacije identičan kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u kojoj neka imenska riječ ima funkciju adverbijalne odredbe količine umjesto složenoga upitnog priloga *ne kadar (koliko)*. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *kalmak* (*ostajati / ostati, boraviti*), koji stoji u prvome licu jednine određenoga perfekta. Predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu izražava se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti te glagolska imenica na *-Dlk* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine. Budući da u prvome licu jednine stoji predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, na glagolsku imenicu na *-Dlk* dodaje se prisvojni sufiks za prvo lice jednine. Prisvojnim sufiksom za prvo lice jednine pokazuje se da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja obavlja funkciju objekatske sintagme u primjeru (4). Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (4) preuzima funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica jednine koja vrši funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu zato što navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica prvoga lica jednine ima funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (4) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja ima funkciju objekatske sintagme, navedeni primjer imao bi sljedeću formu: (*Ben*) (*benim*) *her seferinde evde ne kadar kaldığım söyleyemem*. ([*Ja*] *ne mogu znati koliko dugo sam [ja] svake večeri boravio u [njihovoj] kući*).

U primjeru (5) funkciju objekatske sintagme ima infinitna imenska skupina *amcası-nın aslında babasına ne kadar benze-diğ-i* (to koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na [njegovog] oca), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Amcası aslında babasına ne kadar benzi-yor-du* (Koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na [njegovog] oca). U upitnoj ishodišnoj rečenici *Amcası aslında babasına ne kadar benzi-yor-du* (Koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na [njegovog] oca) složeni upitni prilog *ne kadar* (koliko) obavlja funkciju adverbijalne odredbe stupnja. To pokazuje da se u upitnoj ishodišnoj rečenici *Amcası aslında babasına ne kadar benzi-yor-du* (Koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na [njegovog] oca) pitanje ne odnosi na to da li se realizirala radnja koja se iskazuje glagolom *benzemek* (ličiti, podsjećati / podsjetiti), koji vrši funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi sa stupnjem i intenzitetom radnje koja se izražava predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica *Amcası aslında babasına ne kadar benzi-yor-du* (Koliko je njegov amidža, ustvari, ličio na [njegovog] oca) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ preuzima funkciju adverbijalne odredbe stupnja umjesto složenoga upitnog priloga *ne kadar* (koliko). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *benzemek* (ličiti, podsjećati / podsjetiti), koji se navodi se u trećem licu jednine imperfekta na *-(I)yordu*. S obzirom na to da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu izražava radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti, glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu navodi se u trećem licu jednine te se prisvojni sufiks za treće lice jednine dodaje na glagolsku imenicu na *-Dik*. Na taj se način naznačava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istoznačni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Funkciju subjekta upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu vrši leksema *amca* (amidža), koja na sebi ima prisvojni sufiks za treće lice jednine kojim se iskazuje kategorijalna prisvojnost i pripadnost. Budući da su uvijek referencijalne i određene lekseme koje na sebi imaju prisvojni sufiks kojim se izražava kategorijalna prisvojnost, subjekt imenske skupine navodi se u genitivu.

U primjeru (6) funkciju objekatske sintagme obavlja imenska skupina (*bizim*) *Sansür'den onay almak için Hayati Bey'e ne kadar güven-eceğ-imiz* (to koliko ćemo se [mi] pouzdati [koliko se možemo pouzdati] u gospodina Hajala Hajatija da dobijemo pozitivno mišljenje Komisije), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Biz*) *Sansür'den onay almak için Hayati Bey'e ne kadar güven-eceğ-iz* (Koliko ćemo se [mi] pouzdati [koliko se možemo pouzdati] u gospodina Hajala Hajatija da dobijemo pozitivno mišljenje Komisije). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici složeni upitni prilog *ne kadar* (koliko) vrši funkciju adverbijalne odredbe stupnja, što ukazuje na činjenicu da se ne postavlja pitanje u vezi s tim da li će se realizirati radnja koja se označava glagolom *güvenmek* (uzdati se / pouzdati se u nekoga, imati povjerenje u nekoga), koji ima funkciju predikata, već se pitanje odnosi na stupanj i intenzitet radnje koja se izražava predikatom. Stoga je u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Biz*) *Sansür'den onay almak için Hayati Bey'e ne kadar güven-eceğ-iz* (Koliko ćemo se [mi] pouzdati [koliko se možemo pouzdati] u gospodina Hajala Hajatija da dobijemo pozitivno mišljenje Komisije) proces nominalizacije identičan kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u kojoj neka imenska riječ obavlja funkciju adverbijalne odredbe stupnja umjesto složenoga upitnog priloga *ne kadar* (koliko). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *güvenmek* (uzdati se / pouzdati se u nekoga, imati povjerenje u nekoga), koji stoji u prvome licu množine futura. Dakle, predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava se radnja koja se povezuje sa sferom

budućnosti, zbog čega funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine preuzima glagolska imenica na *-(y)AcAk*, koja u okviru svoje značenjske strukture pokriva sferu budućnosti (v. Čaušević 2018: 103–106). Budući da u prvome licu množine stoji predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, prisvojni sufiks za prvo lice množine dodaje se na glagolsku imenicu na *-(y)AcAk*. Prisvojnim sufiksom za prvo lice množine označava se da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (6) ima funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica množine koja obavlja funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu jer navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica prvoga lica množine ima funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (6) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja obavlja funkciju objekatske sintagme, navedena rečenica imala bi sljedeću formu: *Ama (biz) (bizim) Sansür'den onay almak için Hayati Bey'e ne kadar güveneceğimizi de çıkartamazdık (No [mi] nikako nismo mogli dokučiti koliko ćemo se [mi] pouzdati [koliko se možemo pouzdati] u gospodina Hajala Hajatija da dobijemo pozitivno mišljenje Komisije.*

U prijevodu primjera (4), (5) i (6) navode se zavisnosložene rečenice s količinskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama u kojima se količinske zavisnoupitne objekatske klauze vežu za glavnu klauzu upitnim prilogom *koliko*. To pokazuje da su bosanske količinske zavisnoupitne objekatske klauze značenjski bliske turskim upitnim infinitnim imenskim skupinama koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na količinu, stupanj i intenzitet radnje.

Upitne infinitne imenske skupine s upitnim prilogom *nasıl* (kako)

Upitnim prilogom *nasıl* (kako) ispituju se način i okolnosti realiziranja radnje. Zapravo, upitnim prilogom *nasıl* (kako) oblikuju se posebna pitanja koja se odnose na način realiziranja radnje (v. Gencan 2007: 490; Korkmaz 2009: 523). Posebna pitanja koja se odnose na način realiziranja radnje mogu ulaziti u sastav upitnih infinitnih imenskih skupina koje u procesu nominalizacije nastaju preoblikom upitnih ishodišnih rečenica s finitnim predikatom.

(7) Füsün'un artık o gün gelmeyeceğini yavaş yavaş kabul ettiğim o on on beş dakikayı nasıl geçirdiğimi, en iyi burada sergilediğim saat, kibrit çöpleri ve desteleriyle anlatabilirim (Pamuk 2008: 161). = Kako sam proživljavao tih petnaestak minuta u kojima sam postepeno spoznao i prihvatio da se Fusun ni toga dana neće pojaviti, najbolje mogu predložiti satom i upotrijebljenim šibicama koje sam ovdje izložio (Pamuk 2009: 196).

(8) Yataktan nasıl çıktığımızı (...) anlatmayayım (Pamuk 2008: 112). = Ne želim pričati kako smo ustali iz postelje (Pamuk 2009: 140).

(9) Konuşmayı nasıl yürüteceğinizi merak ettim (Tahir 2010: 295). = Zanimalo me je kako ćete voditi razgovor.

U primjerima (7), (8) i (9) u funkciju objekatske sintagme koriste se upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na način realiziranja radnje. U primjeru (7) funkciju objekatske sintagme obavlja infinitna imenska skupina (*benim*) *Füsün'un artık o gün gelmeyeceğini yavaş yavaş kabul ettiğim o on on beş dakikayı nasıl geçir-diğ-im* (to kako sam [ja] proživljavao tih petnaestak minuta u kojima sam postepeno prihvatio da se Fusun ni tog dana neće pojaviti), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Ben*) *Füsün'un artık o gün gelmeyeceğini yavaş yavaş kabul ettiğim o on on beş dakikayı nasıl geçir-di-m* (Kako sam [ja] proživljavao tih petnaestak minuta u kojima sam postepeno prihvatio da se Fusun ni tog dana neće pojaviti). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nasıl* (kako) vrši funkciju adverbijalne odredbe načina, što pokazuje da se ne postavlja pitanje u vezi s tim da li se realizirala radnja koja se označava

glagolom *geçirmek* (*provoditi / provesti, proživljavati / proživjeti*), koji ima funkciju predikata, već se pitanje odnosi na to kako i na koji je način realizirana radnja koja se izražava predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica (*Ben*) *Fusun'un artık o gün gelmeyeceğini yavaş yavaş kabul ettiğim o on on beş dakikayı nasıl geçir-di-m* (Kako sam [ja] proživljavao tih petnaestak minuta u kojima sam postepeno prihvaćao da se Fusun ni tog dana neće pojaviti) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ obavlja funkciju adverbijalne odredbe načina umjesto upitnoga priloga *nasıl* (*kako*). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u imensku skupinu jeste glagol *geçirmek* (*provoditi / provesti, proživljavati / proživjeti*), koji stoji u prvome licu jednine određenoga perfekta. Glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine jer se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u imensku skupinu stoji u prvome licu jednine te se na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje prisvojni sufiks za prvo lice jednine. Na taj se način označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istoznačni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja ima funkciju objekatske sintagme u primjeru (7). Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (7) vrši funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica jednine koja ima funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu zato što navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica prvoga lica jednine ima funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (7) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja preuzima funkciju objekatske sintagme, navedeni primjer imao bi sljedeću formu: (*Ben*) (*benim*) *Fusun'un artık o gün gelmeyeceğini yavaş yavaş kabul ettiğim o on on beş dakikayı nasıl geçirdiğimi, en iyi burada sergilediğim saat, kibrit çöpleri ve desteleriyle anlatabilirim.* (Kako sam [ja] proživljavao tih petnaestak minuta u kojima sam postepeno prihvaćao da se Fusun ni toga dana neće pojaviti, [ja] najbolje mogu predočiti satom i upotrijebljenim šibicama koje sam ovdje izložio).

U primjeru (8) funkciju objekatske sintagme vrši infinitna imenska skupina (*bizim*) *yataktan nasıl çık-tı-ğ-ımız* (*to kako smo [mi] ustali iz postelje*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Biz*) *yataktan nasıl çık-tı-k* (Kako smo [mi] ustali iz postelje). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nasıl* (*kako*) preuzima funkciju adverbijalne odredbe načina. To pokazuje da se u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Biz*) *yataktan nasıl çık-tı-k* (Kako smo [mi] ustali iz postelje) pitanje ne odnosi na to da li se realizirala radnja koja se iskazuje glagolom *çıkma* (*izlaziti / izaći, odlaziti / otići, ustajati / ustati*), koji ima funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s načinom realiziranja radnje koja se označava predikatom. Stoga se u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Biz*) *yataktan nasıl çık-tı-k* (Kako smo [mi] ustali iz postelje) proces nominalizacije realizira na identičan način kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u kojoj neka imenska leksema vrši funkciju adverbijalne odredbe načina umjesto upitnoga priloga *nasıl* (*kako*). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *çıkma* (*izlaziti / izaći, odlaziti / otići, ustajati / ustati*), koji se navodi u prvome licu množine određenoga perfekta. Predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti te glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja preuzima funkciju objekatske sintagme u primjeru (8). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu navodi se u prvome licu množine te se na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje prisvojni sufiks za prvo lice

množine kojim se naznačava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine identični u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (8) preuzima funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica množine koja ima funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu jer navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica prvoga lica množine vrši funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (8) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja obavlja funkciju objekatske sintagme, navedena rečenica imala bi sljedeću formu: *(Ben) (bizim) yataktan nasıl çıktığımızı (...) anlatmayayım. ([Ja] ne želim pričati kako smo [mi] ustali iz postelje).*

U primjeru (9) funkciju objekatske sintagme ima infinitna imenska skupina (*sizin*) *konuşmayı nasıl yürüt-eceğ-iniz (to kako ćete [vi] voditi razgovor)*, koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Siz*) *konuşmayı nasıl yürüt-ecek-siniz (Kako ćete [vi] voditi razgovor)*. U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nasıl (kako)* preuzima funkciju adverbijalne odredbe načina. To ukazuje na činjenicu da se u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Siz*) *konuşmayı nasıl yürüt-ecek-siniz (Kako ćete [vi] voditi razgovor)* ne postavlja pitanje u vezi s tim da li će se realizirati radnja koja se označava glagolom *yürütmek (sprovoditi / sprovesti, voditi)*, koji vrši funkciju predikata, već se pitanje odnosi na to kako i na koji će se način realizirati radnja koja se iskazuje predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica (*Siz*) *konuşmayı nasıl yürüt-ecek-siniz (Kako ćete [vi] voditi razgovor)* preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ obavlja funkciju adverbijalne odredbe načina umjesto upitnoga priloga *nasıl (kako)*. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *yürütmek (sprovoditi / sprovesti, voditi)*, koji stoji u drugome licu množine futura. Budući da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu izražava radnja koja se povezuje sa sferom budućnosti, glagolska imenica na *-(y)AcAk* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja ima funkciju objekatske sintagme u primjeru (9). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu stoji u drugome licu množine te se prisvojni sufiks za drugo lice množine dodaje na glagolsku imenicu na *-(y)AcAk*. Na taj se način označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine identični u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja preuzima funkciju objekatske sintagme u primjeru (9). Da se u infinitnoj imenskoj skupini koja u primjeru (9) vrši funkciju objekatske sintagme navodi lična zamjenica drugoga lica množine koja ima funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu zato što navedena infinitna imenska skupina nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice u kojoj lična zamjenica drugoga lica množine ima funkciju subjekta, a lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene. Da se u primjeru (9) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja preuzima funkciju objekatske sintagme, navedeni primjer imao bi sljedeću formu: *(Ben) (sizin) konuşmayı nasıl yürüteceğinizi merak ettim (Zanimalo me je kako ćete [vi] voditi razgovor).*

U prijevodu primjera (7), (8) i (9) navode se zavisnosložene rečenice s načinskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama u kojima se načinske zavisnoupitne objekatske klauze vežu za glavnu klauzu upitnim prilogom *kako*. To ukazuje na činjenicu da su bosanske načinske zavisnoupitne objekatske klauze značenjski bliske turskim upitnim infinitnim imenskim skupinama koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na način i okolnosti realiziranja radnje.

Upitne infinitne imenske skupine s upitnim priložima *niçin* (zašto), *neden* (zašto) i *niye* (zašto)

Upitni prilog *niçin* (zašto) jeste složenica koja je rezultat morfološkoga procesa slaganja upitne lekseme *ne* (*šta, što, kakav*) i postpozicije *için* (*za, radi, zbog*). Upitni prilog *neden* (zašto) predstavlja složenicu koja se derivira dodavanjem ablativnoga padežnog nastavka na korijen upitne lekseme *ne* (*šta, što, kakav*). I upitni prilog *niye* (zašto) jeste složenica koja se izvodi dodavanjem padežnoga sufiksa za dativ na korijen upitne lekseme *ne* (*šta, što, kakav*). Kada se govori o značenjskim osobitostima upitnih priloga *niçin* (zašto), *neden* (zašto) i *niye* (zašto), oni se povezuju s uzročnim značenjem. Dakle, upitnim priložima *niçin* (zašto), *neden* (zašto) i *niye* (zašto) oblikuju se posebna pitanja koja se odnose na uzrok realiziranja radnje (v. Ergin 1998: 278; Kükey 2003: 327; Hepçilingirler 2006: 128). Posebna pitanja koja se odnose na uzrok realiziranja radnje mogu se koristiti u sastavu upitnih infinitnih imenskih skupina koje.

(10) Ramiz Efendi'nin kendisinden niçin çekindiğini galiba anlamıştı (Tahir 2005: 381). = Izgleda je shvatio zašto ga se gospodin Ramiz ustručava.

(11) Mevlut babasının birdenbire bir yan sokağa neden saptığını (...) anlamazdı (Pamuk 2014: 67). = Mevlud često nije shvatao zašto bi otac odjednom skrenuo u sporednu ulicu (Pamuk 2015: 78).

(12) (...) benim orada masada niye oturduğumu ikimiz de hatırlardı (Pamuk 2008: 438). = (...) oboje bismo se (...) prisjetili zašto sjedim ondje, za stolom (Pamuk 2009: 526).

U primjerima (10), (11) i (12) u funkciji objekatske sintagme upotrebljavaju se upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na uzrok realiziranja radnje. U primjeru (10) funkciju objekatske sintagme vrši infinitna imenska skupina *Ramiz Efendi'-nin kendisinden niçin çekin-diğ-i* (*to zašto ga se gospodin Ramiz ustručava*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Ramiz Efendi kendisinden niçin çekin-iyor* (*Zašto ga se gospodin Ramiz ustručava*). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *niçin* (zašto) preuzima funkciju adverbijalne odredbe uzroka, što ukazuje na činjenicu da se pitanje ne odnosi na to da li se realizira radnja koja se izražava glagolom *çekinmek* (*ustručavati se*), koji obavlja funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s uzrokom realiziranja radnje koja se iskazuje predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica *Ramiz Efendi kendisinden niçin çekin-iyor* (*Zašto ga se gospodin Ramiz ustručava*) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrдна ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska riječ vrši funkciju adverbijalne odredbe uzroka umjesto upitnoga priloga *niçin* (zašto). Funkciju predikata upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu ima glagol *çekinmek* (*ustručavati se*), koji stoji u trećem licu jednine prezenta na *-(I)yor*. S obzirom na to da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava radnja koja se povezuje sa sferom sadašnjosti, glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine. Budući da se u trećem licu jenidne navodi predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, prisvojni sufiks za treće lice jednine dodaje se na glagolsku imenicu na *-Dik*. Na taj se način naznačava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istoznačni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja vrši funkciju objekatske sintagme u primjeru (10). Vlastite imenice uvijek su referencijalne i određene te se subjekt infinitne imenske skupine navodi u genitivu, prvenstveno zato što složena vlastita imenica obavlja funkciju subjekta navedene infinitne imenske skupine.

U primjeru (11) objekatska sintagma jeste infinitna imenska skupina *babası-nın birdenbire bir yan sokağa neden sap-tığ-ı* (*to zašto bi [njegov] otac odjednom skrenuo u sporednu ulicu*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Babası birdenbire bir yan sokağa neden sap-ar-dı* (*Zašto bi [njegov] otac odjednom skrenuo u sporednu ulicu*).

U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *neden* (*zašto*) preuzima funkciju adverbijalne odredbe uzroka, što pokazuje da se ne postavlja pitanje u vezi s tim da li se realizirala radnja koja se označava glagolom *sapmak* (*skretati / skrenuti*), koji ima funkciju predikata, već se pitanje odnosi na uzrok realiziranja radnje koja se izražava predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica *Babası birdenbire bir yan sokağa neden sap-ar-dı* (*Zašto bi [njegov] otac odjednom skrenuo u sporednu ulicu*) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u kojoj neka imenska leskema obavlja funkciju adverbijalne odredbe uzroka umjesto upitnoga priloga *neden* (*zašto*). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *sapmak* (*skretati / skrenuti*), koji stoji u trećem licu jednine imperfekta na *-rDI*, kojim se izražava radnja koja se realizirala u neograničenome vremenskom toku prije trenutka govora. Glagolska imenica na *-DIk*, za koju je već navedena konstatacija da pokriva sferu sadašnjosti i prošlosti, preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine jer se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu stoji u trećem licu jednine te se na glagolsku imenicu na *-DIk* dodaje prisvojni sufiks za treće lice jednine. Na taj se način označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istoznačni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja ima funkciju objekatske sintagme u primjeru (11). Subjekt upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste leksema *baba* (*otac*), koja na sebi ima prisvojni sufiks za treće lice jednine kojim se izražava kategorijalna prisvojnost i pripadnost. Subjekt infinitne imenske skupine koja u primjeru (11) ima funkciju objekatske sintagme navodi se u genitivu, prvenstveno zato što su uvijek referencijalne i određene lekseme koje na sebi imaju prisvojni sufiks kojim se izražava kategorijalna prisvojnost.

U primjeru (12) objekatska sintagma jeste infinitna imenske skupina *benim orada masada niye otur-duğ-um* (*to zašto ja sjedim ondje, za stolom*), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Ben orada masada niye otur-uyor-um* (*Zašto ja sjedim ondje, za stolom*). Budući da u navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *niye* (*zašto*) vrši funkciju adverbijalne odredbe uzroka, pitanje se ne odnosi na to da li se realizira radnja koja se označava glagolom *oturmak* (*sjediti / sjesti, boraviti, stanovati*), koji ima funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s uzrokom realiziranja radnje koja se iskazuje predikatom. Stoga se u procesu nominalizacije upitna ishodišna rečenica *Ben orada masada niye otur-uyor-um* (*Zašto [ja] sjedim ondje, za stolom*) preoblikuje u infinitnu imensku skupinu na identičan način kao potvrdna ili odrična ishodišna rečenica u okviru koje neka imenska riječ ima funkciju adverbijalne odredbe uzroka umjesto upitnoga priloga *niye* (*zašto*). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupine jeste glagol *oturmak* (*sjediti / sjesti, boraviti, stanovati*), koji se navodi u prvome licu jednine prezenta na *-(I)yor*. S obzirom na to da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu izražava radnja koja se povezuje sa sferom sadašnjosti, glagolska imenica na *-DIk* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu stoji u prvome licu jednine te se prisvojni sufiks za prvo lice jednine dodaje na glagolsku imenicu na *-DIk*. Na taj se način označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine identični u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja preuzima funkciju objekatske sintagme u primjeru (12). Lične zamjenice uvijek su referencijalne i određene te se u genitivu navodi lična zamjenica prvoga lica jednine

koja vrši funkciju subjekta infinitne imenske skupine koja ima funkciju objekatske sintagme u primjeru (12).

U prijevodu primjera (10), (11) i (12) navode se zavisnosložene rečenice s uzročnim zavisnoupitnim objekatskim klauzama u okviru kojih se uzročne zavisnoupitne objekatske klauze vežu za glavnu klauzu upitnim prilogom *zašto*. To pokazuje da su bosanske uzročne zavisnoupitne objekatske klauze značenjski bliske turskim upitnim infinitnim imenskim skupinama koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na uzrok realiziranja radnje.

Upitne infinitne imenske skupine s upitnim priložima *nereye (kamo, gdje)*, *nerede (gdje)* i *nereden (odakle)*

Upitni prilozi *nereye (kamo, gdje)*, *nerede (gdje)* i *nereden (odakle)* jesu složenice koje se deriviraju dodavanjem padežnih nastavaka za dativ, lokativ i ablativ na osnovu upitne lekseme *nere (koje mjesto)*. Upitnim priložima *nereye (kamo, gdje)*, *nerede (gdje)* i *nereden (odakle)* izvode se posebna pitanja koja se odnose na mjesto i lokaciju s kojom se povezuje radnja (v. Ayverdi 2010: 925–926; Đinđić 2014: 1015). Posebna pitanja koja se odnose na lokaciju s kojom se povezuje radnja mogu ulaziti u sastav upitnih infinitnih imenskih skupina.

(13) Pencereden şehre her bakışında Samiha'nın nereye kaçtığını (...) hayal ediyorum (Pamuk 2014: 213–214). = Kad god pogledam kroz prozor prema gradu, razmišljam o tome kamo je (...) Samiha pobjegla (Pamuk 2015: 251).

(14) Yarın yine aynı saatte nerde toplanacağımızı biliyorsunuz (Melissa 2016: 150). = Znate gdje ćemo se ponovo okupiti sutra u isto vrijeme.

(15) Elbette paranın nereden geldiği araştırılacaktı (Tahir 2010: 373). = Naravno, istražit će se odakle je novac došao.

U primjerima (13) i (14) u funkciji objekatske sintagme upotrebljavaju se upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na lokaciju s kojom se povezuje radnja. S druge strane, u primjeru (15) upitna infinitna imenska skupina koja sadrži posebno pitanje koje se odnosi na lokaciju s kojom se povezuje radnja koristi se u funkciji subjekatske sintagme.

U primjeru (13) objekatska sintagma jeste infinitna imenska skupina *Samiha'-nın nereye kaç-tığ-ı* (to kamo je Samiha pobjegla), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Samiha nereye kaç-tı* (*Kamo je Samiha pobjegla*). U navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nereye (kamo, gdje)* koristi se u funkciju adverbijalne odredbe mjesta. To pokazuje da se u upitnoj ishodišnoj rečenici *Samiha nereye kaç-tı* (*Kamo je Samiha pobjegla*) pitanje ne odnosi na to da li se realizirala radnja koja se iskazuje glagolom *kaçmak* (*bježati / pobjeći*), koji vrši funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s lokacijom s kojom se povezuje radnja koja se izražava predikatom. Stoga se u upitnoj ishodišnoj rečenici *Samiha nereye kaç-tı* (*Kamo je Samiha pobjegla*) proces nominalizacije realizira na identičan način kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u okviru koje se neka imenska riječ upotrebljava u funkciji adverbijalne odredbe mjesta umjesto upitnoga priloga *nereye (kamo, gdje)*. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *kaçmak* (*bježati / pobjeći*), koji stoji u trećem licu jednine određenoga perfekta. Predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti te glagolska imenica na *-Dik* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine. Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu stoji u trećem licu jednine te se na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje prisvojni sufiks za treće lice jednine. Prisvojnim sufiksom za treće lice jednine označava se da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja se upotrebljava u

funkciji objekatske sintagme u primjeru (13). Vlastite imenice uvijek su referencijalne i određene te se u genitivu navodi vlastita imenica *Samiha*, koja vrši funkciju subjekta infinitne imenske skupine koja se koristi u funkciji objekatske sintagme u primjeru (13).

U primjeru (14) funkciju objekatske sintagme vrši infinitna imenska skupina (*bizim*) *yarın yine aynı saatte neredede toplan-acağ-ımız* (to gdje ćemo se [mi] ponovo okupiti sutra u isto vrijeme), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice (*Biz*) *yarın yine aynı saatte neredede toplan-acağ-ız* (Gdje ćemo se [mi] ponovo okupiti sutra u isto vrijeme). S obzirom na to da se u navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nerede* (gdje) upotrebljava u funkciji adverbijalne odredbe mjesta, pitanje se ne odnosi na to da li će se realizirati radnja koja se iskazuje glagolom *toplanmak* (*okupljati se / okupiti se*), koji ima funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s lokacijom s kojom se povezuje radnja koja se izražava predikatom. Stoga se u upitnoj ishodišnoj rečenici (*Biz*) *yarın yine aynı saatte neredede toplan-acağ-ız* (Gdje ćemo se [mi] ponovo okupiti sutra u isto vrijeme) proces nominalizacije realizira na identičan način kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u okviru koje se neka imenska riječ koristi u funkciji adverbijalne odredbe mjesta umjesto upitnoga priloga *nerede* (gdje). Funkciju predikata upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu obavlja glagol *toplanmak* (*okupljati se / okupiti se*), koji se navodi u prvome licu množine futura. Budući da se predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu označava radnja koja se povezuje sa sferom budućnosti, glagolska imenica na *-(y)AcAk* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja se koristi u funkciji objekatske sintagme u primjeru (14). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu navodi se u prvome licu množine, zbog čega se na glagolsku imenicu na *-(y)AcAk* dodaje prisvojni sufiks za prvo lice množine. Na taj se način označava da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu. Lične su zamjenice uvijek referencijalne i određene i da se u imenskoj skupini koja se u primjeru (14) upotrebljava u funkciji objekatske sintagme navodi lična zamjenica prvoga lica množine koja ima funkciju subjekta infinitne imenske skupine, ona bi bila u genitivu. Da se u primjeru (14) ne izostavljaju subjekt finitnoga predikata i subjekt infinitne imenske skupine koja se koristi u funkciji objekatske sintagme, navedena rečenica imala bi sljedeću formu: (*Siz*) (*bizim*) *yarın yine aynı saatte neredede toplanacağımızı biliyorsunuz. ([Vi] znate gdje ćemo se [mi] ponovo okupiti sutra u isto vrijeme).*

U primjeru (15) u funkciji subjekatske sintagme koristi se infinitna imenska skupina *para-nın nereden gel-diğ-i* (to odakle je novac došao), koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom upitne ishodišne rečenice *Para nereden gel-di* (Odakle je novac došao). Budući da se u navedenoj upitnoj ishodišnoj rečenici upitni prilog *nereden* (odakle) upotrebljava u funkciji adverbijalne odredbe mjesta, pitanje se ne odnosi na to da li se realizirala radnja koja se označava glagolom *gelmek* (*dolaziti / doći*), koji ima funkciju predikata, već se postavlja pitanje u vezi s lokacijom s kojom se povezuje radnja koja se izražava predikatom. Stoga je u upitnoj ishodišnoj rečenici *Para nereden gel-di* (Odakle je novac došao) proces nominalizacije identičan kao u potvrdnoj ili odričnoj ishodišnoj rečenici u okviru koje se neka imenska riječ koristi u funkciji adverbijalne odredbe mjesta umjesto upitnoga priloga *nereden* (odakle). Predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste glagol *gelmek* (*dolaziti / doći*), koji stoji u trećem licu jednine određenoga perfekta. Dakle, predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu iskazuje se radnja koja se povezuje sa sferom prošlosti, zbog čega glagolska imenica na *-DIk* preuzima funkciju upravnoga člana infinitne imenske skupine koja se u primjeru (15) upotrebljava u funkciji subjekatske sintagme.

Budući da u trećem licu jednine stoji predikat upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu, na glagolsku imenicu na *-Dik* dodaje se prisvojni sufiks za treće lice jednine. Prisvojnim sufiksom za treće lice jednine naznačava se da su subjekt i upravni član infinitne imenske skupine istovjetni u kategoriji lica i broja sa subjektom i predikatom upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu koja obavlja funkciju subjekatske sintagme u primjeru (15). Subjekt upitne ishodišne rečenice koja se u procesu nominalizacije preoblikuje u infinitnu imensku skupinu jeste leksema *para (novac)*, koja je referencijalna i određena zato što se spominje i u prethodnim rečenicama. To pokazuje da je subjekt upitne ishodišne rečenice tematski dio obavijesti, zbog čega se subjekt infinitne imenske skupine navodi u genitivu.

U prijevodu primjera (13), (14) i (15) navode se zavisnosložene rečenice s mjesnim zavisnoupitnim objekatskim klauzama u kojima se mjesne zavisnoupitne objekatske klauze vežu za glavnu klauzu upitnim prilogima *kamo*, *gdje* i *odakle*. To pokazuje da su bosanske mjesne zavisnoupitne objekatske klauze značenjski bliske turskim upitnim infinitnim imenskim skupinama koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na mjesto i lokaciju s kojom se povezuje radnja.

Zaključak

U radu su analizirani kontekstualni primjeri u okviru kojih se upotrebljavaju turske upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja koja se odnose na vremenski tok, kvantitet, stupanj, intenzitet, način, uzrok i mjesto vršenja radnje. Analiza kontekstualnih primjera ukazala je na činjenicu da se u turskome jeziku posebna pitanja u vezi s vremenskim tokom realiziranja radnje oblikuju pomoću složenoga upitnog priloga *ne zaman (kada)*. U analizi se moglo vidjeti da su turske upitne infinitne imenske skupine u čiji sastav ulaze posebna pitanja u vezi s vremenskim tokom realiziranja radnje značenjski bliske bosanskim vremenskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama koje se za glavnu ili osnovnu klauzu vežu upitnim prilogom *kad*. Analiza je pokazala da se u turskome jeziku posebna pitanja koja se odnose na kvantitet, stupanj i intenzitet radnje deriviraju pomoću složenoga upitnog priloga *ne kadar (koliko)*. U kontrastivnoj analizi moglo se uočiti da su turske upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja u vezi s kvantitetom, stupnjem i intenzitetom radnje značenjski bliske bosanskim količinskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama koje se za glavnu ili osnovnu klauzu vežu upitnim prilogom *koliko*. U analizi se, također, moglo primijetiti da se u turskome jeziku posebna pitanja u vezi s načinom i okolnostima realiziranja radnje izvode pomoću upitnoga priloga *nasıl (kako)*. Kontrastivna analiza pokazala je da su turske upitne infinitne imenske skupine koje sadrže posebna pitanja u vezi s načinom realiziranja radnje značenjski bliske bosanskim načinskim zavisnoupitnim objekatskim klauzama koje se za glavnu ili osnovnu klauzu vežu upitnim prilogom *kako*. U turskome jeziku posebna pitanja koja se odnose na uzrok realiziranja radnje oblikuju se pomoću upitnih priloga *niçin (zašto)*, *neden (zašto)* i *niye (zašto)*, a analiza kontekstualnih primjera ukazala je na činjenicu da su turske upitne infinitne imenske skupine u čiji sastav ulaze posebna pitanja u vezi s uzrokom realiziranja radnje značenjski bliske bosanskim uzročnim zavisnoupitnim objekatskim klauzama koje se za glavnu ili osnovnu klauzu vežu upitnim prilogom *zašto*. I na kraju, u analiziranim primjerima moglo se uočiti da se u turskome jeziku posebna pitanja u vezi s mjestom i lokacijom s kojom se povezuje radnja deriviraju pomoću upitnih priloga *nereye (kamo, gdje)*, *nerede (gdje)* i *nereden (odakle)*. Kontrastivna analiza pokazala je da su turske upitne infinitne imenske skupine koja sadrže posebna pitanja koja se odnose na lokaciju s kojom se povezuje radnja značenjski bliske bosanskim mjesnim zavisnoupitnim objekatskim klauzama koje se za glavnu ili osnovnu klauzu vežu upitnim prilogima *gdje*, *kamo* i *odakle*.

Conclusion

This paper analyzed contextual examples illustrating the use of Turkish interrogative infinitival nominal groups that contain questions referring to temporal sequence, quantity, degree, intensity, manner, cause, and place/location of an action. The analysis showed that, in Turkish, questions about the time course of an action are formed using the compound interrogative adverb *ne zaman* (when). The analysis also showed that Turkish interrogative infinitival nominal groups containing such temporal questions are semantically close to Bosnian temporal embedded interrogative object clauses, which are linked to the main clause by the interrogative adverb *kad* (when). Furthermore, the analysis demonstrated that Turkish questions relating to the quantity, degree, and intensity of an action are derived using the compound interrogative adverb *ne kadar* (how much/how many). In the contrastive analysis, it was noted that Turkish interrogative infinitival nominal groups containing these questions relating to the quantity, degree, and intensity of an action semantically correspond closely to Bosnian quantitative embedded interrogative object clauses, which are connected to the main clause by the interrogative adverb *koliko* (how much/how many). The analysis also indicated that, in Turkish, questions relating to the manner and circumstances of carrying out an action are formed using the interrogative adverb *nasıl* (how). The contrastive analysis showed that Turkish interrogative infinitival nominal groups containing manner questions are semantically close to Bosnian manner embedded interrogative object clauses, linked to the main clause by the interrogative adverb *kako* (how). In Turkish, questions referring to the cause of an action are formed using the interrogative adverbs *niçin* (why), *neden* (why), and *niye* (why). The contextual analysis suggested that Turkish interrogative infinitival nominal groups containing questions referring to the cause of an action are semantically close to Bosnian causal embedded interrogative object clauses, connected to the main clause by the interrogative adverb *zašto* (why). Finally, the analyzed examples showed that Turkish questions concerning the place/location associated with an action are derived using the interrogative adverbs *nereye* (where to), *nerede* (where), and *nereden* (where from). The contrastive analysis indicated that Turkish interrogative infinitival nominal groups containing questions concerning the place/location associated with an action are semantically close to Bosnian locative embedded interrogative object clauses, linked to the main clause by the interrogative adverbs *gdje* (where), *kamo* (where to), and *odakle* (where from).

Izvori

- Hamzalu, T. 2022. *Firuze*. Bursa: Muhenna Yayınları.
Melissa, E. 2016. *Eylül*. İstanbul: Fenomen Kitaplar Yayınları.
Nesin, A. 2001. *Toros Canavarı*. İstanbul: Düşün Yayınevi.
Pamuk, O. 2008. *Masumiyet Müzesi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
Pamuk, O. 2009. *Muzej nevinosti*. S turskoga preveli Ekrem Čaušević i Kerima Filan. Sarajevo: Buybook.
Pamuk, O. 2014. *Kafamda Bir Tuhaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Pamuk, O. 2015. *Čudne misli u mojoj glavi*. S turskoga prevele Sabina Bakšić i Alena Čatović. Sarajevo: Buybook.
Tahir, K. 2005. *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
Tahir, K. 2010. *Yol Ayrımı*. 4. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları.

Literatura

- Ayverdi, İ. 2010. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
Bozkurt, F. 2000. *Türkiye Türkçesi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
Čaušević, E. 2018. *Ustroj, sintaksa i semantika infinitivnih glagolskih oblika u turskom jeziku: Turski i hrvatski jezik u usporedbi i kontrastiranju*. Zagreb: Ibis grafika.

- Delice, H. İ. 2008. *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yayınları.
- Đindić, M. 2014. *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. 1999. *Türk Dilbilgisi*. 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. 2003. *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. 1998. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. 2007. *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Göksel, A., Kerslake, C. 2005. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London / New York: Routledge.
- Gülensoy, T. 2010. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hepçilingirler, F. 2006. *Öğretenlere ve Öğrenenlere Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Karaağaç, G. 2012. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keskin, R. 2003. *Türkçe Dil Bilgisi: Kelime ve Cümle Tahlilleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. 2009. *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kükey, M. 2003. *Türkçenin Dilbilgisi*. Samsun: Cem Ofset.

MATEMATIKA I INFORMATIKA

Hermina Alajbegović
Almir Huskanović
Safet Hamedović

ANALIZA PERFORMANSI ROBOTA POMOĆU FUZZY GRAFOVA I FUZZY C-MEANS ALGORITMA

Sažetak

U ovom radu prikazujemo pristup analizi performansi robota koji kombinuje dva komplementarna koncepta: fuzzy grafove i Fuzzy C-Means (FCM) algoritam. Cilj rada je pokazati kako se tačnost i ponovljivost robota mogu objediniti u jedinstvenu mjeru pouzdanosti, te kako se ta mjera može dalje koristiti u formiranju fuzzy indeksa sličnosti između robota.

Primijenjen na skupu od 16 simuliranih robota, FCM algoritam formira četiri jasno razdvojena klastera s prosječnom pripadnošću od 0.97. Dobivene vrijednosti pripadnosti koriste se kao fuzzy težine za konstrukciju fuzzy grafa, čija analiza pokazuje da se, za prag sličnosti $\tau = 0.95$ struktura mijenja sa četiri na šest klastera, a 87.5% robota ostaje povezano u stabilnim podgrupama.

Na taj način omogućeno je dublje razumijevanje odnosa između robota – s jedne strane kroz grafovsku strukturu s fuzzy težinama, a s druge strane kroz grupisanje robota na osnovu fuzzy pripadnosti klasterima. Ovakav hibridni pristup doprinosi boljem sagledavanju strukture performansi i može imati praktičnu primjenu u održavanju robota i alokaciji zadataka.

Ključne riječi: fuzzy grafovi, Fuzzy C-Means algoritam, analiza performansi robota, tačnost i ponovljivost, klasterovanje robota.

PERFORMANCE ANALYSIS OF ROBOTS USING FUZZY GRAPHS AND THE FUZZY C-MEANS ALGORITHM

Abstract

This paper presents an approach to robot performance analysis that combines two complementary concepts: fuzzy graphs and the Fuzzy C-Means (FCM) algorithm. The goal of the paper is to demonstrate how robot accuracy and repeatability can be combined into a unified reliability measure, and how this measure can be further used to form a fuzzy similarity index between robots.

When applied to a dataset of 16 simulated robots, the FCM algorithm forms four clearly separated clusters with an average membership degree of 0.97. The obtained membership values are then used as fuzzy weights for the construction of a fuzzy graph. The analysis of this graph shows that, for a similarity threshold of $\tau = 0.95$, the structure changes from four to six clusters, while 87.5% of the robots remain connected within stable subgroups.

This approach enables a deeper understanding of the relationships between robots—on one hand through graph structures with fuzzy weights, and on the other hand through grouping robots based on fuzzy cluster membership. Such a hybrid approach contributes to better insight into the performance structure and may have practical applications in robot maintenance and task allocation.

Keywords: *fuzzy graphs, Fuzzy C-Means algorithm, robot performance analysis, accuracy and repeatability, robot clustering.*

1. UVOD

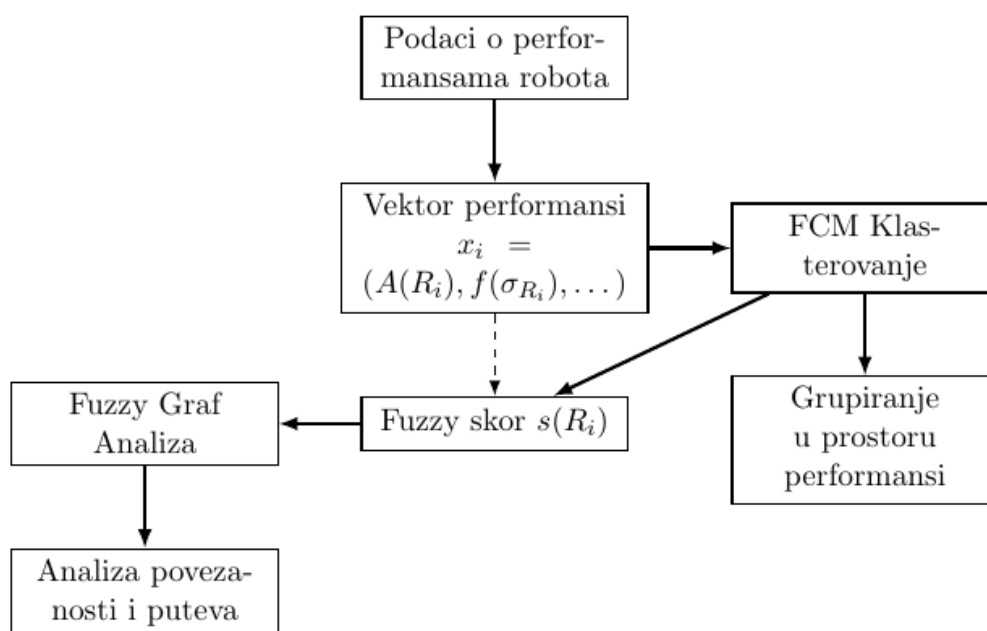
Analiza performansi robota zahtijeva precizne metode za procjenu i poređenje njihovih karakteristika. Dvije ključne mjere koje se u tu svrhu koriste su *tačnost* i *ponovljivost* [20, 10]. Tačnost opisuje odstupanje izmjerene vrijednosti od idealne, dok ponovljivost predstavlja stabilnost rezultata pri ponovljenim mjerenjima pod istim uslovima [20].

Ove dvije mjere moguće je objediniti u zajednički pokazatelj pouzdanosti koji ćemo označiti kao *stepen pouzdanosti robota*. Korištenjem fuzzy pristupa možemo opisati stepen neizvjesnosti i preklapanja između performansi različitih robota, što je posebno korisno kada su granice između „dobrog“ i „lošeg“ robota neprecizne [27]. Na taj način, fuzzy pristup omogućava definisanje lingvističkih ocjena pouzdanosti (npr. „nizak“, „srednji“, „visok“ stepen pouzdanosti) umjesto strogo oštih pragova.

Fuzzy logika i dalje je aktivan predmet istraživanja u robotici, što pokazuju brojni recentni radovi. Primjene uključuju poboljšane kontrolere za navigaciju mobilnih robota u nepoznatim okruženjima [2, 22], hibridne fuzzy-ekspertne sisteme za upravljanje robotskim manipulatorima [4], te napredne strategije upravljanja za robotske sisteme s ograničenjima [26]. Ovi radovi potvrđuju trajnu vrijednost fuzzy pristupa za rješavanje kompleksnih problema u robotici.

U ovom radu koristimo dva komplementarna pristupa:

- pristup baziran na **fuzzy grafovima**, u kojem se odnosi između robota modeliraju fuzzy relacijama [16, 13, 12] i
- pristup baziran na **Fuzzy C-Means algoritmu**, kojim se roboti grupišu u klastere prema stepenima pripadnosti [3, 6].

Slika 1: Shematski prikaz komplementarnog pristupa analizi performansi robota. Fuzzy skor $s(R_i)$ primarno se definira na temelju rezultata FCM klasterovanja ($s(R_i) = \max_j u_{ij}$), a zatim se koristi za izgradnju fuzzy grafa.

2. FUZZY C-MEANS ALGORITAM

Fuzzy C-Means (FCM) algoritam je jedan od najpoznatijih algoritama za fuzzy klasterovanje [3]. Za razliku od klasičnih metoda (npr. k-means [6]), gdje svaki element pripada samo jednom klasteru, FCM omogućava da svaki element pripada svakom klasteru s određenim *stepenom pripadnosti* između 0 i 1.

Algoritam minimizira funkciju cilja:

$$J_m = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^C u_{ij}^m \|x_i - c_j\|^2,$$

uz sljedeća ograničenja:

$$\sum_{j=1}^C u_{ij} = 1 \quad \text{za svaki } i = 1, \dots, N, \quad \text{ i } \quad u_{ij} \in [0,1],$$

gdje je:

- N – broj elemenata (npr. robota),
- C – broj klastera,
- u_{ij} – stepen pripadnosti elementa x_i klasteru j ,
- $m > 1$ – fuzzy parametar koji određuje stepen „zamućenosti“ klastera [3],
- c_j – centar klastera j ,
- $\|x_i - c_j\|$ – udaljenost između elementa i centra klastera (najčešće Euklidova).

Minimizacija funkcije cilja uz navedena ograničenja provodi se metodom Lagrangeovih multiplikatora, što dovodi do iterativnog postupka koji se sastoji od alternirajućeg ažuriranja centara klastera i stepena pripadnosti.

Vektor performansi robota: Svaki robot R_i predstavlja se kao vektor svojih ključnih performansi:

$$x_i = (A(R_i), f(\sigma_{R_i}), v(R_i), E(R_i), \dots) \in \mathbb{R}^d,$$

gdje su $A(R_i)$ tačnost, $f(\sigma_{R_i})$ standardizirana ponovljivost, $v(R_i)$ brzina, $E(R_i)$ potrošnja energije i ostale relevantne karakteristike. Razlika između dva vektora procjenjuje se Euklidovom normom $\|x_i - c_j\|$.

Iterativni postupak FCM algoritma:

1. Odaberu se inicijalne vrijednosti stepena pripadnosti u_{ij} (obično nasumično, uz ograničenje $\sum_{j=1}^C u_{ij} = 1$) [3].
2. Ažuriraju se centri klastera formulom:

$$c_j = \frac{\sum_{i=1}^N u_{ij}^m x_i}{\sum_{i=1}^N u_{ij}^m}.$$

3. Ažuriraju se stepeni pripadnosti:

$$u_{ij} = \frac{1}{\sum_{k=1}^C \left(\frac{\|x_i - c_j\|}{\|x_i - c_k\|} \right)^{\frac{2}{m-1}}}.$$

4. Postupak se ponavlja dok promjene u matrici $U = [u_{ij}]$ ne padnu ispod zadanog praga.

Parametar $m > 1$ kontroliše stepen zamućenosti klastera. Kada je m blizu 1, pripadnosti podataka klasterima postaju vrlo oštre, tj. svaki podatak pripada gotovo u potpunosti jednom klasteru, slično klasičnom k-means algoritmu. Kako se m povećava, pripadnosti postaju mekše i ravnomjernije raspoređene između klastera, što omogućava da podaci imaju djelomično članstvo u više klastera. U praksi se često uzima $m = 2$, što daje dobar kompromis između jasnoće klastera i fuzzy pripadnosti [3].

Izbor broja klastera C može se izvršiti na nekoliko načina:

- **Eksperimentalno:** isprobavanjem različitih vrijednosti C i odabirom one koja daje najinformativnije i stabilne klastere.
- **Metode valjanosti klastera:** koriste se mjere poput siluete, indeks Davies-Bouldina ili indeks Xie-Beni za ocjenu kvaliteta klastera i optimizaciju C [3].
- **Teorijsko ili praktično ograničenje:** broj klastera se bira prema očekivanoj strukturi podataka ili praktičnoj upotrebi, npr. prema broju kategorija performansi robota koje želimo razlikovati.

Nakon FCM klasterovanja, za svakog robota R_i možemo izračunati **stepen sigurnosti klastera** kao maksimalnu vrijednost pripadnosti:

$$\text{sigurnost}(R_i) = \max_j u_{ij}.$$

Ova mjera indicira koliko je robot definitivno pridružen svom primarnom klasteru. Više vrijednosti ukazuju na veću sigurnost klasifikacije [25].

Važno je napomenuti da pojam *klastera* u fuzzy grafu i u FCM algoritmu nema isto značenje:

- U Fuzzy C-Means algoritmu, klaster označava grupu objekata koji dijele slične karakteristike i formiraju se optimizacijom funkcije cilja koristeći **Euklidovu metriku** ili neku sličnu metriku na prostoru karakteristika [3].
- U fuzzy grafu, klasteri proizlaze iz *stepena povezanosti* među čvorovima grafa i definisani su fuzzy relacijama sličnosti $\mu(R_i, R_j)$, koje se baziraju na vrijednostima fuzzy skora $s(R_i)$ robota [13].

Drugim riječima, FCM koristi **vektorske karakteristike i geometrijsku metriku**, dok fuzzy graf modelira **relacije sličnosti i puteve** između robota kroz fuzzy indekse. Tako se oba pristupa mogu komplementarno koristiti: FCM za grupisanje u prostoru karakteristika, a fuzzy graf za analizu međusobne sličnosti i povezanosti [18].

3. FUZZY GRAFOVI I ANALIZA PERFORMANSI ROBOTA

U ovom poglavlju sistematski opisujemo teorijsku osnovu koja kombinuje fuzzy relacije, funkcije sličnosti i fuzzy grafove za analizu performansi robota, uključujući definiciju ključnih parametara, metrika, fuzzy skora i klastera [13, 16, 18, 12, 24].

3.1 Fuzzy relacije

Fuzzy relacija predstavlja proširenje klasične (binarne) relacije u okviru teorije fuzzy skupova, pri čemu se umjesto binarne pripadnosti uvodi *stepen pripadnosti* iz intervala $[0,1]$. Formalno, fuzzy relacija R između skupova X i Y definiše se kao fuzzy skup na *Kartezijevom proizvodu* $X \times Y$, odnosno kao funkcija pripadnosti

$$\mu_R: X \times Y \rightarrow [0,1].$$

Fuzzy relacije omogućavaju opisivanje nepreciznih, nesigurnih i djelomično poznatih odnosa, što ih čini vrlo korisnim alatom u područjima kao što su fuzzy logika, baze podataka, sistemi za donošenje odluka i analiza složenih podataka [27].

3.2 Osnovni pojmovi: t-norma i t-conorma

Za definisanje osnovnih operacija nad fuzzy relacijama (poput presjeka, unije i kompozicije) potrebno je uvesti pojmove t-norme i t-conorme. U suštini, ove funkcije određuju kako se kombinuju stepeni pripadnosti: t-norma formalizira logičku konjunkciju (operaciju "I" odnosno presjek skupova), a t-conorma logičku disjunkciju (operaciju "ILI" odnosno uniju skupova).

Definicija 1 (t-norma). *t-norma* (triangularna norma) je funkcija $T: [0,1] \times [0,1] \rightarrow [0,1]$ koja za sve $a, b, c \in [0,1]$ ima sljedeća svojstva:

1. **Komutativnost:** $T(a, b) = T(b, a)$
2. **Asocijativnost:** $T(a, T(b, c)) = T(T(a, b), c)$
3. **Monotonost:** ako $a \leq b$, tada $T(a, c) \leq T(b, c)$
4. **Granični uslov (identitet):** $T(a, 1) = a$

Definicija 2 (t-conorma). *t-conorma* (triangularna konorma) je funkcija $S: [0,1] \times [0,1] \rightarrow [0,1]$ koja za sve $a, b, c \in [0,1]$ ima sljedeća svojstva:

1. **Komutativnost:** $S(a, b) = S(b, a)$
2. **Asocijativnost:** $S(a, S(b, c)) = S(S(a, b), c)$
3. **Monotonost:** ako $a \leq b$, tada $S(a, c) \leq S(b, c)$
4. **Granični uslov (identitet):** $S(a, 0) = a$

Definicija 3 (Dualnost). Neka je $n: [0,1] \rightarrow [0,1]$ standardna negacija, $n(a) = 1 - a$. Kažemo da su t-norma T i t-conorma S *dualne* (povezane De Morganovim zakonima) ako za sve $a, b \in [0,1]$ vrijedi:

$$S(a, b) = n(T(n(a), n(b))) \quad \text{odnosno} \quad S(a, b) = 1 - T(1 - a, 1 - b),$$

i obrnuto,

$$T(a, b) = n(S(n(a), n(b))) \quad \text{odnosno} \quad T(a, b) = 1 - S(1 - a, 1 - b).$$

Sljedeći parovi funkcija čine dualne t-norme i t-conorme u smislu Definicije 3.

- **Minimum i maksimum:**

$$T_{\min}(a, b) = \min(a, b) \text{ (najslabija karika)}$$

$$S_{\max}(a, b) = \max(a, b) \text{ (najjača alternativa)}$$

- **Algebarski proizvod i probabilitički zbir:**

$$T_{\text{prod}}(a, b) = a \cdot b \quad (\text{postepeno umanjeње})$$

$$S_{\text{sum}}(a, b) = a + b - a \cdot b \quad (\text{kumulativni efekt})$$

- **Lukasiewiczov par:**

$$T_{\text{Luk}}(a, b) = \max(0, a + b - 1) \text{ (stroga konjunkcija)}$$

$$S_{\text{Luk}}(a, b) = \min(1, a + b) \quad (\text{ograničena disjunkcija})$$

Detaljna svojstva i primjene t-normi i t-conormi obrađena su u [1, 9, 11].

3.3 Funkcija sličnosti kao specijalan tip fuzzy relacije

Posebno važan tip fuzzy relacije je *funkcija sličnosti*, koja se koristi za kvantifikovanje stepena sličnosti između dva objekta. Funkcija sličnosti $\mu_S: X \times X \rightarrow [0,1]$ je fuzzy relacija koja obično zadovoljava sljedeća svojstva:

1. **Refleksivnost:** $\mu_S(x, x) = 1$ za sve $x \in X$ (svaki element je potpuno sličan samom sebi)
2. **Simetričnost:** $\mu_S(x, y) = \mu_S(y, x)$ za sve $x, y \in X$ (sličnost je dvosmjerna)
3. **T-tranzitivnost:** $\mu_S(x, z) \geq T(\mu_S(x, y), \mu_S(y, z))$ za neku t-normu T (sličnost se prenosi kroz posrednike)

Funkcije sličnosti mogu se konstruisati koristeći različite metrike, poput kosinusne sličnosti, Jaccardovog indeksa ili euklidske udaljenosti transformisane u sličnost [15, 5].

3.4 Najčešći modeli fuzzy relacija

Na osnovu pregleda literature mogu se izdvojiti tri osnovna modela fuzzy relacija sa širokom primjenom:

1. **Temeljen na t-normama za kompoziciju relacija.**

Ovaj model koristi t-norme za definisanje kompozicije fuzzy relacija. Neka su $R \subseteq X \times Y$ i $S \subseteq Y \times Z$ fuzzy relacije. Tada je njihova kompozicija $R \circ S$ data s:

$$\mu_{R \circ S}(x, z) = \sup_{y \in Y} T(\mu_R(x, y), \mu_S(y, z)),$$

gdje je T odabrana t-norma. Ova formula odgovara na pitanje: “Koliko je element x povezan s elementom z kroz relacije R i S ?” Odgovor je najjača veza preko svih mogućih posrednika y . Ovaj pristup, detaljno opisan u [1], omogućava modularnu izgradnju složenih fuzzy sistema i često se koristi u fuzzy kontrolerima i sistemima za donošenje odluka.

2. Temeljen na mjerama sličnosti.

Ovaj model ima centralnu ulogu u klasterovanju podataka, gdje se fuzzy relacija sličnosti definiše direktno pomoću funkcije $\mu_R(x, y)$ koja kvantificira stepen sličnosti između elemenata. Takva relacija se može izgraditi iz podataka koristeći standardne metrike sličnosti poput kosinusne ili Jaccardovog indeksa [15, 5]. Pored klasterovanja, model se primjenjuje i u izgradnji inteligentnih sistema za preporuke, gdje omogućava pronalaženje sličnih stavki na osnovu fuzzy mjera sličnosti. U ovom radu koristimo upravo ovaj model za definisanje relacija u fuzzy grafu robota.

3. Temeljen na fuzzy funkcionalnim zavisnostima.

FFZ opisuju obrasce: "Što su instance sličnije po X , to su sličnije po Y ". Formalno, FFZ $X \leadsto Y$ vrijedi ako za bilo koja dva objekta a i b vrijedi $\mu_X(a, b) \leq \mu_Y(a, b)$, gdje μ_X i μ_Y označavaju odgovarajuće funkcije sličnosti [21]. U analizi performansi robota, FFZ poput $\{\text{Tačnost, Ponovljivost}\} \leadsto \{\text{Potrošnja energije}\}$ postavlja očekivanje da roboti slični po tačnosti i ponovljivosti budu slični i po potrošnji energije. **Kršenje ove zavisnosti** ima konkretne implikacije. Primjerice, ako se nađu dva robota s vrlo visokom sličnošću po tačnosti i ponovljivosti ($\mu_X \approx 0.9$), ali s potpuno različitom potrošnjom energije ($\mu_Y < 0.3$), to ukazuje na jednu od dvije stvari: (1) postoji *outlier* (robot s atipičnom karakteristikom) koji zahtijeva daljnju analizu, ili (2) model treba proširiti dodatnim metrikama (npr. tip motora, starost komponenti) koje bolje objašnjavaju potrošnju energije. Time FFZ služe kao alat za otkrivanje anomalija i poboljšanje modela.

3.5 Fuzzy grafovi

Fuzzy graf proširuje koncept klasičnog grafa uvodeći stepene pripadnosti za čvorove i ivice, direktno koristeći fuzzy relacije.

Definicija 1 (Fuzzy graf). *Fuzzy graf je četvorka $G = (V, E, \sigma, \mu)$, gdje je:*

- V skup čvorova (npr. robota),
- $E \subseteq V \times V$ skup ivica,
- $\sigma: V \rightarrow [0,1]$ funkcija stepena članstva čvorova,
- $\mu: V \times V \rightarrow [0,1]$ funkcija stepena članstva ivica, pri čemu vrijedi $\mu(x, y) \leq \min(\sigma(x), \sigma(y))$ za sve $x, y \in V$.

Napomena: Funkcija μ je fuzzy relacija na skupu V ; u praksi se često koristi kao funkcija sličnosti između čvorova, što fuzzy graf čini prirodnim alatom za analizu odnosa sličnosti.

Definicija 2 (Fuzzy klaster). *Za prag $\tau \in (0,1)$, klaster $C \subseteq V$ definira se kao skup čvorova koji zadovoljava:*

- *Za sve $x, y \in C$ postoji nesmetan put između x i y takav da za svaku ivicu (u, v) na putu vrijedi $\mu(u, v) \geq \tau$.*
- *Za svaki $z \notin C$ postoji barem jedan $w \in C$ takav da $\mu(w, z) < \tau$.*

3.6 Performanse robota

Za svakog robota R mjerimo osnovne performanse [10, 20]:

- **Tačnost (Accuracy):** Omjer uspješnih pokušaja T u ukupno N izvršenih zadataka:

$$A(R) = \frac{T}{N}, \quad 0 \leq A(R) \leq 1.$$

- **Ponovljivost (Repeatability):** Varijabilnost rezultata. Ako su $x_1, x_2, \dots, x_n$ položaji na kojima predmet završi, prosječna pozicija je

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i,$$

a standardna devijacija (varijacija) je

$$\sigma_R = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}.$$

Manja σ_R ukazuje na bolju ponovljivost. Standardiziramo ponovljivost na interval $[0,1]$ pomoću transformacije:

$$f(\sigma_R) = \frac{1}{1 + \sigma_R}.$$

3.7 Transformacija ponovljivosti

Da bi se ponovljivost standardizirala u $[0,1]$, koriste se različite funkcije transformacije. Sve funkcije daju veće vrijednosti za bolju ponovljivost [14]:

- Racionalna: $f(\sigma_R) = \frac{1}{1 + \sigma_R}$
- Eksponecijalna: $f(\sigma_R) = e^{-k\sigma_R}, \quad k > 0$
- Linearna: $f(\sigma_R) = 1 - \frac{\sigma_R}{\sigma_{\max}}$
- Gaussova: $f(\sigma_R) = e^{-\frac{\sigma_R^2}{2\sigma_0^2}}$
- Fuzzy membership s pragovima:

$$f(\sigma_R) = \begin{cases} 1, & \sigma_R \leq \sigma_{\text{low}} \\ \frac{\sigma_{\text{high}} - \sigma_R}{\sigma_{\text{high}} - \sigma_{\text{low}}}, & \sigma_{\text{low}} < \sigma_R < \sigma_{\text{high}} \\ 0, & \sigma_R \geq \sigma_{\text{high}} \end{cases}$$

3.8 Fuzzy skor funkcija i ukupni stepen pouzdanosti

Neka je $s(R_i)$ fuzzy skor funkcija koja mjeri ukupni stepen pouzdanosti robota R_i . Pojam fuzzy skora zasniva se na principima fuzzy višekriterijskog odlučivanja [5, 14, 28], gdje se različite

karakteristike sistema kombinuju u jednu agregiranu mjeru. U ovom radu razmatramo dva pristupa njenom definisanju.

1. Fuzzy skor baziran direktno na performansama

Fuzzy skor se može definisati direktno na osnovu performansi robota, uzimajući u obzir više kriterija kao što su tačnost, ponovljivost i potrošnja energije [5, 14]. Opšti oblik može se izraziti kao:

$$s(R_i) = g(A(R_i), f(\sigma_{R_i}), \dots),$$

gdje funkcija g kombinuje različite standardizirane performanse (npr. tačnost A , ponovljivost σ_{R_i} , brzinu V , energiju E) u jedinstvenu mjeru pouzdanosti. Ovaj pristup koristi fuzzy skor kao **nezavisnu ulaznu mjeru** za oba pristupa: kako za Fuzzy C-Means klasterovanje (kao komponentu vektora performansi), tako i za izgradnju fuzzy grafa [5, 16, 13].

Primjeri mogućih funkcionalnih oblika fuzzy skora baziranog na performansama robota [14, 5]:

- **Jednostavan prosjek:**

$$s(R_i) = \frac{A(R_i) + f(\sigma_{R_i})}{2},$$

gdje je $f(\sigma_{R_i}) = \frac{1}{1 + \sigma_{R_i}}$ standardizirana mjera ponovljivosti.

- **Težinski prosjek:**

$$s(R_i) = w \cdot A(R_i) + (1 - w) \cdot f(\sigma_{R_i}), \quad w \in [0,1].$$

- **Eksponencijalna transformacija:**

$$s(R_i) = A(R_i) \cdot e^{-k\sigma_{R_i}}, \quad k > 0.$$

- **Gaussova transformacija:**

$$s(R_i) = A(R_i) \cdot e^{-\frac{\sigma_{R_i}^2}{2\sigma_0^2}}.$$

- **Više osobina:**

$$s(R_i) = \sum_{k=1}^M w_k \cdot f_k(P_k(R_i)), \quad \sum_{k=1}^M w_k = 1,$$

gdje f_k standardizuje k -tu osobinu na $[0,1]$. Time se omogućava fleksibilan i proširiv model fuzzy grafa i klastera [5, 18].

2. Fuzzy skor baziran na rezultatima FCM klasterovanja

Alternativno, fuzzy skor se može definisati na osnovu rezultata FCM algoritma [3, 6]:

$$s(R_i) = \max_j u_{ij},$$

gdje u_{ij} označava stepen pripadnosti robota R_i klasteru j . U ovom pristupu, FCM klasterovanje prethodi formiranju fuzzy skora, a skor izražava stepen pouzdanosti na osnovu stabilnosti pripadnosti određenom klasteru.

U eksperimentalnom dijelu ovog rada korišten je drugi pristup, gdje je fuzzy skor izveden iz FCM matrice pripadnosti. Standardizacija u intervalu $[0,1]$ osigurava kompatibilnost sa definicijama fuzzy relacija i funkcija udaljenosti [5, 25, 11].

Ovakav pristup omogućava integrisano modeliranje pouzdanosti robota, gdje fuzzy skor služi kao most između fuzzy odlučivanja i fuzzy klasterovanja [14, 3, 5].

3.9 Teorijski okvir: alternativni pristupi fuzzy relaciji sličnosti i analizi grafova

U teoriji fuzzy grafova, fuzzy relacija sličnosti između robota može se definirati na različite načine. Jedan od pristupa je korištenje fuzzy skora $s(R_i)$ koji mjeri ukupni stepen pouzdanosti robota. Tada se **fuzzy relacija sličnosti** između robota R_i i R_j može definisati korištenjem različitih t-normi:

- Minimum t-norma: $\mu(R_i, R_j) = \min\{s(R_i), s(R_j)\}$
- Proizvod: $\mu(R_i, R_j) = s(R_i) \cdot s(R_j)$
- Prosjek: $\mu(R_i, R_j) = \frac{s(R_i) + s(R_j)}{2}$
- Geometrijska sredina: $\mu(R_i, R_j) = \sqrt{s(R_i) \cdot s(R_j)}$
- Lukasiewicz t-norma: $\mu(R_i, R_j) = \max(0, s(R_i) + s(R_j) - 1)$

Veća vrijednost μ znači da su roboti sličniji, dok manja vrijednost μ ukazuje na slabiju sličnost [15].

Nakon definisanja fuzzy relacije sličnosti, može se konstruisati fuzzy graf. Jedan od pristupa za analizu takvog grafa je definisanje **funkcije udaljenosti** između čvorova. Neka je $\rho = (R_{i_0}, \dots, R_{i_n})$ put između čvorova. Jedna od mogućih funkcija dužine puta je aditivna transformacija [13, 28, 24]:

$$l(\rho) = \sum_{j=1}^n (1 - \mu(R_{i_{j-1}}, R_{i_j})).$$

Ova transformacija je prirodan izbor jer direktno preslikava stepen sličnosti $[0,1]$ u metrički prostor udaljenosti $[0,1]$, gdje manja udaljenost odgovara većoj sličnosti. Ova funkcija zadovoljava osnovne metričke uslove kada se koristi za pronalaženje najkraćeg puta.

Postoje i druge funkcije za računanje dužine puta, na primjer:

- Eksponencijalna: $l(\rho) = \sum_{j=1}^n e^{1 - \mu(R_{i_{j-1}}, R_{i_j})}$

Najkraća udaljenost između robota R_i i R_j je:

$$\delta(R_i, R_j) = \min_{\rho \in \mathcal{P}(R_i, R_j)} l(\rho),$$

gdje $\mathcal{P}(R_i, R_j)$ predstavlja skup svih puteva između R_i i R_j .

Manja vrijednost δ znači veću sličnost performansi između robota. Dakle, veće μ i manja δ oba ukazuju na veću sličnost.

Prema [13, 24], klasteri se mogu definisati pomoću funkcije udaljenosti δ . Za zadani prag $\epsilon > 0$, klaster C je skup čvorova takav da je udaljenost između bilo koja dva čvora u C najviše ϵ **pri čemu ne postoji čvor izvan skupa C koji bi mogao biti uključen u klaster bez narušavanja ovog uslova**. Čvorovi koji ne pripadaju niti jednom klasteru nazivaju se *outlieri* i predstavljaju robote s atipičnim performansama.

Važno je napomenuti da postoje različiti pristupi definisanju klastera u fuzzy grafovima. U prethodnom poglavlju uvedena je definicija fuzzy klastera zasnovana na pragu τ nad samom relacijom sličnosti μ . Taj pristup, koji se koristi u eksperimentalnom dijelu ovog rada, direktno koristi fuzzy relaciju sličnosti bez prethodne transformacije u udaljenost.

Izbor konkretne funkcije fuzzy skora, t-norme i metode za definisanje klastera ovisi o prirodi podataka i ciljevima analize. U praksi se koriste dva glavna pristupa:

- **Eksperimentalni:** isprobamo više funkcija i parametara, a zatim odaberemo one koji daju najinformativnije klastere i relacije.
- **Teorijski:** odabir funkcije temeljen na značenju performansi i očekivanom ponašanju robota, npr. korištenje minimum t-norme kada želimo da cijela linija veza bude jaka da bi robote smatrali sličnima [14].

4. USPOREDNA PRIMJENA FUZZY C-MEANS KLASTEROVANJA I FUZZY GRAF ANALIZE NA SKUP PODATAKA ROBOTA

U ovom primjeru korišten je *Python* za generisanje i analizu podataka robota pomoću Fuzzy C-Means (FCM) klasterovanja [3]. Podaci su simulirani za četiri različite skupine robota, definisane kombinacijom tačnosti i ponovljivosti:

- Tačni i ponovljivi
- Tačni ali neponovljivi
- Netačni ali ponovljivi
- Netačni i neponovljivi

Za generiranje podataka korištena je funkcija *np.random.normal* iz paketa *numpy*, koja omogućava stvaranje slučajnih vrijednosti tačnosti i ponovljivosti prema normalnoj distribuciji. Standardna devijacija je mala kako bi se simulirala realistična varijacija unutar svake skupine. Da bi generiranje bilo reproducibilno, korištena je naredba *np.random.seed(42)*.

U nastavku je prikazan Python kod koji stvara podatke za četiri skupine robota:

```
import numpy as np
np.random.seed(42)

group1 = np.random.normal([0.85, 0.85], 0.05, size=(4, 2))
group2 = np.random.normal([0.85, 0.35], 0.05, size=(4, 2))
group3 = np.random.normal([0.35, 0.85], 0.05, size=(4, 2))
group4 = np.random.normal([0.35, 0.35], 0.05, size=(4, 2))
robots = np.vstack((group1, group2, group3, group4))
```

Nakon izvršavanja ovog koda, dobiveni su podaci prikazani u Tabeli 1:

SIMULIRANI PODACI O ROBOTIMA					
	RB	Tačnost	Ponovljivost	Originalna grupa	
0	1	0.8748	0.8431	Tačni i ponovljivi	
1	2	0.8824	0.9262	Tačni i ponovljivi	
2	3	0.8383	0.8383	Tačni i ponovljivi	
3	4	0.929	0.8884	Tačni i ponovljivi	
4	5	0.8265	0.3771	Tačni ali neponovljivi	
5	6	0.8268	0.3267	Tačni ali neponovljivi	
6	7	0.8621	0.2543	Tačni ali neponovljivi	
7	8	0.7638	0.3219	Tačni ali neponovljivi	
8	9	0.2994	0.8657	Netačni ali ponovljivi	
9	10	0.3046	0.7794	Netačni ali ponovljivi	
10	11	0.4233	0.8387	Netačni ali ponovljivi	
11	12	0.3534	0.7788	Netačni ali ponovljivi	
12	13	0.3228	0.3555	Netačni i neponovljivi	
13	14	0.2925	0.3688	Netačni i neponovljivi	
14	15	0.32	0.3354	Netačni i neponovljivi	
15	16	0.3199	0.4426	Netačni i neponovljivi	
Ukupno robota: 16					

Tabela 1: Simulirani podaci o performansama 16 robota: tačnost i ponovljivost za četiri predefinisane grupe

FCM je implementiran korištenjem ugrađene funkcije `fuzz.cluster.cmeans` iz Python paketa `scikit-fuzzy`. Broj klastera je postavljen na 4, a parametar zamućenosti $m = 2$ odražava standardnu razinu „fuzzy” pripadnosti [3]. Funkcija vraća matricu članstva U i centre klastera $cntr$. Za svakog robota klaster s najvećim članstvom određuje se naredbom `np.argmax(U, axis=0)`.

U nastavku je prikazan Python kod koji izvodi FCM klasterovanje nad podacima robota:

```
import skfuzzy as fuzz
import numpy as np

n_clusters = 4
cntr, U, _, _, _ = fuzz.cluster.cmeans(
    robots.T, c=n_clusters, m=2, error=0.005, maxiter=1000
)
cluster_membership = np.argmax(U, axis=0)
```

Svaki centar klastera ispisan je zajedno s prosječnom tačnošću i ponovljivošću, a centri su povezani s nazivom klastera prema njihovim koordinatama:

- **Netačni ali ponovljivi:**
 - Prosječna tačnost: 0.344
 - Prosječna ponovljivost: 0.814
- **Netačni i neponovljivi:**
 - Prosječna tačnost: 0.314
 - Prosječna ponovljivost: 0.374
- **Tačni i ponovljivi:**
 - Prosječna tačnost: 0.881
 - Prosječna ponovljivost: 0.874
- **Tačni ali neponovljivi:**
 - Prosječna tačnost: 0.820
 - Prosječna ponovljivost: 0.321

Za daljnju analizu uvodi se fuzzy graf čiji čvorovi predstavljaju robote, dok je njihov fuzzy skor jednak stepenu pripadnosti klasteru s najvećim članstvom u FCM-u. Relacija između dva robota definiše se kao

$$\mu(R_i, R_j) = \min(s_i, s_j),$$

gdje je s_i članstvo robota i u dominantnom njegovom klasteru. Nakon prilagodbe, relacija je ograničena na robote unutar istog **FCM klastera**, što znači da ivice postoje samo između robota koji pripadaju istom klasteru prema FCM.

```
import networkx as nx

G_consistent = nx.Graph()
for i in range(len(robots)):
    G_consistent.add_node(i, pos=robots[i])

# Dodajemo ivice samo unutar istog FCM klastera
for i in range(len(robots)):
    for j in range(i + 1, len(robots)):
        if cluster_membership[i] == cluster_membership[j]:
            cluster_idx = cluster_membership[i]
            mu = min(U[cluster_idx, i], U[cluster_idx, j])
            G_consistent.add_edge(i, j, weight=mu)
```

Prag τ filtrira ivice prema minimalnoj vrijednosti sličnosti. Analiza klastera prema različitim pragovima τ pokazuje koliko su strogo grupisani roboti sličnih performansi:

```
tau_values = [0.5, 0.6, 0.7, 0.8, 0.9, 0.95]
for tau in tau_values:
    edges_tau = [(u, v) for u, v, d in G_consistent.edges(data=True)
                  if d['weight'] >= tau]
    G_tau = nx.Graph()
    G_tau.add_nodes_from(G_consistent.nodes(data=True))
    G_tau.add_edges_from(edges_tau)
    clusters_tau = list(nx.connected_components(G_tau))
    print(f'Za  $\tau = \{{\rm tau:.2f}\}$  formirano je  $\{{\rm len(clusters\_tau)}\}$  klastera')
```

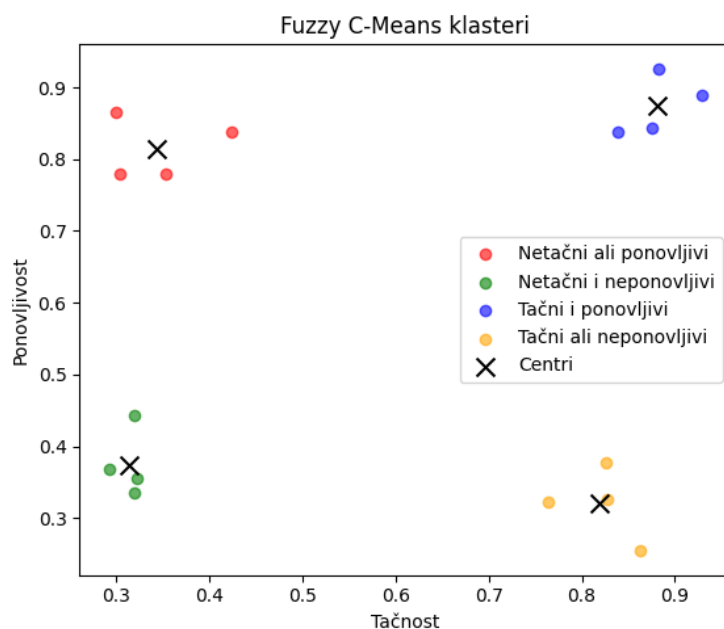

Analiza daje sljedeće rezultate:

- Za $\tau = 0.50$ formirano je 4 klastera
- Za $\tau = 0.60$ formirano je 4 klastera
- Za $\tau = 0.70$ formirano je 4 klastera
- Za $\tau = 0.80$ formirano je 4 klastera
- Za $\tau = 0.90$ formirano je 4 klastera
- Za $\tau = 0.95$ formirano je 6 klastera

Objašnjenje fragmentacije klastera pri visokom τ : Kada prag postane vrlo visok ($\tau = 0.95$), samo roboti s izuzetno visokom i ujednačenom sličnošću ostaju povezani. Roboti na "rubovima" FCM klastera, koji imaju nešto drugačije performanse od jezgre klastera, postaju izolirani. Ovo dovodi do fragmentacije i stvaranja više, manjih klastera u fuzzy grafu. Ovaj efekt pokazuje osjetljivost fuzzy grafa na stroge kriterije sličnosti i omogućava identifikaciju jezgrinih, visokokvalitetnih podgrupa unutar glavnih klastera [13, 24]. U praksi, niži pragovi ($\tau = 0.5 - 0.8$) daju robustniji, manje osjetljiv pregled glavnih grupa, dok viši pragovi ($\tau > 0.9$) omogućavaju finiju analizu unutrašnje strukture klastera [18, 12].

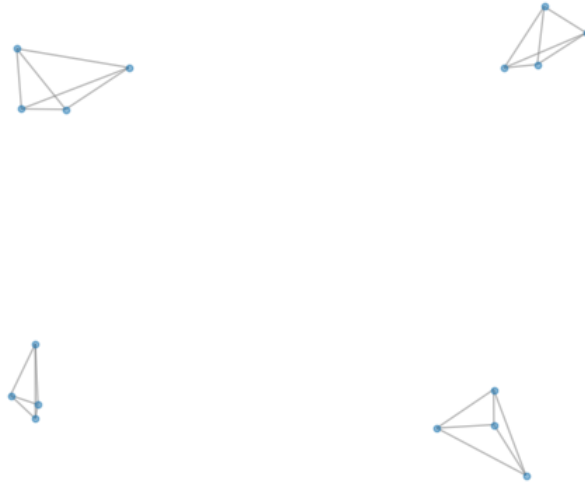
U radu su uključeni grafovi koji vizualno prikazuju rezultate:

1. **Fuzzy C-Means klasteri:** prikaz robota obojenih prema klasteru kojem najviše pripadaju i označeni centri klastera.
2. **Fuzzy graf:** prikaz svih veza između robota, gdje je težina ivice minimalna pripadnost dva robota klasteru.
3. **Klasteri prema pragu τ :** prikaz kako se formiraju klasteri kada se filtriraju veze s pripadnošću manjom od odabranog τ .

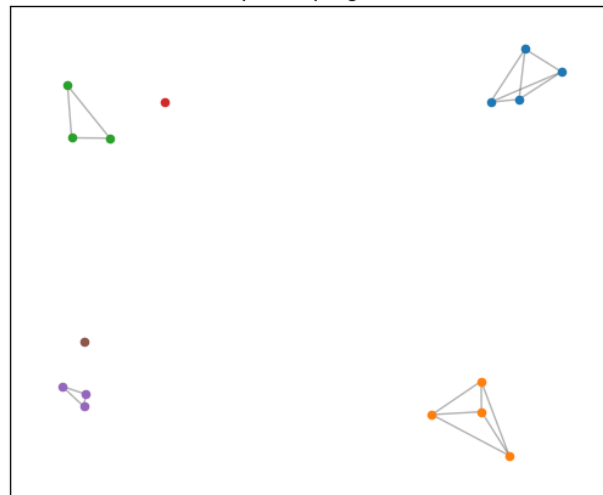
Slika2: Fuzzy C-Means klasteri robota. Roboti su obojeni prema klasteru kojem najviše pripadaju, a centri klastera su označeni.

Fuzzy graf unutar FCM klastera

Slika 3: Fuzzy graf s ivicama proporcionalnim minimalnom članstvu između robota.

Klasteri prema pragu $\tau = 0.95$

Slika 4: Klasteri robota prema pragu τ . Primjer za $\tau = 0.95$ koji pokazuje fragmentaciju originalnih klastera na manje, homogenije grupe.

Nakon provedenog FCM klasterovanja, izračunati su ključni statistički pokazatelji kako bi se kvantificirala kvaliteta klasterovanja. U Tabeli 2 prikazani su rezultati.

Prosječna maksimalna pripadnost klasteru iznosi 0.973 ± 0.019 , što ukazuje na vrlo visoku sigurnost pripadnosti robota njihovim dominantnim klasterima. Raspon vrijednosti od 0.926 do 0.999 potvrđuje da svi roboti imaju izrazito visoku pripadnost.

Prosječna pripadnost po pojedinačnom klasteru (računata samo za robote dodijeljene tom klasteru) kreće se od 0.960 do 0.981, s malim standardnim devijacijama (0.007 do 0.022). To pokazuje da su klasteri homogeni, odnosno da roboti unutar svakog klastera imaju vrlo slične

karakteristike. Klaster 3 ima najveći prosjek (0.981) i najmanju varijaciju (± 0.007), što ga čini najhomogenijom grupom.

Svi roboti (16/16, odnosno 100%) imaju pripadnost veću od 0.9 svom dominantnom klasteru, što dodatno potvrđuje kvalitetu FCM klasterovanja.

Primjenom visokog praga sličnosti $\tau = 0.95$ na fuzzy graf, kao što je prethodno objašnjeno, dolazi do fragmentacije originalnih klastera. Od 4 originalna klastera formira se 6 klastera, što ukazuje da unutar dva klastera postoje podgrupe robota s nešto nižom međusobnom sličnošću. Unatoč fragmentaciji, 14 od 16 robota (87.5%) ostaje grupirano s istim robotima kao i u originalnim klasterima. To znači da se fragmentacija događa samo na rubovima klastera, dok jezgrene grupe ostaju stabilne.

```
=====
STATISTIKA FUZZY PRIPADNOSTI PO KLASITERIMA
=====
1. Prosječna pripadnost DOMINANTNOM klasteru:
   0.973 ± 0.019
   Raspon: 0.926 - 0.999

2. Prosječna pripadnost po klasteru (samo roboti u klasteru):
   Klaster 1: 0.960 ± 0.021 (N=4)
   Klaster 2: 0.979 ± 0.022 (N=4)
   Klaster 3: 0.981 ± 0.007 (N=4)
   Klaster 4: 0.973 ± 0.016 (N=4)

3. Roboti sa pripadnošću >0.9:
   16/16 (100.0%)

4. Fragmentacija pri  $\tau=0.95$ :
   Pri  $\tau=0.95$ , 6 klastera (od originalnih 4)
   • 14/16 robota (87.5%)
     ostaje u istim grupama nakon fragmentacije
=====
```

Tabela2: Statistika fuzzy pripadnosti po klasterima.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazan je hibridni pristup analizi performansi robota pomoću Fuzzy C-Means (FCM) klasterovanja i fuzzy grafa [3, 16]. FCM omogućava grupisanje robota u klastere prema stepenu njihove pripadnosti, dok fuzzy graf prikazuje međusobne veze robota na osnovu njihove sličnosti u performansama. Kombinovanjem ove dvije metode dobije se jasnija slika o raspodjeli performansi i povezanosti robota, što može pomoći pri izboru robota za određene zadatke ili pri identifikaciji grupa sličnih performansi [20].

FCM pruža **makro-perspektivu** grupisanja robota u prostoru karakteristika, dok fuzzy graf nudi **mikro-perspektivu** analizirajući snagu i putanje povezanosti između pojedinačnih robota [18]. Rezultati pokazuju da je moguće jasno razlikovati grupe robota s različitim karakteristikama, te da pragovi u fuzzy grafu omogućavaju kontrolu strogoće grupisanja. Fragmentacija klastera pri visokim pragovima τ otkriva unutrašnju strukturu grupa i omogućava identifikaciju jezgrenih podgrupa [13, 24]. Ova pojava fragmentacije može biti posebno korisna u praktičnom kontekstu, na primjer za prioritizaciju održavanja ili alokaciju zadataka robotskim podgrupama sa specifičnim karakteristikama.

U odnosu na klasične statističke metode, poput k-means [6], FCM i fuzzy graf nude dodatnu informaciju o stepenu pripadnosti i međusobnim odnosima, što doprinosi potpunijem razumijevanju performansi robota [18]. Ovaj hibridni okvir omogućava finiju klasifikaciju performansi od determinističkih metoda, jer se oštre, unaprijed određene granice zamjenjuju kontinuiranim stepenom pripadnosti.

Iako predložena metodologija nudi vrijedan okvir za analizu performansi robota, važno je istaknuti njena ograničenja. Prije svega, interpretacija rezultata je u velikoj mjeri subjektivna – izbor fuzzy operatora (kao što je min za definiciju relacija) i pragova ne proizlazi neposredno iz podataka, već predstavlja odluke istraživača koje mogu varirati od slučaja do slučaja. Nadalje, korištenje simuliranih podataka, iako korisno za demonstriranje koncepta, ograničava direktnu primjenjivost na realne robotske sisteme, gdje performanse zavise od dinamičkih faktora okoline i složenih interakcija.

Stoga, dobiveni rezultati trebaju se tretirati kao kvalitativna indikacija mogućih obrazaca i polazište za daljnju, empirijski utemeljenu analizu, a ne kao konačna, objektivna kategorizacija. Buduća istraživanja bi trebala usmjeriti na provjeru metodologije na stvarnim podacima prikupljenim kroz praćenje performansi robota u stvarnim uslovima rada, te na razvoj postupaka za objektivniji odabir fuzzy parametara. Integracija ove analitičke metodologije sa sistemima za praćenje u realnom vremenu predstavlja obećavajući pravac za praktičnu primjenu u industriji i istraživanju robotike.

CONCLUSION

This paper presents a hybrid approach to robot performance analysis using Fuzzy C-Means (FCM) clustering and a fuzzy graph [3, 16]. FCM enables the grouping of robots into clusters according to their degrees of membership, while the fuzzy graph represents the mutual relationships between robots based on their similarity in performance. By combining these two methods, a clearer picture of the distribution of performance and the interconnections among robots is obtained, which can assist in selecting robots for specific tasks or in identifying groups with similar performance characteristics [20].

FCM provides a **macro-level perspective** by clustering robots in the feature space, whereas the fuzzy graph offers a **micro-level perspective** by analyzing the strength and paths of connectivity between individual robots [18]. The results show that it is possible to clearly distinguish groups of robots with different characteristics, and that thresholds in the fuzzy graph allow control over the strictness of clustering. Cluster fragmentation at high threshold values τ reveals the internal structure of groups and enables the identification of core subgroups [13, 24]. This fragmentation phenomenon can be particularly useful in practical contexts, for example, for maintenance prioritization or task allocation to robotic subgroups with specific characteristics.

Compared to classical statistical methods such as *k*-means [6], FCM and fuzzy graphs provide additional information on degrees of membership and mutual relationships, contributing to a more comprehensive understanding of robot performance [18]. This hybrid framework enables a finer classification of performance than deterministic methods, as sharp, predefined boundaries are replaced by continuous degrees of membership.

Although the proposed methodology offers a valuable framework for robot performance analysis, it is important to highlight its limitations. First, the interpretation of results is largely subjective—the choice of fuzzy operators (such as the use of the minimum to define relations)

and threshold values does not arise directly from the data, but rather reflects researcher decisions that may vary from case to case. Furthermore, the use of simulated data, while useful for demonstrating the concept, limits direct applicability to real robotic systems, where performance depends on dynamic environmental factors and complex interactions.

LITERATURA

- [1] M. Baczynski, B. Jayaram, *Fuzzy Implications*, Springer, Berlin, Heidelberg, 2008.
- [2] I. Benaicha, E. Nechadi, O. Boutalbi, N. Essounbouli, “An Improved Fuzzy Logic Controller for Mobile Robots Navigation in Unknown Environments,” *Journal of Field Robotics*, vol. 43, no. 1, pp. 257–278, 2025.
- [3] J. C. Bezdek, *Pattern Recognition with Fuzzy Objective Function Algorithms*, Plenum Press, New York, 1981.
- [4] P. Chotikunnan, K. Roongprasert, R. Chotikunnan, Y. Pititheeraphab, T. Puttasakul, A. Wongkamhang, N. Thongpance, “Hybrid Fuzzy-Expert System Control for Robotic Manipulator Applications,” *Journal of Robotics and Control (JRC)*, vol. 6, no. 1, pp. 155–165, 2025.
- [5] S. J. Chen, C. L. Hwang, *Fuzzy Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Springer, 2000.
- [6] J. C. Dunn, “A fuzzy relative of the ISODATA process and its use in detecting compact well-separated clusters,” *Journal of Cybernetics*, vol. 3, pp. 32–57, 1973.
- [7] M. Ester, H.-P. Kriegel, J. Sander, X. Xu, “A density-based algorithm for discovering clusters in large spatial databases with noise,” *Proceedings of the Second International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining (KDD-96)*, 1996, pp. 226–231.
- [8] P. Hájek, *Metamathematics of Fuzzy Logic*, Springer, 2013.
- [9] A. Hentout, A. Maoudj, M. Aouache, “A review of the literature on fuzzy-logic approaches for collision-free path planning of manipulator robots,” *Artificial Intelligence Review*, vol. 56, pp. 3369–3444, 2023.
- [10] A. R. Ismail, A. Hassan, S. Shamsuddin, M. Z. Nuawi, M. N. Ab Rahman, “The performance analysis of industrial robot under loaded conditions and various distance,” *International Journal of Mathematical Models and Methods in Applied Sciences*, vol. 2, no. 2, pp. 277–284, 2008.
- [11] E. P. Klement, R. Mesiar, E. Pap, *Triangular Norms*, Springer, 2013.
- [12] S. Mathew, M. S. Sunitha, “Types of arcs in a fuzzy graph,” *Information Sciences*, vol. 179, no. 11, pp. 1760–1768, 2009.
- [13] A. Nagoor Gani, D. Rajalaxmi, “Metric in Fuzzy Labeling Graph,” *International Journal of Fuzzy Mathematical Archive*, vol. 5, no. 2, pp. 113–122, 2014.
- [14] T. J. Ross, *Fuzzy Logic with Engineering Applications*, John Wiley & Sons, 1995.
- [15] T. J. Ross, *Fuzzy Logic with Engineering Applications*, 3rd edition, Wiley, 2010.

- [16] A. Rosenfeld, “Fuzzy graphs,” in *Fuzzy Sets and Their Applications*, L. A. Zadeh et al. (Eds.), Academic Press, New York, 1975, pp. 77–95.
- [17] S. Sahu, B. B. Choudhury, “Fuzzy Logic Based Path Planning for Industrial Robot,” *International Journal of Manufacturing, Materials, and Mechanical Engineering (IJMMME)*, vol. 8, no. 3, pp. 1-11, Jul. 2018.
- [18] K. Sameena, “Clustering Using Strong Arcs in Fuzzy Graphs,” *Gen. Math. Notes*, vol. 30, no. 1, pp. 60–68, 2015.
- [19] Y. Shi, *A Deep Study of Fuzzy Implications*, Ph.D. dissertation, Faculty of Science, Ghent University, Belgium, 2009.
- [20] A. Şirinterlikçi, O. Tiryakioğlu, R. Bird, N. Harris, R. Kweder, “Repeatability and Accuracy of an Industrial Robot,” *Technology Interface Journal*, vol. 10, no. 1, pp. 1–8, 2009.
- [21] M. I. Sözat, A. Yazıcı, “A complete axiomatization for fuzzy functional and multivalued dependencies in fuzzy database relations,” *Fuzzy Sets and Systems*, vol. 117, no. 1, pp. 161–181, 2001.
- [22] S. Stavrinidis, P. Zacharia, E. Xidias, “A Fuzzy Control Strategy for Multi-Goal Autonomous Robot Navigation,” *Sensors*, vol. 25, no. 2, p. 446, 2025.
- [23] H. H. Tang, N. S. Ahmad, “Fuzzy logic approach for controlling uncertain and nonlinear systems: A comprehensive review of applications and advances,” *Systems Science & Control Engineering*, vol. 12, no. 1, 2024.
- [24] M. Tom, M. S. Sunitha, “Strong sum distance in fuzzy graphs,” *SpringerPlus*, vol. 4, p. 332, 2015.
- [25] L. X. Wang, *A Course in Fuzzy Systems and Control*, 2nd edition, Prentice Hall, 2006.
- [26] W. Xue, B. Zhou, F. Chen, H. Taghavifar, A. Mohammadzadeh, E. Ghaderpour, “A Constrained Fuzzy Control for Robotic Systems,” *IEEE Access*, vol. 12, pp. 3370-3382, 2024.
- [27] L. A. Zadeh, “Fuzzy sets,” *Information and Control*, vol. 8, no. 3, pp. 338–353, 1965.
- [28] H. J. Zimmermann, *Fuzzy Set Theory and Its Applications*, 4th ed., Springer, Dordrecht, 2011.

Naida Bikić
Rabija Musić
Vehid Kurtić

UTICAJ PRIMJENE GEOGEBRE NA POSTIGNUĆA UČENIKA U OBRADI PITAGORINE TEOREME

Sažetak

Cilj ovog rada je ispitati uticaj primjene GeoGebre na postignuća učenika u obradi Pitagorine teoreme. U istraživanju je učestvovalo 47 učenika osmih razreda osnovne škole, podijeljenih u eksperimentalnu (N=31) i kontrolnu (N=16) grupu. Eksperimentalna grupa učila je uz primjenu GeoGebre i e-udžbenika, dok je kontrolna grupa radila prema tradicionalnom pristupu. Rezultati su pokazali značajno bolje postignuće učenika eksperimentalne grupe, što potvrđuje efikasnost GeoGebre kao alata za učenje i razumijevanje geometrijskih odnosa. GeoGebra omogućava vizualizaciju, interaktivno istraživanje i razvoj prostornog mišljenja kod učenika. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu većeg uključivanja digitalnih alata u nastavu matematike.

Ključne riječi: *GeoGebra, Pitagorina teorema, geometrija, nastava matematike, postignuća učenika.*

THE IMPACT OF USING GEOGEBRA ON STUDENTS' ACHIEVEMENT IN LEARNING THE PYTHAGOREAN THEOREM

Abstract

The aim of this paper is to examine the impact of using GeoGebra on students' achievement in learning the Pythagorean theorem. The study involved 47 eighth-grade elementary school students, divided into an experimental group (N=31) and a control group (N=16). The experimental group was taught using GeoGebra and an e-textbook, while the control group followed a traditional teaching approach. The results showed significantly better achievement among the students in the experimental group, confirming the effectiveness of GeoGebra as a tool for learning and understanding geometric relationships. GeoGebra enables visualization, interactive exploration, and the development of students' spatial reasoning. The findings indicate the need for greater integration of digital tools in mathematics teaching.

Keywords: GeoGebra, Pythagorean theorem, geometry, mathematics teaching, student achievement.

1. Uvod

Savremena nastava matematike usmjerena je na aktivnu ulogu učenika u procesu učenja, istraživanja i otkrivanja matematičkih odnosa. Digitalne tehnologije, a posebno alati dinamične geometrije poput GeoGebre, omogućavaju interaktivno učenje, vizualizaciju i eksperimentisanje s matematičkim pojmovima. Pitagorina teorema, kao jedno od temeljnih znanja geometrije, često predstavlja izazov za učenike osnovne škole. Cilj ovog rada je ispitati kako primjena GeoGebre u nastavi geometrije utiče na postignuća učenika u obradi i razumijevanju Pitagorine teoreme.

Savremena nastava matematike sve se više udaljava od tradicionalnog modela u kojem je nastavnik centralna figura, a učenik pasivni primalac informacija. Umjesto toga, savremeni pristup podučavanju orijentisan je na učenika, njegovu aktivnost, istraživanje i samostalno konstruisanje znanja. Teorija konstruktivizma naglašava da učenik mora biti aktivno uključen u nastavni proces te vlastitim iskustvom i misaonim naporom dolaziti do novih spoznaja. Na taj način učenik „konstruira“ svoje znanje, oslanjajući se na prethodno iskustvo i vlastite misaone procese (Bjelanović Dijanić, 2010). Savremena nastava teži razvoju stvaralačkog i divergentnog mišljenja, učenju otkrivanjem i samostalnom rješavanju problema (De Zan, 2005). Kurnik (2008) ističe da su osnovni ciljevi savremene metodike nastave matematike: samostalan i stvaralački rad učenika, uvođenje učenika u istraživačku nastavu, razvijanje sposobnosti za rješavanje problema te primjena savremenih nastavnih metoda. U procesu podučavanja matematike važno je razvijati sposobnost simboličkog i apstraktnog predstavljanja, ali i vizuelnog razmišljanja, pri čemu tehnologija ima ključnu ulogu. Posebno u geometriji, digitalni alati omogućavaju dinamično vizuelno predstavljanje pojmova i relacija među objektima, čime se proces razumijevanja znatno olakšava i ubrzava. Tall (2000) naglašava da senzomotorički i vizuelni aspekti mogu dopuniti numeričko i algebarsko mišljenje, a dostupnost tehnologije mijenja prirodu matematičkog mišljenja, omogućavajući razvoj intuitivnog razumijevanja pojmova i prije usvajanja formalnih teorija. Istraživanja su pokazala da učenici koji uče matematiku kroz igre, interaktivne priče i digitalne alate postižu bolje rezultate od onih koji rade u tradicionalnim okruženjima. Posebno u nastavi geometrije, upotreba softvera koji omogućava dodavanje, pomjeranje i transformisanje geometrijskih objekata doprinosi razvoju prostornog mišljenja, razumijevanju odnosa među veličinama, te podstiče komunikaciju i saradnju među učenicima. Takvi pristupi povećavaju kritičke sposobnosti, samopouzdanje i motivaciju za učenje (Oakley and Lim, 2013). Nastavna tehnologija danas je neizostavan dio savremenog nastavnog procesa. Njena primjena olakšava učenje, potiče motivaciju učenika i doprinosi razvoju različitih vještina i kompetencija. Učenici su sve ranije izloženi digitalnim tehnologijama, pa se njihova integracija u nastavu nameće kao prirodan i potreban korak. U skladu s tim, u ovom radu ispituju se efekti primjene GeoGebre — dinamičkog matematičkog softvera koji omogućava interaktivno istraživanje i vizuelno razumijevanje geometrijskih pojmova. Fokus istraživanja je na postignućima učenika nakon primjene GeoGebre u nastavi, s ciljem da se ispita u kojoj mjeri ovaj digitalni alat doprinosi boljem razumijevanju i trajnijem usvajanju geometrijskih sadržaja.

2. Teorijski okvir

Savremena nastava matematike sve više se oslanja na informaciono-komunikacione tehnologije koje omogućavaju vizualizaciju, interaktivno učenje i dinamičko istraživanje matematičkih odnosa. Jedan od najpoznatijih alata dinamične geometrije – GeoGebra – predstavlja značajan pomak u didaktici matematike, jer integriše geometriju, algebru, analizu i statistiku u jedinstveno interaktivno okruženje. Brojna istraživanja potvrđuju da primjena GeoGebre ima pozitivan uticaj na razumijevanje, motivaciju i postignuća učenika na različitim obrazovnim nivoima.

Arbain i Shukor (2015) pokazali su da korištenje GeoGebre u nastavi statistike povećava motivaciju, samopouzdanje i angažovanost učenika, a istovremeno poboljšava njihove rezultate u odnosu na tradicionalni pristup. GeoGebra, kao besplatan i lako dostupan alat, omogućava nastavnicima da obogate nastavu vizuelnim i interaktivnim aktivnostima, podstičući razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja. Slično tome, Bulut et al. (2016) utvrdili su da upotreba GeoGebre u poučavanju razlomaka kod učenika trećeg razreda osnovne škole dovodi do značajnog poboljšanja postignuća. Eksperimentalna grupa, koja je koristila višestruke dinamičke reprezentacije – površinski, skupovni i brojni model – postigla je znatno bolje rezultate od kontrolne grupe. Autori naglašavaju da kombinovanje više vizuelnih modela kroz GeoGebbru omogućava dublje i smislenije razumijevanje apstraktnih matematičkih koncepata, što je u skladu s konstruktivističkim pristupom učenju (NCTM, 2000).

Primjena GeoGebre u nastavi omogućava integraciju digitalnih alata u proces učenja i poučavanja, čime se potiče istraživačko učenje i vizualno razumijevanje geometrijskih pojmova. Piljug-Zahirović, Bikić, Kurtić i Burgić (2020) ističu da GeoGebra, kroz koncept virtuelne učionice i dinamičke aktivnosti, doprinosi razvoju samostalnosti, kreativnosti i motivacije studenata u savladavanju izometrijskih preslikavanja u ravni. Na sličan način, Bikić, Kamber i Nesimović (2015) navode da i učenici i nastavnici pozitivno percipiraju upotrebu GeoGebre u obradi funkcija, jer ovaj alat povećava motivaciju, razumijevanje i angažovanost tokom nastave.

Zulnaidi i Syed Zamri (2017) ističu da GeoGebra ima ključnu ulogu u razvoju proceduralnog i konceptualnog znanja. Njihovo istraživanje pokazalo je da proceduralno znanje posreduje između konceptualnog razumijevanja i uspjeha učenika, što znači da manipulacija matematičkim objektima u GeoGebri vodi ka dubljem razumijevanju i sposobnosti primjene znanja u novim situacijama. Autori zaključuju da učenici aktivno konstruiraju svoje znanje kroz interakciju s dinamičkim okruženjem, čime se potvrđuje konstruktivistička priroda učenja putem GeoGebre.

Asare i Atteh (2022), u svojoj studiji o transformacijama (rigid motion) u Gani, dokazali su da GeoGebra značajno povećava razumijevanje, motivaciju i samopouzdanje učenika u nastavi geometrije. Učenici koji su koristili GeoGebbru postigli su bolje rezultate i pokazali veći stepen angažovanosti u odnosu na one iz tradicionalne grupe. Autori naglašavaju da ovakav pristup podstiče saradničko učenje, razvoj digitalnih vještina i trajno razumijevanje geometrijskih principa. Slično tome, Zakaria i saradnici (2024) potvrđuju da integracija geometrijskog dizajna kroz GeoGebbru vodi ka značajnom porastu motivacije i akademskih postignuća kod učenika srednjih škola. Interaktivne i vizualne karakteristike GeoGebre omogućavaju učenicima da istražuju odnose među geometrijskim objektima, razvijaju sposobnosti rješavanja problema i grade dublje razumijevanje.

Na visokoškolskom nivou, Bedada i Machaba (2022) pokazali su da korištenje GeoGebre u učenju diferencijalnog računa dovodi do statistički značajnog napretka u znanju studenata.

GeoGebra je doprinijela razvoju proceduralnog razumijevanja, ali i transformaciji tog znanja u konceptualno kroz vizualizaciju i eksperimentisanje. Studija ukazuje da GeoGebra omogućava studentima različitih sposobnosti i polova da uspješnije povežu apstraktne ideje s realnim primjenama matematike, što potvrđuje njenu univerzalnu primjenjivost u matematičkom obrazovanju.

Sistematski pregled Muslim, Zakarie i Fanga (2023), koji obuhvata 15 studija iz perioda 2018–2023, pokazuje da većina istraživanja bilježi pozitivne stavove učenika i nastavnika prema primjeni GeoGebre, te da softver ima značajan uticaj na motivaciju, razumijevanje i postignuća. Autori naglašavaju da GeoGebra doprinosi profesionalnom razvoju nastavnika kao didaktičko sredstvo koje olakšava objašnjenje apstraktnih koncepata, ali upozoravaju i na izazove u njenoj implementaciji – posebno nedostatak vremena i tehničkih kompetencija nastavnika. Istraživanje sprovedeno u Ugandi (Research Discover Education, 2024) takođe potvrđuje da upotreba GeoGebre ima pozitivne efekte na razumijevanje geometrijskih koncepata i razvoj TPACK kompetencija kod budućih nastavnika matematike. Eksperimentalne grupe u tom istraživanju postigle su statistički značajno bolje rezultate od kontrolnih, dok su učesnici naveli povećano samopouzdanje i spremnost za primjenu tehnologije u nastavi.

Sveukupno, dosadašnja istraživanja potvrđuju da GeoGebra predstavlja moćan alat za unapređenje nastave matematike jer omogućava povezivanje apstraktnog i konkretnog, proceduralnog i konceptualnog, individualnog i saradničkog učenja. Dinamične vizualizacije koje nudi GeoGebra olakšavaju razumijevanje matematičkih odnosa, podstiču istraživački pristup učenju i doprinose većem angažmanu, samopouzdanju i trajnosti znanja kod učenika.

3. Metodologija istraživanja

Cilj ove studije je ispitati uticaj korištenja obrazovnog softvera GeoGebra na postignuća učenika u obradi Pitagorine teoreme. Glavna hipoteza rada je da će učenici koji koriste GeoGebru postići bolje rezultate u odnosu na učenike koji pohađaju klasičnu nastavu.

3.1 Metode istraživanja

U svrhu potvrđivanja ili opovrgavanja postavljene hipoteze korištene su sljedeće metode:

- **Metoda analize**
Analiza postignuća učenika provedena je primjenom PRE-TESTA (test prije eksperimenta) i POST-TESTA (test nakon eksperimenta). PRE-TEST je korišten za utvrđivanje da su učenici eksperimentalne i kontrolne grupe na istom nivou predznanja. Također, analizirane su i završne ocjene iz matematike na kraju 7. razreda, kako bi se dodatno potvrdila ravnopravnost grupa prije eksperimentalnog programa.
- **Eksperimentalna metoda**
Eksperimentalna metoda korištena je za razvoj i primjenu e-udžbenika s originalno kreiranim istraživačkim zadacima i apletima, koji su služili za poučavanje učenika u eksperimentalnoj grupi. E-udžbenik je javno dostupan i korišten tokom trajanja eksperimenta.
- **Statističke metode**
Statističke metode korištene su za dokazivanje postavljenih hipoteza i analizu podataka dobivenih PRE- i POST-testovima. Za analizu su korišteni deskriptivni parametri (aritmetička sredina, standardna devijacija), dok je Mann-Whitney U test korišten za

upoređivanje postignuća PRE- i POST-testova između eksperimentalne i kontrolne grupe. Sve analize provedene su u statističkom programu IBM SPSS Statistics 29.0.

3.2 Instrumenti istraživanja

Instrumenti istraživanja uključivali su:

- **PRE-TEST** sa 7 pitanja, kojim se utvrdilo predznanje učenika i osigurala ravnopravnost eksperimentalne i kontrolne grupe.
- **POST-TEST** sa 10 pitanja, kojim se mjerilo postignuće učenika nakon provođenja eksperimentalnog programa.
- Završne ocjene iz matematike na kraju 7. razreda, korištene za dodatnu potvrdu ravnopravnosti grupa prije eksperimenta.

3.3 Uzorak istraživanja

U eksperimentalnoj grupi učestvovalo je $N = 31$ učenik (14 dječaka, 17 djevojčica). Eksperimentalni program trajao je od 19.10.2022. do 24.11.2022., obuhvatajući ukupno 8 časova obrade novog nastavnog sadržaja. Kontrolna grupa brojala je 16 učenika, koji su pratili klasičnu nastavu i radili PRE- i POST-testove radi upoređivanja rezultata.

3.4 Obrada podataka

Analiza podataka obuhvatila je:

- Deskriptivnu statistiku (aritmetička sredina, standardna devijacija).
- Mann-Whitney U test i medijanu za upoređivanje rezultata PRE- i POST-testova između eksperimentalne i kontrolne grupe.

4. Rezultati i diskusija

Prije izvođenja eksperimentalnog programa korištenja alata GeoGebra, provjerena je jednakost eksperimentalne i kontrolne grupe. Na osnovu zaključnih ocjena iz matematike na kraju 7. razreda i PRE-testa od 7 pitanja utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između grupa. Mann-Whitney U test pokazao je da su srednji rangovi i medijane obje grupe gotovo identični, što potvrđuje da su učenici eksperimentalne i kontrolne grupe imali približno isto predznanje. Time je osigurana validnost upoređivanja postignuća na POST-testu nakon provođenja eksperimentalnog programa.

	PRE-test
Mann-Whitney U	223,000
Wilcoxon W	359,000
Z	-0,576
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,565

Tablica 1: Test Statistic Mann Whitney U testa na rezultatima PRE-testa

U Tablici 1 vrijednost Z je -0,576, uz nivo značajnosti $p = 0,565$. Iznos vjerovatnoće $p = 0,565$ nije manji ili jednak 0,05, pa rezultat Z nije značajan. To znači da nema statistički značajne razlike u rezultatima PRE-testa učenika eksperimentalne i kontrolne grupe, tj. nema statistički značajne razlike u predznanju učenika obje grupe.

	Grupa	N	Srednji rang	Suma rangova	Medijana
PRE-test	Eksperimentalna grupa	31	24,810	769,000	15,000
	Kontrolna grupa	16	22,440	359,000	15,000
	Ukupno	47			15,000

Tablica 2: Test rangova na rezultatima PRE-testa za eksperimentalnu i kontrolnu grupu

Nakon završenog eksperimentalnog programa, svi učenici su radili POST-test. Taj test je sadržavao 10 pitanja različitog tipa (definisanje, zaokruživanje tačnih odgovora, povezivanje pojmova, izračunavanje veličina i konstruisanje tačaka). Na testu se moglo osvojiti maksimalno 20 bodova. Dobijeni rezultati ukazuju da su učenici obje grupe u startu imali ujednačen nivo predznanja, što isključuje mogućnost da razlike u završnim postignućima proizlaze iz početnih sposobnosti ili ranijih iskustava. Raspodjela rangova pokazuje da su mediane i interkvartilni rasponi gotovo identični, čime je potvrđena homogenost uzorka i opravdanost primjene neparametrijskih metoda u daljoj analizi.

Time se osigurava interna validnost eksperimenta i omogućava da eventualne promjene u postignuću budu atribuirane upravo primjeni GeoGebre, a ne spoljnim faktorima.

Sljedeće dvije tabele prikazuju Mann-Whitney U test generisan na osnovu rezultata POST-testa.

	POST-test
Mann-Whitney U	143,000
Wilcoxon W	279,000
Z	-2,361
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,018

Tablica 3: Test Statistic Mann Whitney U testa na rezultatima POST-testa

U Tablici 3 vrijednost Z je -2,361, uz nivo značajnosti $p = 0,018$. Iznos vjerovatnoće $p = 0,018$ je manji od 0,05 pa rezultat Z je statistički značajan. To znači da postoji statistički značajna razlike u rezultatima POST-testa učenika eksperimentalne i kontrolne grupe. To potvrđuje i Ranks tablica ispod.

	Grupa	N	Srednji rang	Suma rangova	Medijana
POST-test	Eksperimentalna grupa	31	27,390	849,000	7,5000
	Kontrolna grupa	16	17,440	279,000	4,250
	Ukupno	47			7,000

Tablica 4: Ranks tabela Mann-Whitney U testa na rezultatima POST-testa

U Tablici 4 prikazani su srednji rangovi, suma rangova i medijana za svaku grupu. Srednji rang eksperimentalne grupe je 27,390 i veći je od srednjeg ranga kontrolne grupe koji iznosi 17,440. Medijana eksperimentalne grupe iznosi 7,500 dok medijana kontrolne grupe iznosi 4,250. I ovo je pokazatelj statistički značajne razlike u rezultatima POST-testa učenika eksperimentalne i kontrolne grupe. Ostaje nam još ispitati statističke pokazatelje veličine uticaja Z . Pošto je $Z = -2,361$, a $N=47$, to je $r=0,344$. To bi se smatralo srednjim uticajem prema Cohen (1988) kriteriju (0,1=mali uticaj, 0,3=srednji uticaj, 0,5=veliki uticaj).

Može se zaključiti da je Mann-Whitney U test otkrio statistički značajnu razliku u rezultatima POST-testa učenika eksperimentalne i kontrolne grupe. Ovi nalazi jasno ukazuju na to da je eksperimentalni program, koji je uključivao primjenu alata GeoGebre, imao pozitivan efekat

na znanje učenika iz geometrije u odnosu na tradicionalni pristup poučavanju. Dobijeni rezultati potvrđuju da učenici bolje razumiju i primjenjuju geometrijske koncepte kada su aktivno uključeni u proces istraživanja i vizualizacije.

Učenici eksperimentalne grupe pokazali su viši nivo tačnosti u rješavanju zadataka koji zahtijevaju konstrukciju i interpretaciju geometrijskih odnosa, što sugerira da je vizualno-eksperimentalni pristup GeoGebre omogućio dublje konceptualno razumijevanje Pitagorine teoreme. Razlika između mediane postignuća (7,5 prema 4,25) ukazuje na razliku od više od tri boda u korist eksperimentalne grupe, što se u praktičnom smislu može smatrati pedagoški značajnim napretkom. Vrijednost efekta $r = 0,34$ predstavlja srednju veličinu uticaja prema Cohenovim kriterijima, što znači da primjena GeoGebre ima mjerljiv i obrazovno relevantan doprinos u poređenju s tradicionalnom nastavom.

Ovakvi rezultati potvrđuju da digitalni alati, kada su integrisani u proces učenja, ne djeluju samo kao tehničko sredstvo, već kao didaktički resurs koji olakšava kognitivne procese i podstiče aktivno konstruisanje znanja. Posebno se ističe povećan nivo angažovanosti, interesovanja i samostalnosti u radu učenika, što je u skladu s nalazima Bikić, Hrnjičić i Piljug-Zahirović (2020), koji su u svom istraživanju pokazali da formiranje GeoGebra grupe kao virtualne učionice omogućava studentima da aktivno učestvuju u učenju i razvijaju dublje razumijevanje pojmova izometrijskih transformacija.

Cilj navedenog istraživanja u potpunosti je ostvaren kroz kreiranje GeoGebra grupe „Izometrijske transformacije u ravni“, unutar koje su studenti druge godine smjera Razredna nastava aktivno učestvovali u zadacima iz oblasti osne simetrije. Interaktivnost i dinamičnost postignuta učestvovanjem u GeoGebra okruženju doprinijele su boljem razumijevanju koncepta osne simetrije i razvijanju sposobnosti primjene stečenih znanja u novim situacijama. Slični efekti uočeni su i u ovom istraživanju, gdje su učenici zahvaljujući primjeni GeoGebre pokazali napredak u preciznosti konstrukcija, razumijevanju odnosa među elementima geometrijskih figura te u sposobnosti samostalnog donošenja zaključaka na osnovu vizuelnih i eksperimentalnih dokaza.

Time se potvrđuje da GeoGebra, osim što unapređuje kognitivne aspekte učenja, istovremeno razvija učenikovu sposobnost istraživanja i rješavanja problema na interaktivan način. Slične tendencije uočene su i u istraživanju Bikić, Kamber i Nesimović (2015), gdje su kvalitativni pokazatelji ukazali na rast interesovanja i angažovanosti učenika tokom rada s GeoGebrom, iako nije zabilježena značajna statistička razlika u postignućima između grupa. Takvi rezultati dodatno potvrđuju da efekti digitalnih alata nisu uvijek isključivo kvantitativno mjerljivi, već se manifestuju kroz promjene u motivaciji, fokusu i samostalnosti učenika.

Rezultati ovog istraživanja u potpunosti su u skladu i s nalazima Zakaria i saradnika (2024), koji potvrđuju da dinamičko vizualno istraživanje u GeoGebri razvija sposobnost učenika da samostalno otkrivaju odnose među elementima figura. Povećan prosječan rang i viša medijana eksperimentalne grupe ukazuju da primjena digitalnog alata ne samo da olakšava razumijevanje apstraktnih pojmova, već i podstiče samopouzdanje u matematičkom rezonovanju. Uočen efekat sugerira da učenici kojima je omogućeno interaktivno eksperimentisanje s geometrijskim objektima postižu dublje i trajnije razumijevanje nego oni koji rade isključivo simbolički i reproduktivno.

Posebno se ističe činjenica da su učenici eksperimentalne grupe postizali bolje rezultate u zadacima koji uključuju analizu odnosa između kvadrata nad katetama i hipotenuzom, što upućuje na dublje konceptualno razumijevanje, a ne samo na mehaničko pamćenje formule. Bikić i Pikula (2015) ukazuju na značaj korištenja dinamičkih apleta i interaktivne SmartBoard

table u istraživački orijentisanoj nastavi, gdje učenici samostalno eksperimentišu, mijenjaju parametre i dolaze do zaključaka o različitim oblicima jednačine prave. Sličan princip primijenjen je i u ovom istraživanju, gdje je GeoGebra korištena kao alat za istraživanje i vizualizaciju geometrijskih odnosa unutar Pitagorine teoreme, čime je potvrđeno da interaktivno učenje značajno doprinosi povećanju motivacije i postignuća učenika (Bikić i Pikula, 2015).

U konačnici, rezultati ukazuju da GeoGebra, kao savremeni obrazovni alat, ne samo da povećava akademska postignuća učenika, već i doprinosi razvoju pozitivnog stava prema matematici. Integracijom vizualizacije, istraživačkog pristupa i samostalnog rada, učenicima se omogućava da geometriju doživljavaju kao aktivan proces otkrivanja, a ne samo kao skup formula koje treba zapamtiti. Time se potvrđuje da digitalni alati, poput GeoGebre, imaju potencijal da značajno transformišu način na koji učenici uče, razumiju i primjenjuju matematičke koncepte.

5. Zaključak

Rezultati istraživanja pokazuju da primjena alata GeoGebra u nastavi geometrije ima pozitivan efekat na obrazovna postignuća učenika. Učenici eksperimentalne grupe, koji su učili uz pomoć posebno osmišljenih nastavnih jedinica i e-udžbenika, postigli su bolje rezultate na POST-testu u odnosu na učenike koji su pratili nastavu na tradicionalan način. Pored toga, korištenje GeoGebra alata povećalo je motivaciju učenika za učenje, omogućilo im lakše savladavanje gradiva i pružilo dodatnu fleksibilnost učenicima koji su izostajali s nastave.

Kreirani e-udžbenik omogućava javnu dostupnost nastavnog sadržaja, koji se može koristiti i unapređivati godinama, te poslužiti kao temelj za izradu novih zadataka i nastavnih jedinica. Osim što poboljšava postignuća učenika, ovaj pristup doprinosi i razvoju digitalne kompetencije kako nastavnika, tako i učenika. GeoGebra se, zahvaljujući svom širokom spektru mogućnosti, može implementirati i u druge oblasti matematike, pa čak i fizike, te se može koristiti u različitim oblicima nastave – od izvođenja lekcija do izrade zadataka za vježbu, domaće zadatke ili pripremu za test.

Istovremeno, istraživanje ukazuje na postojeća ograničenja u primjeni digitalnih tehnologija u školama. Ne postoji potpuna dostupnost uređaja i interneta za sve učenike, a mobilni uređaji ne podržavaju sve funkcionalnosti GeoGebra alata. Stoga, prilikom kreiranja nastavnih jedinica potrebno je koristiti opcije koje su podržane na svim uređajima, kako bi nastava bila dostupna svima. Iako još uvijek nije moguć potpuni prelazak na digitalni oblik izvođenja nastave, rezultati istraživanja potvrđuju da integracija alata GeoGebra značajno unapređuje kvalitet obrazovnog procesa i otvara nove mogućnosti za inovaciju u nastavi.

Ukupno posmatrano, nalazi potvrđuju da integracija GeoGebre u nastavu vodi ka kvantitativno boljem postignuću i kvalitativno bogatijem učenju. Takvi rezultati predstavljaju snažan argument za dalju primjenu digitalnih alata u obrazovanju, posebno u oblastima gdje je vizualno razumijevanje ključno za izgradnju apstraktnih matematičkih koncepata.

Primjena GeoGebre u nastavi geometrije ima značajan pozitivan uticaj na postignuća učenika. Dinamičke vizualizacije omogućavaju aktivno istraživanje i dublje razumijevanje odnosa u pravougloj trouglu. GeoGebra se pokazala kao efikasan alat za unapređenje znanja, motivacije i samopouzdanja učenika. Preporučuje se šira implementacija ovog alata u nastavi, kao i dalja istraživanja dugoročnih efekata njegove primjene.

Conclusion

The findings of this study show compelling proof that incorporating GeoGebra into geometry lessons has a favorable and statistically significant influence on students' ability to learn the Pythagorean theorem. Students who participated in the experimental program, which included GeoGebra-based activities and an e-textbook, performed much better on the post-test than students who followed a typical instructional method. Although there were no statistically significant differences between the experimental and control groups in pre-test and prior mathematics grades, the observed improvement can be attributed to GeoGebra use rather than differences in prior knowledge.

The findings show that GeoGebra encourages deeper conceptual knowledge through dynamic representation, interactive exploration, and active student interaction. Students in the experimental group performed significantly better on problems involving geometrical construction, interpretation, and analysis, implying that visual-experimental learning environments promote meaningful learning beyond procedural memorization. The measured effect size reveals a moderate but practically relevant influence, indicating that GeoGebra use leads to both statistically detectable gains and pedagogically important improvements in learning outcomes.

In addition to improved performance, GeoGebra deployment led to a greater motivation, engagement, and learner autonomy. The publicly available e-textbook created for this study gives flexibility in learning, assists students who miss classes, and allows for individual investigation. Furthermore, this method promotes the development of digital capabilities in both students and teachers, connecting mathematics education with the demands of modern, technologically advanced learning environments.

At the same time, the study underlines some of the limitations of integrating digital tools in educational environments, such as unequal device access and restricted mobile platform capability. These limits indicate that careful instructional design is required to ensure accessibility and diversity when implementing digital materials. While a complete transition to totally digital education is not yet possible, the findings show that even partial integration of GeoGebra improves the quality of the teaching and learning process.

Overall, the findings confirm that using GeoGebra improves both quantitative achievement and qualitative learning experiences. The study strongly supports the widespread use of dynamic geometry software in mathematics teaching, particularly in fields where visualization is critical to understand abstract concepts. Future research should look into the long-term impacts of GeoGebra use, its effect across mathematical areas, and strategies for overcoming technological and infrastructure challenges to wider implementation.

Literatura

- Arbain, N. and Shukor, N.A. (2015) 'The effects of GeoGebra on students' achievement', *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 172, pp. 208–214. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.356>
- Asare, J.T. and Atteh, E. (2022) 'The impact of using GeoGebra software in teaching and learning transformation (rigid motion) on senior high school students' achievement', *Asian Journal of Education and Social Studies*, 33(1), pp. 36–46. <https://doi.org/10.9734/ajess/2022/v33i130784>

Bedada, B.T. and Machaba, F. (2022) 'The effect of GeoGebra on STEM students' learning of trigonometric functions', *Cogent Education*, 9(1), pp. 1–16. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2034240>

Bikić, N. and Pikula, M. (2015) 'Unapređenje nastave analitičke geometrije kod usvajanja raznih oblika jednačine prave primjenom softverskog paketa GeoGebra i interaktivne SmartBoard table', *Quality Proceedings*, 9, pp. 403–408.

Bikić, N., Kamber, D. and Nesimović, S. (2015) 'GeoGebra u nastavi matematike – grafici linearnih i eksponencijalnih funkcija', *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zenici*, 13, pp. 165–176.

Bikić, N., Hrnjičić, A. and Piljug-Zahirović, M. (2020) "Upotreba digitalnog alata geogebra grupe u funkciji predstavljanja koncepta osne simetrije," *SaZnanje*, 1(2020), pp. 680–691. doi:10.65368/SAZNANJE20202020179.

Bjelanović Dijanić, N. (2010) *Konstruktivistički pristup u nastavi matematike*. Zagreb: Školska knjiga.

Bulut, M., Akçakın, H.Ü., Kaya, G. and Akçakın, V. (2016) 'The effects of GeoGebra on third-grade primary students' academic achievement in fractions', *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 11(2), pp. 347–355. <https://doi.org/10.29333/iejme/338>

Cohen, J. (1988) *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. 2nd edn. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

De Zan, I. (2005) *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.

Kurnik, Z. (2008) *Metodika nastave matematike*. Zagreb: Element.

Muslim, N.E.I., Zakaria, M.I. and Fang, C.Y. (2023) 'A systematic review of GeoGebra in mathematics education', *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 12(3). <https://doi.org/10.6007/ijarped/v12-i3/19133>

National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) (2000) *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: NCTM.

Oakley, B. and Lim, D. (2013) 'Effects of dynamic geometry software on students' understanding of geometry concepts', *Journal of Mathematics Education Research*, 7(2), pp. 55–68.

Piljug-Zahirović, M., Bikić, N., Kurtić, V. and Burgić, D. (2022) 'Povezanost motivacije i uspješnosti studenata nakon primjene obrazovnog softvera kod obrade izometrija u ravni', *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 19, pp. 185–203.

Research Discover Education (2024) 'Application of interactive software in classrooms: A case of GeoGebra in learning geometry in secondary schools in Uganda', *Research Discover Education*, 3(179). <https://doi.org/10.1007/s44217-024-00291-8>

Tall, D. (2000) 'Technology and advanced mathematical thinking', *Educational Studies in Mathematics*, 42(1), pp. 21–37.

Zakaria, M.I., Wong, W.S.C., Hanid, M.F.A., Adnan, M.F., Raimi, N.F. and Syed Azman, S.M. (2024) 'Integrating geometrical design with GeoGebra: Effects on motivation and academic performance among secondary students', *Mathematics Teaching Research Journal*, 16(5), pp. 186–217.

Zulnaidi, H. and Syed Zamri, S.N.A. (2017) 'The effectiveness of the GeoGebra software: The intermediary role of procedural knowledge on students' conceptual knowledge and their achievement in mathematics', *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(6), pp. 2155–2180. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.01219a>

Ajdin Muratović
Nevzudin Buzadžija

GAMIFIKACIJA U MOODLE LMS-U UZ AI-PODRŽANO OCJENJIVANJE NA MODELU UČENJA KONVOLUCIJSKIH NEURONSKIH MREŽA

Sažetak

Rad objašnjava primjenu gamifikacije na primjeru podučavanja konvolucijskih neuronskih mreža (CNN) u online okruženju, te pregled primjene i prednosti gamifikacije kao metode u obrazovanju upotrebom Moodle learning management sistema (Moodle LMS) sa elementima inteligentnih tutorskih sistema (ITS) kroz upotrebu vještačke inteligencije. Gamifikacija kao relativno nova metoda podučavanja sve više angažira pažnju predavača i istraživača usljed dokazanih pozitivnih efekata na motivaciju studenata da kroz privid igre lakše i brže usvajaju znanje, a naročito ono koje je kompleksno i apstraktno po svojoj prirodi. Primjena elemenata gamifikacije kao što su nivoi, značke, trenutne povratne informacije i vještačka inteligencija pokazali su se ključnim u uspjehu koji ostvaruje navedena metoda. U radu je razvijen model koji se zasniva na pet progresivnih nivoa. Integriran je AI dodatak za automatsko ocjenjivanje esejskih zadataka, što omogućava trenutnu povratnu informaciju studentima. Analiza pokazuje da kombinacija gamifikacije i AI-podržanog ocjenjivanja povećava motivaciju studenata i poboljšava razumijevanje složenih koncepata. Također, rad ukazuje na prednosti i nedostatke koji se prvenstveno ogledaju u tehničkom znanju i kreativnosti predavača da iskoristi dostupne mogućnosti postojećih LM i inteligentnih tutorskih Sistema (ITS).

Ključne riječi: *Gamifikacija, Sistem za upravljanje učenjem (LMS), Inteligentni tutorski sistem (ITS), Moodle, Konvolucijske neuronske mreže (CNN), Vještačka inteligencija (AI), Evaluacija učenja*

GAMIFICATION IN MOODLE LMS WITH AI-SUPPORTED ASSESSMENT ON THE LEARNING MODEL OF CONVOLUTION NEURAL NETWORKS

Abstract

The paper explains the application of gamification using the example of teaching convolutional neural networks (CNN) in an online environment, as well as an overview of the use and advantages of gamification as an educational method through the Moodle Learning Management System (Moodle LMS) with elements of intelligent tutoring systems (ITS) supported by artificial intelligence. Gamification, as a relatively new teaching method, is increasingly drawing the attention of instructors and researchers due to its proven positive effects on student motivation, enabling learners to acquire knowledge more easily and quickly through game-like activities, especially when the content is complex and abstract in nature. The application of gamification elements such as levels, badges, instant feedback, and artificial intelligence has proven to be crucial to the success of this method. The study developed a model based on five progressive levels. An AI plug-in for automated essay grading was integrated, providing students with immediate feedback. The analysis shows that the combination of gamification and AI-supported assessment increases student motivation and improves the understanding of complex concepts. The paper also highlights the advantages and limitations, which primarily relate to the instructor's technical skills and creativity in leveraging the available features of existing learning management (LM) and intelligent tutoring systems (ITS).

Keywords: *Gamification, Learning Management System (LMS), Intelligent Tutoring System (ITS), Moodle, Convolutional Neural Networks (CNN), Artificial Intelligence (AI), Learning evaluation*

1. Uvod

Savremeno visoko obrazovanje suočava se danas sa izazovom kako studentima približiti složene i kompleksne teme na način koji je razumljiv, motivirajući i interaktivan (Sedden, M.L. and Clark, K.R., 2016). Jedna od takvih tema, posebno u oblasti informacijskih tehnologija su konvolucijske neuronske mreže (CNN). Riječ je o konceptu koji zahtijeva od studenta apstraktno razmišljanje, poznavanje linearne algebre i razumijevanje višeslojnih struktura podataka (Hasan, M.A., et al., 2024). Za studente, suočavanje s ovako kompleksnim materijalom često dovodi do pada motivacije i površnog usvajanja znanja što u konačnici utiče na ukupan uspjeh.

Tradicionalna predavanja, koja se oslanjaju na frontalnom pristupu i teorijskom izlaganju, nerijetko nisu dovoljna da održe pažnju studenata. Upravo iz tog razloga nastaje potreba za alternativnim didaktičkim metodama koje mogu povećati angažovanost i aktivno učešće u nastavnom procesu. Gamifikacija, tj. uvođenje elemenata igre u obrazovni proces, sve više se prepoznaje kao efikasan način za motivaciju i dublje učenje sa potpunim razumijevanjem (Triantafyllou, S.A. et al., 2025). U većini studija gamifikacija u edukaciji pokazala je pozitivan efekat na procese učenja i savladavanja nastavnog gradiva (Zeybek, N. and Saygi, E., 2024; Suresh Babu, S. and Dhakshina Moorthy, A., 2024).

Gamifikacija se sve više razvija kao pristup u obrazovanju kojim se studenti motivišu i aktivno uključuju kroz aktivnosti slične računarskoj igri, koristeći različite elemente gamifikacije u okruženjima koja nisu igre (Suresh Babu, S. and Dhakshina Moorthy, 2024). Prema istraživanju trendova rasta primjene gamifikacije izvan oblasti igara objavljenom od strane Growth Engineering-a, bilježi se konstantan rast u različitim regionima za period 2018-2025.

Cilj ovog rada je prikazati kako se metoda gamifikacije može primijeniti unutar LMS okruženja (Moodle 4.5) sa elementima ITS-a na primjeru predavanja o CNN-u. Posebna vrijednost rada leži u multidisciplinarnom pristupu, gdje se spajaju elementi vještačke inteligencije (CNN kao tema), pedagogije (gamifikacija kao metoda) i tehnologije (LMS i AI dodatak za automatsko ocjenjivanje eseja).

2. Teorijski okvir

2.1 Gamifikacija u obrazovanju

Gamifikacija predstavlja upotrebu elemenata igre u neigračkom - edukativnom kontekstu i okruženju, s ciljem povećanja motivacije, angažmana i postizanja boljih rezultata učenja kod studenata (Zainuddin, Z., et al., 2024). U obrazovanju se ovaj pristup ogleda kroz uvođenje elemenata gamifikacije kao što su nivoi, poeni, značke, *rang lista*, izazovi i trenutne povratne informacije, što studentima pruža osjećaj napredovanja i postignuća.

Suština gamifikacije nije u samoj igri, nego u prenošenju mehanizama igre u proces učenja. Time se kreira okruženje u kojem studenti aktivno učestvuju, donose odluke i dobijaju nagrade za uspješno savladane zadatke. Umjesto pasivnog slušanja predavanja, student postaje akter u edukativnoj igri, što dokazano povećava pažnju i motivaciju (Triantafyllou, S.A. et al., 2025).

U obrazovnom kontekstu, gamifikacija se pokazala posebno korisnom u situacijama gdje studenti imaju poteškoća s razumijevanjem apstraktnih, tehničkih ili izrazito kompleksnih sadržaja. Prema Hamari, J. et al., (2014), gamifikacija pozitivno utiče na učenje kada se pažljivo dizajnira prema psihološkim principima motivacije, a posebno kada potiče osjećaj autonomije, kompetencije i socijalne uključenosti. Brojna istraživanja u visokom obrazovanju

potvrđuju da elementi kao što su XP poeni, bedževi, progresivni nivoi i povratne informacije značajno doprinose motivaciji i kontinuiranom angažmanu studenata (Alsawaier, R., 2018).

Kada govorimo o visokom obrazovanju, gamifikacija se posebno ističe kao korisna metoda u situacijama gdje studenti imaju poteškoće s razumijevanjem apstraktnih ili složenih nastavnih jedinica. Uvođenje gamifikacije u LMS sistem omogućava strukturu predavanja kroz nivoe i jasne ciljeve, a značke i XP poeni (iskustveni poeni) služe kao vid nagrade i podsticaja za dalji rad.

2.2 LMS sistemi

Learning Management Systems (LMS) predstavljaju digitalne platforme namijenjene za planiranje, organizaciju i izvođenje obrazovnih aktivnosti. Njihova glavna uloga je omogućavanje strukturisanog online učenja kroz lekcije, testove, forume, resurse i praćenje napretka studenata. Prednosti LMS-a u savremenom obrazovanju su višestruke (Suresh Babu, S. and Dhakshina Moorthy, A., 2024):

- Centralizacija materijala - svi resursi (skripte, prezentacije, zadaci) dostupni su studentima na jednom mjestu.
- Praćenje napretka - putem evidencije ocjena, bodova i statusa aktivnosti, studenti i nastavnici imaju uvid u postignuća.
- Interaktivnost - uključivanje kvizova, diskusija i dodatnih alata čini proces učenja aktivnijim i zanimljivijim.
- Fleksibilnost - studenti mogu učiti tempom koji im odgovara, iz bilo kojeg okruženja.
- Interoperabilnost sa vještačkom inteligencijom - modularnost omogućava razvoj AI alata i njihovo povezivanje u procese LMS-a.

U ovom radu korišten je hosted Moodle LMS (verzija 4.5), koji nudi napredne mogućnosti za gamifikaciju (Kurochkina, A.A. et al., 2024):

- Završetak aktivnosti (Activity completion) i XP poeni kroz *Gradebook*;
- *Badges* kao nagrade za postignuća;
- *Leaderboards* (lista najboljih) putem zbirnih pregleda ocjena;
- Integraciju eksternih alata, poput AI dodatka za automatsko ocjenjivanje esejskih pitanja.

Time LMS postaje više od administrativnog alata: on postaje okruženje igre u kojem studenti uče kroz izazove, nagrade i progresivne levele.

2.3 Konvolucijske neuronske mreže (CNN) kao studij slučaja

CNN predstavljaju specijalizovanu arhitekturu dubokog učenja namijenjenu prepoznavanju obrazaca u vizuelnim podacima (slike i videa). Njihova primjena najčešće je vezana za obradu slika, video zapisa i medicinske radiologije, gdje postižu zapažene rezultate u klasifikaciji i detekciji različitih objekata. Osnovni elementi CNN-a uključuju:

- Konvolucijske slojeve, u kojima se primjenjuju filteri (kerneli) kako bi se izvukle informacije iz slike;
- *Pooling* slojeve, koji smanjuju dimenzije podataka, ali čuvaju najvažnije informacije;
- Funkciju aktivacije (*ReLU*), koja mreži omogućava da uči nelinearne odnose;
- *Flatten* sloj, kojim se višedimenzionalne mape značajki pretvaraju u vektor;
- *Fully Connected* sloj, koji integrira sve informacije i donosi konačnu odluku;
- *Softmax*, koji pretvara izlaz u vjerovatnoće i omogućava klasifikaciju.

CNN je složen koncept za studente, te je upravo zbog toga u ovom radu odabran kao studija slučaja jer dobro ilustruje kako gamifikacija može olakšati razumijevanje teških tema. Cilj nije duboko istraživanje CNN arhitekture, već njeno korištenje kao primjera za kreiranje online predavanja u gamifikovanom LMS okruženju sa elementima inteligentnog tutorskog sistema (ITS).

3. Metodologija

U ovom radu korišten je didaktičko eksperimentalni i multidisciplinarni pristup, pri čemu je cilj bio osmisliti model izvođenja časa o konvolucijskim neuronskim mrežama koristeći metodu gamifikacije u okviru LMS sistema sa vještačkom inteligencijom.

Glavna metoda je gamifikacija, implementirana kroz elemente igre u okviru hostiranog LMS okruženja (Moodle 4.5) na domeni servisa <https://its.kvant.ba>. Studenti napreduju kroz levele (od 1 do 5), osvajaju XP poene rješavanjem kvizova i eseja, te otključavaju značke (*badges*) kao nagrade za postignuća. Napredak se prati putem *Gradebook*-a (dnevnik ocjena) i znački u studentskom profilu.

Specifičnost metodologije ogleda se u korištenju vlastitog AI dodataka integrisanog u Moodle, koji automatski ocjenjuje esejska pitanja. Time se omogućava trenutna povratna informacija studentima, što je važan motivacijski element u gamifikovanom procesu učenja.

Izvođenje časa zamišljeno je kao korak-po-korak proces, gdje svaki level predstavlja dio sadržaja (uvod, konvolucija, *Pooling* i *ReLU*, *Softmax*, završna vježba). Nakon savladavanja jednog nivoa, student otključava naredni, čime se stvara osjećaj napretka i postizanja ciljeva sličan računarskim igrama.

4. Podešavanje LMS sistema i integracija vještačke inteligencije

U ovoj sekciji prikazane su osnovne mogućnosti Moodle platforme iz perspektive predavača. Cilj je demonstrirati tehničke korake u podešavanju kvizova i lekcija, te način kodiranja i integracije vještačke inteligencije. Posebna pažnja posvećena je postavkama koje omogućavaju ograničavanje vremena testiranja, davanje obrazloženja nakon završetka testa, uslovljavanje prelaska na naredne lekcije i testove i kreiranje različitih tipova pitanja.

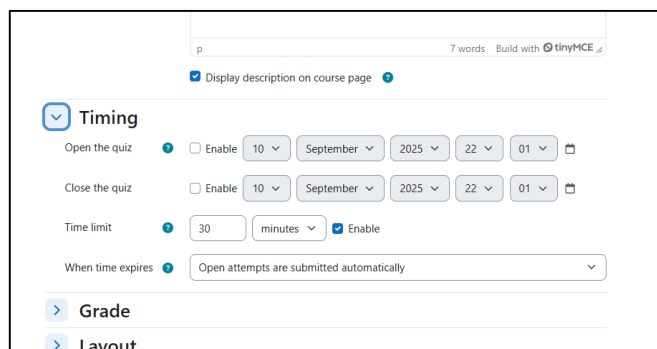
Tehničke postavke (kvizovi, vremenska ograničenja, restrikcije pristupa) omogućavaju operacionalizaciju gamifikacijskog dizajna zasnovanog na progresiji i povratnim informacijama, što je u skladu s principima adaptivnog učenja.

4.1 Ograničavanje vremena trajanja testa

Moodle LMS sistem omogućava da se za svaki kviz postavi vremensko ograničenje. Predavač u postavkama kviza, u sekciji *Timing*, može odrediti vremenski period tokom kojeg je kviz dostupan i maksimalno trajanje testa (npr. 30 minuta). Kada vrijeme istekne, kviz se automatski predaje.

Koraci u Moodle-u:

1. Na kursu odabrati *Turn editing on*.
2. Dodati novu aktivnost *Quiz* ili urediti postojeći kviz (*Edit settings*).
3. U sekciji *Timing* (Slika 1) podesiti:
 - *Open the quiz* i *Close the quiz* (vrijeme dostupnosti)
 - *Time limit* (npr. 30 minutes)
 - *When time expires* (npr. "Attempt is submitted automatically").

Slika 1. Ograničavanje vremena testa u Moodle-u.

4.2 Obrazloženje odgovora po završetku testa

Po završetku testa, Moodle LMS sistem omogućava da predavač definiše šta student vidi u pregledu rezultata testa. Podešava se u sekciji *Review options*. Predavač može uključiti prikaz tačnih odgovora, bodova i različitih vrsta povratne informacije. Posebno je korisno što se može dodati generalni *feedback* (opće objašnjenje za cijelo pitanje) i specifične povratne informacije (objašnjenje za određeni ponuđeni odgovor). Na ovaj način studenti uče iz svojih grešaka i primaju pojašnjenje odmah po završetku testa ili u kasnijem periodu.

Koraci u Moodle-u:

1. Otvoriti *Edit settings* testa
2. Otići u sekciju *Review options*.
3. Označiti željene opcije:
 - a) *Whether correct* (da li je tačan odgovor)
 - b) *Right answer* (koji je tačan odgovor)
 - c) *General feedback* i *Specific feedback* (objašnjenja profesora)
4. Odabrati faze prikaza informacija:
 - a) Tokom pokušaja
 - b) Odmah nakon pokušaja

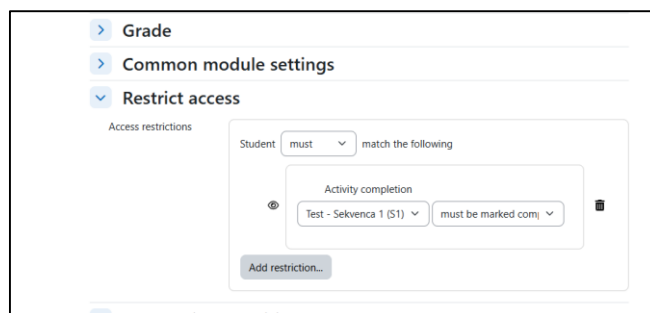
- c) Kasnije dok je kviz otvoren
 - d) Nakon što se kviz zatvori
5. Pri kreiranju pitanja, unijeti *General feedback* i *Feedback* za svaku opciju.

4.3 Kontrola prelaska na sljedeći nivo

Sistem omogućava predavaču da postavi uslove za pristup lekcijama i testovima. U sekciji *Restrict access* moguće je odrediti da se naredna lekcija otključa tek po završetku određenog testa. Pet nivoa je odabrano zbog pedagoškog postupnog usložnjavanja i Bloomove taksonomije.

Koraci u Moodle-u:

1. Otvoriti postavke kreirane lekcije
2. Otvoriti sekciju *Restrict access* (Slika 2)
3. Odabrati *Add restriction*
4. Označiti *Activity completion*
5. Odabrati aktivnost i postaviti uslov

Slika 2. Postavke kontrole pristupa

4.4 Vještačka inteligencija u ulozi ocjene tačnosti tekstualnih odgovora u testu

Moodle LMS sistem podržava tekstualna pitanja kroz tipove *Short answer* i *Essay*. Kod kratkih odgovora moguće je unaprijed definisati tačne riječi ili fraze koje sistem automatski prepoznaje i ocjenjuje. Međutim, za složenije tekstualne sadržaje i procjenu njihove validnosti kao odgovora na pitanje bilo je potrebno razviti, te integrisati AI dodatak koji će presresti slanje odgovora i u realnom vremenu ocijeniti tačnost ili netačnost. U tu svrhu programiran je lokalni dodatak pod nazivom *AI Essay Grading*.

Dodatak *AI Essay Grading* razvijen je za Moodle i ima za cilj automatizaciju ocjenjivanja eseja koristeći OpenAI API. Kada student preda esej, dodatak automatski šalje odgovor AI modelu, dobija binarnu ocjenu (1.0 - tačan odgovor, 0.0 - netačan odgovor) i upisuje rezultat u Moodle-ovu bazu podataka. Time se značajno smanjuje opterećenje nastavnika, ubrzava proces evaluacije i osigurava dosljednost u ocjenjivanju. U radu će biti prikazani samo ključni dijelovi dodatka relevantni za razumijevanje njegove funkcionalnosti.

Upotreba AI alata za automatsko ocjenjivanje eseja sve više dobija na značaju zbog sposobnosti modela velikih jezičkih mreža (LLM) da analiziraju semantičku tačnost, koherentnost i konceptualno razumijevanje studentskih odgovora (Williams, A., 2025). Prethodna istraživanja pokazuju da AI ocjenjivanje može biti jednako pouzdano kao ocjenjivanje ljudskih evaluatora, posebno kada se radi o kratkim i fokusiranim tekstualnim odgovorima (Mark, J.G., 2012).

Međutim, zbog moguće pristrasnosti preporučuje se kombinovani pristup, gdje AI obavlja inicijalnu evaluaciju i daje trenutnu povratnu informaciju, dok nastavnik nadgleda odgovore u slučajevima koji zahtijevaju dublju interpretaciju (Smutny, P. and Schreiberova, P., 2020).

U kontekstu ovog rada, upotreba AI dodatka za automatsko ocjenjivanje eseja predstavlja primjer efikasne primjene AI u ITS okruženju, gdje se učenje optimizira kroz trenutnu povratnu informaciju.

Dodatak se sastoji od nekoliko ključnih fajlova:

- *settings.php* - omogućava konfiguraciju API ključa, modela i parametara u admin GUI-ju (Slika 3),
- *observer.php* - sluša događaje kada je odgovor predan i pokreće AI ocjenjivanje (Slika 13) (Slika 4),
- *client.php* - definiše komunikaciju sa OpenAI API-jem (Slika 5),
- *events.php* - registruje događaje koje dodatak prati (Slika 6).

```
$settings->add(new admin_setting_configpasswordunmask(  
    'local_aiessaygrading/apikkey',  
    get_string('apikkey', 'local_aiessaygrading'),  
    get_string('apikkey_desc', 'local_aiessaygrading'),  
    ''));  
  
$settings->add(new admin_setting_configtext(  
    'local_aiessaygrading/model',  
    get_string('model', 'local_aiessaygrading'),  
    get_string('model_desc', 'local_aiessaygrading'),  
    'gpt-4o-mini'));
```

Slika 3. Unos OpenAI API ključa u admin panelu i odabir modela

```
defined('MOODLE_INTERNAL') || die();  
  
$observers = [  
    [  
        'eventname' => '\mod_quiz\event\attempt_submitted',  
        'callback' => '\local_aiessaygrading\observer::quiz_submitted',  
        'includefile' => '/local/aiessaygrading/classes/observer.php',
```

Slika 4. Reakcija dodatka na slanje odgovora iz testa

```

public static function quiz_submitted(\mod_quiz\event\attempt_submitted $event): void {
    file_put_contents(__DIR__ . "/debug.log", "Observer called!\n", FILE_APPEND);
    global $DB;
    $config = get_config('local_aiessaygrading');
    if (empty($config->enabled) || empty($config->apikey)) {
        return;
    }
    $attemptid = $event->objectid;
    $attempt = $DB->get_record('quiz_attempts', ['id' => $attemptid], '*', MUST_EXIST);
    $client = new client(
        trim($config->apikey),
        $config->model ?? 'gpt-4o-mini',
        $config->rubric ?? ''
    );
    $changed = false;
    $qas = $DB->get_records('question_attempts', ['questionusageid' => $attempt->uniqueid]);
    foreach ($qas as $qa) {
        $question = $DB->get_record('question', ['id' => $qa->questionid]);
        if ($question->qtype != 'essay') {
            continue;
        }
        $answer = trim(strip_tags($qa->responsesummary));
        if ($answer == '') {
            continue;
        }
        $questiontext = trim(strip_tags($question->questiontext));
        try {
            $decision = $client->evaluate_essay($questiontext, $answer);
        } catch (\Throwable $e) {
            file_put_contents(__DIR__ . "/debug.log", "AI essay grading error: " . $e->getMessage() . "\n", FILE_APPEND);
            continue;
        }
        if ($decision == null) {
            continue;
        }
    }
}

```

Slika 5. Ključni dio koda za slanje eseja AI-ju na automatsko ocjenjivanje

```

public function evaluate_essay(string $question, string $answer): ?bool {
    global $CFG;
    require_once($CFG->libdir . '/filelib.php');
    $system = "You are an auto-grader. Decide if the student's answer correctly answers the question b";
    if (empty($this->rubric)) {
        $system .= "\nRubric:\n".$this->rubric;
    }
    $user = "Question: ".$question."\nStudent answer: ".$answer."\nRespond with YES if correct, otherw";
    $payload = [
        'model' => $this->model,
        'input' => [
            'system' => $system,
            ['role' => 'system', 'content' => [[ 'type' => 'input_text', 'text' => $system ]]],
            ['role' => 'user', 'content' => [[ 'type' => 'input_text', 'text' => $user ]]]
        ],
        'temperature' => 0,
        'max_output_tokens' => 50
    ];
    $headers = [
        'CURLOPT_HTTPHEADER' => [
            'Content-Type: application/json',
            'Authorization: ' . 'Bearer ' . $this->apikey
        ],
        'RETURNTRANSFER' => true
    ];
    $curl = new \curl();
    $resp = $curl->post('https://api.openai.com/v1/responses', json_encode($payload), $headers);
}

```

Slika 6. Dio koda za slanje studentskog odgovora prema OpenAI API-ju

5. Dizajn predavanja

U ovom dijelu rada prikazan je konkretan model predavanja o CNN-u, realizovan u LMS Moodle 4.5 korištenjem metode gamifikacije i njenih elemenata (Tabela 1) uz upotrebu vještačke inteligencije. Predavanje je strukturisano kao igra sa pet uzastopnih nivoa, pri čemu svaki nivo sadrži kombinaciju teorijskih sadržaja, kviza i nagradnog sistema u vidu XP poena i znački (Khaldi, A. et al., 2023).

Tabela 1. Elementi gamifikacije i njihova uloga

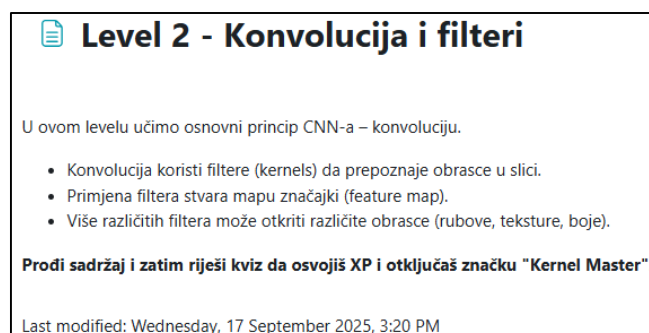
Element gamifikacije	Primjena u kursu	Funkcija za studente
XP poeni	Dodjeljuju se za tačne odgovore u kvizovima	Osjećaj napredovanja, mjerljiv uspjeh
Značke/badges	Nivo 1 - Početnik, Nivo 2 - Majstor konvolucije, ...	Simbolično priznanje, povećava motivaciju
Instant feedback	AI dodatak automatski ocjenjuje eseje, a LMS ostale tipove odgovora	Brza povratna informacija i korekcija
Leveli (1–5)	Struktura od osnovnih do složenih pojmova	Postepeno savladavanje gradiva

Nivo 1 (osnove neuronskih mreža)

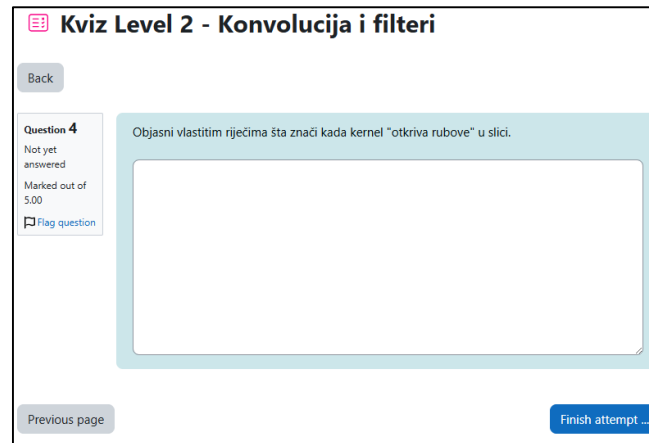
Studenti se upoznaju sa pojmom neuronskih mreža, njihovom strukturom i osnovnim principima rada. Nakon uvodnog sadržaja slijedi kviz sa jednostavnim pitanjima, a za uspješno rješavanje dodjeljuje se prva značka Početnik neuronskih mreža.

Nivo 2 (konvolucija i filteri)

Na drugom nivou studentima se uvodi ključni koncept CNN-a - konvolucija. Pomoću primjera objašnjava se rad filtera i nastanak mapa faktora. Kviz na ovom nivou uključuje i esej pitanje (Slika 7 i 8) koje automatski ocjenjuje AI dodatak. Značka na ovom nivou nazvana je Majstor konvolucije.

Slika 7. LMS setup za Level 2

Slika 8. Esejsko pitanje sa AI validacijom

Nivo 3 (ReLU, Pooling, Flatten i Fully Connected elementi)

Treći nivo obuhvata objašnjenje slojeva koji pripremaju podatke za konačnu odluku mreže. Studenti kroz kviz uče o ulozi ReLU aktivacijske funkcije, smanjenju dimenzija putem *Pooling* slojeva, transformaciji podataka u Flatten sloju i donošenju odluka kroz *Fully Connected* sloj. Nagrada je značka *Developer* mreže.

Nivo 4 (Softmax i klasifikacija)

Na ovom nivou objašnjava se završna faza CNN-a. Pretvaranje izlaza u vjerovatnoće i klasifikacija. Studenti kroz kviz provjeravaju razumijevanje *Softmax* funkcije i procesa donošenja odluke. Za uspješan završetak dodjeljuje se značka Softmax stručnjak.

Nivo 5 (Praktična primjena CNN-a)

Završni izazov traži od studenata da kroz esej objasne kako bi primijenili CNN na dataset slika mačaka i pasa. Očekuje se opis slojeva, njihove funkcije i načina evaluacije modela. AI dodatak automatski ocjenjuje odgovor, a završna nagrada je značka *CNN Hero* (Slika 9).

Slika 9. LMS setup za Level 5

U svim nivoima primijenjeni su osnovni elementi gamifikacije: poeni (XP), značke, *leaderboard* i *trenutne povratne informacije*. Ovaj dizajn predavanja omogućava studentima da učenje dožive kao progresivnu igru sa jasno definisanim ciljevima i nagradama, što značajno povećava motivaciju i angažman i akademski uspjeh (Sotirov, M. et al., 2024).

Primjena gamifikacije u učenju složenih tema kao što su konvolucijske neuronske mreže očekivano donosi više koristi u odnosu na tradicionalni pristup predavanja i podučavanja.

Uvođenjem elemenata gamifikacije kao što su XP poeni, značke i jasni ciljevi, studenti dobijaju osjećaj igre i napredovanja. To povećava njihovu motivaciju za učenjem i smanjuje pasivno ponašanje na času (Rahmi, I. et al., 2025; Coelho, F. et al., 2025.).

Kombinacija kvizova, eseja i trenutne povratne informacije omogućava studentima da aktivno učestvuju u samom procesu edukacije. Oni ne samo da prate predavanje, nego i rješavaju izazove i odmah vide rezultate svog rada. Gamifikacija razbija kompleksne teme na manje dijelove (nivoje). Na taj način studenti postepeno usvajaju koncepte CNN-a, od osnova neuronskih mreža do završne vježbe, bez osjećaja preopterećenosti i demotivacije.

Automatsko ocjenjivanje esejskih pitanja u *real-time* putem AI dodatka značajno skraćuje vrijeme povratne informacije. Studenti odmah znaju jesu li na dobrom putu, što dodatno pojačava angažman i motivaciju. U suprotnom validacija esejskih pitanja zahtijevala bi ručni pregled nastavnika.

6. Diskusija

Gamifikacija u LMS-u sa elementima inteligentnih tutorskih sistema i vještačke inteligencije, na primjeru predavanja o CNN-u, pokazuje značajne prednosti u odnosu na tradicionalni način predavanja (Tabela 2). Umjesto linearnog prenošenja znanja, nastava postaje strukturisana u nivoje, gdje studenti prolaze kroz jasno definisane izazove i odmah vide rezultate svog angažmana i napredovanja. Ovaj pristup ne samo da povećava motivaciju, nego i podstiče dublje razumijevanje kompleksnih tema i koncepata.

Tabela 2. Usporedba tradicionalnog i gamifikovanog pristupa

Osobina	Tradicionalna nastava	Gamifikacija u LMS-u
Motivacija studenata	Od niske do umjerene	Visoka (bodovi, značke, takmičenje)
Povratna informacija	Odgođena, ručna	Trenutna (AI dodatak za automatsko ocjenjivanje)
Struktura sadržaja	Linearna	Nivoi (progresivni izazovi)
Uloga studenta	Pasivna do umjereno aktivna	Aktivni učesnik u procesu edukacije
Primjena tehnologije	Ograničena	LMS sa elementima ITS-a + AI integracija

Međutim, važno je uočiti i potencijalne izazove. Tehnička ograničenja mogu se pojaviti u vidu potrebe za stabilnim LMS, ITS okruženjem i tehničkim znanjem za razvoj elemenata dostupnih u sistemu i integraciju vještačke inteligencije, pravilnim podešavanjem budžeta i pravilnim funkcionisanjem AI dodatka. Također, postoji rizik od pretjeranog fokusiranja na bodove i nagrade, pri čemu studenti mogu izgubiti iz vida suštinu, a to je razumijevanje nastavnog sadržaja. Zbog toga je ključno da nagrađivanje bude pažljivo osmišljeno i u funkciji učenja, a ne samo igre. Multidisciplinarni karakter ovog pristupa posebno se ističe u:

- AI sadržaji u vidu CNN-a pružaju kompleksnu, ali realnu temu;
- Didaktički pristup putem gamifikacije osigurava motivaciju i aktivno učešće i učenje;
- Tehničko LMS/ITS okruženje omogućava integraciju različitih elemenata igre i automatizaciju povratnih informacija.

Na taj način, rad dokazuje da kombinacija pedagogije, tehnologije i vještačke inteligencije može stvoriti inovativan model obrazovanja koji je jednako primjenjiv i na druge složene teme.

Rezultati se podudaraju s nalazima (Sotirov, M. et al., 2024) koji ističu da nivoi i XP poeni najviše utiču na kratkoročni angažman, dok povratna informacija ima najveći uticaj na kvalitet dugoročnog učenja.

7. Zaključak

Konvolucijske neuronske mreže (CNN) predstavljaju jednu od najsloženijih tema u oblasti vještačke inteligencije. Kroz tradicionalna predavanja ovaj sadržaj često ostaje apstraktan i studentima teško shvatljiv. Primjenom gamifikacije u LMS okruženju sa elementima vještačke inteligencije pokazano je da se složeni koncepti i nastavne jedinice mogu učiniti pristupačnijim i razumljivijim. To u konačnici vodi efektivnom znanju koje se može evaluirati kroz korake: razjasni, poveži i objasni.

Predloženi model učenja zasnovan na ,nivoima, XP poenima i značkama, uz integrisani AI dodatak za automatsko ocjenjivanje eseja, omogućava studentima aktivno učešće i osjećaj progresije u nastavnoj jedinici. Na taj način, motivacija se povećava, angažman raste, a usvajanje gradiva postaje dublje i efikasnije.

Vrijednost ovog pristupa u organizaciji predavanja ogleda se i u njegovoj multidisciplinarnosti. Spajaju se elementi umjetne inteligencije (CNN kao studij slučaja), pedagogije (gamifikacija kao metoda) i tehnologije (Moodle LMS sa AI podrškom). Na ovaj način kreira se model koji ima potencijal da se primijeni ne samo u nastavi o CNN-u, nego i u poučavanju drugih kompleksnih tema.

Preporuke za dalja istraživanja uključuju evaluaciju ovakvog modela u realnom okruženju sa većim brojem studenata, poređenje rezultata gamifikovanog i klasičnog predavanja, proširenje metodologije na druge oblasti, istraživanje uticaja različitih gamifikacionih elemenata (nivoi, bodovi, bedževi, *leaderboardi*) na dugoročnu motivaciju i ostvarene rezultate učenja. Ovaj rad ukazuje na značaj gamifikacije kao didaktičke metode koja može obogatiti savremeno obrazovanje i ponuditi studentima iskustvo učenja koje je istovremeno izazovno, motivirajuće i zabavno.

Conclusion

Convolutional Neural Networks (CNNs) represent one of the most complex topics in the field of artificial intelligence. Through traditional lectures, this content often remains abstract and difficult for students to grasp. By applying gamification in an LMS environment with elements of artificial intelligence, it has been demonstrated that complex concepts and learning units can be made more accessible and easier to understand. Ultimately, this leads to effective knowledge acquisition, which can be evaluated through the steps: clarify, connect, and explain.

The proposed learning model, based on levels, XP points, and badges, with an integrated AI feature for automated essay grading, enables students to actively participate and experience a

sense of progression within the learning unit. In this way, motivation increases, engagement grows, and the assimilation of knowledge becomes deeper and more efficient.

The value of this approach in the organization of teaching also lies in its multidisciplinary nature. It combines elements of artificial intelligence (CNN as a case study), pedagogy (gamification as a method), and technology (Moodle LMS with AI support). In this manner, a model is created that has the potential to be applied not only in teaching CNNs but also in delivering other complex topics.

Recommendations for further research include evaluating this model in a real environment with a larger number of students, comparing the results of gamified and traditional lectures, extending the methodology to other fields, and exploring the impact of various gamification elements (levels, points, badges, leaderboards) on long-term motivation and learning outcomes. This paper highlights the importance of gamification as a didactic method that can enrich modern education and provide students with a learning experience that is simultaneously challenging, motivating, and enjoyable.

Literatura

Alsawaier, R., 2018. The Effect of Gamification on Motivation and Engagement. *International Journal of Information and Learning Technology*, 35, 56-79.

Coelho, F. et al., 2025. The impact of educational gamification on cognition, emotions, and motivation: a randomized controlled trial. *Journal of Computers in Education*, pp.1-48.

Hamari, J. et al., 2014. "Does Gamification Work? -- A Literature Review of Empirical Studies on Gamification", 47th Hawaii International Conference on System Sciences, Waikoloa, HI, USA

Hasan, M.A. et al., 2024. Image classification using convolutional neural networks. *International Journal of Mechanical Engineering Research and Technology*, 16(2), pp.173-181.

Khalidi, A. et al., 2023. Gamification of e-learning in higher education: a systematic literature review. *Smart Learn. Environ.* 10

Kurochkina, A.A. et al. 2024. Improving the Efficiency of Using LMS Moodle in the Educational Process by Implementing Gamification Technologies. In *Understanding the Digital Transformation of Socio-Economic-Technological Systems: Dedicated to the 120th Anniversary of Economic Education at Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University* (pp. 419-435). Cham: Springer Nature Switzerland.

Mark, J.G. et al., 2012. Using automatic item generation to create multiple-choice test items, *Medical Education*, 46: 757–765

Rahmi, I. et al., 2025. Gamification as an alternative to increase students' motivation: a scoping review. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 19(2), pp.1125-1133.

Sedden, M.L. and Clark, K.R., 2016. Motivating students in the 21st century. *Radiologic technology*, 87(6).

Smutny, P. and Schreiberova, P., 2020. Chatbots for learning: A review of educational chatbots for the Facebook Messenger, *Computers & Education*, Volume 151,

Sotirov, M. et al., 2024. Learning through Gamification: A Case Study on the Development and Integration of a University Educational Serious Game. In *2024 International Conference Automatics and Informatics (ICAI)* (pp. 313-318). IEEE.

Suresh Babu, S. and Dhakshina, M. A., 2024. Application of artificial intelligence in adaptation of gamification in education: A literature review. *Computer Applications in Engineering Education*, 32(1), p.e22683.

Triantafyllou, S.A. et al., 2025. Gamification in education and training: A literature review. *International Review of Education*, pp.1-35.

Zainuddin, Z. Et al., 2024. Gamification in education. In *Gamification in A Flipped Classroom: Pedagogical Methods and Best Practices* (pp. 67-113). Singapore: Springer Nature Singapore.

Zeybek, N. and Saygi, E., 2024. Gamification in education: Why, where, when, and how? - A systematic review. *Games and Culture*, 19(2), pp.237-264.

Williams, A., 2025. Integrating Artificial Intelligence Into Higher Education Assessment. *Intersection: A Journal at the Intersection of Assessment and Learning*, 6(1), 128–154.

KINEZIOLOGIJA

Alem Kukić
Aleksa Stanković
Nermin Salkanović

RAZLIKE PARAMETARA SOMATSKIH KARAKTERISTIKA CENTARA RAZLIČITOG NIVO A USPJEŠNOSTI KOŠARKAŠA KADETSKOG UZRASTA

Sažetak

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je utvrditi unutarpozicijske razlike u somatskim karakteristikama. Skup varijabli u ovom istraživanju sastavljen je od 14 antropometrijskih mjera. Multivarijantni testovi potvrđuju da se grupe uspješnijih centara statistički značajno ne razlikuju po linearnoj kombinaciji zavisno-promjenjivih varijabli somatskih karakteristika od grupe manje uspješnijih centara. Ipak je uočeno da grupa uspješnijih centara u odnosu na manje uspješne centre ima izraženije sve parametre longitudinalne dimenzionalnosti, viši nivo tjelesne mase, relativne nemasne mase, relativne mišićne mase i ukupne tjelesne vode.

Rezultati ovog istraživanja mogu biti dio doprinosa za segment istraživačkog područja specijalista za određivanje njihovih poželjnih profila, kao i profila somatskih karakteristika, te njihova komparacija sa profilima vrhunskih košarkaša nezaobilazna. Informacije i rezultati dobijeni analizama mogu poslužiti kao osnov za modeliranje programa za prepoznavanje talenta u košarkaškom sportu.

Ključne riječi: *razlike, somatske karakteristike, košarka, kadeti centri*

DIFFERENCES IN PARAMETERS OF SOMATIC CHARACTERISTICS OF CENTERS OF DIFFERENT LEVELS OF BASKETBALL PLAYERS' SUCCESS IN CATECHETICAL AGE

Abstract

The primary aim of this research was to determine intra-positional differences in somatic characteristics. The set of variables in this study consisted of 14 anthropometric measurements. Multivariate tests confirm that the groups of more successful centers do not differ statistically significantly from the group of less successful centers in terms of the linear combination of dependent variables of somatic characteristics. However, it was observed that the group of more successful centers, compared to the less successful centers, has more pronounced parameters of longitudinal dimensionality, a higher level of body mass, relative fat-free mass, relative muscle mass, and total body water.

The results of this research can contribute to the field of study of specialists in determining their desired profiles, as well as the profiles of somatic characteristics, and their comparison with the profiles of top basketball players is indispensable. The information and results obtained from the analyses can serve as a basis for modeling programs for talent identification in basketball.

Keywords: *differences, somatic characteristics, basketball, cadet, centers*

Uvod

Košarkaški trener mora nadgledati i obezbjediti uravnoteženi razvoj igrača, tj. njegovu tjelesnu građu, poboljšanje vizualne koordinacije uzimajući u obzir evolucijske procese povezane sa tempom rasta i sazrijevanja igrača. (Sánchez-Muñoz, C.; Zabala, M.; Williams, K., 2012; Šimonek, J.; Horička, P.; Hianik, J., 2016).

Somatski profili košarkaša nadaleko su prepoznati kao presudni faktor u procesu selekcije i kao bitan prediktor performansi.

Uobičajeno, kao ključna komponenta u procesu dodjeljivanja specifičnih igračkih pozicija je visina tijela u kojoj se kao centri biraju najviši igrači blizu koša. S obzirom na ograničenu pažnju koja je usmjerena na predviđanje performansi u timskim sportovima, značajno je detaljnije istražiti, analizirati i stručnoj praksi predstaviti informacije o vrijednostima i međuodnosima parametara tjelesne kompozicije. Također je primjetan nedostatak prethodnih studija koje bi upoređivale tjelesne kvalitete košarkaša različitog nivoa uspješnosti kao i igrača različitih košarkaških pozicija. Stoga je cilj ovog istraživanja upoređivanje kompozicije tijela kvaliteta mladih košarkaša (kadeta) različitog individualnog kvaliteta i različite pozicije u igri a koji su članovi ekipa različitog nivoa uspješnosti u Kantonalnoj ligi Sarajevo.

Metode rada

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika činilo je ukupno 41 košarkaša kadeta centara 19 uspješnijih i 22 manje uspješnih. U odnosu na ostvareni plasman svi klubovi i košarkaši su bili podijeljeni u tri kvalitetne grupe. Prvu grupu sačinjavaju košarkaši čiji su klubovi zauzeli od 1. do 4. mjesta, drugu grupu čine košarkaši čiji su klubovi zauzeli 5. do 8. mjesto, a treću grupu košarkaši čiji su klubovi ostvarili plasman od 9. do 12. mjesta. Svi košarkaši su posjedovali takmičarsku legitimaciju košarkaškog saveza Bosne i Hercegovine ovjerenu od strane nadležnog Zavoda za sportsku medicinu.

Uzorak varijabli

Nezavisne varijable

Skup varijabli u ovom istraživanju sastavljen je od 14 antropometrijskih mjera.

Od antropometrijskih mjera tipa kompozicije i dimenzionalnosti tijela izmjerene su: tjelesna visina, tjelesna masa, dohvatna visina, raspon ruku, raspon šake, indeks tjelesne mase, relativna nemasna masa, relativna masna masa, relativna mišićna masa, tjelesna voda, abdominalni kožni nabor, subskapularni kožni nabor, kožni nabor tricepsa, kožni nabor bicepsa.

Zavisne varijable

U cilju detaljnijih analiza definirane su dvije zavisne odnosno grupirajuće varijable:

1. Pozicija u igri-centri
2. Takmičarska uspješnost košarkaša

Takmičarska uspješnost košarkaša

Po ovom kriteriju košarkaši su podijeljeni u dvije grupe:

- grupa 1 - uspješniji košarkaši
- grupa 2 - manje uspješni košarkaši

Takmičarska uspješnost košarkaša određena je skalom ocjena od 1 do 5. Svakom košarkašu dodijeljena je ocjena od 1 do 5 s obzirom na dva kriterija (Tabela 1):

1. Plasman ekipe na kraju takmičenja:

Sve ekipe (12 košarkaških klubova) koje su sudjelovale Kadetskoj ligi Kantona Sarajevo za sezonu 2019 godine s obzirom na plasman grupirane su u 3 kategorije (1.- 4. mjesto; 5.-8. mjesto; 9.-12. mjesto).

Kvalitet košarkaša unutar ekipe (prema procjeni trenera). Svaki trener je podijelio košarkaše svoje ekipe u tri kvalitetne skupine (iznadprosječni - nositelji igre, prosječni – ostali košarkaši članovi prve postave i rezerve koje doprinose kvaliteti igre; ispod prosječni – košarkaši koji vrlo rijetko ili nikada ne ulaze u igru).

Košarkaši kojima su dodijeljene ocjene 4 i 5 su svrstani u grupu uspješnijih košarkaša, a košarkaši kojima su dodijeljene ocjene 1, 2 i 3 svrstani su u grupu manje uspješnih košarkaša (Grgantov i sur. 2013).

Tabela 1. Postupak kategorizacije individualne vrijednosti košarkaša

Plasman ekipe u prvenstvu	Član reprezentacije	Iznad prosječnog igrača	Prosječan igrač	Ispod prosječnog igrača
(1-4)	5	5	4	3
(5-8)	5	4	3	2
(9-12)	5	3	2	1

Metode za obradu podataka

Unutar pozicijske razlike i razlike grupa uspješnih i manje uspješnih košarkaša po somatskim karakteristikama provjeravane su testovima za Multivarijatne analize varijance (Manova) uz nivo značajnosti od $p \leq 0,05$.

Prije upotrebe Multivarijatne analize varijance preliminarnim ispitivanjima provjeravane su pretpostavke o normalnosti, linearnosti, univariacionim i multivariacionim netipičnim tačkama i multikolinearnosti.

Doprinosi pojedinih setova analiziranih varijabli za razlikovanje grupa košarkaša sa različitim pozicijama u igri, kao i za razlikovanje grupa uspješnih i manje uspješnih košarkaša po setovima analiziranih varijabli utvrđeni su F testom za univarijatnu analizu varijance uz nivo značajnosti od $p \leq 0,05$ i adekvatno Bonferonijevo prilagođavanje uvažavajući broj zavisnih varijabli.

Važnost (veličina) utjecaja vrijednosti pojedinačnih somatskih varijabli u odnosu na grupe formirane po poziciji u igri i po uspješnosti košarkaša su utvrđene vrijednostima Partial Eta Squared.

Multiple komparacije utvrđenih grupnih srednjih vrijednosti po setovima varijabli analizirani su LSD Post Hoc testovima.

Rezultati i diskusija

Dvije grupe košarkaša koji igraju na pozicijama centara (19 uspješnijih centara i 22 manje uspješna centra) podvrgnute su Multivarijtnoj analizi varijance u cilju utvrđivanja razlika u nivoima i strukturama setova varijabli somatskih karakteristika. Srednje vrijednosti i standardne devijacije varijabli somatskih karakteristika centara svrstanih u 2 grupe prema nivou uspješnosti prikazane su u tabeli 2.

Tabela 2. Srednje vrijednosti i standardne devijacije somatskih karakteristika CENTARA različitih grupa uspješnosti

Dependent Variable	Grupa centara po kvalitetu	Mean	Std. Error
Tjelesna visina	Uspiješniji centri	190.200	1.542
	Manje uspiješniji centri	185.995	1.433
Tjelesna masa	Uspiješniji centri	83.284	2.039
	Manje uspiješniji centri	77.805	1.895
Maseno visinski indeks	Uspiješniji centri	22.995	.554
	Manje uspiješniji centri	22.545	.514

Dohvatna visina	Uspiješniji centri	247.526	1.899
	Manje uspiješniji centri	242.773	1.765
Raspon ruku	Uspiješniji centri	195.147	1.610
	Manje uspiješniji centri	189.009	1.496
Raspon sake	Uspiješniji centri	23.416	.387
	Manje uspiješniji centri	22.841	.360
Relat. nemasna masa	Uspiješniji centri	73.079	1.712
	Manje uspiješniji centri	65.759	1.591
Relativna masna masa	Uspiješniji centri	10.205	1.014
	Manje uspiješniji centri	12.045	.942
Relativna misicna masa	Uspiješniji centri	41.479	1.031
	Manje uspiješniji centri	36.973	.958
Ukupna tjelesna voda	Uspiješniji centri	53.600	1.255
	Manje uspiješniji centri	48.309	1.167
Nabor abdomena	Uspiješniji centri	20.105	2.121
	Manje uspiješniji centri	22.136	1.971
Nabor subskapularis	Uspiješniji centri	12.789	.911
	Manje uspiješniji centri	14.068	.846
Nabor tricepsa	Uspiješniji centri	13.737	1.101
	Manje uspiješniji centri	15.682	1.024

Nabor bicepsa	Uspiješniji centri	6.553	.611
	Manje uspiješniji centri	7.750	.568

Uočljivo je iz tabele 2. da grupa uspješnijih centara u odnosu na manje uspješne centre ima izraženije sve parametre longitudinalne dimenzionalnosti. Također, uspješniji centri košarkaši imaju veći nivo tjelesne mase, relativne nemasne mase, relativne mišićne mase ukupne tjelesne vode. Kao i u slučaju bekova i krilnih igrača, manje uspješni centri igrači su dominantniji u svim mjerama kožnih nabora i relativne masne mase. Svi multivarijatni testovi potvrđuju da se grupe uspješnijih centara statistički značajno ne razlikuju po linearnoj kombinaciji zavisno promjenjivih varijabli somatskih karakteristika od grupe manje uspješnih centara. (Tabela 3.)

Tabela 3. Multivarijatni testovi značajnosti somatskih karakteristika CENTARA različitog nivoa uspješnosti

Effect	Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.	Partial Eta Squared
Intercept						
Pillai's Trace	.999	3683.704	12.000	28.000	.000	.999
Wilks' Lambda	.001	3683.704	12.000	28.000	.000	.999
Hotelling's Trace	1578.730	3683.704	12.000	28.000	.000	.999
Roy's Largest Root	1578.730	3683.704	12.000	28.000	.000	.999
KVALGR Pillai's Trace	.460	1.985	12.000	28.000	.066	.460
Wilks' Lambda	.540	1.985	12.000	28.000	.066	.460
Hotelling's Trace	.851	1.985	12.000	28.000	.066	.460
Roy's Largest Root	.851	1.985	12.000	28.000	.066	.460

Statistička značajnost svih multivarijatnih testova je .110 tj. $\text{Sig} > .05$ pa konstatujemo da ne postoji statistički značajna razlika grupe uspješnijih i manje uspješnih centara po linearnoj kombinaciji varijabli somatskih karakteristika. To potvrđuju i podaci Univarijatnih F testova u tabeli 4.

Tabela 4. Univarijatni testovi značajnosti somatskih karakteristika CENTARA različitog nivoa uspješnosti

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
KVALGR	Tjelesna visina	180.231	1	180.231	3.989	.053	.093
	Tjelesna masa	306.126	1	306.126	3.876	.056	.090
	Maseno visinski indeks	2.058	1	2.058	.354	.556	.009
	Dohvatna visina	230.375	1	230.375	3.361	.074	.079
	Raspon ruku	384.136	1	384.136	7.805	.008	.167
	Raspon sake	3.369	1	3.369	1.185	.283	.029
	Relat. nemasna masa	546.258	1	546.258	9.804	.003	.201
	Relativna masna masa	34.524	1	34.524	1.767	.191	.043
	Relativna misicna masa	207.022	1	207.022	10.255	.003	.208
	Ukupna tjelesna voda	207.022	1	207.022	9.531	.004	.196
	Nabor abdomena	285.399	1	285.399	.492	.487	.012
	Nabor subskapularis	42.059	1	42.059	1.058	.310	.026
	Nabor tricepsa	16.670	1	16.670	1.673	.203	.041
	Nabor bicepsa	38.567	1	38.567	1.673	.203	.050
		14.617	1	14.617	2.059	.159	
			1				

Uočljivo je da ipak četiri varijable somatskih karakteristika imaju taksonomsku značajnost za razvrstavanje centara u grupu uspješnih odnosno manje uspješnih košarkaša. To su relativna mišićna masa i relativna nemasna masa ($\text{Sig}=.003$), ukupna tjelesna voda ($\text{Sig}=.004$) i raspon ruku ($\text{Sig}=.008$). Sve ostale varijable nemaju taksonomsku značajnost za razvrstavanje centara u grupe po nivou uspješnosti ($\text{Sig}>.05$).

Zaključak

Cilj ovog transverznog istraživanja konfirmativnog tipa ogleda se u nastojanju da se objektivnim, naučno i metodološki utemeljenim pristupom provjeri egzistencija unutar pozicijskih razlika košarkaša kadeta u odnosu na nivo njihove uspješnosti u igri i somatske karakteristike. Istraživanje je bazirano na uzorku od 41 košarkaša kadeta 19 uspješnijih i 22 manje uspješna centara.

Radi ostvarenja ovako postavljenog cilja istraživanja izvršena je analiza razlika dominantnih somatskih karakteristika u odnosu na pozicije i nivo uspješnosti u igri kao pretpostavke za potpunije objašnjenje projektovanih problema i hipoteza istraživanja. Skup varijabli u ovom istraživanju sastavljen je od 14 antropometrijskih mjera. Ipak je uočeno da grupa uspješnijih centara u odnosu na manje uspješne centre ima izraženije sve parametre longitudinalne dimenzionalnosti, viši nivo tjelesne mase, reletivne nemasne mase, relativne mišićne mase i ukupne tjelesne vode. Uspješniji igrači na poziciji centra su dominantniji u svim mjerama kožnih nabora, relativne masne mase. Varijable somatskih karakteristika: relativna mišićna masa i relativna nemasna masa ($\text{sig}=.003$), ukupna tjelesna voda ($\text{sig}=.004$) i raspon ruku ($\text{sig}=.008$) imaju taksonomsku značajnost za razvrstavanje centara u grupu uspješnih, odnosno manje uspješnih košarkaša.

Conclusion

The aim of this cross-sectional confirmatory study is reflected in the effort to objectively, scientifically, and methodologically verify the existence of positional differences among cadet basketball players in relation to their level of success in the game and somatic characteristics. The study is based on a sample of 41 cadet basketball players, 19 more successful and 22 less successful centers. To achieve this research objective, an analysis of differences in dominant somatic characteristics in relation to positions and level of game success was conducted as a basis for a more comprehensive explanation of the projected problems and research hypotheses. The set of variables in this study consisted of 14 anthropometric measurements. It was observed, however, that the group of more successful centers, compared to less successful centers, exhibited more pronounced parameters of longitudinal dimensionality, a higher level of body mass, relative fat-free mass, relative muscle mass, and total body water.

More successful players in the center position are more dominant in all measures of skinfold thickness and relative fat mass. Somatic characteristic variables: relative muscle mass and relative lean mass ($\text{sig}=.003$), total body water ($\text{sig}=.004$), and arm span ($\text{sig}=0.08$) have taxonomic significance for classifying centers into groups of more successful and less successful basketball players.

Literatura

1. Berri, D.J.; Brook, S.L.; Fenn, A.J. From college to the pros: Predicting the NBA amateur player draft. *J. Prod. Anal.* 2010, 35, 25–35. [CrossRef]
2. Carvalho, H. M., Coelho E Silva, M. J., Figueiredo, A. J., Gonçalves, C. E., Philippaerts, R. M., & Malina, R. M. (2011). Predictors of maximal short-term power outputs in basketball players 14-16 years. *European Journal of Applied Physiology*, 111(5), 789– 796.
<https://doi.org/10.1007/s00421-010-1703-4>
3. Carvalho, H. M., Gonçalves, C. E., Collins, D., & Paes, R. R. (2018). Growth, functional capacities and motivation for achievement and competitiveness in youth basketball: an interdisciplinary approach. *Journal of Sports Sciences*, 36(7), 742–748. <https://doi.org/10.1080/02640414.2017.1340654> Carvalho, HM., Coelho e Silva, MJ., Figueiredo, AJ., Goncalves CE, Castagna, C., Philippaerts, RM., Manila, RM.
4. Carvalho, HM., Coelho e Silva, MJ., Figueiredo, AJ., Goncalves CE, Castagna, C., Philippaerts, RM., Manila, RM. (2011): Cross-validation and reliability of the line-drill test of anaerobic performance in basketball players 14-16 years. *Strength Cond Res.* Apr; Grgantov, Z. (2005). Identifikacija morfoloških i motoričkih sklopova odbojkašica u odnosu prema uzrastu i situacijskoj učinkovitosti. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet.
5. Grgantov, Z., Katić, R., & Janković, V. (2006). Morphological characteristics, technical and situation efficacy of young female volleyball players. *Collegium Antropologicum*, 30(1), 87-96.
6. Hadžić, R., Bjelica, D., & Popović, S. (2012) Comparative study of anthropometric measurement and body composition between elite basketball and volleyball players. *Research in Physical Education, Sport and Health*, 1(1), 103-108.
7. Jurko, D. (2013). Konstrukcija i validacija upitnika ekipnih značajki u odbojci. Doktorska disertacija. Split: Sveučilište u Splitu, Kineziološki fakultet.
8. Karalejić, M., i Jakovljević, S. (1998). Testiranje i kontrola trenajnog procesa. U M. Karalejić (ur.), *Zbornik radova Košarka – I ciklus* (str. 305-325). Beograd: KSS
9. Karalejić, M., i Jakovljević, S. (1998).
Testiranje i merenje u košarci, Beograd: KSS,
10. Karalejić, M., i Jakovljević, S. (2009.), *Dijagnostika u košarci*, Beograd,
11. Šoš, H., & Rađo, I. (1998). *Mjerenje u kineziologiji*. Sarajevo: Fakultet za fizičku kulturu.
12. Vučković, I.; Mekic, M. (2009). Morphological characteristics of basketball players from playing position aspect. In 1st International Scientific Conference Exercise and Quality of Life Novi Sad; Mikalački, M., Ed.; University of Novi Sad: Novi Sad, Serbia, pp 309-316.

KULTURA I MEDIJI

Selma Alić-Šišić

MEDIA DEVELOPMENT AND POLITICAL FRAGMENTATION IN POST-WAR BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The first post-war interventions in the reconstruction of the media sector in Bosnia and Herzegovina took place in the early years following the signing of the Dayton Peace Agreement. These interventions were implemented through the regulations of the Office of the High Representative and the establishment of the public broadcasting system. However, years later, public broadcasters came to reflect the fragmentation of society rather than the original idea of coordinated operation.

This study examines the influence of socio-political fragmentation on the functioning and development of the media in the post-war period, with a specific focus on the role of public service broadcasters and the process of media digitalisation. A qualitative analysis was conducted, drawing on academic research, media studies, official documents such as laws, court rulings, and institutional reports, as well as relevant media coverage.

The findings indicate that political and administrative fragmentation continues to obstruct media reform and development. This is evident in the slow progress of digitalisation, the inconsistent implementation of media legislation, and the long-term financial instability of public broadcasters.

Keywords: *fragmented society, post-war media, media development, media digitalization, public service broadcasting*

RAZVOJ MEDIJA I POLITIČKA FRAGMENTACIJA U POSLIJERATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Medijski sistemi u postkonfliktnim društvima često odražavaju složene odnose između politike, identiteta i društvene tranzicije. Bosna i Hercegovina predstavlja izrazit primjer takvog okruženja, gdje procesi demokratizacije i medijskog razvoja traju paralelno s dubokim društvenim i političkim podjelama. U takvom kontekstu, mediji imaju ključnu ulogu u oblikovanju javnog diskursa i podršci demokratskim procesima, ali su istovremeno izloženi pritiscima koji proizlaze iz fragmentirane političke strukture.

Analiza medijskog sistema u Bosni i Hercegovini pokazuje da su politička decentralizacija i fragmentacija, nastale nakon rata 1992–1995. i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, presudno oblikovale način na koji mediji u zemlji funkcionišu. Poslijeratna državna struktura, koja obuhvata dva entiteta, Distrikt Brčko i deset kantona unutar Federacije BiH, stvorila je složen političko-administrativni okvir koji utiče na rad javnih i privatnih medija.

Proces digitalizacije televizijskog emitovanja dodatno ilustrira spor i neujednačen napredak medijskih politika, jer politička neslaganja i administrativna rascjepkanost kontinuirano usporavaju digitalnu transformaciju.

Kvalitativna analiza, zasnovana na akademskim istraživanjima, institucionalnim dokumentima i relevantnim medijskim sadržajima, pokazuje da politička i etnička fragmentacija ima uticaj na više segmenata medijskog sistema: održivost javnih servisa, sprovođenje medijskih zakona, integraciju sistema javnog emitovanja te razvoj digitalizacije i modernizacije sektora.

Zaključno, medijski sistem Bosne i Hercegovine odražava poslijeratnu društvenu i političku fragmentaciju. Njegovo unapređenje zahtijeva jačanje saradnje javnih emitera, zaštitu uređivačke nezavisnosti, uz uvažavanje složenosti političko-administrativnog okvira zemlje.

Ključne riječi: *fragmentirano društvo, poslijeratni mediji, razvoj medija, digitalizacija, javni servis*

1. Introduction

The current media landscape in Bosnia and Herzegovina reflects the deep political decentralisation that emerged at the end of the 20th century, following the dissolution of Yugoslavia, as well as the consequences of war aggression and armed conflict that occurred from 1992 to 1995. For better understanding the functioning of the media system in post-war Bosnia and Herzegovina, it is essential to recognise that not only the Public Service Broadcasters (PSBs) operate within the framework of the General Framework Agreement for Peace (Dayton Peace Agreement in further text), commonly known as the Dayton Agreement, but that the private media sector is also indirectly shaped by the political and territorial divisions introduced by it. The Dayton Agreement created a highly decentralised and complex political-administrative structure, making Bosnia and Herzegovina one of the most multi-layered governance systems in the world, establishing a framework intended to ensure peace and political balance. However, Bosnia and Herzegovina emerged as a nominally democratic state composed of two, often conflicting administrative entities - the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska - and the Brčko District as a self-governing administrative unit under the sovereignty of the state of Bosnia and Herzegovina. Furthermore, the Federation itself is subdivided into ten cantons, each with its own government and institutions, further complicating the country's administrative as well as media governance landscape.

The decentralised political reality is also reflected in the functioning of the media, particularly of Public Service Broadcasters (PSBs): one at the state level (BHRT) and two at the entity level (RTVFBiH and RTRS). These broadcasters were established after the signing of the Dayton Peace Agreement, through the decrees and authorities of the Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina¹.

The subject of this paper is to provide a brief overview of the media sector in Bosnia and Herzegovina in the post-war period, focusing on the reflection of the political-administrative structure of the state on media development, as well as the impact of political fragmentation on the sustainability and functioning of public broadcasters. The paper also analyses the development of the digitalisation process, as well as the issue of establishing and improving professional ethical standards in the media sector.

Regarding the socio-political context of media, there is an important impact of political parties divided along ethno-national lines. Political parties in Bosnia and Herzegovina act as self-proclaimed elites, each positioning itself as the guardian of its respective group's national interests and security. In line with this, wartime rhetoric is frequently used, reviving divisions and cultivating fear among the population. The symbolic power of the media allows us to explain the distinctive role of the media in the reproduction of ideologies. Hence, public discourse in Bosnia and Herzegovina is often reduced to binary oppositions - "us" versus "them" - where "they" are portrayed as threats to human rights, property, and identity, while at the same time "we" are framed as defenders of justice, freedom, and, above all, national identity and ideology. Such polarisation sustains political control and obstructs the development of a

¹ Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina, 2001. *Decision establishing the Communications Regulatory Agency* ("Official Gazette of Bosnia and Herzegovina", No. 8/01; Official Gazette of the Federation of BiH, No. 11/01; Official Gazette of the Republika Srpska, No. 12/01).

pluralistic civic environment, including within the media sphere. It also contributes to the portrayal of “us” and “them” as opposing sides in the creation of media discourses.²

This socio-political context reflects a situation in which the media are not objective, and their politically oriented function is biasedly transformed into a form of propaganda aimed at affirming certain ideological and culturological matrices on which the governance of political elites, marked by an ethnonational character, is based.³

The paper examines the socio-political characteristics of the post-war media landscape, claiming that just as Bosnia and Herzegovina remains territorially and ethnically divided, both public and private media largely follow the same pattern.

Literature review

Communication research on the post-war development of the media in Bosnia and Herzegovina addresses important topics such as media policies and the transformation of the media system, the role of the media in the reconstruction of society, ethnic and national narratives, communication practices, and legal regulations.

Regarding the media legislation, for a better understanding of the media legal framework, there is a significant study conducted by the BH Journalists Association, examining the legal framework governing the media until 2021⁴. The study provides an important insight into the legal regulation of the media sector by analyzing laws and practices in seven thematic areas, with recommendations for improvement. In the context of this study, the aforementioned research is useful as a source of information on the strengths and weaknesses of media legislation in Bosnia and Herzegovina. Understanding legal regulation is important for further analysing the stagnation or development of the media sector. Another interesting study is from 2021, “*Integration challenges of media policy in Bosnia and Herzegovina*”,⁵ which analyses the post-war integration of EU regulations in the media sector in Bosnia and Herzegovina. The paper argues that establishing a unified media policy in Bosnia and Herzegovina and the establishment of the PSB are among the key issues facing state institutions. The paper is a useful source that provides an overview of the application of EU regulations, as it primarily focuses on the content analysis of the European Commission's annual reports on the progress of Bosnia and Herzegovina in the process of implementing reforms of the media policy sector. However, the aforementioned papers do not offer an analytical overview of the development of individual areas such as digitalisation, the impact of political fragmentation on the sustainability and functioning of public broadcasters, which are important elements in understanding the post-war challenges of the media sector in BiH, and which our study seeks to complement.

The future of PSS is frequently discussed in public space but also in academic and research papers. Among others, an important research regarding the development of PSBs is “*The*

² Van Dijk, T. A., 1989. “Mediating racism: The role of the media in the reproduction of racism”. U: R. Wodak, ur. *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*, str. 199-226. Amsterdam: John Benjamins.

³ Kukić, D., 2017. “Media and (De)Mythologization.” *Preliminary Communication*, 6 (10), pp. 1503–1518. Available at: <https://www.scribd.com/document/809981011/D-Kukic-Mediji-i-de-mitologizacija> [accessed 30 October 2025].

⁴ Hrnjić Kuduzović, Z., 2021. *Zajedno ka boljim medijskim zakonima: analiza medijskog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini sa preporukama za unapređenje*. Sarajevo: Udruženje BH novinari.

⁵ Mehmedović, M., 2021. *Integration Challenges of Media Policy in Bosnia and Herzegovina*, Applied Media Studies Journal 2, no. 2, 78–86.

Future of Public Service Broadcasting in Bosnia and Herzegovina”⁶ which captures Bosnia and Herzegovina PSBs from its first establishment, further development and facing obstacles. The paper argues that the PSB in Bosnia and Herzegovina is in a deep crisis, and that the BHRT, as a state PSB, will be forced to shut down due to the lack of dialogue and financial resources necessary for quality work. The paper follows the development and crises of the PSB until the severe crisis of BHRT in 2016. Our paper reveals the accuracy of its predictions, providing information about further financial and other crises regarding the functioning of BHRT from 2015 to 2025, and as such, can be considered a sort of supplement to the aforementioned research.

An important source of information can be found in international analysis and reports that address issues of media development, freedom of speech, transparency of ownership, but also the socio-political context of media in Bosnia and Herzegovina, as well as changes in legal frameworks and norms⁷. Unlike international reports that are generally conducted annually, our research brings a time-lined overview of issues and changes regarding the PBS, digitalisation, and also an insight into the socio-political context of media development.

Additionally, books and papers in the fields of socio-political, cultural, and media studies were used in the preparation of this study. Some examples are Bajomi-Lázár, Hrvatin, and Thompson, “Comparing Post-Socialist Media Systems: The Case of Southeast Europe”, and Mujkić; “We, the Citizens of Ethnopolis”.

The post-socialist development of the media sector in Bosnia and Herzegovina remains an important topic for further research, particularly in the context of the evolution and functioning of the public broadcasting system. Most studies on the Bosnian media landscape rely on the work of domestic scholars, whose analyses offer valuable local insights. This study aims to contribute to current research by providing an overview of the development of key issues within the media landscape in Bosnia and Herzegovina, including the evolution of public broadcasters and the political and administrative context of the media.

Research questions and research aim

Building on the above mentioned and other research, this study analyses the influence of socio-political fragmentation on the post-war development of the media system in Bosnia and Herzegovina, with a focus on the reflection of socio-political fragmentation on the media sector, the PSBs' development and sustainability, the long-term delayed digitalization process, and the development and regulation of print and online media in the country.

The study tends to contribute to existing research in the field of media in Bosnia and Herzegovina, particularly by researching the period from 2015 to 2025. Considering that the media in Bosnia and Herzegovina during this period experienced several important moments - such as the financial crisis of public broadcasters, the introduction of defamation criminalization law in one of the entities, the issuance of court rulings addressing the long-standing issue of RTV license fee collection, and the finalization of the digitalization project - it is crucial to investigate and elaborate on how these developments have shaped the maintaining, independence, and sustainability of media sector in the country.

⁶ Ahmetašević, N., Hadžiristić, T., 2017. *The Future of Public Service Broadcasting in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Analitika

⁷ For more details view reports from: <https://rsf.org/en> and <https://www.irex.org/>

Therefore, the specific aim of this study is to analyze the development and state of the media in the post-war period, with a particular focus on the PSBs development and sustainability, as well as the long-term delayed digitalization process, and the development and regulation of print and online media in the country, but also to connect these factors with the political and ethnical fragmentation of Bosnian-Herzegovinian society.

The research questions this study seeks to answer are as follows:

1. How does the political-administrative structure of Bosnia and Herzegovina shape the development and functioning of the media system?
2. How does political fragmentation affect the sustainability and operation of public service broadcasters?
3. What does the delayed digitalisation process in Bosnia and Herzegovina indicate about the relationship between media policy and political structures?

2. Method

This study uses a qualitative research approach, following Flick's approach⁸, which focuses on understanding social phenomena in their specific socio-political context. Flick's approach recommends the use of qualitative text analysis as a valuable source of information, drawing on theoretical and empirical literature to contextualise, compare, and generalise research findings. Emphasising the importance of basing research on the understanding of social relations, Flick explains that the text, as the subject of analysis, is created on the basis of the collected data and that it represents a kind of substitute for reality in the further research process, which justifies the use of this method in this particular research. Triangulation as a strategy for improving the quality of qualitative research is applied throughout, including different sorts of data in the study results. This implies the analysis of existing textual sources such as scientific research, media reports, court decisions, etc. Bosnia and Herzegovina is treated as a single case of a post-conflict, multi-ethnic, and politically fragmented society, where the media system reflects wider social and political divisions.

The study used both primary and secondary sources. These include official documents such as laws, strategies, annual reports, and court decisions; reports from domestic and international organizations (e.g., OSCE, EBU, BH Novinari); academic publications on media development and post-socialist democratic transitions; and media content from major outlets such as BHT, FTV, RTRS, and Al Jazeera Balkans.⁹

The collected materials were analysed using qualitative content analysis with thematic coding, following Flick's instructions on identifying recurring themes and patterns across different sources. The analysis focused on political and administrative influence on media governance, the legal and institutional setup of public broadcasters, their financial sustainability and independence, and how political fragmentation shapes media narratives ("us" versus "them").

3. Results

Despite a well-constructed legal framework that foresaw potential disagreements between broadcasters and, given the specific socio-political conditions in Bosnia and Herzegovina,

⁸ Flick, U., 2018. *An Introduction to Qualitative Research* (6th ed.). London/Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

⁹The specific documents used for this study are mentioned in the Results section. The criterion for selecting documents for analysis was the relevance of the document to the organisations topic being addressed.

prescribed the establishment of the Corporation, the PSB system in Bosnia and Herzegovina has not been able to function as a single organisation upholding objectivity and impartiality as the fundamental principles of journalism. Instead of serving as advocates of peace and reconciliation in a country devastated by aggression and war, PSB channels have acted as spokespersons for ethnic leaders. Moreover, it can be said that the PSB system does not operate in accordance with the legal framework that was supposed to regulate it.

Therefore, the answer to our first research question, which examines the political-administrative structure of Bosnia and Herzegovina in relation to the development and functioning of the media system, reveals notable contradictions. Based on the qualitative analysis of available literature, foreign and domestic research, and legislative media frameworks, we can see that media laws are theoretically aligned to the country's political-administrative structure (for example, the provision for establishing the Public Broadcasters' Corporation). However, in practice, the socio-political realities of the state are making difficult to implement even well-designed regulations. Consequently, the fragmented society significantly slows the application of laws and the growth and development of the media sector. In practice, this is most prominently reflected in the large number of media outlets, failing to represent the pluralism of society.

The broadcasting market in Bosnia and Herzegovina is overloaded. According to information from the end of 2024, 116 television stations and 153 radio stations in Bosnia and Herzegovina have Licenses for Television/Radio Broadcasting.¹⁰ Out of this number, there are 21 television and 64 radio public broadcasters (not including PSB channels) established in some of the 10 cantons or 143 municipalities. There are also 12 holders of Consents for the provision of on-demand audiovisual media services, of which three are publicly owned, and nine are privately owned.¹¹ Among the ten cantons in the Federation of Bosnia and Herzegovina, four have established radio or television outlets owned by cantonal governments (TVSA, RTVTK, RTVUSK, RTVBPK), while in the remaining six cantons, there are media outlets that are financially supported or owned by municipal or city governments. The Zenica-Doboj Canton has also initiated the establishment of its own cantonal broadcaster¹², reviving an earlier initiative. Licensees for broadcasting are provided by the Communication Regulatory Agency (CRA) for Bosnia and Herzegovina, which was established by the HR in 2001. According to the Law on Public Radio-Television System of Bosnia and Herzegovina, the CRA, in coordination with the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, regulates the radiofrequency spectrum, regarding the international conventions.¹³ The CRA is a state agency with the responsibility to supervise broadcasting services, issue licenses, coordinate the PSB system, and allocate the radio-frequency spectrum.

When discussing the fragmentation of society and the oversaturation of the media space, this is certainly reflected in the state of print and online media as well. Bosnia's print and online media market is also oversaturated. At the end of 2025, there were 8 daily newspapers, 7 press agencies, and almost 200 print periodicals¹⁴. According to the analysis of the Press and Online

¹⁰ Regulatory Agency for Communications, 2025. *Annual Report of the Regulatory Agency for Communications for 2024. No: 01-02-3-342-1/25. March 2025*, p. 22. Sarajevo: Regulatory Agency for Communications.

¹¹ Ibid. p. 21

¹² Federalna.ba, 2025. „Vlada ZDK usvojila odluku o osnivanju JP Televizija ZDK“. *Federalna.ba*, 20. 6. 2025. Available at: <https://www.federalna.ba/vlada-zdk-usvojila-odluku-o-osnivanju-jp-televizija-zdk-t0rxb> [30. 10. 2025].

¹³ Alić, S., 2019. Reporting of Western Balkan press on the July 15 coup attempt in Turkey through the samples of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia. Master's thesis, Istanbul: Marmara University. p. 41

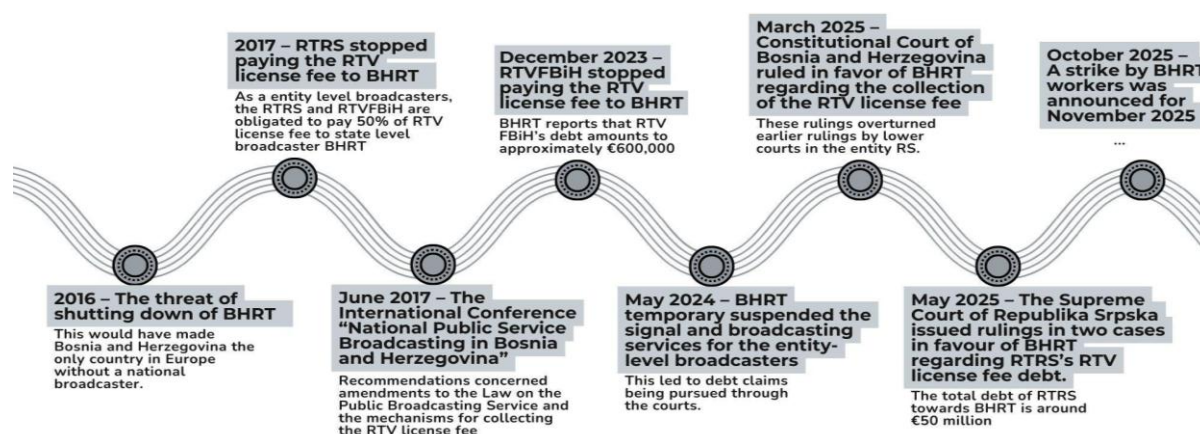
¹⁴ *Press Council in Bosnia and Herzegovina*, available at: <https://vzs.ba> (28. 10. 2025.)

media Council in Bosnia and Herzegovina, there are 488 news websites in Bosnia and Herzegovina¹⁵. The regulation of print and online media in Bosnia and Herzegovina is managed by the Press Council (PC), a non-governmental and non-profit organisation established in 2006. The Press and Online Media Council is a self-regulatory body for print and online media in Bosnia and Herzegovina, working at the state level for both entities - the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska.

With the initiative of media organisations and journalists, Bosnia and Herzegovina has become the first post-Yugoslav country with an established print media regulatory body.¹⁶ The mandate of the Press Council in Bosnia and Herzegovina was extended to online media in 2011.

Unfortunately, a large number of media services in a limited media market is usually seen as suggestive of political and other conflicting affiliations rather than media pluralism¹⁷.

The answer to our second research question, how does the political fragmentation affect the sustainability and operation of public service broadcasters, lies in analysing the crisis that public service broadcasters in Bosnia and Herzegovina have been facing, especially over the last decade. Timeline 1 represents a short overview of important developments for PSBs in Bosnia and Herzegovina in the period 2015-2025.

Timeline 1. Overview of important developments for PSBs in Bosnia and Herzegovina in the period 2015-2025

Due to the specifics of the Constitution, but moreover because of the tension of internal relations¹⁸, the European Union had to establish a special supervisor for Bosnia and Herzegovina and named it the Office of High Representative (OHR). The OHR is an international institution responsible for supervising the implementation of the civil aspects of the Dayton Agreement. The function of the High Representative (HR) is determined by the Dayton Agreement. "High Representative represents the ultimate authority in terms of the Agreements' interpretation. High Representative is authorised to pass laws, if considered

¹⁵ Ibid. (20.11.2025)

¹⁶ Alić, S. (2019) *Reporting of Western Balkan press on the July 15 coup attempt in Turkey*. Master's thesis, Marmara University, Istanbul. p. 43

¹⁷ Hodžić, S. 2014. "Media Integrity Matters, Reclaiming the public service values in media and journalism", Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, Ljubljana, Slovenia, pp. 129,130

¹⁸ For instance, the governance of Switzerland is also multilayered; however, it manages to maintain internal peace and continue developing in areas such as the economy, media, social policy, and so on. This shows that a multilayered state administration does not necessarily imply instability and stagnation, while in Bosnia and Herzegovina, the challenges are mainly related to socio-political issues.

necessary, remove officials that obstruct activities from their posts and coordinate activities with other international organisations.”¹⁹ Among other decisions imposed by HR, Media Restructuring Decisions are surely among the most important ones. Hence, in 2002, OHR formally established the Public Service Broadcasting system in Bosnia and Herzegovina. This was an official condition for signing the Stabilisation and Association Agreement between Bosnia and Herzegovina and the European Union.²⁰ Since it was established, PSB has been ruled by political elites who are completely sabotaging normal functioning and development, under the excuse of vital national interest defence. Regarding the situation from the last decade, in 2016, as a result of political and financial instability, the main public broadcaster BHRT was on the verge of being shut down, which would have made Bosnia and Herzegovina the only country in Europe without a national broadcaster. These recurring shutdown threats and financial crises clearly indicate a lack of sustainability within the PSB system. The BHRT mainly relies on funds from the TV license fee collected through taxation, but it also has an income from advertising and equipment rental. The Law of Communication prescribes that 50% of advertising tax and license fee income will belong to BHRT, while each of the entity broadcasters, RTV FBiH and RTRS, will get 25%.²¹ The main purpose of such a solution was to provide financial stability for the country-wide BHRT, but also to create a strong mechanism for the integration of the three broadcasters into a unified PSB system.²² Media organisations and journalists have actualised this matter and state broadcaster BHRT remain to operate. As a result, in June 2017, the European Broadcasting Union (EBU), in coordination with BHRT, media organisations in Bosnia and Herzegovina and the Ministry of Transport and Communication, organised the International Conference “National Public Service Broadcasting in Bosnia and Herzegovina”. The key recommendations of this conference focused on supporting and strengthening the public broadcaster in Bosnia and Herzegovina, with the aim of ensuring its financial sustainability, independence, and professionalism. Some of the more significant recommendations also concern amendments to the Law on the Public Broadcasting Service and the mechanisms for collecting the RTV license fee.²³ However, there was not much done over the years. BHRT is still facing financial difficulties. Another crisis moment for the public broadcasting system occurred in May 2024, when BHRT, as the state-level public broadcaster, temporarily suspended the signal and broadcasting services for the entity-level broadcaster.²⁴ In its explanation, BHRT stated that the reason for this action was the large amount of debt that had significantly increased for RTRS since 2017 and for RTV FBiH since December 2023.²⁵ Namely, following the dysfunctional pattern of ignoring state

¹⁹ Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina, 2001. *Decision establishing the Communications Regulatory Agency* (“Official Gazette of Bosnia and Herzegovina”, No. 8/01; Official Gazette of the Federation of BiH, No. 11/01; Official Gazette of the Republika Srpska, No. 12/01).

²⁰ Jusić, T. & Ahmetašević, N., 2013. *RRPP BiH – Media Assistance*, p. 40 [online]. Sarajevo: Analitika – Center for Social Research. Available at: https://analitika.ba/sites/default/files/publikacije/jusic_and_ahmetasevic_-_rrpp_bih_medassistance_31dec2013_final.pdf [accessed 30 October 2025].

²¹ Law on the Public Broadcasting System of Bosnia and Herzegovina (Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine), 2005. „Article 23“. *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, No. 78/05.

²² Ahmetašević, N. & Hadžiristić, T., 2017. *The Future of Public Service Broadcasting in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Analitika – Center for Social Research, p. 31.

²³ Council of Europe, 2019. *Recommendation CM/Rec(2019)6 of the Committee of Ministers to member States on the development of the Ombudsman institution*. Strasbourg: Council of Europe.

²⁴ Al Jazeera Balkans, 2024. “Problem javnih emitera u BiH kulminirao gašenjem signala FTV”. *Al Jazeera Balkans*, 8 May. Available at: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2024/5/8/problem-javnih-emitera-u-bih-kulminirao-gasenjem-signala-federalne-rtv> [30 Oct 2025];

²⁵ The court ruled that the signal shutdown was not legally justified, and BHRT restored the signal to the entity broadcasters. This action by BHRT is interpreted as an attempt to draw attention to the long-standing problem it faces, as BHRT itself emphasized that the signal shutdown was temporary. *Federalna.ba*, 2024. “Sud odlučio: BHRT je bez zakonskog uporišta ugasio signal FTV-a”. *Federalna.ba*, 8 May. Available at:

laws, the public broadcaster located in the smaller entity of Bosnia and Herzegovina - RTRS - has continuously failed to transfer the RTV license fee to the state-level public broadcaster, BHRT. The slow, or even nonexistent, establishment of the Public Broadcasting Services Corporation, combined with RTRS's neglect of its legal obligations, has resulted in approximately €50 million in debt owed by RTRS to BHRT,²⁶ placing the state-level broadcaster in a very difficult financial situation and making it impossible to operate effectively. In March 2025, the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina ruled in favour of BHRT regarding the collection of the RTV license fee²⁷ and instructed the Supreme Court of the Republika Srpska to act on the matter within three months. In May 2025, the Supreme Court of Republika Srpska issued rulings in two cases in favour of BHRT regarding RTRS's RTV license fee debt.²⁸ These court decisions do not mark the end of BHRT's struggle to secure its right to the RTV license fee, but they are a positive sign on the path toward achieving that right. On the other hand, RTV FBiH's debt to BHRT has been increasing since 2023, and it refers not only to untransferred RTV license fee collections but also to debts related to the use of programs and equipment. BHRT reports that RTV FBiH's debt amounts to approximately €600,000.²⁹

Although state structures allocate approximately 30 million BAM annually³⁰ for the operation of public broadcasters, when this amount is distributed among 84 public media outlets, it is insufficient for sustainable and higher-quality functioning of the media sector. In response to the crises affecting public broadcasters and to address the issue of their financing, the Ministry of Communications and Transport of Bosnia and Herzegovina established a working group in 2023, tasked with drafting a new Public RTV System Law. Aligning this law, as well as other pending legislation on the operation of electronic media, with EU standards is the only path for Bosnia and Herzegovina toward EU integration.

The answer to our third research question, which explores the relationship between media policy and political structures in the context of the delayed digitalisation process, lies in the fact that Bosnia and Herzegovina remains one of the least developed countries in Europe in this field. Timeline 2 represents a short overview of important developments in the digitalisation process in Bosnia and Herzegovina in the period 2006-2025.

<https://www.federalna.ba/sud-odlucio-bhrt-je-bez-zakonskog-uporista-ugasio-signal-ftv-a-prra4> [accessed 30 October 2025].

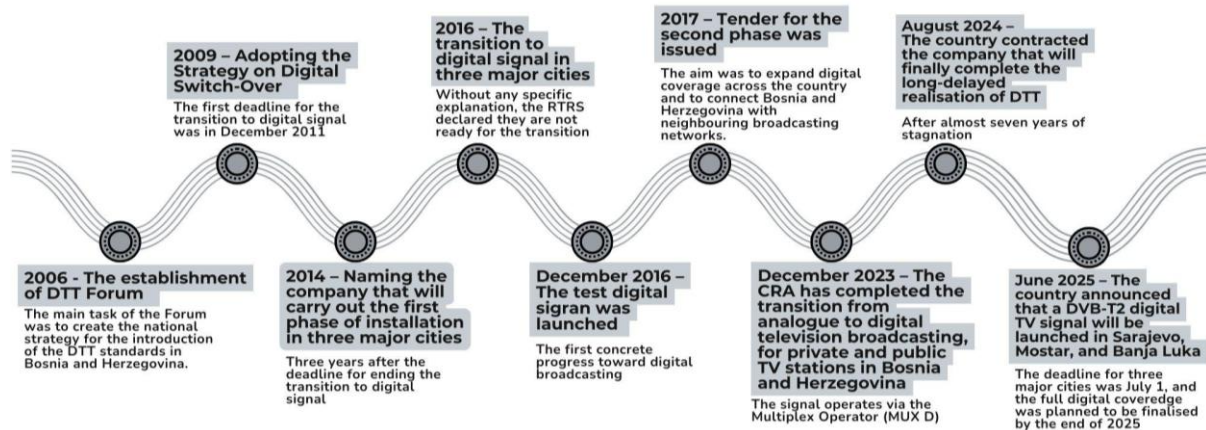
²⁶Radio Sarajevo, 2025. "Iz BHRT-a kažu da su pred gašenjem: RTRS nam duguje 95 miliona KM, pitanje dana kad ćemo se ugasiti". *RadioSarajevo.ba*, 18 June. Available at: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/iz-bhrt-a-kazu-da-su-pred-gasenjem-rtrs-nam-duguje-95-miliona-km-pitanje-dana-kad-cemo-se-ugasiti/594041> [30 October 2025].

²⁷Radio-televizija Bosne i Hercegovine, 2025. „Sud potvrdio pravo BHRT-a na dio RTV takse: RTRS dužan prenijeti sredstva”. *BHRT.ba*, 1.8.2025.. Dostupno na: <https://www.bhrt.ba/sud-potvrdio-pravo-bhrt-a-na-dio-rtv-takse-rtrs-du%C5%BEan-prenijeti-sredstva> [30 October 2025].

²⁸ BHRT, 2025. "Vrhovni sud RS odlučio u korist BHRT-a: RTRS godinama bez osnova uskraćivao sredstva". *BHRT.ba*, 1 August 2025. Dostupno na: <https://bhrt.ba/vrhovni-sud-rs-odlu%C4%8Dio-u-koist-bhrt-a-rtrs-godinama-bez-osnova-uskra%C4%87ivao-sredstva> [30 October 2025].

²⁹ Klix.ba, 2025. "BHRT upozorava da bi uskoro moglo doći do gašenja ove televizije, ali i FTV-a: Pitanje je dana". *Klix.ba*, 18 June 2025. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/bhrt-upozorava-da-bi-uskoro-moglo-doci-do-gasenja-ove-televizije-ali-i-ftv-a-pitanje-dana/250618138> [30 October 2025].

³⁰ Hodžić, S. i Sokol, A., ur., 2018. *Javni lokalni mediji: između javnog interesa i finansijske ovisnosti*. Sarajevo: Mediacentar Sarajevo. p. 17

Timeline 2. Overview of important developments in the digitalisation process in Bosnia and Herzegovina in the period 2006-2025

Although the first reference to digitalisation in Bosnia and Herzegovina dates back to 2006, with the establishment of the Digital Terrestrial Television (DTT) Forum as an expert body for digital transmission, citizens are still witnessing the final stages of the process almost twenty years later. The European Commission had already recognised the advantages of switching from analogue to digital broadcasting in 2003 and provided general guidelines for the implementation of this transition, yet Bosnia and Herzegovina's progress has been slowed by political disagreements and institutional fragmentation.³¹ The main task of the mentioned Forum in 2006 was to create the national strategy for the introduction of the DTT standards in Bosnia and Herzegovina. The Strategy on Digital Switch-Over was adopted in 2009, and the first deadline for transition to digital signal was in December 2011. However, due to the complicated socio-political situation in Bosnia and Herzegovina, continued administrative delays, as well as several failed public tenders for the procurement of technical equipment, the Strategy implementation was slow and sporadic. The company that will carry out the first phase of installation in three major cities - Sarajevo, Banja Luka, and Mostar was named in 2014., and this phase was completed in 2016, marking the first concrete progress toward digital broadcasting. Shortly after the Ministry of Transport and Communication announced the signal launch, the RTRS declared, without providing the details, that they are not ready to launch their signal at the same time as Sarajevo and Mostar.³² This situation reflected the persistent lack of coordination among public service broadcasters in Bosnia and Herzegovina. However, a test digital signal was launched at the end of 2016. In 2017, a new tender for the second phase was issued. The aim was to expand digital coverage across the country and to connect Bosnia and Herzegovina with neighbouring broadcasting networks.³³ After years of stagnation, in August 2024, the country contracted the company that will finally complete the long-delayed realisation of DTT. Finally, in June 2025, the country announced that a DVB-T2 digital TV signal will be launched in Sarajevo, Mostar, and Banja Luka by 1 July, marking a significant

³¹ DTT Forum, 2009. *Strategy on the Switch-Over from Analogue to Digital Terrestrial Broadcasting in the Frequency Bands of 174-230 MHz and 470-862 MHz in Bosnia and Herzegovina*, p. 13. Sarajevo: DTT Forum.

³² Klix.ba, 2016. "Na zahtjev RTRS-a prolongirano puštanje testnog digitalnog signala". *Klix.ba*, 28 September 2016. Available at: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/na-zahtjev-rtrs-a-prolongirano-pustanje-testnog-digitalnog-signala/160928055> [accessed 30 October 2025].

³³ Ahmetašević & Hadžiristić, 2017

step toward full digital coverage by the end of the year. However, the implementation is once again slow and already delayed for some regions in the country.³⁴

4. Discussion/conclusion

The analysis of the media system in Bosnia and Herzegovina shows that political decentralisation and ethno-political fragmentation, which emerged after the 1992–1995 war and the signing of the Dayton Peace Agreement, strongly shape the way the media in the country functions. The post-war structure of the state, with two entities, the Brčko District and ten cantons within the Federation of BiH, has created a complex political-administrative system that directly affects public and private media. This multi-layered structure, although formally designed to ensure peace and political balance, in practice prevents the stable and efficient functioning of the media system, especially public services.

Public services (BHRT, RTVFBiH and RTRS) operate within the framework of political pressures and ethno-national interests, which leads to constant financial crises and limits their editorial independence. Instead of acting as instruments of reconciliation and public interest, these media often reproduce the ideological matrix of the political elite and encourage the polarisation of public discourse through the narrative of “us” versus “them”. Fragmented social reality leads to slower implementation of media laws and hinders the development of a pluralistic media environment.

The process of digitalisation of television broadcasting also illustrates the slow and difficult implementation of media policies in Bosnia and Herzegovina. Political disagreements, administrative fragmentation, and incoherence of public service broadcasters have constantly delayed digital transformation, which additionally reflects the influence of the political structure on the development of the media sector.

The results of the qualitative analysis show that political and ethnic fragmentation in Bosnia and Herzegovina has a direct impact on several media segments: the functioning and sustainability of public service broadcasters, the implementation of media laws, the integration of the public service system, the slow development of digitalisation and modernization of the media sector.

Even with a formal legal framework and international support, the media system in Bosnia and Herzegovina remains weak and exposed to political influence. To improve it, it is important to strengthen cooperation among public broadcasters, secure stable funding and protect editorial independence.

In conclusion, the media system of Bosnia and Herzegovina is a mirror of the post-war social and political fragmentation. All future efforts to reform and modernize it must take into account the complexity of the political-administrative structure and its direct impact on the functioning and sustainability of the media in the country. Moving away from post-war narratives implies greater transparency, working in the public interest and aligning with EU regulations.

The study has some limitations, such as missing information on the announced reactions of public broadcaster employees, which were planned for the period after the conclusion of this analysis. However, combining document analysis with academic research and media reports

³⁴ Analiziraj.ba, 2025. “Ko čeka, dočeka: Počela digitalizacija televizijskog signala u BiH”. *Analiziraj.ba*, 4 July 2025. Available at: <https://analiziraj.ba/ko-ceka-doceka-pocela-digitalizacija-televizijskog-signala-u-bih/> [30 October 2025].

gives a solid base and useful insights into how political fragmentation affects the development and sustainability of media in post-war Bosnia and Herzegovina. The paper reveals the accuracy of earlier predictions, providing information about further discourse regarding the functioning of PSBs, digitalisation, and the socio-political context of post-war media development in Bosnia and Herzegovina.

Zaključak

Analiza medijskog sistema u Bosni i Hercegovini pokazuje da politička decentralizacija i etno-politička fragmentacija, koje su se pojavile nakon agresije i oružanog sukoba 1992. - 1995., i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, snažno oblikuju način funkcionisanja medija. Poslijeratna struktura države, sa dva entiteta, Distriktom Brčko i deset kantona unutar Federacije BiH, stvorila je složen političko-administrativni sistem koji djeluje i na javne i privatne medije.

Rezultati kvalitativne analize pokazuju da politička i etnička fragmentacija u Bosni i Hercegovini ima posredan ili neposredan utjecaj na nekoliko segmenata: funkcioniranje i održivost javnih emitera, provedbu medijskih zakona, integraciju sistema javnog servisa, spor razvoj digitalizacije i modernizaciju medijskog sektora. Rad ne podrazumijeva političku i etničku fragmentaciju kao jedine uzroke navedenih problema, ali njihovu održivost posmatra u tom kontekstu.

Čak i uz formalni pravni okvir i međunarodnu podršku, medijski sistem u Bosni i Hercegovini ostaje slab i izložen političkom utjecaju. Da bi se poboljšao, važno je ojačati saradnju među javnim emiterima, osigurati stabilno finansiranje i zaštititi uredničku nezavisnost. Svi budući naponi za njegovu reformu i modernizaciju moraju uzeti u obzir složenost političko-administrativne strukture i njen posredan i neposredan utjecaj na funkcioniranje i održivost medija u zemlji.

Ovaj rad ima i neka ograničenja, kao što su nedostajuće informacije o najavljenim reakcijama zaposlenih u javnom emiteru, koje su bile planirane za period nakon završetka analize. Ipak, analiza u radu navedenih materijala daje solidnu osnovu i korisne uvide u društveno-političku fragmentaciju i održivost medija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Rad otkriva tačnost ranijih predviđanja, pružajući informacije o daljnjem diskursu u vezi s funkcionisanjem javnih emitera, digitalizacijom i društveno-političkim kontekstom poslijeratnog razvoja medija u Bosni i Hercegovini.

References

Ahmetašević, N. & Hadžiristić, T. (2017) *The Future of Public Service Broadcasting in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Analitika – Centre for Social Research, p. 31.

Flick, U. (2018) *An Introduction to Qualitative Research* (6th ed.). London/Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Hodžić, S. & Sokol, A. (eds.) (2018) *Javni lokalni mediji: između javnog interesa i finansijske ovisnosti*. Sarajevo: Mediacentar Sarajevo.

Hrnjić Kuduzović, Z. (2021) *Zajedno ka boljim medijskim zakonima: analiza medijskog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini sa preporukama za unapređenje*. Sarajevo: Udruženje BH novinari.

Jusić, T. & Ahmetašević, N. (2013) *RRPP BiH – Media Assistance*, p. 40 [online]. Sarajevo: Analitika – Center for Social Research. Available at:

https://analitika.ba/sites/default/files/publikacije/jusic_and_ahmetasevic_-_rrpp_bih_medassistance_31dec2013_final.pdf [Accessed 30 October 2025].

Kukić, D. (2017) 'Media and (De)Mythologization', *Preliminary Communication*, 6(10), pp. 1503–1518.

Van Dijk, T. A. (1989) 'Mediating racism: The role of the media in the reproduction of racism'. In: Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*, pp. 199–226. Amsterdam: John Benjamins.

Law on the Public Broadcasting System of Bosnia and Herzegovina (Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine) (2005) Article 23. *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, No. 78/05.

Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina (2001) *Decision establishing the Communications Regulatory Agency*. *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, No. 8/01; *Official Gazette of the Federation of BiH*, No. 11/01; *Official Gazette of the Republika Srpska*, No. 12/01.

Regulatory Agency for Communications (2025) *Annual Report of the Regulatory Agency for Communications for 2024*. No: 01-02-3-342-1/25. March 2025, p. 22. Sarajevo: Regulatory Agency for Communications.

Council of Europe (2019) *Recommendation CM/Rec(2019)6 of the Committee of Ministers to member States on the development of the Ombudsman institution*. Strasbourg: Council of Europe.

DTT Forum (2009) *Strategy on the Switch-Over from Analogue to Digital Terrestrial Broadcasting in the Frequency Bands of 174–230 MHz and 470–862 MHz in Bosnia and Herzegovina*, p. 13. Sarajevo: DTT Forum.

Al Jazeera Balkans (2024) 'Problem javnih emitera u BiH kulminirao gašenjem signala FTV'. *Al Jazeera Balkans*, 8 May 2024. Available at: <https://balkans.aljazeera.net teme/2024/5/8/problem-javnih-emitera-u-bih-kulminirao-gasenjem-signala-federalne-rtv> [Accessed 30 October 2025].

Analiziraj.ba (2025) 'Ko čeka, dočeka: Počela digitalizacija televizijskog signala u BiH'. *Analiziraj.ba*, 4 July 2025. Available at: <https://analiziraj.ba/ko-ceka-doceka-pocela-digitalizacija-televizijskog-signala-u-bih/> [Accessed 30 October 2025].

BHRT (2025) 'Vrhovni sud RS odlučio u korist BHRT-a: RTRS godinama bez osnova uskraćivao sredstva'. *BHRT.ba*, 1 August 2025. Available at: <https://bhrt.ba/vrhovni-sud-rs-odlu%C4%8Dio-u-korist-bhrt-a-rtrs-godinama-bez-osnova-uskra%C4%87ivao-sredstva> [Accessed 30 October 2025].

Federalna.ba (2024) 'Sud odlučio: BHRT je bez zakonskog uporišta ugasio signal FTV-a'. *Federalna.ba*, 8 May 2024. Available at: <https://www.federalna.ba/sud-odlucio-bhrt-je-bez-zakonskog-uporista-ugasio-signal-ftv-a-prra4> [Accessed 30 October 2025].

Federalna.ba (2025) 'Vlada ZDK usvojila odluku o osnivanju JP Televizija ZDK'. *Federalna.ba*, 20 June 2025. Available at: <https://www.federalna.ba/vlada-zdk-usvojila-odluku-o-osnivanju-jp-televizija-zdk-t0rxb> [Accessed 30 October 2025].

Klix.ba (2016) 'Na zahtjev RTRS-a prolongirano puštanje testnog digitalnog signala'. *Klix.ba*, 28 September 2016. Available at: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/na-zahtjev-rtrs-a-prolongirano-pustanje-testnog-digitalnog-signala/160928055> [Accessed 30 October 2025].

Klix.ba (2025) 'BHRT upozorava da bi uskoro moglo doći do gašenja ove televizije, ali i FTV-a: Pitanje je dana'. *Klix.ba*, 18 June 2025. Available at: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/bhrt-upozorava-da-bi-uskoro-moglo-doci-do-gasjenja-ove-televizije-ali-i-ftv-a-pitanje-dana/250618138> [Accessed 30 October 2025].

Radio Sarajevo (2025) 'Iz BHRT-a kažu da su pred gašenjem: RTRS nam duguje 95 miliona KM, pitanje dana kad ćemo se ugasiti'. *RadioSarajevo.ba*, 18 June 2025. Available at: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/iz-bhrt-a-kazu-da-su-pred-gasnjem-rtrs-nam-duguje-95-miliona-km-pitanje-dana-kad-emo-se-ugasiti/594041> [Accessed 30 October 2025].

Radio-televizija Bosne i Hercegovine (2025) 'Sud potvrdio pravo BHRT-a na dio RTV takse: RTRS dužan prenijeti sredstva'. *BHRT.ba*, 1 August 2025. Available at: <https://www.bhrt.ba/sud-potvrdio-pravo-bhrt-a-na-dio-rtv-takse-rtrs-du%C5%BEan-prenijeti-sredstva> [Accessed 30 October 2025].

Alen Šabanović

CONCEPTUAL EVOLUTION OF CULTURE AND EMERGENCE OF CULTURAL TOURISM

Abstract

The paper explores how the understanding of culture evolved through history and how this evolution led to the theoretical and practical development of cultural tourism as a selective tourist form. First part of the paper discusses etymological and conceptual evolution of culture, originally derived from Latin terms meaning “cultivation of the land.” Over time, this concept expanded metaphorically to include the “cultivation of the mind and spirit.” During the Enlightenment, culture was perceived as a rational and civilizing force that distinguished humanity from nature. However, the Romantic period reversed this rationalist approach by elevating imagination, creativity, and emotion as higher forms of human expression. Later, with industrialization and mass society, culture became commodified, a process that led to the rise of mass culture and eventually the cultural industries that shape much of modern tourism. Building on this theoretical foundation, the paper explores interdependency between culture and tourism, where tourism is discussed as a cultural act in itself, where travelers engage with different social norms, artistic expressions, and ways of life through their journeys. This part is followed by discussion on definitions of cultural tourism, where differences between conceptual and technical definitions are presented, pointing to importance of postmodern understanding of tourism as an experiential and interpretive process. Conclusion of the paper argues that cultural tourism aligns with postmodern sensibilities that privilege individuality, authenticity, and experiential engagement, suggesting a dynamic arena in which encounters with other cultures may contribute to ongoing processes of exchange and identity formation.

Keywords: Culture; Raymond Williams; Tourism; Cultural Tourism; Cultural Industries.

KONCEPTUALNA EVOLUCIJA KULTURE I POJAVA KULTURNOG TURIZMA

Sažetak

Rad istražuje kako se razumijevanje kulture razvijalo kroz historiju i kako je ta evolucija dovela do teorijskog i praktičnog razvoja kulturnog turizma kao selektivne turističke forme. Prvi dio rada razmatra etimološko i konceptualno uređenje kulture, prvobitno izvedene iz latinskih termina koji upućuju na "obrađivanje zemlje". Vremenom se ovaj koncept metaforički proširio i uključio "obrađivanje uma i duha". Tokom prosvjetiteljstva, kultura se doživljavala kao racionalna i civilizacijska sila koja razlikuje čovječanstvo od prirode. Međutim, romantičarski period je preokrenuo ovaj racionalistički pristup uzdižući maštu, kreativnost i emocije kao više oblike ljudskog izražavanja. Kasnije, sa industrijalizacijom i masovnim društvom, kultura je postala komodificirana, proces koji je doveo do uspona masovne kulture te posljedično i kulturnih industrija koje oblikuju veliki dio modernog turizma. Nadovezujući se na ovu teorijsku osnovu, rad istražuje međuzavisnost kulture i turizma, gdje se turizam razmatra kao kulturni čin sam po sebi, gdje se putnici kroz svoja putovanja upoznaju sa različitim društvenim normama, umjetničkim izrazima i načinima života. Nakon ovog dijela slijedi diskusija o definicijama kulturnog turizma, gdje su predstavljene razlike između konceptualnih i tehničkih definicija, ukazujući na važnost postmodernističkog razumijevanja turizma kao iskustvenog i interpretativnog procesa. Zaključak rada tvrdi da se kulturni turizam poklapa sa postmodernističkim senzibilitetom koji privileguje individualnost, autentičnost i iskustveni angažman, sugerirajući dinamičnu arenu u kojoj susreti sa drugim kulturama mogu doprinijeti tekućim procesima razmjene i formiranja identiteta.

Ključne riječi: Kultura; Raymond Williams; Turizam; Kulturni turizam; Kulturne industrije;

INTRODUCTION

Although cultural tourism as a specifically recognized selective form of tourism exists for only a few decades, as a practical activity, its existence is linked to a much earlier period, the 17th century, when such activities manifested themselves in the so-called “Grand Tour”. Being focused on culturally related tourism resources and tourist motivation based on cultural differences and new experiences, cultural tourism is inseparable from the concept of culture. This concept, which evolved from cultivation of the land towards culture as a way of living, was evasive in its definition because culture as a phenomenon is elusive and often dependent on specific circumstances. The meaning of the term itself always depended on social, historical, philosophical and scientific contexts. In the process of defining a culture, modern tradition sought to define and explain phenomenon and to measure it strictly according to scientific objectivity, however, the theoretical tendencies of the present day are increasingly marked by abandoning that intention. Therefore, it is hard to single out culture as a separate area in the modern world because it is an integral part of the social and individual life. Another reason is that it is difficult to establish objective and “lens-free” consideration of culture, because every piece of human creation, intellectual or artistic, is conditioned by the context in which it arises, which is one of the principal determinants of cultural studies. They stand for the idea that culture can be found everywhere and in every place. Consequently, every effort to restrict that culture is not only problematic but also unnecessary. For cultural studies, culture is a dynamic, heterogeneous variable and does not function as an isolated phenomenon or in an isolated area. It is dependent on the dynamics of social, psychological, political and economic everyday life. Therefore, in an effort to discuss theoretical determinants of cultural tourism, as a culturally dependent tourism form, the main part of this text will start with the etymological and conceptual meaning of culture.

Etymological and Conceptual Meaning of Culture

One of the most frequent meanings of the term *culture* can be found in different sources, but the explanations often point to several of its Latin word roots: “cultus”, “colere”, which denote the cultivation of the earth, emphasizing that the semantics of the word we use today began as part of agriculture-oriented societies (Ritter, 1971, as cited in Petrović, 2005: 9). In time, the term “culture” evolved and gained a metaphorical sense, from the cultivation of the earth, to cultivation of the spirit (Niedermann, 1941, as cited in Petrović, 2005: 9), and this stage of the term’s evolution was the starting point for the meaning of “culture”, enthroned in the Romanticist period. However, prior to Romanticism, the concept of culture was heavily contrasted to the concept of nature in the Age of Enlightenment: “The enlighteners understood culture as all the achievements that sought to rationally organize human and social life, a complex system consisting of ideas, techniques and social institutions. Culture was the product of human hands and mind, what sets man apart from nature, which in a sense defies it as proof of human superiority” (Đorđević, 2009: 25).

Romanticism brought upon a revision of Enlightenment’s concept of culture. The faith was put in the imaginative and creative, art, poetry, and music. They represented the “salvation” from man’s alienation of the industrial era and the Enlightenment’s dominant rational worldview. In essence, Romanticism was an “attack” at the rationality and its derivative products, the science and technology. The place of rational educated man of Enlightenment was taken by an artist, a genius and the significance of art was raised to incredible heights.

The industrialization produced a different society, mass society, with corresponding cultural needs and habits, which were in sharp contrast with the Romanticist tradition. Because of that,

the critique was all encompassing and radical. New urban society was being formed in parallel with secularization tendencies and development of technologies and sciences, where this newly formed mass society served as labor in production processes. The idea of mass society back then, was recognized as a threat to the idealist culture of Romanticism. The culture that was developing within this new society introduced new notions and processes which were alien to the previous tradition. Those were commercialization and industrialization of culture. “Along with the concept of mass society the concept of mass culture also came about, which marks a new tendency towards commercialization and industrialization of culture whose goal is the production of profit” (Đorđević, 2009: 29). New technological innovations, particularly photography, film and radio led to mass reproductions in the field of culture. The emergence of photography left a major impact on visual arts before the 20th century. The primary goal of visual arts up to that point, was to try to recreate reality as closely as possible, and with the introduction of photographic invention, the artists turned to a completely opposite philosophy, starting with Cubism and Pablo Picasso. “‘Reproducible reality’ was left to photography, while visual arts took a quantum leap in a new Cubist direction. Cubism rescued art from obsolescence and re-established its authority to represent reality in a way that photography could not” (Appignanesi & Garratt, 1997: 18). This tendency to move toward increasingly abstract forms eventually culminates in the later postmodern period of the late 20th century.

In England (where Cultural Studies would later emerge), critique of mass culture was most widespread. This was particularly evident during the early industrialization period, as the English critic, Matthew Arnold states in “Culture and Anarchy”: “The ordinary popular literature is an example of this way of working on the masses. Plenty of people will try to indoctrinate the masses with the set of ideas and judgments constituting the creed of their own profession or party. Our religious and political organisations give an example of this way of working on the masses. I condemn neither but culture works differently. It does not try to teach down to the level of inferior classes; it does not try to win them for this or that sect of its own, with ready-made judgments and watchwords. It seeks to do away with classes; to make the best that has been thought and known in the world current everywhere” (Arnold, 1869: 70).

In Arnold's concept, the culture was exalted and it functioned as a means of moral improvement. His concept was also a part of cultural policy of the time. In effect, it meant to “restore” society to the previous approach to culture. His concept essentially included a division, between high and low culture, meaning that culture is a privilege. Relying on such notions, Arnold was proposing a plan of educational reforms which was supposed to restore the values of “real” culture, with the goal of widespread cultural recovery and exit from the state of “anarchy”.

Arnold's definition of culture could be interpreted as the totality of a way of life, but it was heavily class oriented, elevating the cultural norms of higher classes and discrediting any other cultural notions, needs and habits. In contrast, later notions of culture present far more appropriate concepts when the field of tourism is considered. Definition framework of Raymond Williams for example, enables us to expand the meaning of culture itself, making it possible for culture to be applied in many different fields, including tourism. Being one of the founders of cultural studies, Williams established what today is considered a “classical definition” of culture. It comes from his work in 1961, where the author presents three major categories in defining culture:

1. “... an 'ideal' definition which attempts to abstract the process it describes from its detailed embodiment and shaping by particular societies- regarding man's ideal

development as something separate from and even opposed to his 'animal nature' or the satisfaction of material needs- seems to be unacceptable” (Williams, 1961: 57).

2. “... culture is the body of intellectual and imaginative work, in which, in a detailed way, human thought and experience are variously recorded. The analysis of culture from such a definition, is the activity of criticism, by which the nature of the thought and experience, the details of the language, form and convention in which these are active, are described and valued” (Ibid).
3. “... where culture is a description of a particular way of life, which expresses certain meanings and values not only in art and learning but also in institutions and ordinary behavior. The analysis of culture, from such a definition, is the clarification of the meanings and values implicit and explicit in a particular way of life, a particular culture. Such analysis will include... historical criticism... in which intellectual and imaginative works are analyzed in relation to particular traditions and societies, but will also include analysis of elements in the way of life that to followers of the other definitions are not 'culture' at all...” (Ibid).

Williams’s third definition, social definition of culture, allows for understanding of culture unbound by class division and canon in the field of art. It encompasses not only material and spiritual products of society but also their behavioral norms, formed by their specific cultural codes. The richness in variety of cultural components this definition possesses makes it the most relevant for distinguishing cultural tourism from other selective tourism forms.

An Interdependency between Tourism and Culture

The link between tourism and culture has been developing since the very beginnings of leaving permanent places of residence. Although tourism as we know it today was not established more widely until the emergence of the *Grand Tour* in the modern age, the contact between cultures was present long before and was often motivated by interest in religion, heritage and culture, which today can be classified among types of cultural tourism. In essence, the “culture” was always one of the principal tourism products and attractions, attraction to foreign visitors with various heritage forms and cultural events. Since all basic definitions of tourism are based primarily on traveling, every tourist trip must involve certain cultural elements, because the tourist is being displaced from one cultural context to another and it is this cultural difference that drives the actual tourism process. In this regard, a certain tourist visits, can be considered a manifestation of cultural tourism, although the primary motivation of tourists and/or interests was not specifically directed towards cultural. Concerning this phenomenon, several authors (Jelićnić, 2008; Richards, 2003; Hughes, 1996) point out the necessity to make distinction between certain levels and types of motivation, which show the difference between various levels of exposure to culture as a result of difference in tourist motivations.

A good example of how much tourism in general is defined by culture (despite numerous other selective tourism forms), can be noted from Keillor’s understanding of the relationship between traveling and tourism in America: “We don’t need to think about cultural tourism because in reality other type of tourism does not exist. That is the essence of tourism ... People do not come to America because of our airports, people do not come to America because of our hotels or possibilities of recreation ... They come because of our culture: high culture, low culture, middle culture, left, right, real or imagined – they come to see America” (Keillor, 2008, as cited in Jelinčić, 2008: 45).

Although this statement might be considered limiting in a manner, since there are indeed many other types of selective tourism, the statement Keillor made serves as a reminder to our previous culture definition of choice, the Williams social definition. It conceptualizes culture as a *way of life*, where cultural elements are not limited to artistic expressions in service of higher social classes, but extend beyond, encompassing ordinary people's behavior and values. These are the elements that are quite frequent in majority of tourist visits and often come to surface during their interactions with individuals in various culturally foreign locations. These interactions can be motivated by all kinds of tourist needs and goals, ranging from assistance of tourist agency employees, commercial exchange and various market places, to private social interactions with culturally foreign individuals. Williams definition, as well as Keillor's statement, both serve as indicators that the basis of cultural tourism is in learning and experiencing different, not to say "alien", and that in cultural tourism, there is little to no place for class or identity discrimination. Culture is not considered privileged, as was the case in notions of Arnold and discontinued with Williams.

Considering how the *Grand Tour* as early form of contemporary tourism is generally defined as *educational travel*, Williams's definition of culture, where culture is a description of a particular way of life (which expresses certain meanings and values not only in art and learning but also in institutions and ordinary behavior), corresponds to *Grand Tour* in lifestyle and education aspects. Also, the conceptual definitions of cultural tourism, such as the one from Yvette Reisinger (1994: 24) where cultural tourism is defined as: "tourism of specific interest which is based on a search for participation in new and important cultural experiences, whether aesthetic, emotional, intellectual or psychological", corresponds with Williams's definition of culture in terms of what *tourism* demands from culture as a product.

Although the culture and tourism have been tied in practice for a long time, in theory, they have been treated as separate fields until the 20th century. How barriers between culture and tourism were abolished, (Urry, 1995: 122) describes in "Consuming Places", by recognizing two parallel culturisation processes:

1. Culturisation of society
implies the process of *low* and *high* culture convergence, bonding of previously separated social and cultural spheres, increased mobility and opportunity of contact between distinct cultures and contemporary *economy of signs* (Ibid).
2. Culturisation of tourist practices
with development of *culture* as a term and concept, tourism was no longer limited to material heritage *consumption*, but dealt with economy of intangible heritage, popular culture and signs which are increasingly circulated by cultural industries (Ibid).

Parallel to these two culturisation processes, the culture itself has changed compared to the 20th century: "Popular music, styles of dress, new developments in film, TV and theatre have been in part structured by a strong opposition to authority and especially to the authority of 'age'. It was an undoubted consequence of the political and cultural changes in the 1960s and 1970s that personal identity and individual self-assertion became highly valued goals of human experience in the West" (Ibid).

During this period, understanding of relations between culture and tourism changed because the understanding of cultural products and production changed as well, whereby culture itself could now also be understood and treated as a product. This situation created specific areas of demand in tourism, which continue to develop in order to satisfy tourist needs for cultural meaning and authenticity of experience, creating a certain cultural tourist lifestyle where

tourism as such could also be considered as a culture. One could argue that, the way tourism went, and goes through such intense culturisation processes, it is becoming more and more difficult to separate the concepts of tourism and culture, where cultural tourism as a distinct form comes into question itself.

Cultural Tourism

People have been visiting places outside their place of residence since ancient times and regardless of their motivation, it is certain they came into contact with different and various cultures during their travels. These practices however, cannot be regarded as tourism we know today. From the Renaissance to the 17th century, aristocracy accumulated a vast number of collections of various objects, of historical and cultural importance. During the modern age, the need for travel was mostly developed within aristocratic circles, which were able to fund such practices and continue to improve their collections. “The museum as we know it today emerged with the opening of these collections to the public in the 18th century. They became public, which also meant, they were now financially supported by the state” (Gob & Drouguet, 2007: 28).

With the development of the museums, especially in Europe, more people became motivated to travel and the museum became the central interest of the traveler. Until the 19th century, these travels, (which now, having established precise motivation, can be regarded as tourism), were still limited to the upper classes of society. However, as the industrialization process took hold across the world, it produced many changes in the social sphere as well as emergence of mass tourism. “In fact, the history of mass tourism began in 1851 when Thomas Cook led a mass of tourists to the Great Exhibition in London” (Naumov & Green, 2015: 1).

Industrial societies created a clear division between the work and leisure time, paid holidays emerged, spending power of the working class increased, making travel accessible to a wider circle of people. The use of holidays for tourist purposes was also made possible by advances in transport infrastructure. These kinds of holidays were mostly related to recreational activities, targeting mostly summer and winter periods. Since “recreational activities” cover a rather wide area of possible interest, depending on the personal interest of the tourist, we cannot say there were no cases of cultural tourism at the time. Before the WWI, the motivation for tourist travels was mainly cultural attractions, however, cultural tourism as a selective branch of tourism in general, was not yet developed. Therefore, the exact beginnings of cultural tourism practices are very difficult to pinpoint, since “almost every travel can be characterized as cultural because the traveler will intentionally or not, meet the “other” culture he comes in contact with (Jelinčić, 2008).

Cultural tourism in its academic sense emerged in the last part of the 20th century, mainly due to activities and educational efforts of international organizations such as UNESCO and the Council of Europe. As a tourist practice, it was a new, selective form of tourism, which today we call cultural tourism or tourism of cultural heritage. The emergence of cultural heritage is directly related to the change in the concept of culture, which was discussed in the chapter before. Following the expansion of the concept of culture with the development of Cultural Studies, the wider concept started to be recognized in the economic sphere as a business potential. This is also the time when the culture started to be more present in the market. Reasons behind this could mainly lie with the development of popular culture and its recognition as an economic potential. Another reason for culture moving to a more market-oriented sphere is a forced change in financial models. Highly developed capitalist societies created a highly competitive environment, where old models of financing and marketing were

not sufficient. This was a particular problem for cultural institutions, who as, often the bearers of national identity, enjoyed a steady and continuous support from the state. Cultural and Creative industries of today, which provide a significant part of cultural tourism offerings, present the most relevant example of culture in the market. Tourists not only experience a variety of cultural symbols on their trips, but the meanings and associations of travel are increasingly being created and spread by the cultural industries (Richards, 2003). As such, these industries do not only diffuse the effects of cultural tourism, but also present a major part of national economies income, such is the case in China. Then, the ever-increasing education level of the travelers, increased income and the one-sidedness of the tourism offerings in the 80s created a new type of traveler: “postmodern tourist”. “Experience, novelty, activity and education are basic ingredients of the travel which that type of tourist requires” (Jelinčić, 2008: 53).

Postmodern tendencies in general encouraged the promotion of diversity and distinctiveness so it is not surprising that tourism started to develop into various branches of particular interests and specialized forms. It was after all, not only the response to postmodern society, but also a market response, trying to respond to demand, and tourism sector was one of the most capable to answer. Considering how culture already lost its full financial support from the state, tourism as an economic sector offered a solution, expanding its offer into specialized branches such as cultural tourism, congress tourism, health tourism, sport, religious, and rural tourism. “These changes in the fields of culture and the economy also affected the academic research, and in the 80s of the 20th century, began the academic research on the topic of cultural tourism, in order to use the cultural resources optimally in the tourism and to ensure the quality of tourist offerings, but also the protection, and preservation of material and spiritual culture as an identity expression of receptive community” (Jelinčić, 2008: 53-54).

Cultural tourism as a practice undoubtedly emerged before its contemporary economic form. It came about not as a new practice but as a much more categorized and refined tourism branch, able to satisfy even *niche* tourist interests. Being specific in its answer to wide spectrum of specific tourist demands, it caught increasing attention from economists, local governments and policy makers. Statistical data also confirms such trends, as World Tourism Organisation claimed that cultural tourism made up 37% of the global market at the turn of the century, and predicted it would grow by 15% annually. However, these specific figures, while frequently cited in market studies, are rarely supported by solid, empirical evidence (Richards, 2003). According to the OECD (2009), cultural tourism accounted for around 40% of all international tourism, or 360 million arrivals in 2007. Although it is often difficult to distinguish these ‘culturally motivated tourists’ from other travellers because of the growing tendency towards mixed holiday motives, they are particularly desirable for destinations seeking to attract ‘high quality’ tourism and high value tourists” (Richards & Munsters, 2010: 1).

Despite the difficulty in classification, Richards and Munsters overlook the fact that all forms of tourism that involve interaction with culture are considered forms of cultural tourism. The issue the authors point out relates solely to the primary motivation for travel, a criterion already used in various cultural tourism and general tourism typologies. Nevertheless, the most basic description of this kind of tourism would be, that it is a type of tourism where the interest and demand for objects and contents of cultural character prevails over others. Concerning the definition of cultural tourism, most authors agree that definition heavily depends on the standpoint adopted. Thus, cultural tourism could be viewed from “organizational, economic, consumer standpoint, cultural, educational and marketing perspective” (Đukić-Dojčinović, 2005: 15).

Regardless of the perspective, two of the most common types of cultural tourism definitions, which are often cited in papers on this topic, are categorized as the conceptual or technical definitions. There is no however, one unique universal definition because the experts who are dealing with cultural tourism, take into account their own specific focus of research, as is the case with individuals who work in practice. There are several terms in fact, which are used to signify this type of tourism. “Some call it cultural tourism, some tourism of heritage, some cultural heritage tourism. Everyone, however, shares the same responsibility: introducing tourists to what makes a particular city, region or country different and interesting, whether it is art, culture, history or altogether” (Jelinčić, 2008: 41, 42). One of the reasons for this state in defining of cultural tourism lies in the complexity of the term “culture”. “Culture is one of the two or three most complicated words in the English language. This is so partly because of its intricate historical development, in several European languages, but mainly because it has now come to be used for important concepts in several distinct intellectual disciplines and in several distinct and incompatible systems of thought (Williams, 1976: 76-77).

Yvette Reisinger offers one of the more conceptually oriented definitions, where CT is “a tourism of specific interest which is based on a search for participation in new and important cultural experiences, whether aesthetic, emotional, intellectual or psychological.” (Reisinger, 1994: 24) In contrast to this conceptual definition, ATLAS Research Project offered a technical definition, which clearly lacks emphasis on the learning process and experience. The definition states that “Cultural Tourism represents all movements of persons to specific cultural attractions, such as heritage sites, artistic and CM, arts and drama outside their normal place of residence” (Richards, 1996: 24). These two definitions have distinct differences. The technical definition is more oriented toward and useful in quantitative research, where tourist is viewed as a consumer of cultural attractions, particularly heritage sites, while conceptual focuses on process of learning and acquiring information for satisfaction of cultural needs, being more suitable for basis of qualitative research.

These two however serve as foundational model in defining the cultural tourism and most definitions in the literature can be assigned to one of two aforementioned categories. Considering the socio-economic context of postmodern era in which cultural tourism emerged and cultural tourist profile developed, it seems that attempting to impose a fixed, rigid definition may prove counterproductive. Nevertheless, governments responsible for cultural policies and management of tourism industry, requires a definition in order to provide their contribution to further development and ensure more efficient use of cultural-tourist resources. Regardless of the approach in definition and standpoint of interest, it is safe to assume that in the present day, interests and motivations play a large role in studies and management of cultural tourism, and that one of the conceptual definitions could prove the most applicable in most cases.

CONCLUSION

Cultural tourism, although institutionally and academically recognized only in recent decades, reveals a much deeper historical continuity rooted in early forms of travel motivated by learning and cultural experience, such as the Grand Tour. The development of this tourism form reflects broader transformations in the understanding of culture itself, from its Enlightenment rationalist framing, through Romanticist idealization of art and creativity, to the inclusive and dynamic concept proposed by cultural studies, which positions culture as a way of life inseparable from everyday practices. This conceptual evolution established the foundation for understanding tourism as a cultural act, a process of encounter, learning, and identity negotiation.

As modern societies entered the post-industrial and post-modern phases, the interdependency between culture and tourism intensified, which resulted in the culturisation of both social life and tourist practice. Culture became both the content and the context of travel, while tourism evolved into one of the most visible modes of cultural production and consumption. Consequently, attempts to rigidly define cultural tourism seems challenging, the concept itself resists finalization, shaped as it is by fluid social, economic, and ideological processes.

In this sense, cultural tourism today may be viewed less as a distinct category and more as a dynamic field where culture and travel continuously intersect. It represents not only a significant segment of the global tourism market but also a meaningful practice through which individuals and societies negotiate authenticity, difference, and belonging in a globalized world.

ZAKLJUČAK

Kulturni turizam, iako institucionalno i akademski priznat tek u posljednjim decenijama, otkriva mnogo dublji historijski kontinuitet ukorijenjen u ranim oblicima putovanja motiviranih učenjem i kulturnim iskustvom poput Grand Tour-a. Razvoj ovog turističkog oblika odražava šire transformacije u razumijevanju same kulture, od njenog prosvjetiteljskog racionalističkog uokviravanja, preko romantičarske idealizacije umjetnosti i kreativnosti, do inkluzivnog i dinamičnog koncepta koji predlažu kulturalne studije, a koji kulturu pozicionira kao način života neodvojivu od svakodnevnih praksi. Ova konceptualna evolucija postavila je temelje za razumijevanje turizma kao kulturnog čina, procesa susreta, učenja i pregovaranja o identitetu. Kako su moderna društva ulazila u postindustrijsku i postmodernu fazu, međuzavisnost kulture i turizma se intenzivirala, što je rezultiralo kulturalizacijom i društvenog života i turističke prakse. Kultura je postala i sadržaj i kontekst putovanja, dok se turizam razvio u jedan od najvidljivijih načina kulturne proizvodnje i potrošnje. Posljedično, pokušaji krutog definiranja kulturnog turizma čine se izazovnim. Sam koncept se opire finalizaciji, oblikovan fluidnim društvenim, ekonomskim i ideološkim procesima.

U tom smislu, kulturni turizam danas se može posmatrati manje kao zasebna kategorija, a više kao dinamično polje gdje se kulture i putovanja kontinuirano prepliću. On predstavlja ne samo značajan segment globalnog turističkog tržišta, već i smislenu praksu kroz koju pojedinci i društva pregovaraju o autentičnosti, različitosti i pripadnosti u globaliziranom svijetu.

BIBLIOGRAPHY

Appignanesi, R., Garratt, C., 1997. *Introducing Postmodernism: A Graphic Guide*. New York: Totem Books.

Arnold, M., 1869. *Culture and Anarchy*. London: Cambridge University Press.

Đorđević, J., 2009. *Postkultura. Uvod u studije kulture*. Beograd: CLIO.

Đukić Dojčinović, V., 2005. *Kulturni turizam*. Beograd: CLIO.

Gob, A., Drouguet, N., 2007. *Muzeologija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Hughes, H., 1996. Redefining Cultural Tourism. *Annals of Tourism Research* 23(3).

Jelinčić, D., 2008. *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: Meandarmedia/Meandar .

Naumov, N. & Green, D., 2015. "Mass tourism". In: Jafari, J. & Xiao, H. (Eds.) *Encyclopedia of Tourism*. New York: Springer, p. 659-661.

- Petrović, S., 2005. Kulturologija. Beograd: Čigoja Štampa.
- Reisinger, Y., 1994. "Tourist-Host Contact as a Part of Cultural Tourism". *World Leisure and Recreation*, 36(2), p. 24-28.
- Richards, G., 1996. "The Scope and Significance of Cultural Tourism". In: Richards, G. (Ed.) *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford: CABI, p. 21-38.
- Richards, G., 2003. „What is Cultural Tourism?“. In: van Maaren, A. (Ed.) *Erfgoed voor toerisme: een visie van de gezamenlijke erfgoedkoepels op erfgoed en cultuurtoerisme*. Weesp: Nationaal Contact Monumenten, p. 20-25.
- Richards, G., Munsters, W., 2010. „Developments and Perspectives in Cultural Tourism Research“. In: Richards, G., Munsters, W. (Eds.) *Cultural Tourism Research Methods*. UK: CABI, p. 1-12.
- Urry, J., 1995. *Consuming Places*. London and New York: Routledge.
- Williams, R., 1961. *The Long Revolution*. New York: Columbia University Press.
- Williams, R., 1976. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.

HISTORIOGRAFIJA

Mirza Džananović

**UGLEDNIK ILI SMUTNIK - PRILOZI ZA BIOGRAFIJU PROTE VELJKA
GRGUREVIĆA „ZENIČKOG RASPUTINA“**

Sažetak

U radu se predstavlja biografija zeničkog sveštenika Velimira Veljka Grgurevića kao i njegov javni i društveni angažman u radu kulturnih, prosvjetnih, sportskih, vjerskih i drugih udruženja i organizacija u Zenici u periodu između dva svjetska rata. Posebno je analizirana njegova politička djelatnost kako u radu Narodne skupštine Kraljevine SHS, u koju je biran kao delegat Narodne radikalne stranke, tako i kao vrlo agilnog lokalnog aktiviste u promovisanju ideja i vrijednosti stranke na terenu. Također, detaljno je rekonstruisan i sukob koji je vodio sa Franjom Markićem, predstavnikom oponentske političke struje, a koji je izazvao veliku medijsku pažnju savremenih štampanih medija. Slomom Kraljevine Jugoslavije i uspostavom ustaškog režima Veljko Grgurević postaje nepoželjna osoba u Zenici, te uskoro napušta grad i ostatak života provodi u Srbiji. Iako je fokus rada na predstavljanju biografije jedne ličnosti, osnovni cilj jeste ukazati na dinamične društvene odnose u međuratnoj Zenici, a kroz prizmu djelatnosti Velimira Veljka Grgurevića, čovjeka koji je svojim radom često polarizovao javnost svojim postupcima. Zbog toga ga je dio javnosti percipirao kao uglednog gradskog gospodina, dok su ga njegovi politički protivnici okarakterisali nizom negativnih atributa zbog kojih je, barem u dijelu javnog mnijenja, prepoznavan kao „zenički Rasputin“.

Ključne riječi: *Velimir Veljko Grgurević, Zenica, Srpska pravoslavna crkva u Zenici, Franjo Markić, Salih Vojvodić*

DIGNITARY OR TROUBLEMAKER: A SHORT BIOGRAPHY OF PROTOIEREUS VELJKO GRGUREVIĆ, THE “RASPUTIN OF ZENICA”

Abstract

The paper presents the biography of the Orthodox priest Velimir Veljko Grgurević from Zenica, focusing on his public and social engagement within the cultural, educational, sports, religious, and other associations and organizations active in Zenica during the interwar period. Particular attention is devoted to his political activity, both in the work of the National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes—where he served as a delegate of the People's Radical Party—and as an energetic local activist promoting the party's ideas and values on the field. The paper also reconstructs the conflict he had with Franjo Markić, a representative of an opposing political faction, which attracted considerable attention in the contemporary press.

Following the collapse of the Kingdom of Yugoslavia and the establishment of the Ustaša regime, Veljko Grgurević became an undesirable figure in Zenica and soon left the city, spending the rest of his life in Serbia. Although the focus of the paper is on the biography of an individual, its primary aim is to shed light on the dynamic social relations in interwar Zenica through the lens of Velimir Veljko Grgurević's activities—a man whose actions frequently polarized public opinion. Consequently, part of the public regarded him as a distinguished city gentleman, while his political opponents attributed to him a series of negative traits that earned him, at least in some circles, the reputation of being the “Rasputin of Zenica.”

Keywords: *Velimir Veljko Grgurević, Zenica, Serbian Orthodox Church in Zenica, Franjo Markić, Salih Vojvodić*

Uvod

Velimir Veljko Grgurević jedna je od intrigantnijih ličnosti međuratne prošlosti Zenice, a koja u postojećoj literaturi nije dobila adekvatnu pažnju istraživača, iako se njegovo ime sporadično pojavljuje u gotovo svim publikacijama posvećenim historiji grada od 1918. do 1941. godine. Upravo su nas te fragmentarne informacije o protu Grgureviću navele da pokušamo, barem u određenoj mjeri, rekonstruisati njegovu zanimljivu, ali nerijetko kontroverznu biografiju. Osim nekoliko podataka pronađenih u, već pomenutoj, literaturi (npr. Jalimam 2010; Jović, 2016; Đulbić 2020; Džananović 2024;) najvažniji izvor informacija bila nam je savremena historijska štampa dostupna istraživačima u digitalnoj formi preko online pretraživača na stranicama Infobiro (www.infobiro.ba) i naročito Pretraživa digitalna biblioteka (<https://pretraziva.rs/pretraga>). Pomenute stranice omogućile su nam pretraživanje i pronalaženje niza novinskih članaka o Velimiru Grgureviću i osobama sa kojima je, na ovaj ili onaj način, imao određenu komunikaciju u različitim štampanim medijima poput Vremena, Pravde, Zastave, Jugoslovenske pošte, Sarajevskog novog lista i drugih. Također, s obzirom da je Grgurević bio poslanik u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1923. do 1929. godine, a da je njegov najveći protivnik, Franjo Markić, bio delegat u periodu od 1931. do 1939. godine, važan izvor podataka bile su nam i stenografske bilješke sa sjednica ovih tijela, digitalizovanih i dostupnih na stranici Sistory (<https://www.sistory.si/>).

Prikupljena građa omogućila je dosta preciznu rekonstrukciju osnovnih podataka iz bogate biografije Veljka Grgurevića, ali nam je također omogućila uvid u vrlo dinamičnu društvenu, a naročito političku scenu u međuratnoj Zenici, naročito kroz prizmu sukoba Grgurevićeve i političke frakcije Franje Markića tokom 30tih godina. Najviše podataka o djelatnosti Veljka Grgurevića dobili smo iz novinskih članaka koje je on sam napisao, a vjerovatno još više informacija dobili smo iz priloga koje su objavili njegovi politički protivnici. I dok su nam ti materijali bili korisni u detekciji gdje je Grgurević bio ili koju funkciju je obnašao, kao i kada je nešto uradio, veliki izazov bio je kritički analizirati uzroke i posljedice nekih njegovih poduhvata. Naime, jedina konstanta u Grgurevićevoj djelatnosti jesu kontroverze koje su ga pratile u svim potezima koje je vukao, a što su njegovi protivnici često koristili i interpretirali na način na koji su to smatrali korisnim za ostvarivanje sopstvenih političkih ciljeva. O karakteru takvih interpretacija najbolje svjedoči nadimak kojim su Grgurevića njegovi protivnici oslovljavali – „zenički Rasputin“ – mada ni on nije ostajao dužan u diskvalifikacijama svojih protivnika.

Zbog svega navedenog, rad smo suštinski podijelili na dvije cjeline, prvu koja opisuje Grgurevićev, manje sporan, angažman u vjerskom, kulturnom, prosvjetnom, sportskom i uopće u društvenom životu Zenice, dok smo se u drugom dijelu teksta, a koji čine tri poglavlja, koncentrisali na Grgurevićevu političku djelatnost koja je bila uzrok ili izvor većine kontroverzi koje su ga pratile. Zbog obimnosti teksta nismo bili u mogućnosti detaljno opisivati politički, društveni ili privredni kontekst dešavanja na nivou Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije ili Nezavisne države Hrvatske, a koji su se odrazili na pojedine segmente života Veljka Grgurevića. Smatramo da je takav stav opravdan i zbog činjenice da su u pitanju teme iz opće historije južnoslavenskih prostora koje su, ili bi barem trebale biti, poznate većini potencijalnih čitalaca.

Velimir Veljko Grgurević – sveštenik, izdavač, graditelj, kulturni i sportski radnik

U ovom trenutku nemamo mnogo podataka iz biografije Velimira Veljka Grgurevića prije dolaska u Zenicu, ali znamo da je rođen 6. aprila 1892. godine u Ljubuškom. Rukopoložen je za sveštenika 4. marta 1918. godine, a u Zenicu vjerovatno dolazi ubrzo nakon toga zajedno sa svojim ocem Jovanom Grgurevićem kojeg smrt zatiče 21. oktobra 1919. godine na funkciji

protoprezvitera upravo u ovom gradu. (*Srpska riječ*, 1919: 3). Vjerovatno je u tom periodu imenovan na poziciju pravoslavnog sveštenika u Kaznionici u Zenici gdje je u konačnici i proveo najveći dio svoje karijere. (Jović, 2016: 34). Jedna interesantna informacija o Grgureviću dostupna nam je iz novinskog članka posvećenog petnaestogodišnjici atentata u Sarajevu, u kojem se navode imena preživjelih pripadnika Mlade Bosne, a na toj listi se nalazi i „Veljko Grgurević, sveštenik u Zenici“. (Palavestra, *Vreme*, 1929: 3). Autor članka bio je Jovan Palavestra, također pripadnik ove organizacije, a dodatnu potvrdu o Grgurevićevoj pripadnosti mladobosanskom pokretu nalazimo i u Ljetopisu u kojem se navodi: „Među članovima revolucionarne omladinske organizacije „Mlada Bosna“ 1914. godine prepoznali smo i dva imena iz Zenice: zenički paroh Velimir – Veljko Grgurević i Zeničanin Savo Čupović, veliki poslenik i darodavac crkve zeničke“. (Jović, 2016: 112). U periodu od 2. oktobra 1925. do 12. februara 1931. godine obnašao je dužnost paroha zeničkog, nakon čega se prvo vraća na rad u Kaznionu u Zenici, a onda jedno vrijeme, vjerovatno u periodu od sredine 1933. do sredine 1934. godine, odlazi na rad u Staru Gradišku gdje je bio sveštenik u tamošnjem zatvoru. (*Pravda*, 4. januar 1934. godine: 4). Od 1934. pa sve do sredine 1941. godine ponovo je zaposlen u zeničkoj Kaznioni na poziciji pravoslavnog sveštenika. (Jović, 2016: 34).

U svakom slučaju, tokom nešto više od dvije decenije provedene u Zenici, odnosno od 1920. do 1941. godine, Veljko Grgurević profilirao se u jednu od vodećih javnih ličnosti u gradu koji je, također, prolazio kroz dinamičan privredni i društveni razvoj. Osim primarne vjerske funkcije koju je obnašao u Kaznioni, Grgurević je bio aktivan i u kulturnom, prosvjetnom, sportskom, privrednom, a naročito političkom životu Zenice, ali i cijele zemlje, a također je imao presudnu ulogu u nekoliko značajnih graditeljskih poduhvata u ovom gradu. Najveći broj kulturno-prosvjetnih i sportskih aktivnosti Grgurević je ostvarivao kroz djelatnost Srpske pravoslavne crkvene opštine na čijem čelu se nalazio u nekoliko navrata tokom međuratnog perioda, ali i kroz djelatnost drugih organizacija koje su opet bile vezane uz Srpsku pravoslavnu crkvu u Zenici. Tako je, naprimjer, Grgurević formirao i vodio sekciju tamburaškog orkestra koji je djelovao pri Crkvenom pjevačkom društvu „Stefan Dečanski“ u Zenici, a koje se relativno brzo profiliralo u jedno od boljih u gradu i regiji. (Jović, 2016: 19). Krajem 1927. godine Grgurević je zajedno sa zeničkim protojerejem Jevremom Petronićem u Zenici osnovao Mjesni odbor Bratstva sv. Save, čija aktivnost se svodila na kulturno-prosvjetni rad sa srpskim stanovništvom zeničkog kraja. Na osnivačkoj konferenciji za prvog predsjednika izabran je Petronić, Grgurević je postao podpredsjednik, sekretar Rade Topalović, blagajnik Milan Kozomarić, a u Glavni odbor ušli su još Đuro Lukić, Dušan Kalinić, Niko Vuković i Niko Alinčić. (*Bratstvo*, 1. januar 1928. godine, 23-24.) Grgurević je i član Nadzornog odbora Streljačke družine u Zenici 1940. godine zajedno sa Miloradom Draškovićem i Nikom Stojanovićem, dok je funkciju predsjednika obnašao upravnik Kaznenog zavoda Milorad Semiz. (*Jugoslovenska pošta*, 8. oktobar 1940. godine: 2).

Veljko Grgurević bio je jedan od obnovitelja sokolskog pokreta u Zenici 1921. godine, a u januaru 1925. godine proglašen je starješinom Sokolskog društva u ovom gradu i na toj funkciji ostao je sve do 1931. godine (Banija, 2025; Nauka i kultura, 2025; Jadovno, 2025). U navedenom periodu zenički Soko ostvario je možda i najveće rezultate u kompletnoj historiji postojanja, počevši od broja aktivnih članova, stalnog proširenja djelatnosti kroz otvaranje novih sekcija, organizovanje velikih manifestacija, a najveći uspjeh nesumnjivo je bila izgradnja velikog Sokolskog doma. Grgurević je 1927. godine inicirao uspostavu nogometne sekcije, koja je krajem 1928. godine prerasla u samostalno sportsko društvo, a u novembru 1929. godine SD „Soko“ Zenica verificiran je i od strane fudbalskog saveza što je značilo mogućnost učešća u zvaničnim natjecanjima. Također, tokom 1930. godine djelatnost

sportskog društva proširena je i formiranjem sekcije za lahku atletiku, plivanje i veslanje, a povremeno su organizovane plesna škola te različite zabave i igranke (*Jugoslovenska pošta*, 24. mart 1930. godine: 7). Ipak, najveća manifestacija koju je Sokolsko društvo iz Zenice organizovalo bila je svečana proslava 80. godine rođenja čehoslovačkog predsjednika Tomaša Masaryka u martu 1930. godine. Čehoslovački konzul u Jugoslaviji dr. Nehutny i načelnik sokolske župe dr. Bogdan Vidović bili su samo neke od visokih zvanica koje su došle u Zenicu na pomenutu proslavu, a „na stanici je ugledne goste dočekala nepregledna masa svijeta. Stanični peron bio je prepun. Pretstavnici svih vlasti, državnih i gradskih, Sokoli na čelu sa sokolskom muzikom, češka kolonija i građanstvo...“. Svečana akademija održana je u Sokolskom domu u Zenici, Veljko Grgurević je pozdravio goste ispred zeničkog Sokolskog društva, a mediji su posvetili veliku pažnju kompletnom događaju, što je bila potvrda velikog uspjeha zeničke podružnice (*Jugoslovenska pošta*, 17. mart 1930. godine: 2). Ipak, najveći uspjeh bila je izgradnja monumentalnog Sokolskog doma u neposrednoj blizini pravoslavne crkve u Zenici, za koji je 1925. godine napravljen i projekat koji je, doduše u estetski skromnijoj varijanti (Putnik, 2014: 586), i realizovan krajem 1927. godine. Grgurević je bio glavni inicijator izgradnje objekta, a puštanjem u rad, početkom 1928. godine, Sokolski dom postao je jedno od važnijih središta kulturnog, sportskog i uopće društvenog života u gradu (Jović, 2016: 36; Đulbić, 202: 201-202). Međutim, kompletan proces izgradnje Sokolskog doma bio je praćen kontroverzama, a problemi su se nastavili i nakon što je dat na korištenje različitim kulturnim organizacijama koje su djelovale pri Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Naime, Sokolski dom zajedno su gradili Sokolsko društvo Zenica, koje je finasiralo izradu projektne dokumentacije kao i izvođenje radova, i Srpska pravoslavna opština Zenica koja je bila vlasnik zemljišta i nekoliko baraka na kojima je objekat i izgrađen, a opština je također obezbijedila dio potrebnih novčanih sredstava. Napravljen je i ugovor kojim su riješena sva prava i obaveze partnera u izgradnji, a kojim je također potvrđeno zajedničko vlasništvo nad predmetnom imovinom. Ipak, sredinom 1937. godine Srpska pravoslavna crkvena opština je pokrenula sudski postupak protiv Sokolskog društva zbog neispunjavanja ugovorenih obaveza. Zahtjev je bio da se vlasništvo nad Sokolskim domom, čija je vrijednost tada bila procijenjena na 2.000.000 dinara, u potpunosti prebaci na Srpsku pravoslavnu opštinu, a što je Okružni sud u Beogradu i prihvatio u novembru 1937. godine (*Politika*, 30. novembar 1937. godine: 13).

Nakon I svjetskog rata širom Bosne i Hercegovine izgrađen je niz spomenika u čast novoosnovane države južnih Slavena, s tim da su najčešće podizani spomenici u čast Kralja Petra ili njegovog sina Kralja Aleksandra, a odmah iza njih po popularnosti bili su spomenici poginulim borcima srpske vojske iz Velikog rata. U Zenici je nekoliko godina nakon kraja rata pokrenuta inicijativa za podizanje spomenika Kralju Petru Oslobođiocu, ali ta ideja u konačnici ipak nije realizovana prvenstveno zbog nedostatka sredstava. Ipak, krajem 1925. godine formiran je inicijativni odbor na čelu sa „narodnim poslanikom g. Veljkom Grgurevićem i sreskim načelnikom g. Bogdanom Stajićem... da se umesto spomenika sagrađi srednja škola sa četiri razreda i da se ta škola posveti Nj. V. blagopočivšem Kralju Petru Oslobođiocu“ (*Vreme*, 6. decembar 1925. godine: 4). Ideja je bila da u novoj zgradi budu smještene gimnazija i rudarska škola, a da ispred škole bude podignuta spomen kosturnica u koju bi se smjestili ostaci 350 ratnih zarobljenika koji su stradali na prisilnom radu u industrijskim preduzećima u Zenici. Zamišljeni projekat bio je vrlo ambiciozan, a eventualna realizacija bila bi od velikog značaja jer je to značilo da će Zenica po prvi put u svojoj historiji imati funkcionalnu srednju školu, odnosno dvije – gimnaziju i rudarsku. Međutim, od planiranih aktivnosti realizovana je izgradnja velike spomen kosturnice u urbanoj zoni grada u neposrednoj blizini kompleksa pravoslavne crkve i novoizgrađenog Sokolskog doma. Međutim, trenutno nam nije poznata tačna godina njegove izgradnje (između 1929-1937), niti tačan naziv, ali na osnovu sačuvanih fotografija može se potvrditi da je bio monumentalnih dimenzija te da su u izgledu dominirali

reljef srpskog vojnika u velikom križu i natpis na ćirilici: „Nesebično položismo živote za kralja, slavu i čast Jugoslavije“. Spomenik je dominirao prostorom, a svjesno je napravljen na lokaciji koja se jasno vidjela sa željezničke stanice, ali i iz središta gradske uprave (Džananović, 2024: 197-198). Nekoliko sačuvanih novinskih članaka iz tog perioda navodi opće oduševljenje stanovnika Zenice činjenicom da je spomenik podignut, a naročito njegovim izgledom, (*Vreme*, 20. maj 1937. godine: 2) mada te informacije treba uzeti sa velikom rezervom jer je teško zamisliti da je većinsko muslimansko stanovništvo Zenice pozitivno reagovalo na spomenik na kojem dominira prikaz velikog križa. U svakom slučaju spomenik je bio kratkog vijeka jer odmah po ulasku ustaša u Zenicu u aprilu 1941. godine isti je miniran, pravoslavna crkva je zatvorena, a objekat Sokolskog doma pretvoren je u logor u kojem su mučeni i ubijeni brojni stanovnici Zenice, a prvenstveno Jevreji i Srbi.

Politička djelatnost u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: Agilni aktivist Radikalne stranke i poslanik Narodne skupštine Kraljevine SHS

Iako svešteno lice po obrazovanju i zaposlenju, Veljko Grgurević bio je vrlo aktivan u političkom životu, ne samo Zenice već i cijele zemlje, s obzirom da je u nekoliko navrata bio član Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Za Grgurevića se govorilo da se „bavio više politikom nego sveštениčkom službom“, te da je zbog tih svojih aktivnosti „pocijepao svoje parohijane i unio među njih razdor i svađe, što se vrlo rđavo odražavalo na crkveni život“ (Jović, 2016: 34). Tako je, naprimjer, zenički paroh Gojko Ristić nakon svega godinu dana službovanja u rodnom gradu, po kazni prebačen na službu u Zavidoviće 1932. godine, a uzrok ovome bila je upravo svađa sa Grgurevićem. Ubrzo nakon Ristićevog kažnjavanja i Grgurević je privremeno prebačen na službu u Staru Gradišku, a do djelomičnog smirivanja stanja među pravoslavicima u Zenici došlo je tek imenovanjem Uroša Jovanovića na mjesto zeničkog paroha 1935. godine (Jović, 2016: 34-35). Osim po sukobima sa kolegama sveštenicima, Grgurević je sličan ugled imao i na radnom mjestu u Kaznioni. Tome svjedoči i sjećanje Jure Keroševića o upravniku Kaznionice Veselinu Srđiću, koji je tu funkciju obnašao od 26. januara 1925. do 7. avgusta 1927. godine, za kojeg kaže da „nije dao stražarima da se izivljavaju nad osuđeniciima, da ih tuku. Počeo je odobravati posjete porodicama, pušenje, koje je do tada bilo zabranjeno, pakete i slično. Data je tada mogućnost osuđeniku da može kupiti namirnica, uglavnom hrane i duhana, za novac koji je dobivao kao neku simboličnu naknadu za rad. I Srđića za njegovu dobrotu kazniše. Premjestiše ga po kazni u Lepoglavu za upravnika. Sve su mu to namjestili radikali, a naročito zavodski pop Veljko Grgurević“. (Jalimam, Marić i Spahić, 2008: 34.)

Ipak, najviše sukoba Grgurević je vodio u političkoj areni, kako u skupštinskim klupama, tako i u štampanim medijima, što ga je učinilo jednom od najkontroverznijih ličnosti međuratne Zenice. Naime, odmah po uspostavi Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, Grgurević postaje njenim članom te se uskoro profilira u jednog od važnijih predstavnika Radikalne stranke iz Bosne i Hercegovine. O tome svjedoči i podatak da je Grgurević bio jedan od članova Ustavotvorne Skupštine Kraljevine SHS, formirane nakon izbora održanih 28. novembra 1920. godine, a u koju je ušao kao kandidat sa izborne liste Radikalne stranke za izborni okrug Travnik (*Zastava*, 29. novembar 1920. godine: 2). Grgurević je bio član Skupštine i nakon usvajanja Vidovdanskog Ustava, a nove mandate dobijao je i na izborima održanim 1923 (*Zastava*, 11. novembar 1923. godine: 3), 1925. (*Vreme*, 10. februar 1925. godine: 4) i 1927. godine (*Novi Behar*, 15. septembar 1927. godine: 157) kao delegat Sreza zeničkog. Tokom predizbornih kampanja za izbor poslanika u Narodnu skupštinu Kraljevine SHS u Zenici povremeno izlaze „Narodne novine radikalno-političko-informativni list“ čiji je formalni vlasnik bio Sreski odbor Narodne radikalne stranke u Zenici. Ipak, glavni urednik i stvarni ideolog „Narodnih novina“ bio je upravo Veljko Grgurević, uz podršku odgovornog urednika

Miće Pekajbovića (Jalimam i Džananović, 2020: 134), a osnovni cilj lista bio je promocija Radikalne politike i ideologije, kao i obračun sa političkim neistomišljenicima (Jalimam, 2010: 143). Grgurevićeva poslanička karijera okončana je uvođenjem Šestojanuarske diktature 1929. godine, s tim da je on nastavio politički djelovati i u kasnijem periodu, ali više nije bio biran za delegata u Skupštini.

Poprilično redovnu podršku koju je Grgurević dobijao na izborima moguće je djelomično objasniti i njegovom vrlo aktivnom ulogom u promociji ideja, vrijednosti i ciljeva Radikalne stranke na terenu. Brojni su izvještaji o političkim skupovima Radikalne stranke održanim širom Bosne i Hercegovine, ali i drugih krajeva Kraljevine, na kojima se pojavljuje i Veljko Grgurević i to vrlo često u ulozi jednog od govornika. Većina tih skupova prolazila je bez većih problema, ali na mitingu Radikala, održanom u Jajcu 16. septembra 1924. godine, a na kojem je jedan od vodećih govornika bio upravo Grgurević, dogodio se težak incident. Naime, tokom trajanja mitinga Radikala paralelno su se odvijale demonstracije lokalnih muslimana, a situacija je eskalirala predvečer kada je „došlo do krvavih sukoba između Muslimana i radikala. Muslimani su u većim grupama pokušali da demonstriraju i vređaju radikale, što je izazvalo svađu, a nešto docnije ogorčenu i krvavu tuču. U tuči je jedno lice poginulo, dva se bore sa smrću, a pet ih je teško ranjeno“ (*Vreme*, 17. septembar 1924. godine: 3). Inače Grgurević je važio za osobu koja se nije susprezala jasno i glasno iznositi svoje stavove, ali i ulaziti u žestoke rasprave naročito na sjednicama Skupštine, što potvrđuju i izvještaji sa sjednica Skupštine. Najilustrativniji primjer Grgurevićevih istupa jeste isječak iz rasprave sa opozicionim partijama u Skupštini 1925. godine i posebno njegov napad na Stjepana Radića kojeg oslovljava kao „najvećeg izdajnika naše otadžbine i najvitalnijih interesa našega naroda... i zbog te lude politike Stjepana Radića ne priznaju (misli na opoziciju) da su ovi izbori pravi iskaz volje naroda“, zaključujući svoje izlaganje izjavom da „je njegova (Radićeva) veleizdajnička politika pretrpela brodolom“ (*Vreme*, 23. mart 1925. godine: 5).

Iz dostupnih izvora može se zaključiti da je Grgurević imao popriličan ugled u Radikalnoj stranci, te da je percipiran kao jedan od vodećih ljudi „bosanske struje“ u ovoj partiji. Postojala je praksa, barem u Radikalnoj stranci, da se prije održavanja sjednica Skupštine, održi sastanak radikalnog kluba te da se utvrde govornici za pojedine tačke Skupštine i to po izbornim okruzima iz kojih dolaze, a upravo je Grgurević najčešće imenovan da bude govornik ispred poslanika Radikalne stranke iz Bosne (npr. *Zastava*, 21. mart 1929. godine: 1). Također, često je uvrštavan u zvanične delegacije ispred Radikalne stranke, poput odlaska u Prag na sastanak predstavnika slovenskih zemljoradničkih stranaka, održanog krajem februara 1926. godine, a na kojem su osim Radikala učestvovali i predstavnici HSS-a koje je predstavljao Pavle Radić (*Vreme*, 20. februar 1926. godine: 1). Upravo je Radić zajedno sa Đurom Basaričekom ubijen u Narodnoj Skupštini, 20. juna 1928. godine, kada je na njih iz revolvera pucao Grgurevićev kolega iz Radikalne stranke Puniša Račić. U obračunu je teško ranjen i vođa HSS-a Stjepan Radić, koji je od povreda zadobijenih povreda ubrzo i preminuo. Nekoliko dana nakon ovog događaja organizovan je „u katoličkoj crkvi – u Krunskoj ulici – parastos ubijenim poslanicima... pred veoma velikim brojem prisutnih narodnih poslanika i prijatelja pokojnikovih“. Prisutni su bili uglavnom poslanici opozicionih stranaka, ali stigla je i delegacija Radikalne stranke koju je činilo dvanaest poslanika, a među njima i Veljko Grgurević (*Pravda*, 22. juni 1928. godine: 4).

Politička djelatnost u Kraljevini Jugoslaviji: Sukob Sa Franjom Markićem i rasprava sa Salihom Vojvodićem

Osnivanjem Jugoslovenske radikalne zajednice 1935. godine Grgurević postaje njenim članom, te ponovo dosta agilno djeluje i na terenu i u medijima. Uprkos tome više nije biran

za poslanika u Skupštinama, a razlozi za to nisu do kraja jasni. Naime, Grgurević je u jednom novinskom članku izjavio da ubraja „sebe među one bivše poslanike, koji su sa vidnim oduševljenjem pozdravili šestojanuarski akt, i odmah sam stao na jedno principijelno stajalište, da se „bivši“ imaju povući pred „novim“, no da novi moraju biti u svakome pogledu, a u moralnom naročito, bolji od bivših“ (*Pravda*, 03. januar 1934. godine: 3). Iz navedenog se može zaključiti da je Grgurević samostalno donio odluku o povlačenju iz političkog života, što je ipak kontradiktorno sa njegovom odlukom u priključenju JRZ-i svega godinu nakon izlaska ovog članka. Doduše, pomenuti novinski članak nastao je kao rezultat afere koju je u Zenici pokrenuo upravo Grgurević 1933. godine, a koja je imala i sudsku i medijsku dimenziju. Zapravo, ova afera bila je nastavak sukoba Veljka Grgurevića sa, prvenstveno, Franjom Markićem, ali i drugim osobama iz javnog života Zenice. Franjo Markić bio je narodni poslanik, ispred tada vladajuće Jugoslovenske nacionalne stranke kao predstavnik sreza zeničkog (*Stenografske beleške*, 16. decembra 1931. godine: 8). Međutim, sudeći po informacijama iz tadašnje štampe, za tu poziciju bio je zainteresovan i Grgurević, ali je ipak, iz sada nepoznatih razloga, nije dobio što je bio direktan povod za sukob sa Markićem.

Sukob je eskalirao tokom izborne kampanje za izbore održane u 8. novembra 1931. godine, kada je Veljko Grgurević organizovao grupu ljudi iz Zenice koji su izradili i zalijepili plakate po gradu u kojima su optužili Markića za korupciju, a s ciljem njegove diskreditacije u korist Grgurevićevog kandidata, tadašnjeg Sreskog načelnika Zenice Ahmeta Mutapčića (*Pravda*, 9. decembar 1931. godine: 6). U Grgurevićevoj grupi bili su inženjer Uroš Lazović, upravnik Valjaonice Industrije gvožđa u Zenici, Mustafa Šišić, učitelj, te Ahmed Mutapčić, sreski načelnik i Markićev protivkandidat, koji je uskoro nakon izbora i preminuo, te još desetak osoba iz Zenice. Grgurević je bio autor plakata pod naslovom „Braćo muslimani!“, koji je bio namijenjen radnicima državnog rudnika i željezare, a u kojem je Markića optužio za korupciju. Plakati su štampani u Grgurevićevom rodnom gradu Ljubuškom, a bili su izrađeni u dvije varijante, odnosno bijeloj i zelenoj boji. Akcija ipak nije uspjela, jer je Markić prošao na izborima, a zatim je pokrenuo i tužbu pred Okružnim sudom u Sarajevu. Suđenje, po tužbi Franje Markića, Saliha Vojvodića i Marija Atijasa, počelo je 7. decembra 1931. godine, a okončano je 18. januara 1932. godine. Okružni sud je donio presudu kojom je Grgurević osuđen na 20 dana zatvora i novčanu kaznu u iznosu od 500 dinara, a Mustafa Šišić i Uroš Lazović na 14 dana zatvora i 500 dinara. Kazne su izrečene uslovno na godinu dana, a ostali optuženi su oslobođeni, s tim da Mutapčić nije dočekaio presudu jer je u međuvremenu umro (*Vreme*, 19. januar 1932. godine: 5). Međutim, ni jedan od osuđenih zapravo nije odslužio kaznu jer su odmah podnijeli apelaciju pred Vrhovnim sudom u Sarajevu koji je 14. marta 1933. godine donio konačnu presudu po kojoj su Lazović i Grgurević oslobođeni svake krivice, a Markić i Atijas su „osuđeni na naknadu troškova krivičnog postupka, taksa i nužnih izdataka“. Treći tužitelj u prvostepenom postupku, Salih Vojvodić, se u toku samog procesa predomislio i odustao od tužbe jer je „tokom istrage Grgurević, bojeći se da sam ponese odgovornost, uvukao je u saodgovornost i Akcioni odbor, te je imenovao 14 viđenih građana u Zenici, te sam se ja tako sa svojom tužbom našao i protiv njih. Pošto je bilo među njima i lica sa kojima sa moje strane i za moje lične interese nije bilo uputno upuštati se u proces, samo toga radi sam odustao od tužbe“ (*Pravda*, 20. decembar 1933. godine: 5).

Međutim, još tokom trajanja pomenutog sudskog procesa Grgurević je pokrenuo novi sukob sa Markićem. Naime, sredinom 1931. godine Upravni i Nadzorni odbor Željezare u Zenici razmatrali su prijavu u kojoj se tvrdilo da je zenički trgovac Salih Vojvodić, uz pomoć Franje Markića, nanio finansijsku štetu ovom preduzeću. U prijavi se tvrdilo da je Vojvodić „uzvezao preko željezničke stanice u Zenici oko 7 do 8 vagona željeza više, nego ga je na svoje ime stvarno u Željezari kupio i platio“ (*Pravda*, 4. decembar 1933. godine: 8). Pomenuta prijava pokrenula je čitav niz procesa koji su se vodili na različitim nivoima počevši od inspeksijske

kontrole poslovanja Željezare u Zenici za 1929, 1930. i 1931. godinu (*Pravda*, 4. decembar 1933. godine: 8), preko istražne ankete koju su pokrenuli Upravni i Nadzorni odbor Željezare (*Pravda*, 10. decembar 1933. godine: 16), sudskih procesa za pronevjeru i nesavjesno poslovanje (*Pravda*, 14. decembar 1933. godine: 9; *Pravda*, 3. januar 1934. godine: 3-4; *Pravda*, 4. januar 1934. godine: 4), preko tužbi za klevetu (*Pravda*, 10. decembar 1932. godine: 13; *Pravda*, 20. decembar 1933. godine: 5), pa čak i poslaničke intervencije na sjednici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (*Pravda*, 14. decembar 1933. godine: 9). Slučaj je ubrzo prerastao u veliku aferu koju su sa pažnjom pratili i o njoj izvještavali vodeći štampani mediji u zemlji, ali iako se u suštini radilo o značajnim korupcijskim aktivnostima u fabrici od državne važnosti, paralelno se u pozadini nastavio odvijati sukob Veljka Grgurevića i Franje Markića. Međutim, kao i u prethodnom „okršaju“ broj aktera involviranih u ove procese bio je značajno veći, pa se u sudskim klupama i novinskim izvještajima, osim „bivšeg narodnog poslanika“ Veljka Grgurevića i „narodnog poslanika“ Franje Markića, pojavljuju i narodni poslanici Risto Đokić i Milan Božić, zatim Šćepan Grđić (potpredsjednik Upravnog odbora „Željezare Zenica d. d.“), Atanasije Šola (bivši potpredsjednik Upravnog odbora „Željezare Zenica d. d.“), Ivan Kralj (vršioc dužnosti direktora „Željezare Zenica d. d.“), inženjer Uroš Lazović (bivši direktor „Željezare Zenica d. d.“), kao i rudarski savjetnik dr. Šime Juričić, Vili Štefani (glavni knjigovođa u „Željezari Zenica d. d.“), Josip Suk (knjigovođa u „Željezari Zenica d. d.“), talijanski trgovac Marsel Salvaro, te zenički trgovci Salih Vojvodić, Mario Atijas i Herman Libling, ali i brojni drugi.

S obzirom na broj aktera ali i pokrenutih procesa, vrlo je teško precizno rekonstruirati tok događaja kojeg su tadašnji mediji najčešće označavali nazivom „afera u industriji gvožđa u Zenici“. Ipak, zahvaljujući pažnji koju su mediji, posebno beogradska „Pravda“, poklanjali ovoj aferi te su zbog toga dosta sadržajno prenosili svjedočenja na sudskim procesima, ali i objavljivali reagovanja pojedinih aktera, moguće je skicirati glavnu liniju dešavanja, kao i posljedice koje su proizašle iz ovog slučaja. Važno je napomenuti da u trenutku izbijanja „afere u industriji gvožđa“, sredinom 1931. godine, uveliko traje sukob Grgurevića i Markića u sklopu predizbornih aktivnosti, a koje će početkom 1932. godine dobiti i svoj sudski epilog, o čemu je već bilo riječi. Novi sudski sporovi su uslijedili tokom 1932. i 1933. godine, a afera je svoj medijski vrhunac dostigla krajem 1933. i početkom 1934. godine. U tom periodu Franjo Markić je postao poslanik u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije kao član vladajuće Jugoslovenske nacionalne stranke dok, s druge strane, Grgurević nije bio politički aktivan, vjerovatno i zbog činjenice da nije uspio spriječiti Markićev izbor u Skupštinu, ali se zato kasnije priključio Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici, odnosno odmah po njenom osnivanju 1935. godine. Tokom trajanja afere Grgurević je jedno vrijeme proveo kao sveštenik u Staroj Gradišci, vjerovatno u periodu od sredine 1933. do sredine 1934. godine, kada se ponovo vraća u Zenicu. Vrlo je izvjesno da je premještaj bio uzrokovan upravo njegovom ulogom u aferi, odnosno raspravama koje je vodio putem štampe, a također sa velikom sigurnošću možemo tvrditi da je Grgurevićev kasniji angažman u JRZ vezan upravo za sukob sa Markićem.

Iz novinskih izvještaja saznajemo da je kompletan proces počeo kada je direktor Željezare u Zenici, Ivan Kralj, naredio inženjeru Urošu Lazoviću da provede internu istragu vezanu za stalno nestajanje željeza u stovarištima Željezare. Prema Lazoviću, željezo je počelo nestajati još 1929. godine i nastavilo se i svih narednih godina, a najveći nedostatak uočen je početkom 1931. godine. Istražne radnje proveli su upravo Uroš Lazović, inženjeri Leder i Mandić, te glavni knjigovođa preduzeća Vili Štefani uz pomoć Josipa Suka koji je također bio zaposlen kao knjigovođa u Željezari. U izjavi na sudu Lazović je naveo da je istraga pokazala da je Salih Vojvodić uzeo 8 tona željeza više nego što je platio, a uočeno je i da je „(Franjo) Markić, kao šef kupovnog odeljenja, favorizovao liferanta g. Atijasa“. Također, utvrđene su i „nepravilnosti koje je izvršio Ivan Franjić, koji je falsifikovao potpise na tovarištima“, a sam „Franjić je

nekolicini lica rekao da je ovo falsifikovanje vršio po naređenju pretpostavljenih“ pri čemu se zapravo mislilo na Franju Markića. Pronađene su i brojne druge nepravilnosti, od kojih i ukupni manjak željeza u iznosu od 88 tona, pa je sastavljen detaljan izvještaj koji je predat direktoru Ivanu Kralju, a koji ga je dalje prosljedio dr. Ivi Turini, predsjedniku Upravnog odbora Željezare i direktoru Generalne rudarske direkcije u Beogradu (*Pravda*, 14. decembar 1933. godine: 9), kao i članovima uprave Atanasiju Šoli i dr. Mateši. Svi oni su se složili sa navodima iz izvještaja te su naredili provođenje nove opsežne istrage za koju je bio zadužen rudarski savjetnik iz Sarajeva dr. Šime Juričić (*Pravda*, 10. decembar 1932. godine: 13). Rezultat istrage predstavljen je u Elaboratu koji je potvrdio „malverzacije i korupciju u Industriji gvožđa, kako u nabavnom, tako i u prodajnom odeljenju“. Izvršni odbor Željezare razmatrao je nalaze iz Elaborata te „na svojoj sjednici od 24. septembra 1931, konstatovao je u tom poslovanju zloupotrebe i zbog toga zaključio da prekine dalje poslovanje sa Vojvodićem, a celu stvar, sa referatima dr. Šime Juričića, da preda državnom tužiocu na sudu, radi progona krivaca i radi namirenja štete Željezari“. Međutim, Upravni odbor nikada nije realizovao ovaj zaključak, pa stvar nije ni došla do suda, mada je dio zaposlenika uključenih u aferu, poput Ivana Franjića, dobio otkaz. Ipak, nekoliko mjeseci poslije Franjić je, na intervenciju Markića vraćen na posao, a otkaz je dobio Josip Suk, knjigovođa koji je utvrdio manjak željeza u skladištima, a Markić, Vojvodić i Atijas su Uroša Lazovića i Veljka Grgurevića tužili za klevetu, o čemu je već bilo riječi (*Pravda*, 14. decembar 1933. godine: 9).

Ipak, sukob time nije okončan, naprotiv, sudnica je zamijenjena novinskim stupcima tako da je suštinski samo promijenjeno „bojno polje“ uz dodatno zaoštavanje netrepeljivosti. Okidač za novu fazu sukoba bila je interpelacija poslanika Riste Đokića i Milana Božića podnijeta 17. novembra 1933. godine, kao i izlaganje Riste Đokića na VIII redovnoj sjednici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, održane 23. novembra 1933. godine, u kojoj su poslanici upoznati sa „aferom u industriji gvožđa u Zenici“. U pismenoj interpelaciji poslanici su naveli da, „naša javnost, naročito bliža okolina Sarajeva, i sada živi u jednoj atmosferi nepoverenja spram uprave industrije željeza u Zenici“. Također, navedeno je da je istraga pokazala da je „samo jedan posrednik neki Salko Vojvodić u jednoj poslovnoj godini pokrao 81.000 klg. izrađenog željeza“ te da uprkos tome „ni protivu Salka Vojvodića, ni protivu njegovih ortaka u industriji željeza Vama podređeno Ministarstvo nije preduzelo nikakve korake za zaštitu državnih dobara, a sada se ponovo pojavljuje jedna milionska afeta, koju izvodi najveći činovnik Vama podređenog Ministarstva, po zlu glasu dobro poznati g. inženjer Nikola Belančić“. U nastavku interpelacije opisana je nova afeta po kojoj talijanski zakupac državne peći za gašenje koksa u Čačku, Marsel Salvaro „od industrije željeza u Zenici potražuje, a inženjer Belančić u svojstvu pretседnika Upravnog odbora preporučuje da se Salvaru pozajmi 2,000.000 dinara za opravak peći...“ (*Interpelacija*, 23. novembar 1933. godine: 114). Risto Đokić je dodatno pojasnio situaciju u izlaganju na sjednici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, održane 23. novembra 1933. godine, u kojoj je naveo da je peć za gašenje koksa, čiji zakupac je bio Marsel Salvaro, proizvodila cink-magnezit koji je bio potreban željezari u Zenici pa je ovo preduzeće i bilo glavni kupac tih proizvoda. Računajući na željezarine potrebe za tim proizvodom, Salvaro je odlučio tražiti pozajmicu kako bi obnovio peć, a u tome mu je navodno pomogao Belančić iako to nije bilo u skladu sa propisima (*Stenografske beleške*, 23. novembar 1933. godine : 102-103). U pisanoj interpelaciji podnosioci su tražili usmeni odgovor Ministra šuma i rudnika na pitanja primanja „moralne odgovornosti o radu Vama podređenih organa“ te da li je Ministar voljan „u interesu države da sprečite ove štetne poduhvate“ (*Interpelacija*, 23. novembar 1933. godine: 114).

Odgovore na postavljena pitanja u interpelaciji nismo pronašli, ali zato je uslijedila obimna i oštra novinska prepiska aktera ove afere. Početkom decembra u Pravdi je objavljen odgovor

Uprave Industrije gvožđa u Zenici, sa potpisima Šćepana Grđića potpredsjednika Upravnog odbora i inženjera Ivana Kralja vršioca dužnosti direktora željezare u Zenici, u kojem su osporeni svi navodi iz podnesene interpelacije, a u konačnici je zaključeno da „Upravnom odboru Industrije d. d. Zenica, pre interpelacije nije u ovom predmetu bilo ništa poznato“ (*Pravda*, 4. decembar 1933. godine: 8). Ovakav odgovor Uprave izazvao je podnosioca interpelacije, poslanika Ristu Đokića, koji je u istim novinama objavio regovanje u kojem, između ostalog, navodi da se pred Okružnim sudom u Sarajevu na suđenju po tužbi Franje Markića protiv Veljka Grgurevića „prilikom pretresa ustanovilo da je bilo krađe i ko je krao, ali kako nije postojala tužba zbog krađe, to se o tome nije ni sudilo“ (*Pravda*, 10. decembar 1933. godine: 16). Pomenuti članci bili su samo uvod u raspravu koja je uslijedila na stranicama *Pravde*, a čiji su glavni akteri bili Veljko Grgurević i Salih Vojvodić iza kojeg je stajao i Franjo Markić. Pravi „medijski rat“ koji su njih dvojica povelili tematski je uskoro prevazišao okvire „afere u industriji gvožđa u Zenici“ ali i, do tada, ipak umjereniji ton u međusobnom obraćanju koji je sve više poprimao karakter klevetanja i vrijeđanja. Prvi se javio Grgurević, referišući se na medijske istupe kako Uprave željezare tako i narodnog poslanika Riste Đokića, uz obrazloženje „kako su ova gospoda u svome odgovoru spomenuli i moje ime, te u svome odgovoru napisali nešto što u javnosti ostavlja utisak kao da sam ja osuđen zbog klevete, to, da bih i javnost oslobodio jedne zablude stvorene njihovom sofisterijom u jednom vešto napisanom odgovoru“. U nastavku članka opširno je opisao tok događanja u slučaju otkrivanja krađe u zeničkoj željezari kao i o sudskim procesima koji su vođeni protiv njega po tužbi Franje Markića i saradnika, o čemu je već pisano u prethodnom dijelu teksta. Potvrdio je navod Riste Đokića da je na sudu zaista utvrđena krađa ali da nije bilo presuda po tom pitanju jer je tužba bila za klevetu pa „se na ovom procesu nije sudilo onima koji su osumnjičeni radi malverzacija i korupcije u Industriji gvožđa, nego onima koji su ustali protiv korupcije i protiv korupcionista“. Optužio je Upravni odbor preduzeća da nikada nije proveo sopstveni zaključak o pokretanju formalne istrage o krađi i malverzacijama, a „da se to učinilo, tada bi se i korupciji u željezari definitivno stalo u kraj, a korupcionista ne bi više provodili svoju silu i obest nad onima koji se bore sa korupcijom, nego bi primili drugu i zasluženu nagradu i platu“ (*Pravda*, 14. decembar 1933. godine: 9).

S obzirom da je Grgurević u svom obraćanju više puta spomenuo i doveo u vezu sa korupcijom, kriminalom i malverzacijama Saliha Vojvodića i Franju Markića, bilo je za očekivati da će uslijediti i njihov odgovor. To se uskoro i dogodilo, ali način na koji je Vojvodić sastavio svoje izlaganje u potpunosti je promijenilo način komuniciranja u ovom sukobu, koji je sve više poprimao karakter ličnog obračuna sa širokim spektrom korištenih uvreda. Vojvodić se javnosti predstavio kao čovjek koji: „u Zenici važim i danas kao marljiv, poduzetan i ispravan trgovac sa pristojnim imetkom za zeničke prilike, te nije nikakvo čudo da sam imao i zavidljivaca i neprijatelja“, a upravo zbog takvog ugleda je „kao trgovac u Zenici imao poslovne veze sa Industrijom gvožđa d. d. u Zenici 3-4 godine, te sam kao trgovac imao zaista koristi od toga svoga apsolutno ispravnog rada, a i sama Industrija gvožđa u Zenici nije mogla da se potuži na moje poslovanje, te me je i ubrajala među svoje najsvesnije, najkulturnije i najispravnije poslovne firme“. Zatim je opisao svoj odnos sa Grgurevićem za kojeg je rekao da je bio „centralna politička ličnost, te se sav društveni život oko njega okretao. On je bio sve, narodni poslanik, državni činovnik, sveštenik, vlast – podnačelnik u Opštini... nadaleko i široko bio je poznat kao svemoćan“. S obzirom na Vojvodićev ugled i bogatstvo koje je imao u Zenici, uskoro je postao Grgurevićeva meta koji je „bacio svoje nezasitno oko i na mene, te je u više mahova tražio veće sume novaca na pozajmicu – a koje su otišle u nepovrat... a nije se samo radilo o novcu; tražio je i mnoge druge usluge, kao uzimanjem raznog espapa... vozio se u momе fijakeru, te gotovo gospodario njime i kada je to sa njegove strane postala jedna nezasitost, te kad je svoje zahtjeve već doveo do apsurduma, onda sam ja jednostavno prekinuo

svaku vezu sa Grgurevićem“. Vojvodić je naveo da nije on jedini koji je imao takvo iskustvo sa Grgurevićem, naprotiv „to je praktikovao sa mnogim još trgovcima u Zenici“, a na kojoj god funkciji da se nalazio, a obnašao je mnoge „pravio je zla dela gde god je stigao i mogao. Kao narodni poslanik posredovao je pri kupovini privatnih kuća za državna nadležstva, te je od privatnih lica primao velike provizije u novcu. Ispravne državne i samoupravne činovnike napadao je i progonio, otpuštao iz službe, te im nanosio neverovatne pakosti i materijalne štete... Ceo niz upravnika kaznionice u Zenici ja mogu izvesti kojima je Grgurević činio neverovatne pakosti, te su mnogi moralno i materijalno stradali i to samo zbog toga što su kao ispravni činovnici branili državnu imovinu od Veljka Grgurevića... u zeničkom srezu uzurpirao je stotine hektara državnog zemljišta, obarao državne barake na bivšem vojnom logoru, te je tim materijalom ograđivao to zemljište... Sokolsko društvo u Zenici zadužio sa preko 250.000 dinara, a Sokolski dom, koji je stajao mnogo narodnih para, sagradio na tuđem zemljištu... kao sveštenik uvukao je pravoslavnu crkvenu opštinu u Zenici u velika zaduženja, koja se neće moći godinama otplatiti, te je nad gotovo celokupnom crkvenom imovinom sprovedena stabilizacija, a kirije od zgrada zaplenjene su od poverilaca...“. Vojvodić se nije zaustavio na ovim optužbama protiv Grgurevića koje su se ticale njegovog profesionalnog angažmana, već je prešao i na uvrede lične prirode pa je tako naveo da Grgurević potiče „od majke potatorke i kleptomanke, koja je sve po Zenici krala do čega je stigla, ima brata koji je od strane mostarskog suda osuđen zbog pronevere državnog novca na robiji. Dakle i hereditarno opterećen... progonio je i svoju vlastitu ženu, terao je od kuće, otimao joj stvari, javno je vređao, a samo zbog toga što nije mogla kao žena i mati mnogobrojne dece gledati njegov bludni život... Tasta je tužio Grgurevića zbog toga što mu je oteo neke pokretnosti, kao na primer kace, te se i to može videti iz sudske arhive...“. Vojvodić se pozivao i na sudske procese koji su vođeni protiv Grgurevića, o kojima je već bilo riječi, a za „ aferu u industriji gvožđa u Zenici“ izjavio je da: „celim svojim imanjem stojim na raspoloženju da izmirim svu tobožnju štetu Industriji gvožđa d. d. u Zenici, ako je bilo i ako mi se to može na sudu dokazati“. Svoje obraćanje Vojvodić je završio izjavom da „zbog svega onoga što sam gore naveo, a to sam učinio pri potpunoj svesti i apsolutno znam i izmerio sam težinu svake svoje tvrdnje, te ću svaku pojedinačno moći pred najkompetentnijim forumima i dokazati, dakle zbog svega toga, svako ko poznaje Veljka Grgurevića i sa njim je imao ma kakav doticaj, svako lice i ne zove ga drugačije nego njegovim nadimkom „Raspućin“, te ga pod ovim imenom mnogi samo i poznaju“, a samom Grgureviću je poručio da „ako imade kuraži da me zbog ove izjave tuži sudu biće mi neobično milo, jer ima još i mnogo drugih i gorih stvari koje bi trebalo konačno na beli dan i pred kompetentni forum izneti...“ (*Pravda*, 20. decembar 1933. godine: 5).

Na Grgurevićevu reakciju se nije moralo dugo čekati pa je petnaestak dana kasnije, ponovo u beogradskoj „*Pravdi*“, objavljen njegov odgovor Salihu Vojvodiću, a koji je zbog obima štampan u dva dijela, 3. i 4. januara 1934. godine. Prvi dio odgovora odnosio se na opovrgavanje svih optužbi iz Vojvodićevog teksta, koje je Grgurević taksativno naveo i eksplicitno odbacio, a posebno se osvrnuo na dio vezan za navode o svojoj majci „o mojoj pokojnoj majci „potatorki i kleptomanki“ i o mome „hereditarnom opterećenju“ ovom prilikom neću da govorim. O tome ću ja sa Vojvodićem razgovarati na drugome mestu i na način kako to čini kulturan čovjek“. U nastavku je naveo da se napadi na njega „ponavljaju u raznim izdanjima već dvije godine“, te da iza njih uopće ne stoji Vojvodić za kojeg „znam da je apsolutno nepismen čovek, i da je za sastav njegovog odgovora bila potrebna jedna mnogo jača, ali i mnogo pokvarenija inteligencija i kultura“. Zapravo Grgurević smatra da „sve ovo trebalo je korupciji i Zeničkim korupcionašima, jer im je doteran car do duvara. Ova sredstva borbe i ovakvi maniri mojih protivnika protiv mene za mene nisu nikakva novost, jer sa korupcijom i korupcionašima ja sam u teškoj i neravnoj borbi eto već i treća godina. A štab zeničkih korupcionaša sastavljen je iz probranih i propalih egzistencija, opskurnih i po društvo

opasnih tipova da bi im čak i jedan gangster, kao što je Al Kapone, sa pravom pozavideti mogao. Jer da je on samo bio među njima sigurno ne bi danas, u šarenom rublju, bio u Sin-Singu, nego bi, u najmanju ruku bio jedan od čuvenih američkih senatora, bonvivanskih manira i oblomovskih kretanja, grmeo u senatu protiv korupcije, a u podzemlju bi i dalje bio – Al Kapone...“. Zbog svoje dugogodišnje i istrajne borbe protiv korupcije, Grgurević tvrdi, da je on za njih „gori od svake moralne propalice. Ja sam za njih demon. Gori i od Raspućina. Ja sam korupcionaš i ja sam ucenjivač...“, a kako bi ga oklevetali i narušili njegov ugled optužili su ga da je „u svojstvu starešine Sokolskog društva, u Sokolani, u Zenici, silovao čak i jednu sokolicu, a na izjavi takve sadržine bio je potpis jednog bednika i neizlečivog alkoholičara“. Međutim, to nije bilo dovoljno pa su ga oklevetali i „Upravi Zavoda kod koga sada služim (misli se na Kaznionu u Zenici op. a.)... kod Ministra pravde i na Crkvenom sudu i kod moga mitropolita, pa čak i kod Nj Sv. g. Patrijarha“, odnosno „napadnut sam na jedan nečuven i bezočan način i kao čovek i kao građanin i kao sveštenik i kao državni činovnik, i što je napadnuta i moja porodica, pa čak i meni sveta uspomena na moju pokojnu majku i što sam stalno i u najvećoj opasnosti...“ (*Pravda*, 3. januar 1934. godine: 3-4).

U drugom dijelu teksta, objavljenog 4. januara 1934. godine, Grgurević detaljno iznosi svoju verziju historije sukoba sa Franjom Markićem i njegovom grupom, sa posebnim akcentom na „ aferu u industriji gvožđa u Zenici“. Iz drugog dijela je sasvim jasno da je „zenički Al Kapone“ zapravo Franjo Markić, a da „štab zeničkih korupcionista sastavljen iz probranih i propalih egzistencija, opskurnih i po društvo opasnih tipova“ čine Salih Vojvodić, Mario Atijas i ostali sudionici afere u Željezari. Grgurević svoje izlaganje završava izjavom „ovo je moja izjava na odgovor Saliha Vojvodića, koju dajem radi javnosti i radi svoje savesti, a ni u kojem slučaju radi njega. Sa njime ću nastaviti razgovor na sudu, pa šta nam Bog i pravda dade. A dotle, neka ga korupcija trenira kako zna da ne strada na sudu, ovaj čudan vitez, bez poroka i mane“ (*Pravda*, 4. januar 1934. godine: 4).

Posljednji, do sada pronađeni, novinski članak koji se odnosio na pomenutu aferu, objavljen je ponovo u *Pravdi* 14. januara 1934. godine, a predstavlja reakciju grupe zeničkih Srba na čelu sa Nikolom R. Stojanovićem, nekadašnjim predsjednikom Srpske pravoslavne crkvene opštine u Zenici. Stojanović je funkciju obnašao upravo u vrijeme velikih građevinskih poduhvata koje je inicirao Grgurević, a za koje ga je Vojvodić optužio da su Srpsku pravoslavnu crkvenu opštinu u Zenici doveli u ekonomski bezizlazan položaj. U članku se navodi da „nije istina da je g. Veljko Grgurević uvukao Srpsku pravoslavnu crkvenu opštinu u velika zaduženja, nego je redovna glavna skupština njegov predlog usvojila da se podigne zajam za dovršenje i popravljjanje crkvenih zgrada, što su i više duhovne vlasti redovnim putem odobrile“. Upravo zbog toga Stojanović i članovi odbora za izgradnju Mile Đukić, Sreto Milešić, Mića Zekanović, Stojan Jeftić, Spasoje Mandić, Zaharije Ubiparipović i Mihailo Bjelić, smatraju da „nije g. Salih Vojvodić pozvan ni kompetentan, naročito kao musliman, da vodi brigu o Srpskoj pravoslavnoj opštini“ (*Pravda*, 14. januar 1934. godine: 4).

U ovom trenutku nije nam poznat dalji razvoj situacije u odnosima između dvije grupe, mada podaci koje posjedujemo ukazuju da se latentni sukob nastavio, ali da vjerovatno ipak nije bilo daljih sudskih procesa. Također, nije moguće ni dati ocjenu koja grupa je eventualno izašla kao pobjednik u ovom sukobu, naročito jer su glavni akteri, Grgurević i Markić, po svemu sudeći izašli bez većih posljedica iz cijelog procesa. Naime, sudeći po novinskim člancima i zapisnicima sa sjednica Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Franjo Markić je ponovo dobio podršku glasača na izborima za novi saziv Narodne skupštine, održanim 5. maja 1935. godine (*Stenografske beleške*, 3. juni 1935. godine: 7), a uskoro je izabran i za jednog od tri

potpredsjednika ovog tijela i to sa najvećim brojem glasova.¹ Na toj funkciji zadržao se sve do narednih izbora, održanih 11. decembra 1938. godine, na kojima je za poslanika iz sreza zeničkog izabran Nezir Spahić član Jugoslovenske radikalne zajednice (*Stenografske beleške*, 16. januar 1939. godine: 5), što je čini se označilo kraj političke karijere Franje Markića, s obzirom da nemamo podataka o njegovom daljem političkom ili profesionalnom angažmanu ili bilo kakvoj drugoj djelatnosti.

S druge strane, Veljko Grgurević nije imao toliko uspjeha na političkom planu, iako je bio jedan od utemeljitelja Jugoslovenske radikalne zajednice u Zenici, te jedan od agilnijih aktivista ove stranke na terenu (*Vreme*, 11. avgust 1936. godine: 4; *Vreme*, 26. avgust 1936. godine: 4). Grgurević je prisutan na svečanom puštanju u rad nove valjaonice grube pruge u Zenici početkom oktobra 1937. godine, „rame uz rame“ sa kraljevskim izaslanikom armijskim generalom Bogoljubom Ilićem, premijerom Milanom Stojadinovićem, ministrima Đurom Jankovićem, dr. Mehmedom Spahom, dr. Šefkijom Behmenom, dr. Brankom Kaluđerovićem i brojnim drugim visokim zvanicama iz političkog, vojnog, privrednog, vjerskog i kulturnog života Jugoslavije, kao i predstavnicima ambasade Njemačke i firme Krupp koja je relizovala kompletan projekat (*Vreme*, 4. oktobar 1937. godine: 4-5). Interesantno je da najvažnijem javnom događaju održanom u Zenici u periodu između dva svjetska rata nije prisustvovao, u tom trenutku po funkciji najviši i najuspješniji zenički političar, potpredsjednik Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije Franjo Markić. Međutim, uprkos političkom radu na terenu i formalnim počastima koje su mu ukazivane na velikim manifestacijama, nemamo informacija da je Grgurević bio kandidat na izborima ispred JRZ-e u Zenici (*Pravda*, 13. decembar 1938. godine: 2).

„Pašovanje zeničkog Rasputina“ i „čvrsta ustaška ruka“: odlazak iz Zenice i pozni život Veljka Grgurevića

Njemačke vojne jedinice u Zenicu ulaze 15. aprila 1941. godine iz pravca Doboja, a osnovni cilj bio im je zauzimanje najvažnijih objekata i institucija u gradu, u prvom redu proizvodne pogone Željezare i Rudnika, sjedište lokalne uprave, ali jedna od važnijih meta bila im je i Kaznionica u kojoj su, između ostalih, bili zatvoreni pripadnici zeničkog ogranka „Kulturbunda“ i druga lica koje je prethodni režim sumnjičio kao proustaške i pronjemačke elemente. Njemačka motorizovana brigada, u čijem sastavu je bilo i nekoliko tenkova, zauzela je položaj ispred kapije Kaznionice te de facto preuzela upravljanje ovim objektom, a prva odluka nove uprave bila je hitno puštanje na slobodu zatvorenih kulturbundovaca i ostalih simpatizera novog režima (Jalimam, Marić i Spahić, 2008: 41). Formalne izmjene u rukovodstvu Kaznionice ipak su izvršene nešto kasnije, s obzirom da je bilo potrebno nekoliko mjeseci da se formiraju strukture nove vlasti na terenu i imenuju njima odani ljudi. Ipak, 27. jula 1941. godine izvršene su prve smjene u Kaznionici, a one su se odnosile na uklanjanje upravnika Milorada Semiza, na čije mjesto je postavljen Ragib Hadžiabdić, te otpuštanje pravoslavnog popa Veljka Grgurevića i 10 stražara srpske nacionalnosti. (Jalimam, Marić i Spahić, 2008: 43-44). Svega dva dana nakon otkaza u Kaznioni, Veljko Grgurević se još jednom našao u središtu medijske pažnje. Naime, 29. jula 1941. godine u Sarajevskom novom listu, inače glavnom ustaškom dnevniku i glasilu za područje Bosne i Hercegovine, objavljen je dosta opširan članak o životu i djelu Veljka Grgurevića pod znakovitim naslovom „Iz doba pašovanja poznatog zeničkog Rasputina“. Ton teksta određen je već prvim rečenicama: „Nije čudo što su Hrvate kroz ove minule 23 godine Srbijanci na svakom koraku pljačkali, kada se

¹ Za predsjednika je izabran Stevan Ćirić, a za potpredsjednike Franjo Markić, Vojislav Lazić i dr. Josip Režek. *Stenografske beleške*, 19. juni 1935. godine: 108.

oni sami između sebe bore za bogatstvo i laku zaradu. U ovom se je slučaju pravoslavna crkva odrekla carstva nebeskoga i prihvatila se carstva zemaljskoga“. U nastavku izlaganja Grgurević je okarakterisan kao „diktator Zenice“, kojeg svi građani dobro poznaju, ali prvenstveno po lošim postupcima zbog kojih je i dobio nezahvalni nadimak „Raspućin“. Kao ilustracija njegovih loših osobina detaljno je opisan, navodni, tok izgradnje Sokolskog doma u Zenici za čiju gradnju „srpsko društvo nije imalo materijalnih sredstava i pop udari namet na vilajet, tako da je gradnja doma mnoge Zeničane u crno zavila“. Grgurević je optužen da je uveo akciju sakupljanja „dobrovoljnih priloga“, s tim da nije bila u pitanju stvarna dobrovoljna akcija već „ako je radnik, razumije se, hrvat, musliman ili katolik, trebao zaposlenje u zeničkoj Željezari, prvo je trebao dati namet od 100 dinara, pa na više u korist gradnje Sokolskog doma“. Opisane su i druge navodne malverzacije koje je počinio kako prilikom kupovine zemljišta za izgradnju objekta, tako i tokom izvođenja samih radova jer je „kao svećenik Kaznenog zavoda upotrebio kod gradnje doma robijaše, koji su može se reći sagradili ovaj dom“, a u konačnici njegova je zasluga što je Sokolsko društvo izgubilo, i to sudskim putem, vlasništvo nad novoizgrađenom zgradom. Zapravo, novi vlasnik postala je Srpska pravoslavna crkva, odnosno Srpska pravoslavna opština na čijem čelu se ponovo nalazio Veljko Grgurević. Međutim, „zeničkom Raspućinu“ i njegovim djelatnostima konačno je došao kraj jer „po njegovom radu lupila je čvrsta ustaška ruka, koja kaže: Lopovluka više nema! Na vrhu nekadašnjeg Sokolskog doma – razvila se hrvatska – ustaška zastava“ (*Sarajevski novi list*, 29. juli 1941. godine: 6).

Tačno sedam dana kasnije u istom listu objavljen je novi članak sa skoro identičnim naslovom, „Iz doba pašovanja zloglasnog zeničkog Rasputina“, čiji je glavni lik, ili bolje rečeno meta, ponovo Grgurević. U ovom članku dati su novi detalji vezani za proces izgradnje Sokolskog doma, odnosno opisane su prevare koje je Grgurević, navodno, počinio prema pojedincima koji su učestvovali u izvođenju radova na samom objektu, odnosno konkretno kiparu Rebhanu te prema bivšem nadzorniku cesta Ivanu Pitkoviću „koji danas živi kao umirovljenik u Zenici“. Pomenute osobe su uredno izvršile svoje obaveze, ali kada su iste trebali naplatiti „Rasputinu i njegovoj družini, koja je podijelila novac, nije se račilo da plate ovaj dug“, pa su u konačnici dobili samo mali dio dogovorenog iznosa. Međutim, malverzacijama nije bio kraj pa se „građanstvo jednog dana zaprepastilo, kad je pročitalo vijest u novinama, 138 ljudi tuži popa Veljka Grgurevića na travničkom sudbenom stolu... Naime, famozni pop je u sokolskom domu otvorio unosan posao „bijelim robljem“. Na kraju opet po starom – on „čist“ kao sunce“. Osim navodnih finansijskih malverzacija dosta prostora u članku posvećeno je Grgurevićevoj političkoj karijeri, s tim da je akcenat ponovo stavljen na njegovo nečasno ponašanje u ostvarivanju zacrtanih ciljeva. „Zloglasni zenički Rasputin“ u borbi za zastupnički mandat na izborima održanim 1925. godine „u predizbornoj borbi upotrebljava sve metode, da se dokopa zastupničkog mandata, metode kakvima su se znali služiti samo Srbi... Svim mogućim banalnim izrazima napadao je muslimane (toga se zenički Hrvati-muslimani dobro sjećaju), a nekoliko godina kasnije, kad je izgubio moć i kad je prestala njegova sila, traži suradnju s muslimanima“. Osim za izazivanje nacionalne mržnje, kako prema muslimanima tako i prema katolicima, Grgurević je okarakterisan i kao najkorumpiranija osoba u Zenici, te kao ilustrativan primjer na čemu je „zasnivana propala Jugoslavija i kako se radilo u toj umjetno stvorenoj državi“ (*Sarajevski novi list*, 05. avgust 1941. godine: 7).

Nema sumnje da su pomenuta dva članka, objavljena u suštinski službenom glasniku novouspostavljenog ustaškog režima, napisana sa jasnim ciljem difamacije i denuncijacije Veljka Grgurevića, a kako bi se opravdale već poduzete akcije protiv njega, u smislu otpuštanja sa posla, ali i pripremanja terena za eventualno nove poteze poput hapšenja pa i fizičke likvidacije. Iz teksta se jasno može uočiti da je Grgurević identificiran i targetiran s jedne strane kao moćna i poznata osoba bliska prethodnom, a za novu ustašku vlast neprijateljskom, režimu

ali također i kao Srbin-pravoslavac. Time je Grgurević definisan kao dvostruko nepoželjna osoba u novom sistemu vrijednosti, što ga je učinilo primarnom metom za političko, a vrlo izvjesno i fizičko likvidiranje. Objavljeni članci bili su medijska priprema prvenstveno javnosti u Zenici za dalje mjere protiv Grgurevića, ali su također trebali pokazati moć, odlučnost i efikasnost novog režima u borbi protiv svih neprijatelja „hrvatskog naroda“. Veljko Grgurević je očigledno na vrijeme prepoznao opasnost u kojoj se nalazio, te ubrzo nakon otkaza u Kaznioni uspijeva pobjeći iz Zenice i preći u Srbiju, prvo u Požarevac, a zatim u Kostolac gdje ostaje tokom rata.

Nakon oslobođenja zemlje, Grgurević je formalno penzionisan kao sveštenik zeničke Kaznionice, a ostatak života proveo je u Staroj Pazovi gdje je honorarno radio u jednoj zadruzi (Jović, 2016: 34). Nemamo podatke o njegovoj daljoj djelatnosti niti o godini kada je preminuo, međutim sigurno više nije imao značajniji javni angažman, a eventualni povratak u Zenicu također nije bio izvjestan. U konačnici, burna javna i politička karijera završila je mirno i tiho, a sam Veljko Grgurević uskoro je u potpunosti zaboravljen u gradu u kojem je nekada važio za njegovu najmoćniju ličnost.

Zaključak

Velimir Veljko Grgurević zasigurno je jedna od najintrigantnijih ličnosti Zenice u periodu između dva svjetska rata. Sačuvani izvori o njemu svjedoče da se radilo o svestranom i sposobnom čovjeku koji je ostavio snažan pečat na gotovo sve sfere javnog i društvenog života u Zenici. Sveštenik po obrazovanju i zaposlenju, predsjednik Sokolskog društva, utemeljitelj sportskih sekcija i klubova, graditelj monumentalnih objekata i spomenika, osnivač, izdavač i glavni urednik lokalnih novina, organizator javnih kulturnih i sportskih događaja i manifestacija, politički aktivist, višestruki narodni poslanik, (samoproглаšeni) borac protiv korupcije i privrednih malverzacija, predvodnik značajne grupe lokalnih moćnika, vješt polemičar, odvažan govornik, ugledni gost na velikim gradskim i državnim događajima. Veljko Grgurević bio je osoba kojoj su se mnogi divili i smatrali ga jednim od viđenijih uglednika međuratne Zenice.

Međutim, koliko god da je Grgurević imao poštovaoca, čini se da je još i više bilo onih koji uopće nisu imali lijepo mišljenje o čovjeku kojeg su nazivali „zeničkim Rasputinom“. Za ovu grupu ljudi on je bio smutnik, diktator, korupcionaš, lažljivac i prevarant, osoba koja svojim ponašanjem i radom nikome dobra nije učinila, naprotiv, donosila je samo štetu i nesreću bez obzira da li su u pitanju članovi porodice (supruga, djeca, punac), kolege sa posla, uključujući čak i njemu nadređene upravnike Kaznionice, ili saradnici iz različitih organizacija, ustanova ili udruženja u kojima je djelovao. Dobar dio optužbi iznesenih protiv Grgurevića došao je iz redova njegovih političkih protivnika ili osoba bliskim njima, te bismo ih zbog toga mogli proglasiti lažnim ili barem pretencioznim. Međutim, dio optužbi izrečen je i u sudskim klupama tokom nekog od brojnih sudskih procesa koji su se vodili protiv Grgurevića, a neki navodi iz, uglavnom novinskih članaka, zaista su potvrđeni odlukama nadležnih istražnih i sudskih organa poput, naprimjer, presude za vlasništvo nad Sokolskim domom. Grgurević je imao priliku da se brani od gotovo svih optužbi, što je on po pravilu i radio, osim onih iznesenih u dva posljednja medijska izvještaja napisana o njemu.

S obzirom na vremenski kontekst pojavljivanja pomenutih članaka kao i na, čini se, miran nastavak života koji je vodio nakon odlaska iz Zenice, ni ti podaci nam nisu dovoljni da damo objektivni sud o tome da li je Veljko Grgurević zaista bio uglednik ili, ipak samo još jedan u nizu smutnika. Bez obzira na sve prethodno izneseno, Grgurević je nesumnjivo bio značajna

ličnost u historiji međuratne Zenice, osoba koja je konstantno polarizirala javnost, ali bez čije energije i sposobnosti definitivno ne bi bili realizovani brojni poduhvati iz vjerske, kulturne, sportske, prosvjetne, graditeljske i brojnih drugih sfera života. Ipak, sv pomenuti projekti redovno su bili praćeni brojnim kontroverzama, a još su se i više vezale za njihovog inicijatora i voditelja – protu Velimira Veljka Grgurevića.

Conclusion

Velimir Veljko Grgurević was undoubtedly one of the most intriguing figures in Zenica during the interwar period. The preserved sources about him testify that he was a versatile and capable individual who left a strong mark on almost every sphere of public and social life in the city. A priest by education and profession, president of the Falcon Society, founder of sports sections and clubs, builder of huge monuments and memorials, founder, publisher, and editor-in-chief of local newspapers, organizer of public cultural and sports events and manifestations, political activist, multiple-time member of parliament, (self-proclaimed) fighter against corruption and economic misconduct, leader of an influential circle of local power brokers, skillful polemicist, courageous speaker, and esteemed guest at major local and state events — Veljko Grgurević was a person admired by many and regarded as one of the most prominent citizens of interwar Zenica.

However, no matter how many admirers Grgurević had, it seems there were even more who held a profoundly negative view of the man they dubbed the “Rasputin of Zenica.” For this group, he was a troublemaker, a dictator, a corrupt manipulator, a liar, and a fraud — someone whose behavior and actions brought no good to anyone but rather harm and misfortune, whether to members of his own family (his wife, children, father-in-law), his colleagues, including even his superiors at the Zenica Penitentiary, or his associates from the various organizations, institutions, and societies in which he was active. A significant portion of the accusations against Grgurević came from his political opponents or individuals close to them, and may therefore be considered biased or exaggerated. However, some of the charges were raised in court proceedings during one of the many trials held against him, and certain claims — primarily those published in contemporary newspapers — were in fact confirmed by decisions of the competent judicial and investigative authorities, such as the verdict concerning ownership of the Falcon Hall. Grgurević had the opportunity to defend himself against nearly all accusations, which he regularly did — except in response to the two final media reports written about him.

Considering the context of time in which these articles appeared, as well as the seemingly peaceful continuation of his life after leaving Zenica, even this information is insufficient to allow for an entirely objective judgment on whether Veljko Grgurević was truly a dignitary or merely another agitator. Regardless of the controversies surrounding him, Grgurević was undeniably a significant figure in the history of interwar Zenica — a man who continuously polarized public opinion, yet without whose energy and abilities many achievements in the religious, cultural, educational, sporting, and architectural spheres of urban life would not have been realized. Nevertheless, nearly all these endeavors were accompanied by controversies, most of which became inseparably linked to their initiator and leader — Protoiereus Velimir Veljko Grgurević.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

1. Interpelacija Riste Đokića i drugova. (1933). *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Godina 3, Knjiga I.*
2. Jović, Lj. (2016). *Ljetopis Srpske pravoslavne parohije u Zenici*. Rukopis.
3. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. (1932). *Godina 1, Knjiga I*, 8.
4. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. (1933). *Godina 3, Knjiga I.*
5. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. (1935). *Godina 4, Knjiga I.*
6. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. (1935). *Godina 4, Knjiga I.*
7. Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. (1939). *Godina 8, Knjiga I.*

Internetski izvori:

1. Banija.rs. (n.d.). *Sokolsko društvo Zenica*. Dostupno na: <https://banija.rs/novosti/drustvo/22970-sokolsko-drustvo-zenica.html> (pristupljeno 22. oktobra 2025.).
2. <https://www.infobiro.ba/>
3. Naukaikultura.com. (n.d.). *Sokolsko društvo Zenica*. Dostupno na: <https://naukaikultura.com/sokolsko-drustvo-zenica/> (pristupljeno 22. oktobra 2025.).
4. <https://pretraziva.rs/pretraga>
5. Jadovno.com. (n.d.). *Sokolska župa Sarajevo*. Dostupno na: <https://jadovno.com/sokolska-zupa-sarajevo/?lng=lat> (pristupljeno 22. oktobra 2025.).
6. <https://www.sistory.si/menu/1/13/105>

Historijska štampa:

1. *Bratstvo*. (1928, 1. januar). Mjesni odbor Bratstva sv. Save u Zenici.
2. *Jugoslovenska pošta*. (1930, 24. mart). Sport u Zenici: Rad S. K. Sokola.
3. *Jugoslovenska pošta*. (1930, 17. mart). Veličanstvena Masarikova proslava u Zenici.
4. *Jugoslovenska pošta*. (1940, 8. oktobar). Godišnja skupština Streljačke družine.
5. *Novi Behar*. (1927, 15. septembar). Listak. Izbori za Narodnu skupštinu.
6. *Pravda*. (1928, 22. juni). Parastos P. Radiću i Basaričeku u katoličkoj crkvi.
7. *Pravda*. (1931, 9. decembar). Drugi dan suđenja Veljku Grgureviću.
8. *Pravda*. (1932, 19. januar). Kraj jednog pretresa o kome se mnogo govorilo i pisalo.
9. *Pravda*. (1933, 4. decembar). Izjava Uprave Industrije gvožđa Deoničarskog društva u Zenici.
10. *Pravda*. (1933, 10. decembar). Odgovor "Zenici d.d." na ispravku g. g. Šćepana Grčića i inž. Ivana Kralja.
11. *Pravda*. (1933, 14. decembar). Izjava sveštenika g. Veljka Grgurevića povodom odgovora Industrije gvožđa d. d. Zenica.
12. *Pravda*. (1933, 20. decembar). Odgovor g. Saliha Vojvodića na izjavu sveštenika g. Veljka Grgurevića.
13. *Pravda*. (1934, 14. januar). Povodom polemike između g. Veljka Grgurevića i g. Saliha Vojvodića.
14. *Pravda*. (1934, 3. januar). Afera u industriji gvožđa u Zenici.
15. *Pravda*. (1934, 4. januar). Afera u industriji gvožđa u Zenici.
16. *Pravda*. (1938, 13. decembar). Rezultati izbora: Drinska banovina.
17. *Sarajevski novi list*. (1941, 29. juli). Iz doba pašovanja poznatog zeničkog Rasputina.
18. *Sarajevski novi list*. (1941, 5. avgust). Iz doba pašovanja zloglasnog zeničkog Rasputina.
19. *Srpska riječ*. (1919, 22. oktobar). Jovo Grgurević.
20. *Vreme*. (1925, 6. decembar). Spomenik Kralju Petru u Zenici.
21. *Vreme*. (1925, 10. februar). Imena novih poslanika.
22. *Vreme*. (1924, 17. septembar). Radikalni zborovi u Bosni. Krvavi sukobi u Jajcu.
23. *Vreme*. (1926, 20. februar). Put radikalskih i radićevskih predstavnika u Prag.
24. *Vreme*. (1929, 27. juni). Sutra se navršuje 15 godina od Vidovdanskog atentata.
25. *Vreme*. (1932, 19. januar). Kraj jednog pretresa o kome se mnogo govorilo i pisalo.
26. *Vreme*. (1936, 11. avgust). Zbor JRZ u Srezu zeničkom.
27. *Vreme*. (1936, 26. avgust). Na zboru JRZ u Zenici ministar g. dr. Kaluđerović je rekao...
28. *Vreme*. (1937, 20. maj). Nov spomenik u Zenici.
29. *Vreme*. (1937, 4. oktobar). Svečanostima u Zenici prisustvovao je izaslanik Nj. V. Kralja...
30. *Zastava*. (1920, 29. novembar). Izorno i organizaciono kretanje radikalne stranke.
31. *Zastava*. (1923, 11. novembar). Naši dopisi: Sa radikalskog zbora u Irigu.
32. *Zastava*. (n.d.). Danas se sastaje Narodna Skupština..., Novi Sad, godina LVI, broj 65.

Knjige:

1. Đulbić, M. (2020). *Zenički leksikon*. Zenica: samizdat.
2. Jalimam, S., Marić, S. i Spahić, R. (2008). *Kazneno-popravni dom Zenica: 120 godina zatvora*. Zenica: Udruženje penologa FBiH.
3. Jalimam, S. (2010). *Historija Zenice*. Zenica: samizdat.

Članci:

1. Džananović, M. (2024). 'Wandering monuments of Zenica'. *Geoadria*, 29(2), 181–206. <https://doi.org/10.15291/geoadria.4505>
2. Jalimam S. i Džananović M. (2020). Štamparska i novinarska djelatnost u Zenici u XX stoljeću. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*. Zenica: 2020.
3. Putnik V. (2014). Sokolski domovi u kontekstu razvoja jugoslovenske arhitektonske scene (1918-1941). *Međunarodni tematski zbornik "Umetnost i njena uloga u istoriji: između trajnosti i prolaznih -izama" posvećen sećanju na prof. dr Miodraga Jovanovića (1932-2013)*. 583-595.

P R I K A Z I

Irma Hasanica-Pašalić

STUDIJA O MORFOLOŠKOJ STRUKTURI ENCIKLOPEDIJSKOG RJEČNIKA *DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK*

Sažetak

U ovom prikazu opisuje se sažetak knjige pod nazivom „Sufiksna tvorba riječi u djelu Dîvânü Lügâti't-Türk“ koju potpisuju Edina Solak i Mirza Bašić. Sufiksna tvorba riječi predstavlja jednu od najznačajnijih karakteristika turkijskih jezika. U navedenoj knjizi analiziraju se derivacijski sufiksi koji se dodaju na korijen ili osnovu leksema i modificiraju njihovu značenjsku strukturu. Budući da se za analizu derivacijskih sufiksa upotrebljavaju konkretni kontekstualni primjeri iz djela, ova studija predstavlja značajan doprinos za proučavanje morfologije i sintakse turkijskih jezika

Ključne riječi: sufiks, turski jezik, morfologija, sintaksa, derivacija

A STUDY ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF AN ENCYCLOPEDIA DICTIONARY *DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK*

Abstract

This presentation describes the summary of the book entitled "Suffixal word formation in the work Dîvânü Lügâti't-Türk" signed by Edina Solak and Mirza Bašić. Suffix word formation is one of the most significant characteristics of Turkic languages. The already mentioned book analyzes the derivational suffixes that are added to the root or base of the lexeme and modify their meaning structure. Since concrete contextual examples from the work are used for the analysis of derivational suffixes, this study represents a significant contribution to the study of the morphology and syntax of Turkic languages.

Keywords: suffix, Turkish language, morphology, syntax, derivation

Studija pod nazivom „Sufiksna tvorba riječi u djelu *Dîvânü Lügâti't-Türk*“ predstavlja značajno lingvističko istraživanje za morfologiju i sintaksu turkijskih jezika. Studiju potpisuju Edina Solak i Mirza Bašić. Rad od 186 stranica sastavljen je od uvodnog dijela, dva poglavlja i zaključka. U uvodu se ističe važnost enciklopedijskog rječnika turkijskih jezika pod nazivom *Dîvânü Lügâti't-Türk*, koji predstavlja izrazito važan doprinos u historiji karahanidske pismenosti, ali i pismenosti ostalih turkijskih naroda. Znameniti jezikoslovac, leksikograf i poznavalac turkijskih jezika, kulture i folklorne tradicije turkijskih naroda Mahmud ibn Husejn ibn Muhamed el-Kašgari pružio je veliku pomoć naučnoj javnosti da popuni ogromnu prazninu u dijahronijskom istraživanju turkijskih jezika koji su se stoljećima razvijali u historijski i geografski odvojenim, ponekad i izoliranim područjima i različitim društvenim okolnostima. Autorica i autor navode da se sačuvani rukopis djela *Dîvânü Lügâti't-Türk* nalazi u biblioteci *Millet*, koja je smještena u kvartu Fatih u Istanbulu, te da pripada kolekciji Alija Emirija, sadrži 319 folija (listova) s prosječno 17 redova na svakoj stranici, a dimenzije su 239 x 168, odnosno 275 x 115.

U radu se bilježi da je sufiksna tvorba riječi jedna od temeljnih osobitosti gramatičke strukture turkijskih jezika, te da u turkijskim jezicima ne postoje prefiksi i interfiksi, već samo sufiksi koji se klasificiraju u dvije skupine. Prvu skupinu čine dezinencijalni sufiksi (*çekim eki*) koji se dodaju na korijen ili osnovu riječi modificirajući njenu gramatičku strukturu, ali ne modificirajući njenu značenjsku strukturu, a u drugu skupinu svrstavaju se derivacijski sufiksi (*yapım eki*) koji se dodaju na korijen ili osnovu lekseme i modificiraju njenu značenjsku strukturu. Ova studija bavi se gramatičkim i značenjskim strukturama derivacijskih sufiksa.

Prvo poglavlje pod nazivom „Denominalni derivacijski sufiksi“ bavi se analizom tvorbe riječi pomoću denominalnih derivacijskih sufiksa koji se dodaju na korijen ili osnovu imenica. U prvom poglavlju evidentirana je upotreba 27 denominalnih derivacijskih sufiksa za izvođenje imenskih riječi i 17 denominalnih derivacijskih sufiksa za izvođenje glagola. U radu se navodi da denominalni derivacijski sufiksi za izvođenje imenskih riječi jesu sufiksi koji se dodaju na korijen ili osnovu imenske riječi derivirajući imensku riječ koja ima potpuno novu značenjsku strukturu (Solak, Bašić 2022: 27). S druge strane, denominalni derivacijski sufiksi za izvođenje glagola jesu derivacijski sufiksi koji se dodaju na korijen ili osnovu imenskih riječi derivirajući glagole (Solak, Bašić 2022: 52). Analizom konkretnih kontekstualnih primjera može se uočiti da se dodavanjem denominalnih derivacijskih sufiksa za izvođenje imenskih riječi mogu tvoriti imenice, opisni pridjevi, pridjevi kojima se iskazuje deminutivno značenje, lekseme kojima se označavaju dijelovi tijela ljudi i životinja, apstraktne imenice, imenice kojima se ukazuje na predmete za određenu namjenu, pridjevi koji ukazuju na određeni vremenski period, pridjevi koji označavaju prisvojnost, pridjevi kojima se upućuje na privativno značenje, imenice kojima se imenuju zanimanja ili određene sklonosti prema nečemu, imenice kojima se označavaju nazivi životinjskih vrsta, imenice kojima se označavaju odjevni predmeti, prilozi, imenice i pridjevi kojima se označavaju osobe koje su povezane određenim identičnim osobinama i svojstvima, lekseme kojima se označavaju pripadnici određene skupine u okviru klasifikacije ljudi, biljaka, životinja, boja ili geometrijskih tijela, imenice kojima se označava lokacija u okviru koje se realizira određena djelatnost, imenice i pridjevi kojima se označava komparacija ili sličnost u vezi s određenim osobinama i relativni pridjevi. Kada su u pitanju denominalni derivacijski nastavci za izvođenje glagola, deriviraju se neprijelazni i prijelazni glagoli i glagoli kojima se izražava želja, potreba, namjera ili cilj.

U drugom poglavlju pod nazivom *Deverbalni derivacijski sufiksi* evidentirana je upotreba 21 sufiksa koji se dodaje na korijen ili osnovu glagola izvodeći imenice i pridjeve, i 21 sufiksa koji se dodaje na korijen ili osnovu glagola izvodeći glagole. Autorica i autor ističu da su deverbali derivacijski sufiksi za izvođenje imenskih riječi sufiksi koji se dodaju na

korijen ili osnovu glagola derivirajući imensku riječ (Solak, Bašić 2022: 83). Također, navodi se da deverbalni derivacijski sufixi jesu nastavci koji se dodaju na korijen ili osnovu glagola i koji modificiraju značenjsku strukturu glagola na čiji se korijen ili osnovu dodaju (Solak, Bašić 2022: 110). Metodom analize uočeno je da se deverbalni derivacijski nastavci za izvođenje imenica koriste za izvođenje imenica kojima se označava rezultat, efekt ili objekt glagolske radnje, oružje ili sredstvo realiziranja radnje, vršitelj radnje, njegovo svojstvo ili pak njegova profesija, imenica sa značenjem mjesta vršenja radnje, apstraktne imenice, te imenice kojima se imenuju predmeti za određenu namjenu. Ovim sufixima izvode se i opisni pridjevi kojima se označava svojstvo ili osobina i opisni pridjevi pasivnog značenja. S druge strane, analizom primjera primjećuje se da deverbalni derivacijski sufixi za izvođenje glagola deriviraju aktivne, pasivne, refleksivne, reciprocitativne, faktitivne te kauzativne glagola, kao i glagole koji imaju modalno značenje u okviru kojeg se ukazuje na intenzitet ili pak trajanje glagolske radnje, glagoli kojima se označava da je radnja dosegla kritičnu tačku svoje realizacije, glagoli kojima se izražava želja, potreba, namjera ili cilj, te glagoli kojima se označava karakter prividnog vršitelja radnje.

Zaključno se može konstatirati da je sufixalna tvorba riječi jedan veoma bitan segment u proučavanju morfologije turkijskih jezika. Studija pod nazivom „Sufiksna tvorba riječi u djelu *Dîvânü Lügâti 't-Türk*“ na sistematičan način objašnjava procese tvorbe i strukture riječi u navedenom djelu. Osim što je bogata teorijskim činjenicama, knjiga nudi konkretne kontekstualne primjere koji čitaocima olakšavaju razumijevanje tvorbe riječi u turkijskim jezicima.

IZVOR:

Solak, E., Bašić, M., 2022. Sufiksna tvorba riječi u djelu *Dîvânü Lügâti 't-Türk*. Zenica: Udruženje za filološka istraživanja Filološki krug.